

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عنوان: نظام نامه جامع مسجد

نویسندگان: محمدحسین شاه آبادی، محمد جواد نوروزی اقبالی
حمید درویشی شاه کلایی، حمیدرضا قنبریان گوارشکی، بشیر خالقی پور
محسن احمدی، مهدیه احمدی، مجید یوسفی، شعیب یاری
ناشر: پژوهشکده شهید صدر، مرکز مطالعات راهبردی ژرفا
طراحی جلد و صفحه‌آرایی: استودیو هنری رایت
نوبت چاپ: زمستان ۱۴۰۰

نشانی: بزرگراه رسالت شرق، خ رشید، خ نوکار، ک صادقی ۱۱۳، پ ۱۱۲

«کلیه حقوق، اعم از چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری، ترجمه و اقتباس از این اثر
برای پژوهشکده شهید صدر، مرکز مطالعات راهبردی ژرفا محفوظ است.»

مسجد طراز انقلاب اسلامی

پژوهشکده شهید صدر، مرکز مطالعات راهبردی ژرفا
زمستان ۱۴۰۰

پیشگفتار..... ۵

فصل اول (هندسه مسجد طراز)..... ۹

- مسجد در رابطه با حاکمیت جامعه اسلامی ۱۵
- مسجد در ارتباط با مردم ۱۹
- مسجد طراز انقلاب اسلامی از منظر آیات قرآن کریم ۲۲
- مسجد طراز انقلاب اسلامی از منظر سیره و روایات پیامبر ﷺ و ائمه هدی علیهم السلام ۴۱
- مسجد تراز انقلاب اسلامی از منظر حضرت امام خمینی رحمه الله چکیده ۶۹
- مسجد طراز انقلاب اسلامی از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی ۱۰۳

فصل دوم (کارکردهای مسجد طراز)..... ۱۴۵

- کارکردهای اولیه مسجد ۱۴۹
- کارکردهای ثانویه مسجد ۲۰۰

فصل سوم (نظام شاخص‌های مسجد طراز)..... ۲۶۱

نظام شاخص‌های مسجد طراز ۲۶۱

- چکیده ۲۶۳
- مقدمه ۲۶۴
- مبانی نظری و پیشینه پژوهش ۲۶۷
- روش پژوهش ۲۷۰
- یافته‌های پژوهش ۲۷۱
- نتیجه‌گیری ۳۰۰
- منابع ۳۰۲

پیشگفتار

در نگاه تمدنی به اسلام، دو نهاد انسان ساز و جامعه ساز وجود دارد که کمال جامعه را به ارمغان می آورد. این دو عبارتند از خانواده و مسجد. اگرچه انقلاب اسلامی با استفاده از این دو سرمایه توانست به پیروزی برسد و کلمه حق را در حد توان حاکم سازد، ولی به خاطر عواملی چون سیطره تمدن پوشالی غرب و وجود غرب پرستان داخلی نتوانست به آن تمدن آرمانی برسد و وظیفه خود را نسبت به این دو نهاد مقدس یعنی خانواده و مسجد به نحو احسن انجام دهد.

نتیجه این کوتاهی آن شده است که اگرچه در آغاز انقلاب، جوانان و نوجوان روز و شب خود را در مسجد می گذراندند و در مسجد تربیت می شدند و از مسجد به

جبهه‌های نبرد علیه استکبار جهانی عزیمت می‌کردند، اما در دهه‌های بعد رفته رفته این قدرت کم شد، به طوری که در دهه ۷۰ تفکر لیبرال گسترش یافت و رقبای کاذبی برای مسجد ساخته شد. در دهه ۸۰ مسجد با نوعی رهاشدگی مواجه شد و در نتیجه، فعالیت‌های فرهنگی عموماً به شکست انجامید تا این که در دهه ۹۰ و مخصوصاً در سال‌های آخر منتهی به کرونا، عزم جدیدی برای بازگشت به مسجد پدید آمد و دوباره تحرکات مناسبی برای رسیدن به جامعه مسجدمحور ایجاد شد.

با این وجود هنوز هم مساجد خالی از جوانان و نوجوانان نسل جدید هستند و شاید همان‌ها که سی سال پیش مسجدی بوده‌اند، الان در کهولت سن اعضای اصلی مسجد شده‌اند. این نکته، صرفاً یک آمار جمعیتی نیست بلکه زنگ خطری برای تربیت نسل آینده و فرهنگ برپا شده از آن در دهه‌های آینده است. جوانانی که در فرهنگسراها و سینماها و پارک‌ها تربیت می‌شوند مسلماً نسبت کمتری با آرمان‌های انقلاب اسلامی برقرار می‌کنند و فایده‌مندی کمتری دارند.

بنابراین به نظر می‌رسد که همه آحاد جامعه و در رأس آن‌ها نهادها و مسئولین کشور باید بازنگری جدی در وظایف و ماموریت‌های خود بکنند و یکی از مهم‌ترین ماموریت‌هایشان را ساماندهی به وضعیت مسجد قرار دهند تا ان‌شاءالله بازگشتی دوباره به مسجد توسط نسل نو اتفاق بیفتد.

این پژوهش بر اساس نظریه «امام و امت» که به تفصیل توضیح داده شده، سعی کرده نقش مسجد را در مرحله چهارم تمدن نوین اسلامی یعنی «جامعه‌سازی» و «جامعه‌پردازی» تعریف کند و سپس با بررسی وضعیت موجود مسجد و تحلیل راهبردها و سیاست‌ها، به سرمایه انسانی، ساختار و سازه مسجد بپردازد و در نهایت کارکردهای آن را بر مبنای دو کارکرد اصلی «هدایت» و «تقویت اخوت» تشریح نماید. در این راستا به تاریخ‌نگاری مسجد در دهه‌های بعد از انقلاب اسلامی پرداخته و با تجربه‌نگاری مساجد موفق سراسر کشور توانسته آینده مسجد را بررسی کند.

از جمله دستاوردهای ارزشمند این نظام‌نامه آن است که نظام شاخص ارزشمندی را تدوین کرده تا به وسیله آن بتوان به مسجد مطلوب رسید و یا حداقل بتوان فاصله

مساجد امروز تا مسجد مطلوب را اندازه گرفت. دستاورد بالاتر، ایده‌های تحولی است که با مشورت نخبگانی هیأت اندیشه‌ورز و تحلیل نظام مسائل حاصل شده و گام‌های بعدی را مشخص کرده است. بنابراین پژوهش حاضر مقدمه‌ای است برای عملیاتی کردن ایده‌های تحولی که به موجب آن‌ها جهشی در وضعیت مساجد و جایگاه آن‌ها پدید می‌آید و به یاری خدا مسجد محور جامعه‌سازی در محله خواهد شد. البته در کنار این نتیجه ارزشمند؛ مقالات، کتاب‌ها، کرسی‌های نظریه‌پردازی، دوره‌های آموزشی و خدمات مستشاری نیز ارائه خواهد شد تا اهداف علمی و عملی این مطالعه محقق شود، ان شاءالله.

بر خود لازم می‌دانم که از گروه مرکزی مسجد در پژوهشکده شهید صدر و مرکز مطالعات راهبردی ژرفا یعنی برادران حمید درویشی، محمد جواد نوروزی اقبالی، بشیر خالقی پور و حمیدرضا قنبریان گوارشکی تشکر ویژه به جای آورم. هم چنین برادران و خواهرانی بالغ بر ۲۰ نفر در انجام پژوهش‌های جزئی‌تر ما را یاری کردند که به رسم ادب نام چند تن از آنان را به رشته تحریر در می‌آورم: برادران محسن احمدی، مصطفی کوچکزایی، صادق سبحانی، طه رمضانی، محسن حقیقی، محمدحسین بخشی‌زاده، حمید توانا، یوسف یوسفی، علیرضا شریف، محمد عباسی، محمد جواد ابری و سرکار خانم مهدیه احمدی.

از خدای متعال می‌خواهم به لطف خودش و آبروی پیامبر اعظم و خاندان پاکش، همه ما را خادم خانه‌اش قرار دهد و این تلاش‌ها را در میدان عمل منشأ اثر قرار دهد که اگر غیر از این باشد، جز خسران فایده‌ای نخواهد داشت.

و من الله التوفیق و علیه التکلان

محمد حسین شاه آبادی

اندیشکده مسجد

پژوهشکده شهید صدر- مرکز مطالعات راهبردی ژرفا

و ما امیدواریم حالا هم مساجد ما برگردد به آن وقتی که مسجد، محلّ حل و عقد امور باشد، و مسجد محل نقشه‌های جنگ باشد، همه چیز باشد. و مسجدیها باشند که بتوانند کارها را بخوبی انجام بدهند، خداوند همه شما را توفیق بدهد، مؤید و منصور باشید، و من دعاگوی همه شماها هستم. صحیفه امام، ج ۲، ص: ۳۳۸

این مسجدها را سنگر قرار بدهید برای اسلام. در صدر اسلام، از این مسجدها همه چیز بیرون می‌رفت؛ مسجد محل قضاوت بود، مسجد محلّ چه بود، مسجد محل بسیج بود. بسیج سپاه بود، این مسجدها را باید شما محکم نگه دارید. نگویند به شما که دیگر مسجد می‌خواهیم چه کنیم؛ ما انقلاب کردیم؛ ما انقلاب کردیم مسجد درست کنیم. ما برای خدا انقلاب کردیم. شما، ملت ما انقلاب کرده است و از زبان ملت است که «جمهوری اسلامی». جمهوری اسلامی باید همه چیزش اسلامی باشد. این مساجد

سنگرهای اسلام است. محراب محل حرب است. اینها سنگرند برای اسلام. حفظ کنید. صحیفه امام، ج ۱۷، ص: ۲۳۳

ان شاء الله در يك طرحی می‌شود که بروند سراغ مساجد. مساجد، باید مرکز [سیاست باشد] همان طوری [که] صدر اسلام مرکز سیاست بوده مساجد. مساجد مثل اینها نبوده است که فقط مرکز چه باشد. خطبه نماز جمعه خطبه سیاسی بوده همیشه. مساجد مرکز بسیج قشون بوده؛ مرکز تبلیغات اسلام بوده است. اینها ان شاء الله تدبیر می‌شود.

در دوره‌های پیش از انقلاب، عالمی به مسجد می‌رفت، نمازی می‌خواند و مسأله‌یی می‌گفت؛ در ایام مخصوص هم يك منبری دعوت می‌شد و سخنرانی می‌کرد. اگر امروز که روز حاکمیت اسلام و ارزش‌های اسلامی است مساجد به همان شکل، بلکه در مواردی با افت کیفی و کمی اداره بشود، آیا این مقتضای حق و مصلحت است؟ آیا این پیشرفت است؟ پس «من استوی یوماه فھو مغبون» یعنی چه؟ بیانات سال ۱۳۷۰

دل‌های ما برای مسجد می‌تپد و از شوق و احساس مسئولیت، لبریز می‌گردد. امروز در میان مساجد ما کم نیستند آنهایی که می‌توانند نمائی از این تصویر زیبا و شوق‌انگیز را به نمایش درآورند. حضور نسل جوان پاک‌نهاد ما و حضور روحانیون و معلمان آگاه و دلسوز، مسجدهائی را به درستی، کانون ذکر و عبادت و اندیشه و معرفت ساخته و یادهای عزیز و گرانبها را در دل‌های ما برانگیخته است. لیکن تا این وظیفه به تمام و کمال گزارد نشده، هیچیک از ما نباید و نمی‌توانیم خطری را که از کمبود مسجد یا ضعف و نارسائی مساجد، جامعه و جوانان و خانواده‌ها و نسل‌های آینده را تهدید می‌کند، غافل بمانیم و خود را از برکات عظیمی که مسجد طراز اسلامی به کشور و نظام و مردم هدیه می‌کند، محروم سازیم. (بیانات، سال ۸۹)

همانطور که از بیانات امام راحل و مقام معظم رهبری مشهود است انتظار ایشان از مسجد خیلی فراتر از وضعیتی است که مساجد در حال حاضر بدان دچار هستند. در

نگاه ایشان مسجد محل رتق و فتق امور مسلمین است، مرکز سیاست اسلام است، سنگر مقاومت در برابر جبهه باطل، و به صورت ویژه یکی از اهداف انقلاب اسلامی اصلاح مساجد و کارکردهایش بوده است تا مساجد به جایگاه مساجد در صدر اسلام و زمان پیامبر مکرم اسلام ﷺ بگردند. در نگاه مقام معظم رهبری ﷺ مسجد در طراز اسلامی آثار و برکات عظیمی برای نظام اسلامی دارد که نمی‌توان بدان بی‌توجه بود و باید برای رسیدن به این مسجد مطلوب تمام تلاش و همت خود را مبذول داشت.

از بررسی روایات و گزارش‌های تاریخی که در بخش‌های قبلی بدان اشاره شد مشهود است که، پیامبر اکرم ﷺ بعد از هجرت از مکه به مدینه و تشکیل اولین حکومت اسلامی، مسجد را مرکز حکومت و محل رسیدگی به امورات حاکمیتی قرار دادند. وجود بخش‌های مختلف دارالحکومه همچون خزانه، محل قضاوت، محل تجهیز نیروهای نظامی و ... در مسجد خود گویای این امر است.

اسلام امریکایی، چیزی به نام اسلام است که در خدمت منافع قدرت‌های استکباری و توجیه‌کننده‌ی اعمال آن‌هاست؛ بهانه‌ای برای انزوای اهل دین و نپرداختن آنان به امور مسلمین و سرنوشت ملت‌های مسلمان است؛ وسیله‌ای برای جدا کردن بخش عظیمی از احکام اجتماعی و سیاسی اسلام از مجموعه‌ی دین و منحصر کردن دین به مسجد است (و مسجد نه به عنوان پایگاهی برای رتق و فتق امور مسلمین- چنان‌که در صدر اسلام بوده است- بلکه به عنوان گوشه‌یی برای جدا شدن از زندگی و جدا کردن دنیا و آخرت). سال ۱۳۶۸ پیام به حجاج بیت‌الله الحرام

شاید این سوال پیش بیاید که کل جمعیت جزیره‌العرب در زمان زمامداری پیامبر اکرم ﷺ در حدود ۱۰ هزار نفر برآورد شده است و با این جمعیت کم امکان حکومت کردن در مسجد دور ذهن نیست. اما با افزایش جمعیت و گسترش قلمروی حاکمیت دیگر نمی‌توان با مسجد جامعه را اداره کرد.

در جواب این شبهه باید گفت، بعد از رحلت پیامبر گرامی اسلام ﷺ، سپاه اسلام فتوحات فراوانی را انجام داد و قلمرو حکومت اسلامی گسترش فراوانی یافت تا جایی که

مرزهای حکومت تا آفریقا نیز رسید. در زمان حضرت علی علیه السلام با گسترش قلمرو اسلام و افزایش جمعیت حکومت اسلامی تا چند میلیون نفر، باز هم حضرت مرکز حکومت خود را مسجد قرار داد. مسجد کوفه محل حکمرانی و قضاوت حضرت قرار گرفت. وسعت مسجد کوفه و بخش‌های مختلف آن نشان از اهتمام آن حضرت برای ادامه سنت پیامبر در مرکز قرار دادن حکومت در مسجد دارد.

در احکام حکومتی که حضرت علی علیه السلام به استانداران خود اعطاء می‌نمود، ابتدا فرد را به عنوان امام جمعه آن شهر تعیین و بعد مسئولیت او را برای اداره آن دیار ابلاغ می‌نمود. یعنی که استاندار در ابتدا امام جماعت مسلمین مسجد جامع مسلمین بوده و در مرتبه بعدی به عنوان مدیر اجرایی حکومت مرکزی در آن منطقه، اعمال حاکمیت می‌نمود.

در صدر اسلام هم، در زمان نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله و همچنین در زمان حکومت بابرکت امیر المؤمنین علیه السلام، مسجد مرکز همه‌ی تصمیم‌گیری‌های مهم و کارهای بزرگ بود. نمی‌خواهیم از لحاظ وضع زمان، مسجد امروز را به مسجد کوفه‌ی زمان امیر المؤمنین تشبیه کنیم؛ زیرا اقتضاهای هر زمان متفاوت است. به‌طور کلی مسجد به عنوان يك پایگاه دین، عبودیت و معرفت، می‌تواند برای جوامع اسلامی منشأ و سرآغاز حرکات بزرگ و برکات ماندگار باشد. بیانات سال ۱۳۷۵

در روایات متعددی از ائمه معصومین سلام الله علیهم در خصوص دوران حکومت حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه الشریف، در نحوه حکومت ایشان بیان شده است که ایشان مسجد کوفه را به عنوان مرکز حکومت جهانی خود قرار خواهند داد و بار دیگر مسجد را همچون مسجد النبی، مرکز اداره حکومت در جامعه اسلامی معرفی خواهند نمود.

غرض از بیان این مقدمه این است که به نظر می‌رسد در لسان روایات و سیره معصومین، مسجد از جایگاه والایی در اداره جامعه اسلامی برخوردار است. و در نگاه مطلوب باید نظام اسلامی به سمتی حرکت کند که بسیاری از امور جامعه اسلامی از طریق مسجد مدیریت گردد. مساجد محل رتق و فتق امور مردم در محله‌ها و شهرها باشد.

این مسجدها را سنگر قرار بدهید برای اسلام. در صدر اسلام، از این مسجدها همه چیز بیرون می‌رفت؛ مسجد محل قضاوت بود، مسجد محل چه بود، مسجد محل بسیج بود. بسیج سپاه بود، این مسجدها را باید شما محکم نگه دارید. نگویند به شما که دیگر مسجد می‌خواهیم چه کنیم؛ ما انقلاب کردیم؛ ما انقلاب کردیم مسجد درست کنیم. ما برای خدا انقلاب کردیم. شما، ملت ما انقلاب کرده است و از زبان ملت است که «جمهوری اسلامی». جمهوری اسلامی باید همه چیزش اسلامی باشد. این مساجد سنگرهای اسلام است. محراب محل حرب است. اینها سنگرند برای اسلام. حفظ کنید^۱. اما در ترسیمی واقعی‌تر از وضعیت مطلوب یا چشم‌انداز بلندمدت و نه آرمانی می‌توان مسجد را مبتنی بر دو نگاه توصیف نمود:

مسجد در رابطه با حاکمیت جامعه اسلامی^۲

در این نگاه مسجد در ارتباط با حاکمیت توصیف می‌شود. در جامعه اسلامی حکومت علاوه بر تامین نیازهای اولیه مردم همچون امنیت، مسکن، تغذیه سالم، تحصیل و ... وظیفه ایجاد زمینه و بستر مناسب برای رشد و تعالی فضائل اخلاقی مردم و حرکت در مسیر کمال را بر عهده دارد. حکومت باید در جامعه فضایی را ایجاد نماید تا هر فردی خواست در مسیر صلاح حرکت نماید به غیر از موانع فردی که خود فرد ایجاد می‌نماید، موانعی در فضای اجتماعی موجود نباشد تا فرد از طی طریق در این مسیر باز بماند. فضای جامعه باید فضای برادری، تعاون، عمل صالح و دعوت به خیر و صلاح باشد.

حاکمیت باید برنامه‌ریزی لازم را در این خصوص انجام دهد و بر حسن اجرای برنامه‌ها، به منظور تحقق اهداف، نظارت لازم را اعمال نماید. برنامه‌ها از طریق ابزارهای در اختیار حاکمیت محقق می‌شوند.

در نگاه مطلوب حاکمیت نظام اسلامی از تمامی ابزارهای ممکن در اختیار خود کمال استفاده را برای رهنمون جامعه اسلامی به سعادت دنیوی و اخروی، می‌نماید. در این برنامه‌ریزی، مسجد از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. مسجد بدلیل قداست مکانی

۱. صحیفه امام، ج ۱۷، ص: ۲۳۳

۲. برگرفته از گزارش مسجد محوری فعالیت‌های فرهنگی، شهرداری مشهد، سید رضا حسینی زاده مظلومی

که به واسطه خانه خدا بودن داراست، بدون هیچ برنامه‌ریزی از سوی متولیان امر مسجد، از آثار و برکات زیادی برخوردار است. با در نظر گرفتن این زمینه مساعد، با یک برنامه‌ریزی درست و هدفمند توسط حاکمیت، می‌توان از آثار و برکات بیشمار مسجد در تعالی و رشد جامعه اسلامی کمال بهره را برد.

از جنبه‌ای دیگر مسجد می‌توان الگویی کوچک برای جامعه مطلوب دینی باشد. مسجد می‌توان مردم را با اصول یک جامعه دینی مطلوب آشنا سازد و ایشان را مهیای رسیدن به جامعه مطلوب نماید. مردم می‌توانند خوبی‌ها و شیرینی‌های جامعه مطلوب دینی را در اندازه‌ای کوچکتر در مسجد بچشند و اشتیاقشان به ساختن جامعه‌ای دینی بیشتر گردد. این آثار حاکمیتی را در ساختن جامعه آرمانی دینی بسیار کمک نموده و راه را برای وصول به این هدف هموارتر می‌نماید.

پیامبر ﷺ راهی سخت برای ساختن جامعه‌ای مطلوب پیش روی داشت. یکی از مهم‌ترین دشواری‌های پیامبر ﷺ همساز کردن ساکنان نواحی مرکزی شبه جزیره عربستان با جامعه‌ی مطلوب بود. یکی از سودمندترین و اثربخش‌ترین اقدامات برای رسیدن به این هدف، طرح الگویی بود در مقیاس کوچک‌تر از جامعه‌ی مطلوب و فراهم آوردن فضایی مناسب برای تمرین زندگی به منظور آماده شدن مردم برای زندگی در جامعه‌ی مطلوب.

امروزه، یکی از مهم‌ترین مباحث و چالش‌های برنامه‌ریزی و مدیریت استراتژیک چگونگی همسو کردن اعضای سازمان یا گروه اجتماعی با اهداف کلان است. از جمله راه حل‌ها، طرح الگویی کوچک است از وضعیت مطلوب و فراهم آوردن زمینه‌ی رسیدن به درکی کلی از آینده. این رویه را در طراحی، ساخت و معرفی بناهای عظیم نیز مشاهده می‌کنیم. مروری بر احکام و آداب مسجد نشان می‌دهد که این مکان چه نقشی در عهد مدنی پیامبر ﷺ ایفا کرده است.

آداب مسجد، ویژگی جامعه‌ی دینی

اگر به موارد زیر توجه کنیم، در می‌یابیم که مسجد چگونه می‌تواند مقیاسی کوچک از جامعه‌ی دینی باشد.

- عدم امکان مالکیت فردی در مسجد، حرمت فروش زمین و اموال مسجد، سهم یکسان همه‌ی افراد جامعه‌ی اسلامی از مواهب مسجد در قبال مساوات در استفاده از مواهب طبیعی سرزمین و عدم مالکیت حاکمان جامعه بر امکانات عمومی
- ورود با طهارت به مسجد در قبال پاکی درونی که شرط نخست عضو جامعه‌ی دینی بودن است
- وجوب پاک نگهداشتن مسجد از آلودگی‌ها و نجاسات در قبال کوشش برای پاکی فضای مادی و معنوی جامعه‌ی اسلامی
- پرهیز از بیهوده‌گی در مسجد در قبال ضرورت استفاده‌ی بهینه از فرصت‌ها در مسیر خداجویی جامعه‌ی دینی
- مجاز نبودن ورود غیر مسلمان به درون مسجد در قبال ضرورت حفظ حریم و حرمت جامعه اسلامی
- استحباب حضور در مسجد بعد از شنیدن اذان در قبال ضرورت حساس بودن به شعائر عمومی و فراخوان‌های جامعه‌ی اسلام
- پیشی گرفتن بر دیگران در رفتن به مسجد و تاخیر در خروج از آن در قبال ضرورت تسریع در پیوستن به جامعه‌ی اسلامی
- پوشیدن لباس فاخر و پاکیزه و خوشبو کردن خویش در قبال حفظ زیبایی‌های ظاهری جامعه‌ی دینی
- کراهت همنشینی و مشورت با کسانی که به مسجد نمی‌روند در قبال لزوم رعایت مرز حیاء و اعمال محدودیت‌هایی برای کسانی که به ضوابط جامعه‌ی اسلامی تعهد ندارند
- ایستادن در صفوف نماز جماعت فارغ از موقعیت‌های اجتماعی در قبال عدالت و برابری در جامعه‌ی دینی در عین تعدد طبقات و گروه‌های اجتماعی
- ایستادن افرادی که شایستگی جانشینی امام جماعت را دارند در قبال شایسته‌سالاری دینی در هرم قدرت جامعه
- در نظر گرفتن وضعیت ضعیف‌ترین نمازگزاران از سوی امام جماعت در قبال ضرورت رعایت حال ضعیف‌ترین اقشار جامعه دینی

- تبعیت همگان از امام جماعت و نداشتن تقدم و تاخر بر او در قبال پیروی و نداشتن تقدم و تاخر بر فرمان‌های رهبر جامعه دینی
- ضرورت نداشتن تبعیت مامومان از امام در الفاظ، جز تکبیره الاحرام در قبال آزادی اظهار نظر محدود به ضوابط شرعی در جامعه‌ی اسلامی
- ضرورت پیشی نگرفتن مامومان از امام در قبال لزوم تبعیت مردم از حاکمیت در تصمیم‌گیری‌های ضروری
- ضرورت تفقد نمازگزاران از یکدیگر در قبال خیرخواهی اجتماع نسبت به هم
- فراهم آوردن شرایط برای پیوستن تازه‌واردها به نماز جماعت در قبال ضرورت تسهیل راه‌های جامعه‌پذیری در جامعه‌ی دینی

حضور مستمر مسلمانان در مسجد، با چنین آداب و احکامی، نخست به آنها نگرشی کلان در برابر آینده می‌داد و آنان را برای مشارکت در ساختن چنین جامعه‌ای آماده می‌کرد. در عین حال، این حضور مسجدیان را به تدریج متناسب با جامعه‌ی آرمانی و مطلوب تربیت می‌کرد، زیرا مسجدیان آداب حضور در جامعه‌ی دینی را در مقیاسی کوچک‌تر تمرین کرده بودند. این اثر مسجد، نقشی مهم در تحقق آرمان‌های کلان دینی برای تحقق جامعه‌ی اسلامی داشته است، زیرا یکی از راهکارهای اسلام برای تحقق آرمان‌های کلان، تحقق آن آرمان‌ها در محدوده‌ای کوچک بوده است. (الویری، ۱۳۹۱، ص ۱۰)

در کنار این اثر مسجد برای حاکمیت در پیشبرد اهداف خود در مسیر رسیدن به جامعه‌ی مطلوب دینی، حاکمیت می‌تواند از ظرفیت مردمی مسجد در محلات برای مدیریت مسجدی و مردمی برخی از امور مربوط به مردم استفاده نماید.

با این نگاه مسجد ابزاری قدرتمند در اختیار حاکمیت است. مسجد می‌تواند محور و متولی بسیاری از ماموریت‌های حاکمیت در محله باشد و حاکمیت می‌تواند بسیاری از مسئولیت‌های خود را به مساجد واگذار کند تا توسط مسجد و مردم مدیریت شده و به سرانجام برسد. عرصه‌های همچون عرصه فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و معیشتی، آموزشی، سیاسی، هنری، نظارتی، قضایی و ... از محورهایی است که بخش‌هایی از آن را مسجد می‌تواند مدیریت نماید. حاکمیت بعد از واگذاری این امور به مردم شأن

هدایت و نظارت را بر عهده خواهد داشت. البته این شأن در نظام اسلامی دو طرفه بوده و مساجد و مردم نیز شأن نظارتی بر عملکرد حکومت و حکمرانان خواهند داشت.

مسجد در ارتباط با مردم^۱

در این نگاه مسجد در ارتباط با مردم و محله تعریف می‌شود.

چه نیکوست که دانش آموزان برجسته و ممتاز در هر محل، در مسجد و در برابر چشم مردم و از سوی امام جماعت، تشویق شوند. مسجد باید رابطه‌ی خود را با جوانانی که ازدواج میکنند، با کسانی که به موفقیت‌های علمی و اجتماعی و هنری و ورزشی دست می‌یابند، با صاحب همتانی که کمک به دیگران را وجهه‌ی همت می‌سازند، با غم‌دیدگانی که غمگساری می‌جویند، و حتی با نوزادانی که متولد میشوند، برقرار و مستحکم کند. بیانات سال ۱۳۸۹

در این پیام مقام معظم رهبری علیه السلام، مخاطب برنامه‌ریزی مسجد را همه اقشار محله بیان فرمودند. از کودک تازه متولد شده تا فردی که از دنیا رفته است. یعنی به تعبیری مسجد باید من المهد الی اللحد مردم، برنامه داشته باشد.

در نگاه مطلوب، مسجد وظیفه هدایت مردم در مسیر صلاح و بندگی خداوند عزوجل را بر عهده دارد. متولیان مسجد برای ایجاد زمینه رشد و تعالی برای تک تک مردم محله تحت مدیریت مسجد، از زن و مرد، از سنین پایین تا کهنسالان، از مرفهین تا محرومین و تمامی اقشار مردم محل باید موانع این حرکت را از بین برده و به منظور سرعت بخشی به این حرکت تمهیدات لازم را بیاندیشد.

در راه رسیدن به هر هدفی موانعی وجود دارد. این اقتضا و طبیعت عالم مادی و دنیا است. بدون زحمت و سختی موفقیتی حاصل نمی‌شود. دنیا پیچیده با بلاست. باید برای حرکت و صیوریت در مسیر عبودیت و کمال انسانی سختی کشید، باید موانع را از بین برد تا وصول به منزل مقصود حاصل شود. انسان‌ها همگی بصیر و آگاه نیستند و صلاح و فساد خود را به درستی تشخیص نمی‌دهند، باید به آنها کمک کرد و دستشان

۱. برگرفته از گزارش مسجد محوری فعالیت‌های فرهنگی، شهرداری مشهد، سید رضا حسینی زاده مظلومی

را گرفت. باید آنها را نسبت به توقفشان یا عقب گردشان در مسیر کمال آگاه نمود
باید موانع عارضی در مسیرشان را برطرف کرد تا ایشان نیز حرکت خود را از سر بگیرند
و از قافله بندگی خدا جا نمانند. مسجد در این میان نقشی بسزا دارد. مسجد علاوه
بر دعوت مومنان به حق و بندگی خالص خدا، وظیفه دارد تمام تلاش خود را در مرتفع
نمودن موانعی که زمینه‌های رشد را از بین می‌برد، مبذول نماید.

در سیره ائمه اطهار سلام الله علیهم زیاد دیده شده است که ایشان ابتدا موانع فهم و
توجه به حقیقت دین و دینداری را برطرف کرده و بعد پیام حیات بخش خویش را به ایشان
ابلاغ می‌فرمودند. از برخورد کریمانه اهل بیت با توهین کنندگان به ایشان و رفع نیازهای
ایشان تا ایمان آوردن و شیعه شدنشان، موارد زیادی در تاریخ تشیع موجود است.

موانع توجه مردم به مسجد

موانع توجه مردم به مسجد را می‌توان در چند دسته زیر تقسیم‌بندی نمود:

۱. موانع درونی

- تارک الصلوه بودن
- آلودگی به گناه
- گوشه‌گیر و منزوی بودن
- اعتقاد به نماز فردی با توجه
- تنبلی

۲. موانعی بیرونی

۱-۲- موانع مرتبط با فرد

- وضعیت بد معیشتی (فقر، بیکاری، بدهکاری)

کاد الفقران یکون کفرا. بدی فقر به حدی است که امکان دارد فرد را از دین خدا خارج
کند چه برسد به تلاش در جهت رشد معنوی بیشتر. اینها از جمله مواردی است که
فرد و خانواده را دچار محرومیت و استضعاف اقتصادی می‌کند. با وجود این مانع برای
فرد نمی‌توان انتظار داشت تا وی دعوت به حق و بندگی خدا را پاسخ مثبت و درخوری

دهد. و برای رشد و تعالی بیشتر خود در مسیر عبودیت تلاشی مضاعف نمایند. ابتدا باید مانع رشد او را برطرف نمود و بعد بدنبال اصلاح و رشد او اقدام کرد. مسجد، پایگاه مهمی در مرتفع نمود این مسائل و مشکلات در محله است.

• بیماری

• بی سرپرستی

• مخالفت خانواده

• مشغله های زیاد کاری

• ۲-۲- موانع مرتبط با مسجد

• نبود دسترسی آسان به مسجد

• کوچک بودن مسجد

• عدم جذابیت مسجد

شما و امام جماعت آن مسجد هرکس که هست مشترکاً مسجد را حفظ کنید. برای مسجد، جاذبه درست کنید تا بچه ها، جوانان و زن و مرد محله، مجذوب مسجدی شوند که شما در آن هستید و بیایند. مسجد، پایگاه بسیار مهمی است. بیانات سال ۱۳۷۰

• عدم جذابیت متولیان (امام جماعت، هیات امناء، خادم، فعالان فرهنگی)

در برخی از اوقات مسجد فی نفسه از جذابیت خوبی برخوردار است اما رفتار و نحوه برخورد متولیان مسجد، همچون امام جماعت، اعضای هیات امناء، خادم مسجد و برخی از فعالان فرهنگی مسجدی، که مطابق دستورات اسلامی نبوده و معمولاً دچار افراط و تفریط می شود، برخی از مردم و بخصوص نوجوانان و جوانان را از آمدن به مسجد منصرف می نماید.

• عدم جذابیت برنامه ها

برنامه اصلی هر مسجد، اقامه نماز جماعت است. بعد از نماز جماعت، قرأت قرآن و ادعیه و سایر فعالیت های فرهنگی - آموزشی شامل برنامه های مسجد می گردد. عدم رعایت حال مردم از سنین پایین تا بالا در اقامه نماز جماعت، بی توجهی به

نیازهای مردم در برگزاری برنامه‌های فرهنگی آموزشی، اطاله برنامه‌های قرائت قرآن و ادعیه و ... همه از جمله مواردی هستند که جذابیت حضور را برای مردم در مسجد از بین می‌برند.

مسجد برای رفع این موانع چه موانع فردی چه موانع مرتبط با مسجد، باید برنامه‌هایی برای تمامی اقشار مردم محله طراحی نماید. برای روشن‌تر شدن مسجد مطلوب، لازم است تا توصیفی هر چند مختصر از بخش‌های مختلف یک مسجد مطلوب که از جذابیت مناسب برای حضور مردم برخوردار بوده و تا حد امکان موانع حضور را از بین برده است، ارائه شود. توصیف ارائه شده مبتنی بر نگاهی ایده‌آل از مسجد خواهد بود.

مسجد طراز انقلاب اسلامی از منظر آیات قرآن کریم

چکیده

مسجد، خانه خدا و اختصاصی نام و یاد اوست. آیات متعدد قرآن کریم نشان از آن دارد که مسجد، نهادی ویژه و بلامثل در فرهنگ و تمدن اسلامی است؛ به طوری که قرآن از آن به خانه‌های رفعت داده شده یاد کرده است. همین جایگاه ویژه است که الزام می‌کند برای هرگونه برنامه ریزی جهت شکل دادن به تمدن نوین اسلامی، باید به سراغ مسجد رفت. این مقاله می‌کوشد با روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، جایگاه مسجد در منظر قرآن کریم را تبیین نماید. از دیدگاه قرآن کریم، مسجد سه مولفه هویتی دارد: ۱- مسجد محلی تجلی عبودیت فردی و اجتماعی است. هم بنا و تولیت آن باید مخلصانه و موحدانه انجام شود و هم روح توحید و عبد بودن در آن موج بزند. ۲- مسجد محور وحدت در جامعه اسلامی است و مسجدی که وحدت جامعه اسلامی را دچار خلل کند، از هویت مسجد بودن خواهد افتاد. ۳- مسجد ظرف نضج و استمرار نهضت سیاسی-اجتماعی انبیای الهی بوده است. حضرت ابراهیم علیه السلام سنگ بنای کعبه را با نیت اقامه نماز و برپاداشتن دین نهاد و این نهضت تا زمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و بعد از ایشان در دوران امامان معصوم علیهم السلام جاری و مستمر باقی ماند.

کلمات کلیدی: مسجد، قرآن، تمدن‌سازی، تربیت، جامعه‌سازی

مقدمه و بیان مسئله

مسجد در لغت به معنای محل سجده و در اصطلاح محل عبادت است. راغب اصفهانی بزرگ لغت شناس قرآنی می نویسد: «مسجد مکان نماز است به اعتبار سجده آن»^۱. اینکه چرا از میان اعمال مختلف نماز، «سجده» محل اعتبار شده است، به اهمیت جایگاه سجده باز می گردد. در روایات، سجده بالاترین نوع عبادت آدمی شمرده شده است^۲. شاید راز آنکه هنگام خلقت حضرت آدم، خداوند متعال به ابلیس و دیگر فرشتگان دستور سجده در برابر او را می دهد، به کمال انجام دادن احترام بوده است.

واژه مسجد در قرآن کریم، ۲۸ بار تکرار شده است؛ ۲۲ بار به صورت مفرد و ۶ بار به صورت جمع. از این تعداد ۱۵ مورد در مورد «مسجد الحرام» است و یک مورد درباره «مسجد الاقصی»؛ یکبار نیز درباره «مسجد ضرار». این تکرار نشان از اهمیت این نهاد در قرآن دارد.

مسجد در فرهنگ و تاریخ اسلام، مهمترین و بنیادی ترین نهاد در تربیت فردی و اجتماعی بوده است. اگر آنطور که رهبر معظم انقلاب در کتاب انسان ۲۵۰ ساله آورده اند، مهمترین ماموریت های پیامبر بزرگ اسلام از منظر قرآن کریم ۱- تربیت فرد احاد جامعه اسلامی و ۲- بنای حکومت اسلامی بوده^۳، مسجد در این دو ماموریت مهم تمدن ساز نقش محوری و مرکزی داشته است. پایگاه و مرکز فعالیت های تربیت فردی پیامبر، مسجد بود و با تاکیدات بسیار تک تک افراد جامعه را ترغیب به حضور در مسجد می کردند. خود قرآن این رسالت پیامبر را اینگونه بیان می کند:

«هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ...» / و کسی است که در میان جمعیت درس نخوانده رسولی از خودشان برانگیخت که آیاتش را بر آنها می خواند و آنها را تزکیه می کند و به آنان کتاب (قرآن) و حکمت می آموزد.^۴

۱. مفردات الفاظ قرآن، راغب اصفهانی، ص ۲۷۱

۲. السجود منتهی العباده من بنی آدم (بحارالانوار، ج ۸۲، ص ۱۶۴)

۳. انسان ۲۵۰ ساله، ص ۳۰

۴. قرآن مجید، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، جمعه، آیه ۲

پیامبر اسلام ﷺ، در مسجد هم قرآن و وحی را برای مردم می‌خواند، هم مردم را تزکیه می‌کرد، هم به آن‌ها احکام و قوانین و آداب اسلامی می‌آموخت و هم مجموعه این رفتارها راه را برای راه گشودن حکمت بر قلب هایشان باز می‌کرد.

ماموریت دوم پیامبر ﷺ، بنای حکومت اسلامی بوده است که قرآن در مورد آن چنین می‌فرماید:

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ...» / ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم، و با آنها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند.^۱

نقش مسجد در اقامه عدالت اجتماعی و بنای حکومت اسلامی نیز محوری بوده است. پیامبر مکرم اسلام ﷺ، در گام اول ورود به مدینه مسجد ساختند و نهضت سیاسی-الهی خود را در بستر مسجد محقق کردند. خطبه‌های سیاسی را در مسجد می‌خواندند، تدابیر سیاسی حکومت در مسجد انجام می‌گرفت، دیدارهای سیاسی پیامبر در مسجد انجام می‌شد و بسیاری موارد دیگر.^۲

اکنون که مرحله گام دوم انقلاب شروع شده است، لازم است تبیین بایسته‌ای از جایگاه مسجد در تمدن اسلامی صورت گیرد تا مبتنی بر آن برای رسیدن به مسجد طراز تمدن اسلامی برنامه ریزی صورت بگیرد. انجام چنین تبیینی نیازمند آن است تا موضوع مسجد در منابع اصلی اسلامی کاویده شود. قرآن کریم به عنوان کلام نورانی وحی، مهم ترین منبع برای تبیین جایگاه مسجد در منظومه فکری اسلام است. این مقاله مبتنی بر چنین الزامی نگاشته شده است.

مروری بر پیشینه

«سیمای مسجد در قرآن» (۱۳۸۸) تهیه شده در مرکز امور مساجد از کتابهایی است که مفصل به این موضوع پرداخته است. واژه شناسی مسجد در قرآن، بنا و تخریب مسجد،

۱. همان، حدید، آیه ۲۵

۲. مسجد از منظر سیره و روایات، شاه آبادی/احمدی، ۱۳۹۹

تعمیر و تولیت مسجد، حضور در مسجد، پاداش مسجدیان، احکام مسجد، کارکردهای مسجد و معرفی مساجد شاخص صدر اسلام از مهمترین سرفصل های این کتاب است. «مسجد در آئینه قرآن و روایات» نوشته خسرو تقدسی نیا (۱۳۹۰) کتاب دیگری است که به این موضوع پرداخته است. این کتاب دو بخش مجزا مربوط به آیات و روایات دارد که در بخش آیات، ۱۴ مورد از آیه های مربوط به مسجد را آورده و ذیل هر کدام، پیام های آن را ذکر کرده است.

«تحلیل تفسیر آیات قرآن کریم در مورد مسجد» نوشته یآوری (۱۳۹۷) به عنوان یک گزارش پشتیبان برای نگارش «سند مسجد طراز اسلامی» اثر دیگری است که مبتنی بر تفسیر آیت الله جوادی آملی به بررسی آیات قرآن پرداخته است. این اثر چون هویت گزارش پشتیبان دارد، بیشتر در مقام استخراج گزاره های تفسیری است و اثری مستقل به حساب نمی آید. با این حال روشمند بودن اثر، جامعیت و دقت کار تا حد زیادی برآورنده نیازهای یک محقق برای تحلیل آیات مربوط به مسجد است.

بحث و بررسی

• هویت مسجد

مسجد از منظر آیات قرآن کریم، خانه یا جزو خانه هایی است که خداوند کریم خواسته است تا مقام و منزلت آن ها رفعت و بلندی داشته باشد. آیه ۳۶ سوره نور می فرماید:

«فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ / (این چراغ پرفروغ) در خانه هایی قرار دارد که خداوند اذن فرموده دیوارهای آن را بالا برند (تا از دستبرد شیاطین و هوسبازان در امان باشد)؛ خانه هایی که نام خدا در آنها برده می شود، و صبح و شام در آنها تسبیح او می گویند.

تفاسیر، مساجد را از مصادیق این خانه ها می دانند و از اینجا برخی مفسران برداشت کرده اند که بنای مسجد می بایست بلندتر و رفیع تر از دیگر ساختمان های شهر باشد.^۱ رفعت مقام معنوی و هویتی این مکان ها از این آیه فهمیده می شود و این عظمت

۱. تفسیر نور (۱۰ جلدی)، ج ۶، ص ۱۹۱

مقام به دلیل جاری شدن ذکر خدا در آن به صورت شبانه روزی است. آیت الله جوادی آملی معتقدند که این عظمت به صورت تکوینی در مورد مساجد و مشاهد مشرفه جاری است و کسی جرئت تخریب و توهین نسبت به آن ها را ندارد؛ چراکه تکوینا خدا آن ها را بزرگ داشته است. راز این رفعت مقام نیز رفت و آمد مردان و زنانی است که نه مشغول بازی دنیا هستند و نه بازیگران دنیا می توانند آن ها را به خود مشغول کنند (لا تلهيهم تجاره ولا بيع) و دائماً مشغول ذکر خدای متعال هستند^۱.

• ۱- مسجد؛ محل تجلی عبودیت فردی و اجتماعی

• بنا و تولیت مسجد

قرآن کریم در بنیانگذاری و تولیت مسجد، تاکید زیادی بر امر «تقوا» و «توحید» دارد که اینها هر دو از شئون عبودیت است. آیات ۱۷ و ۱۸ سوره توبه چنین می فرماید:

«مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِم بِالْكَفْرِ أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ.» / مشرکان را نرسد که مساجد خدا را تعمیر کنند در صورتی که بر کفر خود گواهند. اینانند که اعمالشان نابود خواهد شد و در آتش دوزخ جاوید معذب خواهند بود.

این آیه گرچه شأن نزول آن درباره تعمیر مسجد الحرام است، ولی حکم آن برای همه مساجد است.^۲ قرآن کریم در گام اول مشرکان را از داشتن صلاحیت در تعمیر و تولیت مسجد منع می کند. این ها چون مشرک هستند و چون مسجد باید تجلی توحید باشد^۳، حق ندارند در امور مسجد دخالتی داشته باشند. در ادامه آیه می فرماید:

«إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَءَاتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ.» / آباد کردن مساجد خدا فقط در صلاحیت کسانی است که به خدا و روز قیامت ایمان آورده و نماز را بر پا داشته و زکات پرداخته و جز از خدا نترسیده اند؛ پس امید است که اینان از راه یافتگان باشند.

۱. به نقل از یآوری، ص ۸۰

۲. همان، ج ۳، ص ۳۹۳

۳. وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا / جن ۱۸

طبق این آیه ایمان به خدا و روز قیامت، برپاداشتن نماز، پرداخت زکات و پروا داشتن از خداوند متعال پیش شرط‌های قرآن برای تعمیرکنندگان مسجد است. می‌توان تعمیم داد که این حکم برای سازندگان و متولیان مسجد نیز جاری است؛ چراکه در ماجرای مسجد ضرار نیز آنچه باعث سلب صلاحیت مسجد بودن آنجا می‌شود، نداشتن تقوا و نیت خالص سازندگان و متولیان آن است و نیز هدف آنها در ایجاد تفرقه در اجتماع مسلمانان.^۱ همچنین در آیه ۳۴ سوره انفال، سرپرستی مسجد الحرام از مشرکان نفی و بیان می‌شود که سرپرستان آنجا فقط اهل تقوا هستند.^۲ آیات ۳۶ و ۳۷ سوره نور نیز که اشاره به اهالی مسجد دارد، اهل نماز و زکات بودن را فضیلت آنان می‌شمارد و اولویت داشتن ذکر خدا بر تجارت و مال دنیا را از خصایص آنها می‌شمارد.^۳ بنابراین می‌توان شاخصه‌های قرآنی سازندگان و هیئت امنای مساجد را اینگونه برشمرد:

ایمان داشتن به خدا و روز قیامت

نداشتن شرک (موحد بودن)

برپا داشتن نماز و ذکر خدا

پرداختن زکات

متقی بودن و پروا نداشتن از غیر خدا (انکال به خدا داشتن)

داشتن طهارت روح و جسم^۴

مجموع این شاخصه‌های بینشی و رفتاری است که انسان را به مقام «عبد» بودن می‌رساند. اگر بپذیریم که مسجد باید محور امور در حاکمیت اسلامی باشد، متولیان آن باید چه به لحاظ بینشی و چه رفتاری جزو افراد الگو و سرآمد جامعه اسلامی باشند.

۱. رجوع شود به بخش مسجد محور وحدت در همین مقاله

۲. وَمَا لَهُمْ إِلَّا يَعْزِبُهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أُولِيَاءُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ...

۳. فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ / رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ.

۴. لِمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا (توبه/ ۱۰۸)

• روح حاکم بر مسجد

از منظر قرآن کریم، مسجد تجلی توحید است. در آنجا جز ذکر و یاد خدا، یاد و نام هیچ کس جایز نیست. آیه ۱۸ سوره جن می‌فرماید:

«وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا» / و مساجد مخصوص (پرستش ذات یکتای) خداست پس نباید با خدا احدی غیر او را پرستش کنید.

این تاکید قرآن به فرموده امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه، ناشی از شرکی است که در عبادتگاه‌های دیگر ادیان نسبت به وحدانیت خداوند جاری است و معابد و عبادتگاه هایشان، به سبب تحریف دینشان، اختصاصی ذکر خدا نیست^۱. در اینجا خداوند متعال با تاکید ذکر می‌کند که مسجد از آن خداست؛ جای هیچ کس دیگری در هویت آن نمی‌گنجد. پیام دیگر آیه این است که در مساجد، باید دائما ذکر خدا و جاری و ساری باشد. در آیه ۳۶ سوره نور که پیش از این آوردیم، مقام و منزلت رفیع مسجد به سبب همین تسبیح‌های دائم بندگان خدا در آن بوده است.

مسجد محل عبادت است و اقامه نماز در آن، کارکرد اصلی آن است. قرآن کریم در سوره یونس، آیه ۱۰ به موسی علیه السلام آنگاه که قومش را از چنگ فرعون نجات می‌دهد، دستور ساختن مساجدی برای برپایی نماز می‌دهد:

«وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّآ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ» / و به موسی و برادرش وحی کردیم که: «برای قوم خود، خانه‌هایی در سرزمین مصر انتخاب کنید؛ و خانه‌هایتان را مقابل یکدیگر (و متمرکز) قرار دهید؛ و نماز را برپا دارید.

برخی تفاسیر بیوتا را منظور مساجد دانسته‌اند و معتقدند خداوند متعال موسی و برادرش را مأمور به ساختن مساجدی برای برپایی نماز کرده است.^۲

۱. چون یهود و نصاری در مراکز عبادت خود به خدا شرک می‌ورزیدند، خداوند فرمود: در مساجد اسلامی با خداوند احدی را نخوانید و خدا لعنت کند کسی که به مسجد احترام نگذارد. «بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۳۵۵»

۲. مجمع البیان، ج ۵-۶، ص ۱۱۰ و ۱۱۱

آیه ۱۱۴ سوره بقره می‌فرماید:

«وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ».

/ کیست ستمکارتر از آن کس که از بردن نام خدا در مساجد او جلوگیری کرد و سعی در ویرانی آنها نمود؟! شایسته نیست آنان، جز با ترس و وحشت، وارد این (کانونهای عبادت) شوند. بهره آنها در دنیا (فقط) رسوایی است و در سرای دیگر، عذاب عظیم.

نکات زیادی از این آیه می‌توان برداشت کرد از جمله^۱:

ظالم ترین افراد کسانی هستند که مانع جاری شدن ذکر خداوند متعال در مساجد شوند و با این کار موجبات خرابی آن را فراهم آورند. سعی در خراب کردن مساجد، ظاهری دارد و باطنی. ظاهر آن تخریب فیزیکی و جلوگیری از زیبا و تمیز نگه داشتن آن است و تخریب باطنی مسجد، جلوگیری کردن از انجام طاعات و محقق شدن عبودیت در آن. می‌توان اینگونه گفت که ذکر و یاد خدا (انجام عبادات و فرایض فردی و اجتماعی) در مسجد، آباد کردن آن است و مانع شدن از این ها موجبات خرابی آن خواهد بود.

همان گونه که ستم ها یکسان نیست بلکه درکات متفاوت دارد و ستمکارترین انسان ها کسی است که نگذارد در خانه خدا، نام صاحب خانه برده شود، دفاع ها و جهادها نیز درجاتی دارد. به یقین دفاع برای حفظ مراکز عبادی که مرکز توحید و اصلاح جامعه و سبب آبادی زمین است، از مقدس ترین دفاع هاست؛ زیرا اگر مراکز دینی حفظ شود، در پناه آن، آب و خاک وطن نیز محفوظ و آباد است. اما اگر این مراکز مصون و معمر نماند، جامعه فاسد می‌شود؛ زیرا فساد جوامع بر اثر ویرانی مراکز دینی است و با فساد جامعه تمامیت ارضی آسیب می‌بیند و استقلال و آزادی آن ها از بین می‌رود.

بنابراین آبادانی باطنی مسجد به جاری بودن روح عبودیت در آن است و از اینجاست که قرآن تاکید دارد که سازندگان مساجد باید انسان های متقی باشند و اساس و پایه مسجد باید براساس تقوا گزarde شود:

«لَمَسْجِدُ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا...» / همان مسجد (قبا) که بنیانش از اول بر پایه تقوای محکم بنا گردیده سزاوارتر است به اینکه در آن اقامه نماز کنی، که در آن مسجد مردان پاکی که مشتاق تهذیب نفوس خودند درآیند.

این آیه پس از آنی نازل شد که ماجرای معروف مسجد ضرار پیش آمد. عده ای از منافقان مدینه برای ایجاد تفرقه در اجتماع مسلمانان، مسجدی را ساختند و از حضرت رسول ﷺ خواستند تا برای افتتاحیه آنجا، در آن نماز بگزارد. وحی نازل شد و منافقان رسوا شدند. نکته مهم این آیه تاکید بر بنیانگذاری مسجد بر تقواست. مسجدی که اساس آن عبودیت، تقوا و پرهیزگاری باشد حقیقت مسجد را در برمی گیرد. این یعنی ارزش هر مسجد به سابقه تقوای سازندگان آن و اهالی آن بازمی گردد. نکته بعد «مطهر» بودن اهالی مسجد قباست. تطهیر می تواند ظاهری باشد یا باطنی. تطهیر ظاهر، رعایت جوانب پاکیزگی بدن و لباس هاست و نداشتن آلودگی های جسمی؛ تطهیر باطن، پالودن درون انسان از هواجس نفسانی و رذیله های اخلاقی است از راه عبادت، تمرین دین ورزی و ممارست در امر اخلاص و خداگونه بودن^۱.

۲- مسجد محور وحدت

از محورهای مهم نگاه قرآن به هویت مسجد، ایجاد وحدت میان جامعه اسلامی و پرهیز از تفرقه و نفاق است. مشهورترین ماجرای قرآنی در این باره نیز ماجرای مسجد ضرار است. ماجرای مسجد ضرار - که آیات ۱۰۷ تا ۱۱۰ سوره توبه در قرآن به آن اشاره دارد- آن گونه که از روایات مورد اتفاق برمی آید چنین بوده که در سال نهم هجری، گروهی از منافقان که به ظاهر مسلمان بودند، نزد پیامبر ﷺ آمدند و گفتند: به ما اجازه دهید مسجدی در میان قبیله بنی سالم، نزدیک مسجد قبا بسازیم تا افراد ناتوان و بیمار و پیران از کار افتاده در آن عبادات خود را انجام دهند. پیامبر که در این زمان با گروهی از مسلمانان عازم جنگ تبوک بودند، به آنها اجازه دادند. پس از بازگشت پیامبر از تبوک، آنها مجدداً نزد پیامبر آمده و تقاضای خود را مبنی بر اقامه ی نماز در این مسجد تکرار

۱. ترجمه تفسیر مجمع البیان، ج ۱۱، ص ۲۱۳

کردند. هنوز پیامبر وارد دروازه‌های مدینه نشده بود که فرشته وحی نازل شد و آیات ۱۰۷ تا ۱۱۰ سوره توبه را بر پیامبر نازل کرد:

«وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضُرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِصْرًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ / لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لِمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ / أَقَمْنَ أُسُسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مِنْ أُسُسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَأَنْهَارُ بِهِ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ / و [از منافقان] کسانی هستند که بر پایه دورویی و نفاق، مسجدی ساختند برای آسیب رساندن و ترویج کفر و تفرقه افکنی میان مؤمنان و کمین گاهی برای [گردآمدن] کسانی که پیش از این با خدا و پیامبرش جنگیده بودند، سوگند سخت می‌خورند که ما با ساختن این مسجد جز خوبی [و خدمت] قصدی نداشتیم، ولی خدا گواهی می‌دهد که بی تردید آنان دروغ‌گویند. / هرگز [برای عبادت و نماز] در آن مسجد نایست، قطعاً مسجدی که از نخستین روز بر پایه تقوا بنا شده شایسته تر است که در آن [به نماز و عبادت] بایستی، در آن مردانی هستند که خواهان پاکیزگی [و طهارت جسم و جان] هستند؛ و خدا پاکیزگان را دوست دارد. / آیا کسی که بنیاد [امور] را بر پایه تقوای الهی و رضای او نهاده بهتر است یا کسی که بنیاد [امور] را بر لب پرتگاهی سست و فروریختنی نهاده؟! و آن بنا با بناکننده اش در جهنم سقوط می‌کند؛ و خدا گروه ستمکاران را هدایت نمی‌کند.

طبق این آیه منافقان با این کار در پی ضرر رساندن به مسلمانان و دین اسلام بودند (ضرارا) و این کار از سر کفر آنها بود (کفرا). حال از چه طریقی می‌خواستند ضرر برسانند؟ به هم زدن اتحاد و انسجام مسلمانان و ایجاد تفرقه (تفریقاً...) در صفوف مسجد پیامبر یا مسجد قبا. هدفشان از این تفرقه چه بود؟ ایجاد پایگاهی برای مخالفان نهضت پیامبر (ارصاداً...). از اینجا دانسته می‌شود که اولاً پایگاه و مرکز اصلی نهضت الهی پیامبر، مسجد بوده است و مخالفان و منافقان نیز برای ایجاد رخنه و شکاف در این مرکز فرماندهی نهضت، مسجد دیگری را می‌خواستند در برابر آن برافرازد تا در آنجا اهداف شوم خود را به پیش برند.

اگر هدف منافقان -آن طور که در آیه شریفه آمده است- برهم زدن وحدت و اتفاق مسلمانان از راه مسجدسازی بوده است، این موضوع محقق است که حول مسجد وحدتی بوده است که منافقان در پی شکستن آن وحدت بودند. این نکته اثبات می‌کند که مساجد در جامعه اسلامی باید پایگاه و محور وحدت امت اسلامی باشند. مساجدی که بر طبل تفرقه در امت اسلامی می‌کوبند و در پی مناسک ضدوحدت هستند، هم طراز مسجد ضرار هستند و به حقیقت از هویت مسجد بودن خارج اند.

• ۳- مسجد؛ ظرف استمرار نهضت انبیا

یکی دیگر از ابعاد هویتی مسجد، ظرف مکانی بودن برای نهضت انبیا صلی الله علیه و آله و جریان حق بوده است.

• مسجد در نهضت دیگر انبیاء

در سوره اسراء، خداوند متعال بعد از آنی که حضرت رسول صلی الله علیه و آله را شبانه از مسجد الحرام به مسجد الاقصی سیر داده است، داستانی تاریخی از سرگذشت قوم بنی اسرائیل را روایت می‌کند که بخشی از آن هم گویا ناظر به آینده است:

«وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوقَ كَبِيرًا / فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَىٰ بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا / ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا / ... فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا / ما در تورات به بنی اسرائیل خبر دادیم که قطعاً دو بار در زمین فساد می‌کنید و [در برابر طاعت خدا] به سرکشی و طغیان [و نسبت به مردم به برتری جویی و ستمی] بزرگ دچار می‌شوید. / پس هنگامی که [زمان ظهور] وعده [عذاب و انتقام ما به کيفر] نخستین فسادانگیزی و طغیان شما فرارسد، بندگان سخت پیکار و نیرومند خود را بر ضد شما برانگیزیم، آنان [برای کشتن، اسیر کردن و ربودن ثروت و اموالتان] لایه لایه خانه‌ها را [به طور کامل و با دقت] جستجو می‌کنند؛ و یقیناً این وعده ای انجام شدنی است. / سپس پیروزی بر آنان را به شما باز می‌گردانیم و شما را به وسیله اموال و فرزندان تقویت می‌کنیم، و نفرات [رزمی] شما را بیشتر می‌گردانیم. / پس هنگامی که [زمان

ظهور [و عده دوم [برای عذاب و انتقام] فرارسد، [پیکارگرانی بسیار سخت گیر بر ضد شما برمی انگیزیم] تا شما را [با دچار کردن به مصایب سنگین و گزند و آسیب فراوان] غصه دار و اندوهگین کنند و به مسجد [الاقصی] درآیند، آن گونه که بار اول درآمدند تا هر که و هر چه را دست یابند، به شدت در هم کوبند و نابود کنند.

آیت الله جوادی آملی^۱، منظور از «وَلْتَعْلُنَّ عُلُوقًا كَبِيرًا» را از جنس حکومت فاسد و حکمرانی فرعون گون تعبیر کرده اند. یعنی بنی اسرائیل حکومت فاسدی داشتند که مانند فرعون در برابر حقایق الهی سرکشی داشت و روحیه استکباری بر آن ها حاکم شده بود. پس خداوند قومی از بندگاناش (شاید بخت النصر) را بر اینها شوراند به گونه ای خانه به خانه اینها را می یافتند و با نهایت شدت و غضب اینها را منکوب کردند؛ به گونه ای که در تاریخ آمده است که کتابهایشان را سوزاندند و مسجد الاقصی را ویران کردند. بزودی بنی اسرائیل به درگاه خدا بازگشتند و خداوند نیز آن ها را به لحاظ مال و فرزند توانا کرد تا اینکه دوباره به فساد رو آوردند؛ که به قرینه فساد اول اینجا نیز همان فساد سیاسی و استکباری مدنظر است. برای بار دوم نیز خداوند وعده می دهد که کسانی بر شما چیره خواهند شد که دمار از روزگار شما درخواهند آورد.

نکته قابل توجه در هر دوبار این حوادث، نقش مسجد در این فساد سیاسی است. از کلام نورانی قرآن برمی آید که مسجد الاقصی پایگاه سیاسی و دارالحکومه بنی اسرائیل بوده است که در آنجا پس از مدتی به استکبار دچار می شوند و قوم مهاجم، پایگاه آن ها یعنی مسجد را تسخیر و بر سرزمین آنها مسلط می شوند:

«وَلْيُتَبِّرُوا تَتَبِّرًا» چه چیزی را؟ (مَا عَلُوا) را. نه این است که اینها مستعلی اند اینهایی که آمدند برترند، وقتی برتر شدند یعنی بر حکومتان، بر سرزمینتان، بر منابعتان، بر مردمتان، بر اینها مسلط می شوند وقتی بر اینها مسلط شدند اینها می شوند (مَا عَلُوا) یعنی چیزی که (عَلُوا) آن (أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ) عالی بر اینها شدند کشور اینها می شود (مَا) این (أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ) می شود (عَلُوا)، (عَلُوا) بر این مملکت، آن وقت (لِيُتَبِّرُوا)

۱. منظور از این فساد، کذب و سرقت و نهب اموال خصوصی و اینها نیست بلکه بخش مهم از این فساد همان فساد سیاسی و حکومت و ویران کردن ملت است به دلیل اینکه در تمام بخش ها کنار فساد مسئله (وَلْتَعْلُنَّ عُلُوقًا كَبِيرًا) را مطرح می کند. (تفسیر سوره اسراء، پایگاه اسراء، جلسه ۹ تفسیر، تاریخ مراجعه ۹۹/۸/۱۶)

کشوری را که (عَلَوْا) بر این کشور آن وقت همه آنچه که در این کشور هست تحت تبئیر، تبار کشیدن، به هلاك کشیدند این (أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ) درمی آید.^۱

در آیه ۳۷ سوره ابراهیم نیز آنطور که علامه طباطبایی^۲ آورده اند، خانه کعبه برای نهضت حضرت ابراهیم و ذریه او محوریت پیدا می کند و اساساً از اینجا است که به سبب دعای خیر حضرت ابراهیم، دلها متوجه این مکان مقدس و حضرت اسماعیل علیه السلام می شود:

«رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ. / پروردگارا، من برخی از فرزندانم را در درّه ای بی کشت [و زرع]، در کنار خانه حرمت یافته تو ساکن کردم؛ پروردگارا، تا نماز را برپا دارند پس دل های مردمی را به آنان متمایل گردان و از محصولات [گوناگون] نصیبشان کن، شاید سپاسگزاری کنند.

حضرت ابراهیم علیه السلام دلیل آمدن خود و خانواده اش به این زمین لم یزرع را اقامه نماز ذکر می کنند. پرواضح است که اقامه نماز در اینجا صرف خواندن نماز نیست بلکه انجام یک خیزش و قیام اجتماعی برای بزرگداشت نماز است و با محوریت نماز است. آیت الله جوادی آملی در همین معنا می فرماید:

«ما اینجا هدف اساسی داریم؛ آن هدف اساسی این است که دین را به پا کنیم. دین هم ستون می خواهد؛ لذا ستون دین، نماز است. ما آمدیم اینجا نماز را به پا کنیم؛ یعنی خیمه دین را به پا کنیم. ما آمدیم دو کار بکنیم، دو معماری داریم دو مهندسی داریم: یک معماری و مهندسی ظاهری ما این است که کعبه را بسازیم؛ این احجار را روی هم بگذاریم. یک معماری و مهندسی دیگر این است که آن خیمه دین را به پا کنیم؛ خیمه دین با عقاید و اخلاق و اعمال صالح ساخته می شود.»^۳

به پا داشتن خیمه دین، یعنی انجام کاری سیاسی-اجتماعی با هدف اصلاح جامعه. حال محوریت این خیمه کجاست؟ خانه کعبه که در آن زمان تنها مسجد دنیا بوده است.

۱. همان

۲. ترجمه تفسیر المیزان، آیت الله مکارم شیرازی، ج ۱۲، ص ۱۱۰-۱۱۵

۳. به نقل از سند پشتیبان ۲، یاوری، ص ۷۶

• مسجد در نهضت حضرت رسول ﷺ

هنگامی که حضرت رسول ﷺ نیز به مقام پیامبری برگزیده شدند، ۲ ماموریت مهم و شاخص داشتند: ۱- تربیت تک تک افراد جامعه خود (وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ... جمعه ۲/ ۲) - بنای حکومت اسلامی (وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ... حدید ۲۵). رهبر معظم انقلاب در تفسیر این آیه سوره حدید، از قسط تعبیر به عدالت اجتماعی می‌کنند:

«قسط یعنی استقرار عدالت اجتماعی در جامعه. چه کسی می‌تواند این کار را انجام دهد؟ تشکیل یک جامعه همراه با عدالت و قسط، یک کار سیاسی است؛ کار مدیران یک کشور است. این، هدف انبیاست. نه فقط پیغمبر ما، بلکه عیسی و موسی و ابراهیم و همه پیغمبران الهی برای سیاست و برای تشکیل نظام اسلامی آمدند. ۱»

بنابراین قرآن پیامبر را مامور به تشکیل نظام اسلامی کرده است. حال این نظام اسلامی نیاز به دارالخلافه ای دارد که مرکز فرماندهی نهضت نبی مکرم اسلام باشد تا بتواند در آنجا امور سیاسی و حکمرانی جامعه اسلامی را به پیش برد. این مرکز فرماندهی و مدیریت نهضت، بنا به آنچه در سیره و روایات آمده، مسجد بوده است ۲. خداوند متعال در سوره اعراف، آیه ۲۹ می‌فرماید:

«قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ». / بگو: «پروردگار امر به عدالت کرده است؛ و توجه خویش را در هر مسجد (و به هنگام عبادت) به سوی او کنید! و او را بخوانید، در حالی که دین (خود) را برای او خالص گردانید! (و بدانید) همان گونه که در آغاز شما را آفرید، (بار دیگر در رستاخیز) بازمی‌گردید.

اولا باید بدانیم که سوره اعراف در مکه نازل شده است؛ بنابراین آیه مربوط به روزگار نخستین نضج نهضت اسلامی است. دوما سیاق آیه آنطور که در تفسیر «فی ظلال القرآن»^۳ سید قطب آمده است، نشان می‌دهد مشرکان مکه قوانین اجتماعی و آداب

۱. انسان ۲۵۰ ساله، ص ۳۱

۲. برای اطلاع از نقش مسجد در حکمرانی پیامبر اسلام ر.ک به: مسجد از منظر سیره و روایات پیامبر؟ ص؟ و

۳. فی ظلال القرآن، ترجمه مصطفی خرم دل، ج ۲، ص ۱۰۵۹-۱۰۶۲

و سنن بسیار زشتی داشتند مانند اینکه لخت و عور به زیارت کعبه می‌رفتند^۱، برخی خوردنی و پوشیدنی‌ها را بر خود حرام کرده بودند و غیره. برای این قوانین اجتماعی نیز تنها تکیه گاه و استدلالشان آنطور که در آیات قبل از این هم آمده است، آن بوده که این سنت نیاکان ما بوده است و خداوند اینطور به ما امر کرده است^۲. قرآن کریم در اینجا اولاً انتساب هرگونه زشتی ای به خدا را نفی می‌کند و در این آیه عکس آنچه باور داشتند را به عنوان کلام خدا بیان می‌کند. «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ...»؛ پیش از این آوردیم که منظور از قسط، اجرای عدالت اجتماعی در جامعه است که پیش نیاز آن تشکیل حکومت اسلامی است. قرآن کریم در برابر استدلال سست آن‌ها در مورد قوانین اجتماعی غلطشان و انتساب آن به خداوند، می‌فرماید پروردگار من حکم به اجرای عدالت اجتماعی داده است و آنکه حقیقت وجودی خودتان را در هر مسجدی (از جمله مسجد الحرام) به سوی خدا کنید و او را بخوانید در حالیکه دینتان را از شرک و انحراف‌ها خالص کرده‌اید. اگر چنین کنید، آنگونه که نخست آفریده شده بودید (پاک ضمیر) دوباره پاک و مطهر بازخواهید گشت. آیه بعد درباره دو نوع ولایت و دو نوع سیاست سخن به میان می‌آورد؛ ولایت شیطان و ولایت خداوند متعال^۳. می‌دانیم که ولایت در بیان قرآن جنبه سیاسی و حکمرانی دارد. کسانی که نمی‌خواهند در ذیل ولایت اسلامی باشند، به ولایت شیطان پناه برده‌اند. در ادامه باز می‌فرماید:

«يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا...» / ای فرزندان آدم! [هنگام هر نماز و] در هر مسجدی، آرایش و زینت [مادی و معنوی خود را متناسب با آن عمل و مکان] همراه خود بگیرید، و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید.

به خلاف باورهای غلط آنها که برآمده از ولایت شیطان بود، نه تنها لخت به زیارت مسجد الحرام رفتن زشت و فحشاست بلکه شایسته است انسان آنچه از زینت دارد، هنگام مسجد رفتن بپوشد و خود را بیاراید. زینت نیز می‌تواند ظاهری باشد مانند لباس‌های نو و فاخر و می‌تواند باطنی باشد مانند متخلق شدن به فضیلت‌های

۱. عربها برهنه خانه خدا را طواف می‌کردند مگر حمس. حمس، قریشی‌ها و فرزندان ایشان بودند. عربها لخت و برهنه خانه خدا را طواف می‌کردند، مگر این که از میان حمس کسی جامه ای بدیشان می‌داد. (همان)

۲. وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا (اعراف/۲۸)

۳. فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ (اعراف/۳۰)

اخلاقی. حاکمیت اسلامی باید محقق شود تا زمینه برای کسب فضایل اخلاقی ایجاد شود. مسجد، ظرف مکانی تحقق عدالت اجتماعی است و اساساً حاکمیت اسلامی و ولایت الله در ظرف مکانی مسجد محقق می‌شود. هم کسب زینت های باطنی و هم مشروعیت یافتن قوانین اجتماعی و عدالت اجتماعی در بستر مسجد محقق می‌شود. مسجد طراز است که اهالی خود را به داشتن فضیلت های اخلاقی تشویق می‌کند و از این راه زمینه زینت یافتن آن ها را مهیا می‌کند.

در داستان مسجد ضرار نیز پیش از این تبیین شد که منافقان برای آنکه پایگاه نهضت اسلامی پیامبر (مسجد قبا یا مسجد پیامبر) را تضعیف و پایگاهی برای خود و همفکرانشان ایجاد کنند، مسجد ضرار را ساختند.

ساختن مسجد ضرار در حقیقت تاکتیک بدل زدن به نهضت اسلامی با محوریت مسجد پیامبر بود که خداوند متعال آن را در نطفه خفه کرد و به آن پایان داد. در دو آیه فوق الذکر سوره اعراف نیز مسجد چون ظرف مکانی نهضت اسلامی است، حرمت دارد و از آنجاست که سنت سازی و قانونگذاری شرعی آغاز می‌شود.

قرآن کریم در بیان دیگری در مورد کعبه - که خود خانه خدا و افضل مساجد است - می‌فرماید:

«جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقُلُودَ ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ...» / خداوند مکه را بیت الحرام و ماهیه قوام مردم قرار داده و نیز بهمین منظور، شهر حرام و بردن هدی به مکه و قلائد را تشریع فرموده است، تشریع فرموده تا بدانید که خداوند میداند آنچه را که در آسمانها و در زمین است.

می‌فرماید خداوند متعال، کعبه را ماهیه قوام و عامل سامان یافتن امور مردم قرار داده است. برخی مفسران آن را اینطور تفسیر کرده اند که مرکز پایداری و قیام مردم است^۱ و برخی آن را ماهیه قوام دین و دنیای مسلمانان دانسته اند^۲. منظور از قیام دراین

۱. تفسیر نور (طبع قدیم)، ج ۲، ص ۱۱۶

۲. روض الجنان و روح الجنان...، رازی، ج ۷، ص ۱۶۵

آیه همانطور که برخی مفسران آورده اند از جنس «أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَشْنًى وَفُرَادَىٰ»^۱ و نوعی خیزش اجتماعی برای مبارزه سیاسی با حاکمیت طاغوت است. در حقیقت خانه کعبه، مرکز مبارزه با طاغوت هاست و این هم در روزگار حضرت رسول ﷺ در ابتدای نهضت محقق بوده است و هم در زمان امام عصر ارواحنا فداه محقق خواهد بود که ایشان از مکه ظهور خواهند کرد و مرکز سیاسی نهضت، آنجا خواهد بود.^۲

این مقام و شان کعبه به عنوان مکرم ترین مکان اسلامی، قابل تعمیم به دیگر مساجد نیز هست و مساجدی که بتوانند خود را به برخی ویژگی های طراز کعبه برسانند، می توانند بستر تداوم نهضت انبیا و ائمه اطهار علیهم السلام باشند.

• مدافعان مسجد

یکی از شئون سیاسی و حاکمیتی مسجد، پایگاه شدن آن برای مدافعان از مسجد و حیثیت وجودی آن یعنی اقامه دین است. قرآن کریم در آیه ۱۱۴ سوره بقره هشدار می دهد که مشرکان و ظالمان نباید به مساجد وارد شوند مگر با ترس و لرز^۳. ترس از چه کسی یا چه چیزی؟! جز آن است که مسجد باید مدافعانی داشته باشد که هیبت و هیمنه آن ها باعث شود مشرکان گرد این حریم مقدس نگردند؟! در آیه ۴۰ سوره حج می فرماید:

«وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْ دَمَّتْ صَوَامِعُ وَبِيعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا...» / و اگر خداوند بعضی از مردم را بوسیله بعضی دیگر دفع نکند، دیرها و صومعه ها، و معابد یهود و نصارا، و مساجدی که نام خدا در آن بسیار برده می شود، ویران می گردد!

در این آیه قرآن به صراحت از کسانی سخن می گوید که مدافع حریم مساجد و معابد هستند و شر مخالفان و مشرکان را از این مکان های مقدس دفع می کنند. آیت الله جوادی آملی ذیل این آیه، معتقدند که در صورت فساد، اولین جایی که آسیب می بیند، مسجد و مراکز فرهنگی هستند؛ بنابراین برای دفع فساد اولین جایی هم که باید اقدام کند، همین

۱. سبا/ ۴۶

۲. سند پشتیبان ۲، یاوری، ص ۶۵

۳. وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ

مساجد و مراکز فرهنگی هستند. دفاع را نیز بر دو نوع می‌دانند: ۱- دفاع نرم و فرهنگی؛ ۲- دفاع سخت و نظامی. اگر دفاع نرم و فرهنگی جوابگو نبود، باید دست به شمشیر برد:

«اهمّ کار حوزه است اگر حوزه‌ها، مراکز دینی، مساجد کارشان را درست انجام بدهند لله انجام بدهند مرکز تجاری نباشد پشت بر قبله می‌کنند نماز نباشد جامعه یقیناً اسلامی می‌شود آن کمبود جامعه را نیروی نظامی و انتظامی ترمیم می‌کند اما اساس کار این است پس نباید از این کریمه **لَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمُ بَعْضٍ** فوراً به سراغ جهاد رفت^۱»

بنابراین مسجد، سنگر دفاع از حریم دین است؛ هم دفاع فرهنگی و هم دفاع نظامی. داشتن حاکمیت اسلامی از الزامات هر دو نوع دفاع محسوب می‌شود.

نتیجه‌گیری

ساخت مسجد، نخستین سنگ بنای تمدنی است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله با دستان مبارک خودشان، نخستین سنگ های آن را بنیان نهادند. قرآن کریم مکان آن را رفعت و منزلت داد و همان شد که محوریت نظام سازی حضرت رسول صلی الله علیه و آله در این مکان قدسیت یافته به انجام رسید. این مقاله در پی آن بود تا به تبیین جایگاه مسجد در آیات قرآن کریم بپردازد. بررسی های مقاله نشان می‌دهد که مسجد، پاک ترین، رفیع ترین، اختصاصی ترین و محوری ترین نهاد در تربیت فردی و نظام سازی در تمدن اسلامی است. مسجد در اغلب جاهای قرآن با لفظ جلاله الله همراه آمده است و این نشان می‌دهد که مسجد، نهاد اختصاصی توحیدی و محل تجلی عبودیت بندگان است. بررسی های این پژوهش نشان می‌دهد که مسجد ۳ مولفه هویتی شاخص دارد: ۱- محلی تجلی عبودیت فردی و اجتماعی است. هم سنگ بنای آن باید بر اخلاص و ایمان باشد و هم بر پاک‌کنندگان و متولیان آن باید انسانهای متقی، پاک و موحد باشند. روح حاکم بر آن نیز باید روح توحید و یکتاپرستی باشد. یاد و نام هیچ کس و هیچ چیز غیر از خدا در مسجد روا نیست و همه حرف‌ها و سکنتا باید به سمت توحید و وحدانیت رهنمون باشد. ۲- مسجد محور وحدت است. مسجد قبا و مسجد پیامبر در صدر اسلام نماد و نمود وحدت جامعه اسلامی بودند و هنگامی که منافقان به قصد شکستن وحدت مسلمین، مسجد ضرار را بنا نهادند، قرآن به شدیدترین لحنی کار آن ها را منکوب کرد. ۳- مسجد ظرف استمرار

۱. پایگاه اینترنتی اسراء، تفسیر سوره مبارکه حج، جلسه ۲۲ (۱۵/۱۲/۸۹)

نهضت انبیاست. انبیا علیهم‌السلام از اول تا خاتم در پی پایه‌گذاری قسط و عدل در جامعه و برپا داشتن دین خدا بودند و بستر تحقق این نهضت، مسجد بوده است. حضرت ابراهیم نهضت خود را در کعبه آغاز کرد؛ قوم بنی اسرائیل در مسجد الاقصی حکمرانی می‌کردند؛ پیامبر مکرم اسلام در مسجد حکمرانی می‌کردند. خداوند متعال، امر به سنگر قرار دادن مسجد برای مقابله با فساد داده است و الزام این دفاع، داشتن قوای نظامی و فرهنگی است که از ملزومات حکمرانی و داشتن حاکمیت است.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم
- ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ترجمه ابراهیم محدث بندرریگی، قم: اخلاق، ۱۳۷۸
- امور مساجد، (۱۳۸۸)، سیمای مسجد در قرآن، انتشارات ثقلین: قم
- جوان آراسته، حسین؛ (۱۳۸۶)، کارکرد مسجد در حکومت نبوی، مجله حکومت اسلامی، شماره ۴۳
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۰)؛ انسان ۲۵۰ ساله، مرکز صهبا
- سید قطب، ابراهیم حسین شاذلی، (۱۳۸۷). فی ظلال القرآن، ترجمه مصطفی خرم دل، نشر احسان: تهران
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۷) تفسیر المیزان، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی و دیگران، رجا: تهران
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۵۹) تفسیر مجمع البیان، ترجمه و نگارش از احمد بهشتی، فراهانی: تهران
- غلامحسن، محرمی؛ (۱۳۷۹)، نقش مسجد در جامعه اسلامی، نشر یمین: قم
- قرائتی، محسن (۱۳۸۷) تفسیر نور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن: تهران
- معصومی، سید ابراهیم؛ (۱۳۹۴)، راهبردهای سیاسی امام باقر و امام صادق علیه‌السلام در آماده سازی جامعه اسلامی برای عصر غیبت، موسسه آینده روشن: قم
- یآوری، وحید (۱۳۹۶)؛ تحلیل آیات قرآن، مرکز رسیدگی به امور مساجد، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

چکیده

مسجد، نخستین نهادی است که پیامبر برای تشکیل حکومت دینی خود بدان دست یازیده است. بنابراین اهمیت آن در تمدن سازی، راهبردی و محوری است. این پژوهش در پی آن است تا با تحلیل و تفسیر منابع روایی و سیره پیامبر اسلام و ائمه علیهم السلام ویژگی‌ها و بایدها و نبایدهای مسجد طراز اسلامی از منظر ایشان را تبیین نماید. در منظر ایشان، مسجد ۴ مؤلفه هویتی دارد: ۱- مسجد محل عبودیت فردی و اجتماعی است؛ ۲- مسجد محور ایجاد وحدت در میان اقشار و فرق مختلف در جامعه اسلامی است؛ ۳- مسجد مرکز تربیت نیروی انسانی و انسان طراز جامعه اسلامی است؛ ۴- مسجد ظرف مکانی تحقق استمرار نهضت انبیای الهی و ائمه اطهار علیهم السلام است. مبتنی بر این مؤلفه‌های هویتی مساجد در جامعه اسلامی کارکردهای متنوعی دارند. در بعد سیاسی دارالخلافة حکومت است. در بعد عبادی، معبد و زیارتگاه خداوند تبارک و تعالی است. در بعد نظامی، محل بسیج عمومی برای جهاد است. در اجتماعی، مرکز تأمین اجتماعی و دادگاه است. در بعد تربیتی نیز مسجد مدرسه و محل تدریس و آموزش معارف اسلامی است.

کلمات کلیدی: مسجد، تمدن سازی، تربیت، جامعه سازی

مقدمه و بیان مسئله

پیامبر مکرم اسلام، با دستان مبارک خود نخستین مسجد در اسلام را بنا نهاد و مسجد نخستین نهادی است که حضرت رسول پس از ورود به مدینه به ساخت آن دست یازید. این نکته می‌تواند نشان دهد که مسجد در سیره حضرت رسول و مدل حکمرانی اجتماعی و تربیت نفوس فردی مسلمانان چقدر دارای اهمیت بوده است. بعد از ایشان ائمه هدی علیهم السلام نیز همواره بر نقش محوری مسجد در تربیت فردی و اجتماعی جامعه مسلمانان تأکید فراوان داشتند.

انحراف مسیر تاریخ اسلام بعد از رحلت پیامبر اکرم بر روی نقش هویتی مسجد در تمدن اسلامی نیز اثر گذاشت و نهادی که می‌بایست قلب تپنده جامعه اسلامی و

محوریت امور فردی و اجتماعی را به عهده داشته باشد، به حاشیه رانده شد تا جایی که تبدیل شد به نمازخانه و محل انجام عبادات فردی. بنی‌امیه و بنی‌عباس و حکام جائز بعد از آن‌ها نه فهم الهی اهمیت مسجد در تمدن سازی و فرهنگ‌سازی را درک می‌کردند و نه منافع حکومتی و عیاشی‌های پادشاهانه آن‌ها اقتضا می‌کرد که مسجد در جامعه اسلامی محوریت راهبردی داشته باشد؛ بنابراین کاخ‌ها، ساختمان‌ها و نهادهای متعدد برای مأموریت‌های ذاتی مساجد ایجاد شد و مساجد به حاشیه رفتند.

پیروزی انقلاب اسلامی، آن‌طور که رهبر معظم انقلاب تبیین کردند، گام نخست برای رسیدن به گام نهایی یعنی «تمدن اسلامی‌نویں» بوده است. اکنون که دهه پنجم انقلاب اسلامی و چهل ساله دوم آن آغاز شده است، بایسته است که نقش تمدنی مساجد احیا و برای رسیدن به نقطه کمال مطلوب در حوزه مساجد برنامه‌ریزی کرد. برای این مهم حتماً باید نقش تمدنی و هویتی مسجد در بافتار حکومت و جامعه اسلامی مورد بررسی قرار گیرد. از منابع بسیار راهگشا و البته راهبردی در این حوزه، سیره معصومین علیهم‌السلام و روایات به جا مانده از این بزرگواران است.

مروری بر پیشینه

«نگاهی گذرا به سیمای مسجد طراز اسلامی» مقاله‌ای است نوشته عسکر اسلامپور کریمی (۱۳۹۳) که در آن بخشی از روایات مربوط به مسجد آورده و بر اساس کارکردهای مختلف مسجد دسته بندی شده است. روش نمونه‌برداری از احادیث در این تحقیق مشخص نیست و جامعیت همه احادیث را نیز ندارد.

کتاب «مسجد در آینه ثقلین» تألیف حجت‌الاسلام عبدالهادی مسعودی و حجت‌الاسلام علی راد (۱۳۹۶) منبع بسیار خوبی برای گردآوری احادیث مربوط به مسجد است. این کتاب نیز همه مباحث مربوط به وجوه مسجد در روایات را پوشش نداده است و گزینش‌های انجام شده به دلیل ضیق موضوع یا هر دلیل دیگر کامل نیست.

پروژه «تدوین سند مسجد طراز اسلامی» تدوین وحید یاوری (۱۳۹۶) یک سند پشتیبان دارد به نام «تحلیل احادیث مسجد» که در مجموع ۴۳ گزاره از ویژگی‌های مسجد

طراز در احادیث را تبیین و تحلیل کرده است. این اثر در نوع خود بی‌نظیر است؛ گرچه این ایراد همچنان پابرجاست که همه کتب حدیثی را پوشش نداده است و گزینشی از احادیث آورده شده. همچنین هم‌پوشان بودن برخی گزاره‌ها و البته هویت سند پشتیبان داشتن آن و نداشتن هویت مستقل جهت انتشار، بخشی از معایب آن را می‌پوشاند.

این مقاله تا حدود زیادی متکی بر ۴۳ گزاره برآمده از پژوهش یاوری است اما منحصر به آن نیز نمانده است. کلمات «مسجد»، «مساجد» و تربیت در نرم‌افزار و سایت «جامع الاحادیث» جستجو شد و نتایج آن در پژوهش به کار گرفته شده است. بخش زیادی از احادیث به دست آمده مربوط به فضیلت مساجد خاص مانند مسجد کوفه، مسجد الحرام، مسجد سهله و غیره بود که کمک ویژه‌ای به این تحقیق نمی‌کرد؛ در نتیجه استفاده نشدند. بخشی از روایات مربوط به احکام مسجد اعم از بایدها و نبایدهای حضور در مسجد نیز کمکی به این پژوهش نداشت؛ در نتیجه کنار نهاده شدند.

بحث و بررسی

• هویت مسجد

در سیره و روایات مربوط به پیامبر اسلام و ائمه اطهار، مسجد هم خانه خداست و هم خانه انسان مؤمن. هم معبد ارتباط با خداست و هم مجلس ارتباط با مسلمانان. هم دارالحکومه نظام اسلامی است و هم دارالقضاوه آن. هم مرکز تربیت و نشو و نما و نسل‌های مختلف مؤمنان است و هم نمایشگاه عزت و اقتدار امت اسلامی. همه این‌ها در مکانی خاص به نام «مسجد» مجتمع شده است تا آن را به نهادی راهبردی و تمدن‌ساز تبدیل کند. نهادهای مکمل این نهاد اعم از مدارس و دانشگاه‌ها، دادگاه‌ها، نمازخانه‌ها و حسینیه‌ها، وزارتخانه‌ها و ادارات همه و همه باید تابعی از حکمرانی مسجدمحور باشند؛ در غیر این صورت ره به جایی نخواهند برد و تعارضات کنونی ساختارهای مدرن در دین و آیین کهن لاینحل باقی خواهند ماند.

• ۱- مسجد؛ محل عبودیت فردی و اجتماعی

در سیره و روایات، مسجد معبد انسان مؤمن و محلی برای انجام فرایض عبادی

اعم از فردی و اجتماعی است. بررسی سیره مبارک پیامبر عظیم الشان اسلام و امامان بزرگوار، نشان می‌دهد که مسجد برای آن‌ها محل خلوت انس با خدا بوده است و از این جهت تعبیر «خانه خدا» بودن مسجد، اهمیت می‌یابد:

«إِنَّ بُيُوتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ تُضِيءُ لِأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا تُضِيءُ النُّجُومُ لِأَهْلِ الْأَرْضِ. أَلا طُوبَى لِمَنْ كَانَتْ الْمَسَاجِدُ بُيُوتَهُ. أَلا طُوبَى لِعَبْدٍ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي. أَلَا إِنَّ عَلَى الْمَزُورِ كَرَامَةَ الزَّائِرِ أَلَا بَشِيرَ الْمَشَاءِينَ فِي الظُّلُمَاتِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِالنُّورِ السَّاطِعِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

ترجمه: پیامبر خدا ﷺ فرمود: خداوند بلند مرتبه و فرازمند فرمود: هان خانه‌های من بر روی زمین مسجدها هستند که برای آسمانیان بدرخشند همان گونه که ستارگان برای زمینیان پرتو افکنند. هان خوشا بر آن کس که مسجدها اقامتگاه اویند. هان خوشا بر بنده‌ای که در خانه‌اش وضو گیرد و پس آنگاه مرا در خانه‌ام زیارت کند. هان بی‌گمان بر عهده زیارت شونده باشد که زیارت کننده را احترام کند. هان رهروانی را که در تاریکی‌ها به مسجدها گام نهند به نورافشانی روز واپسین بشارتشان ده.

مشابه این حدیث را به کرات می‌توان در منابع حدیثی مشاهده کرد. مضمون مشترک این حدیث و احادیث مشابه آن تکرار ۳ مضمون مهم و اساسی است: ۱- مسجد خانه خداست. ۲- مسجد مأوا و مسکن انسان مؤمن است. ۳- مسجد ظرف مکانی عبودیت و هدایت است.

● مسجد؛ خانه خدا

مسجد هم در تعبیر قرآن کریم و هم در زبان روایات به «خانه خدا» تعبیر شده است. به جهت همین مقام و منزلت است که در روایات هم قدر بیت الحرام و بارگاه انبیا و اولیای الهی در نظر گرفته شده است.^۱ اینکه چرا مسجد به چنین مکان و منزلتی رسیده است، احتمالاً ناشی از محل ذکر خدا بودن آن است. مردم در مساجد برای نمازهای یومیه گرد هم می‌آیند و مستحبات و ادعیه و منبرهای اخلاقی نیز مقوم آن است.

۱. ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ج ۲، ص ۲۸

۲. بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۶۶

امام صادق علیه السلام مردم را توصیه به حضور در مساجد برای برپایی نماز و انجام عبادات دیگر می‌کنند:

«الإمامُ الصادقُ عليه السلام: عَلَيْكُمْ بِاتِّيانِ الْمَسَاجِدِ؛ فَإِنَّهَا بُيُوتُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ، وَمَنْ أَتَاهَا مُتَطَهِّرًا طَهَّرَهُ اللَّهُ مِنْ ذُنُوبِهِ وَكَتَبَ مِنْ زُورِهِ فَأَكْثُرُوا فِيهَا مِنَ الصَّلَاةِ وَالِدُّعَاءِ»^۱

امام صادق علیه السلام: بر شما باد رفتن مساجد؛ زیرا مساجد خانه‌های خدا در روی زمین‌اند. هر که پاک و پاکیزه وارد آن‌ها شود، خداوند او را از گناهانش پاک گرداند و در زمره زائران خود قلمدادش کند. پس، در مساجد نماز و دعا بسیار بگزارید.

در قرآن کریم همین تعابیر با بیانی دیگر چنین آمده است:

«وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ»^۲

ترجمه: کیست ستمکارتر از آن کس که از بردن نام خدا در مساجد او جلوگیری کرد و سعی در ویرانی آن‌ها نمود؟! شایسته نیست آنان، جز با ترس و وحشت، وارد این (کانون‌های عبادت) شوند. بهره آن‌ها در دنیا (فقط) رسوایی است و در سرای دیگر، عذاب عظیم (الهی)!!

همچنان که در آیه شریفه دیده می‌شود، ذکر الهی مقوم مسجد و مایه آبادانی آن دانسته شده است که اگر ظالمانی از آن جلوگیری کنند، در حقیقت سعی در خراب کردن مسجد دارند. بنابراین مساجد معمور و آباد به ذکر الهی هستند و چون ذکر الهی در آن مستدام و مستمر است، خانه خدا هستند.

امام صادق علیه السلام در حدیثی^۳ مفصل توصیه می‌کنند هنگام ورود به مساجد، خود را در حال ورود به خانه حاکمی تصور کنید که جز خوبان و پاکان به آن خانه راه ندارند؛ بنابراین: اگر خداوند عالم از روی ترحم و تفضل با تو سر کند، به اندک طاعتی که از تو واقع شود، خرسند می‌شود و قبول می‌کند و اگر خداوند عالم از تو از روی عدالت با تو معامله

۱. امالی للصدوق، ۵۸۴، ص ۴۴۰

۲. بقره، آیه ۱۱۴

۳. مصباح الشریعه / ترجمه گیلانی، ج ۱، ص ۱۰۳

کند، عبادت تو هر چند بسیار باشد، مردود خواهد بود و قدری نخواهد داشت؛ بنابراین پس به یک بار داخل «بیت الله» مشو و لحظه‌ای بر در مسجد توقف کن و به عجز و تقصیر خود اعتراف نما!

وقتی در مسجد اظهار عجز و انکسار می‌کنی، باید دل خود را خالی کنی از هر دل‌مشغولی که مانع از قرب به مولای حقیقی است؛ چرا که تنها اعمال پاکیزه و خالص مورد پذیرش اوست.

خود به خود در آنجا فکر کن که آیا نام تو جزو فهرست کدام یک از این‌هاست؟ از دفتر «سعداء» یا عیاذا بالله از دیوان «اشقیاء».

اگر بعد از این مراحل در خود حلاوتی از مناجات چشیدی، داخل شو و گرنه آنقدر همانجا به حالت عجز و اضطراب بمان تا صاحب‌خانه به حال تو رحم آورد.

آنچه امام صادق علیه السلام در این حدیث بر آن تأکید دارند، آداب عرفانی و معنوی وارد شدن به خانه خداست. چنین مسجد رفتنی است که انسان را در مسیر تعالی و رسیدن به خدا قرار می‌دهد و وجود او را مملو از خداآگاهی می‌کند.

• مسجد؛ مأوی مؤمن

مسجد همچنانی که خانه خداست از وجه برقراری ذکر الهی در آن، خانه و مأوی انسان مؤمن نیز هست. این مضمون نیز به کرات در منابع حدیثی ما ذکر شده است:

«إِنَّ الْمَسَاجِدَ بُيُوتُ الْمُتَّقِينَ، وَمَنْ كَانَتْ الْمَسَاجِدُ بُيُوتَهُ فَقَدْ خَتَمَ اللَّهُ لَهُ بِالرَّوْحِ وَالرَّحْمَةِ وَالْجَوَازِ عَلَى الصِّرَاطِ إِلَى الْجَنَّةِ»^۱

مساجد، خانه پارسایان است و هرکس مسجد خانه‌اش باشد (اوقات خود را در آن و به عبادت بگذارند) خداوند انجام کار او را رحمت و شادی قرار داده و اجازه عبور از صراط به سوی بهشت را به او خواهد داد.

این تعبیر در احادیث دیگری نیز مکرر آمده است.^۲ مضمون این احادیث نشان

۱. کنز العمال، ج ۷، ص ۶۵۹

۲. نهج الفصاحه، ص ۴۴۷ // کنز العمال، ج ۷، ص ۶۸۰ // من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۱۷۰

می‌دهد که مسجد باید پناهگاه انسان مؤمن از رنج‌های دنیا و محلی برای خلوت کردن ایمانی او باشد. هم خلوت با خودش و تأمل کردن در اعمال خود و هم خلوت با خدا و راز و نیاز عاشقانه و عارفانه با او و هم خلوت با برادران ایمانی‌اش فارغ از مناسبات و تعاملات اجتماعی بیرون از مسجد. اهل مسجد مادامی که در مسجد هستند، مورد رحمت و مغفرت الهی و در امنیت و آسایش هستند. پیامبر اکرم می‌فرماید:

«مَنْ أَحَبَّ اللَّهَ فَلْيُحِبَّنِي وَمَنْ أَحَبَّنِي فَلْيُحِبْ عِتْرَتِي أُنِي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ: كِتَابَ اللَّهِ وَعِتْرَتِي وَمَنْ أَحَبَّ عِتْرَتِي فَلْيُحِبَّ الْقُرْآنَ وَمَنْ أَحَبَّ الْقُرْآنَ فَلْيُحِبَّ الْمَسَاجِدَ... مِمُّونَه، مِمُّونَه اهلها مَزِين اهلها محفوظه، محفوظه اهلها، والله في حوائجهم هم في المساجد هم والله من وارثهم»^۱.

ترجمه: کسی که خداوند تبارک و تعالی را دوست بدارد، باید مرا نیز دوست بدارد و هر کس به من محبت نماید، می‌بایست به خاندانم نیز محبت ورزد. من در میان شما دو چیز گران‌بها و گران قدر یعنی کتاب خدا و خاندانم را جا گذاشتم. هر کس که عترتم را دوست بدارد، بایستی قرآن کریم را نیز دوست بدارد و دوستدار قرآن کریم می‌بایست، دوستدار مساجد هم باشد... مساجد، فرخنده و اهل آن نیز فرخنده‌اند. مساجد و اهل آن هر دو آراسته و محفوظ‌اند. اهل مسجد هنوز در حال نماز هستند که خداوند حوایج آنان را رفع می‌نماید. آنان در مسجدند و خداوند پشتیبان و یاور آن‌هاست.

همان‌طور که آمد، اهل مسجد در امنیت و پشتیبانی خداوند خود هستند و این بزرگ‌ترین عامل آرامش‌دهنده و سکینه بخش برای آن‌هاست.

● مسجد؛ ظرف مکانی عبودیت و هدایت

عبودیت و بندگی، طبق بیان قرآن کریم، بالاترین هدف خلقت انسان است: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»^۲. هدایت، فرایند رسیدن به این هدف والاست که خداوند متعال هم از طریق عنایت‌های مستقیم و هم از طریق انبیا و اولیای خود، آن را برای انسان اجرایی می‌سازد. مسجد، ظرف مکانی تحقق هدایت برای رسیدن به عبودیت است.

۱. نوری، ۱۴۰۸ ه.ق، ج ۳، ص ۳۵۵

۲. ذاریات/۵۶

مسجد، تجلی توحید است و در آن شرک جایی ندارد:

«ملعون ملعون من لم یوقر المسجد، اتدری یا یونس لم عظم الله تعالی حق المساجد و انزل هذه الایه: وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا كانت اليهود والنصارى اذا دخلوا کنائسهم اشركوا بالله تعالی، فامر الله سبحانه نبیه ان یوحده الله تعالی فیها ویعبده.»^۱

ملعون است و ملعون است کسی که مسجد را گرامی ندارد. ای یونس آیا می‌دانی چرا خداوند حق مساجد را بزرگ داشته و آیه «ان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا» را نازل فرموده است؛ زیرا، یهود و نصاری هنگامی که داخل کلیساهای خود می‌شدند، به خداوند متعال شرک می‌ورزیدند^۲؛ پس خداوند سبحان پیامبرش را فرمود که در مساجد، خداوند را به یگانگی و تنها او را پرستش کنند.

بسیاری از احکامی که در مسجد مسلمانان را منع می‌کند از آنکه جز به ذکر خدا مشغول باشند، ناظر به همین اصل مهم است که در مسجد غیر از خدا و یاد او و عبادت او، کارهای دیگر پسندیده نیست.

در روایت دیگری آمده است که مسجد، محل جلوس و نشست و برخاست انبیای الهی است.^۳ حضرت نوح علیه السلام در محلی که اکنون مسجد کوفه است، خانه داشته و مسجد او نیز همانجا بوده است. از همین مکان دستورات الهی به مردم ابلاغ می‌شده است و کشتی نجات‌بخش نیز در همین مکان ساخته شده است.^۴ از مسلمات تاریخ است که مسجد حضرت رسول در مدینه نیز محل و ظرف مکانی هدایت جامعه

۱. بحار الانوار، ج ۸۰، ص ۳۶۱

۲. ممکن است این شبهه پیش آید که چطور یهود و نصارا شرک می‌ورزیده اند. رهبر معظم انقلاب در تفسیر آیات ۳۰ و ۳۱ سوره توبه می‌فرمایند: بعد از آنکه در آیهی قبل، دستور قتال با اهل کتاب آمد، این آیه، فلسفه و علت این دستور را تلویحا ذکر میکند و می‌فرماید: یهود گفتند: «عزیر پسر خدا است!» و نصارا گفتند: «مسیح پسر خدا است!» این سخنی است از آنها بر دهانهایشان: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عِزَّرُ بْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ». وقتی عرب بخواهد عقیده‌ی بی‌اساس و پوچی را معین کند، آن را به دهان نسبت می‌دهد؛ یعنی این قول، بی‌اساس است. اینها مشابهند با کفار و با آنها که قبلا کافر شدند؛ یعنی نگویید چرا اسلام دستور قتال با نصارا و یهود را هم صادر کرده است؛ چه اینکه اینان نیز مثل مشرکان، شرکا و فرزندان برای خدا قائل بوده‌اند؛ پس یهود و نصارا هم شرک ورزیده و قتلشان جایز است. (بیانات، ۱۳۹۹/۵/۱۲)

۳. مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۳

۴. بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۳۸۷

اسلامی بوده است و از این مکان دستورات الهی به عموم مردم ابلاغ می‌شده است و در زمان ائمه اطهار علیهم‌السلام نیز همین سیره جاری و ساری بوده است.

پیامبر مکرم اسلام برای کسانی که رفت و آمد دائمی به مساجد دارند، ۸ خصلت را بیان کرده‌اند که منجر به هدایت انسان می‌شود:

«مَنْ أَدَمَّنَ إِلَى الْمَسْجِدِ أَصَابَ الْخِصَالَ الثَّمَانِيَةَ: آيَةُ مُحْكَمَةٍ، أَوْ فَرِيضَةٍ مُسْتَعْمَلَةٍ، أَوْ سُنَّةٍ قَائِمَةٍ، أَوْ عِلْمًا مُسْتَطَرَفًا، أَوْ أَخَا مُسْتَفَادًا، أَوْ كَلِمَةً تَدُلُّهُ عَلَى هُدًى أَوْ تَرُدُّهُ عَنْ رَدًى، وَتَرَكَ الذَّنْبَ خَشِيَةً أَوْ حَيَاءً»^۱

هر که پیوسته به مسجد رود، به هشت چیز دست یابد: آیتی محکم یا فریضه‌ای عمل شده، یا سنتی جاری [از معصومان]، یا دانشی تازه، یا برادری که به دست آورده، یا سخنی که او را هدایت کند یا از هلاکت برهاندش و گناه را از سر ترس یا شرم ترک گوید.

هر ۸ موردی که حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرمایند، تسهیل‌کننده مسیر زندگی انسان به سوی عبودیت و بخشی از فرایند هدایت است. پرواضح است که منظور از پیوسته رفتن به مساجد، رعایت اصل مهم ذاکر بودن است. رفت و آمد مداوم آن‌طور که در حدیث آمده است، اگر همراه با ذکر و حب دنیا باشد، خالی از آثار و برکات الهی خواهد بود و تنها به شرط ذکر الهی است که رفت و آمد به مساجد، برکات و رحمت به بار می‌آورد.^۲

● ۲- مسجد محور وحدت

مسجد در اسلام ظرفیتی فرامذهبی و فراگرایشی است؛ یعنی همه اقشار، گروه‌ها، مذاهب و فرق اسلامی در تعظیم این مکان اتفاق نظر دارند و می‌توانند همه در آن گرد هم آیند و زندگی مسالمت‌آمیزی داشته باشند. این یعنی مسجد می‌تواند محور وحدت همه گروه‌ها و مذاهب اسلامی باشد چه در قالب وحدت سنی و شیعه و چه در قالب وحدت گروه‌های سیاسی مختلف جامعه اسلامی و چه در قالب گرد هم آوردن اقشار مختلف مردم جامعه با نژادها و تبارها و تحصیلات و شغل‌های مختلف.

۱. برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۴۸

۲. نوری، ۱۲، ص ۳۱۵

وحدت از محوری‌ترین الزامات حاکمیت اسلامی است. قدرت اسلام در «امت» بودن آن است و قرآن کریم بر روی امت واحد بودن، تأکید ویژه‌ای دارد: «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ»^۱. خطاب‌های دیگری نیز در قرآن کریم در مورد امت واحده آمده که نشان‌دهنده اهمیت یکپارچگی و وحدت در جامعه اسلامی است. سیره پیامبر مکرم اسلام و ائمه هدی علیهم‌السلام نیز همواره حفظ وحدت مسلمانان و جلوگیری از اختلاف و تشتت در امت اسلامی بوده است. تنها خط قرمز آن‌ها برای حفظ وحدت، خود اسلام و زیر سؤال نرفتن حقیقت شرع اسلام است. لذا در تاریخ می‌بینیم که علیرغم غصب جایگاه خلافتی آن‌ها بعد از رحلت حضرت رسول، همواره بر پاسداشت وحدت امت تأکید داشتند. امیرالمؤمنین علیه‌السلام برای خلفای سه‌گانه مشیر و مشاور بود و نه تنها علم مبارزه با آن‌ها برنداشت بلکه ضمن تأکید بر حق خویش در مورد خلافت، در امور نظامی، سیاسی و حتی قضایی یاریگر حاکمیت اسلامی بود^۲.

از همان روزهای نخست غصب خلافت که می‌رفت تا آتش فتنه و اختلاف، نهال نوپای نهضت نبوی را با خطری جدی مواجه کند، امیرالمؤمنین هوشمندانه ضمن حفظ موضع خود، به مسجد مدینه رفت و آمد داشتند و با کسانی که یا چشم بر حق خلافت او پوشیده بودند و یا گاه حتی معارضة کرده بودند، حشر و نشر کردند. این سرآغاز رفتاری مؤمنانه و تمدن ساز در اسلام بود که نشان می‌داد «وحدت» امت اسلامی واجب است که ارجح بر دیگر واجبات است و مسجد بستر مکانی چنین وحدتی بوده است. بعد از حضرت امیر علیه‌السلام، دیگر ائمه بزرگوار نیز همواره با حضور در مساجد و نمازهای اهل سنت، حفظ یکپارچگی و ید واحد بودن امت اسلامی را با رفتار و عمل خود به شیعیان خود نشان می‌دادند.

امام صادق علیه‌السلام جزو شاخص‌ترین الگوهای حفظ وحدت امت اسلامی هستند. مالک بن انس، ابو زهره و بسیاری دیگر از شخصیت‌های علمی اهل سنت، شاگرد و یا درس آموخته مکتب امام صادق علیه‌السلام بوده‌اند.^۳ تعاملات ائمه هدی با اهل سنت تنها

۱. انبیا/۹۲

۲. ر.ک: تعامل امام علی علیه‌السلام با خلفا در جهت وحدت اسلامی، مجله اندیشه تقریب، شماره ۴

۳.

محدود به عالمان آن‌ها نبوده است و احادیث بسیاری شیعیان را ترغیب به حضور در مراسمات عبادی اهل سنت می‌کند:

«من صلی معهم فی الصف الاول کان کمن صلی خلف رسول الله ﷺ فی الصف الاول» / هرکس با اهل سنت، در صف اول آن‌ها نماز بگذارد، مانند کسی است که پشت سر رسول الله ﷺ در صف اول نماز گزارده است.^۱

پر واضح است که فضیلت چنین نمازی به سبب حفظ وحدت اسلامی است و نه صرف خود نماز. در جای دیگر امام صادق علیه السلام به شیعیان خود دستور می‌دهند که در مساجد اهل سنت حضور پیدا کنید و با آن‌ها به حشر و نشر بپردازید.^۲ آیت‌الله خویی ذیل این احادیث آورده‌اند که این تأکیدات صرفاً بر اساس تقیه نبوده است؛ چراکه در روزگار امام صادق علیه السلام شیعیان و پیروان ایشان شناخته شده بودند و تأکیدات ویژه اهل بیت در این‌گونه احادیث مبتنی بر حفظ یکپارچگی امت اسلامی است.^۳

در کنار نقش مکانی مسجد برای تحقق وحدت اسلامی، باید نقش محوری امام را نیز دید. ائمه جماعات در بستر مسجد نقش آفرین هستند؛ بنابراین در بررسی و تبیین مأموریت‌های مسجد، مأموریت‌ها و کارکردهای امام آن نیز باید واکاوی شود. امام جماعت مسجد در بعد خرد و امام جامعه اسلامی در بعد کلان خود عامل وحدت و یکپارچگی هستند. حضرت رسول صلی الله علیه و آله این نکته مهم را در مورد اهل بیت علیهم السلام این‌طور بیان می‌کنند:

«فأنتم أهل البيت، أهل الله عز وجل الذين بهم تمت النعمة واجتمعت الفرقه وأئتلفت الكلمه» / شما اهل بیت، اهل الله هستید که به برکت شما، نعمت کامل گشته و پراکندگی بر طرف شده و اتحاد کلمه پدید آمده است.^۴

امام در جامعه اسلامی، محور ایجاد وحدت در اختلاف‌ها و تفاوت‌هاست؛ هم به جهت شان بزرگ‌تری و ولایتی که بر همگان دارد و هم به دلیل محبت و علقه ای که دیگران نسبت به او دارند و کلام ایشان بر همگان نافذ است. این شان امام معصوم

۱. وسائل الشیعه، ج ۸ ص ۲۹۹

۲. همان، ص ۳۰۰

۳. التنقیح فی شرح العروه الوثقی، ج ۴، ص ۳۱۶ و ۳۱۷

۴. اصول کافی، ج ۱، ص ۴۴۶

می‌تواند در زمان غیبت به ولی فقیه و نماینده او منتقل شود؛ آنچنانی که وقتی حضرت رسول در دوران نهضت وقتی فردی را به قبیله یا قومی گسیل می‌کرد، محور تعاملات و عامل وحدت و نماینده اسلام بود. نمایندگان امامان معصوم در میان شیعیان نیز در طول دوران امامت، محور وحدت میان سلاقی مختلف پیروانشان بودند. بنابراین ولی فقیه در دوران غیبت، به عنوان امام جماعت کل کشور اسلامی، محور وحدت است و این شان او به نمایندگانش در مساجد مختلف می‌تواند تسری بیابد. از آنجا که ائمه جماعات در مساجد جامعه اسلامی سخنگویان حکومت اسلامی و مربیان آن جامعه هستند، این شان از سوی ولی فقیه بر ایشان نیز جاری می‌شود.

ائمه معصومین علیهم‌السلام در طول تاریخ همواره مورد احترام گروه‌ها و فرق مختلف مسلمانان بوده‌اند؛ و این حاصل نشده است مگر با پاکی و عظمت جایگاه ائمه و مدارای آن‌ها با اختلافات موجود در جامعه اسلامی و حفظ یکپارچگی امت برای صیانت از حقیقت اسلام. ائمه جماعات نیز می‌بایست به تأسی از ائمه هدی، متوجه جایگاه وحدت ساز خود در جامعه اسلامی باشند و بتوانند با نقش آفرینی هوشمندانه محور وحدت در محله و شهر خود باشند.

۳- مسجد؛ مرکز تعلیم و تربیت

مضمون دیگری که در سیره و کلام اهل بیت در مورد مسجد برجستگی ویژه‌ای دارد، نقش تربیتی و انسان‌سازی مسجد است. مسجد باید مرکز تعلیم و تربیت در جامعه اسلامی باشد و اگر قرار باشد نهادهای مکمل آموزشی در جامعه به امور تربیتی و آموزشی بپردازند، باید با محوریت مسجد به حیات خود بپردازند.

پیامبر مکرّم اسلام در مورد تعلیم و تعلم قرآن در مسجد می‌فرماید:

«أَيُّكُمْ يَجِبُ أَنْ يَغْدُوَ كُلَّ يَوْمٍ إِلَى بُطْحَانَ أَوْ إِلَى الْعَقِيقِ فَيَأْتِي مِنْهُ بِثَلَاثِينَ كُومًا وَبَيْنَ فِي غَيْرِائِهِمْ وَلَا قَطِيعَهُ رَحِمَ؟ أَفَلَا يَغْدُو أَحَدُكُمْ إِلَى الْمَسْجِدِ فَيَعْلَمُ، أَوْ يَقْرَأَ آيَتَيْنِ مِنَ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ خَيْرٌ لَهُ مِنْ ثَلَاثِينَ، وَثَلَاثُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ ثَلَاثٍ، وَأَرْبَعُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَرْبَعٍ»^۱ کدام یک از شما دوست دارد که هر روز صبح، به بُطْحَانَ یا عقیق برود و

با دو شتر بار برگردد بدون این که گناهی یا قطع صله رحمی انجام داده باشد؟ هرکس به مسجد برود و دو آیه از کتاب خداوند عز وجل را یاد بگیرد یا بخواند، برای او از دو شتر بهتر است، و سه آیه، از سه شتر، و چهار آیه از چهار شتر، و به تعداد آیات از همان تعداد شتر، برایش بهتر و سودمندتر است.

از این کلام نورانی حضرت رسول فهمیده می شود که اولاً تعلیم و تعلم قرآن در مسجد یک فضیلت و بایسته است و دوما می توان اینگونه برداشت کرد که نگاه ایشان صرفاً به ظاهر آیات نیست، قطعاً آموختن بطن قرآن و تربیت نفس مبتنی بر آنچه در قرآن آمده است، مرحله بعد از آموختن ظاهری قرآن است و آنچه فضیلت دارد و مایه سعادت بشری است، عمل با آموخته های قرآن است. در حدیث دیگری حضرت رسول می فرماید که کسی که به یادگیری قرآن در مسجد بپردازد، خداوند نامش را در زمره یاران خود می نویسد.^۱ همچنین امیرالمومنین علیه السلام برای کسانی که مداومت در رفتن به مساجد دارند، ۸ دستاورد بیان می کنند که یکی از آن ها علم و دانش است.^۲ امام علی علیه السلام در مسجد کوفه می نشست و به پرسش های یاران خود در موضوعات مختلف مانند جبر و اختیار و دیگر مباحث علمی پاسخ می دادند.^۳ این موارد نشان می دهد مساجد باید پایگاه تعلیم و تعلم علوم دینی و اسلامی باشند.

امام محمد باقر علیه السلام در مسجد پیامبر اکرم در مدینه مجلس درس و بحث داشتند و بسیاری از علمای طراز اول روزگارش همچون طاووس یمانی، قتاده بن یمامه و ابوحنیفه به محضر او می آمدند و مباحثات علمی داشتند.^۴ امام صادق علیه السلام حلقات گسترده علمی در مدینه داشتند و قریب به ۴۰۰۰ نفر شاگرد تربیت کردند که پایگاه و بستر تعلیم و تعلم آن ها مساجد بوده است.^۵

نقش تربیتی مساجد منحصر به بعد تعلیمی آن ها نیست. تعلیم تنها بخشی از فرایند تربیت است. مساجد به سبب قدسیت مکانی، آداب و احکامی دارند که

۱. الخصال، ج ۱، ص ۴۰/ج ۳، ص ۴۸۳

۲. همان

۳. أصول الكافي / ترجمه کمرهای، ج ۱، ص: ۴

۴. انسان ۲۵۰ ساله، ص ۲۳۱

۵. همان، ص ۲۷۰ به بعد

نمازگزاران خود و اهالی خود را ناچار مؤدب به برخی آداب خواهد کرد. بسترسازی برای ارتباط با معبود و جو نیایش و عبادت، مهم‌ترین تأثیر تربیتی را بر اهالی مسجد دارد. کسی که خود را در مکانی معنوی و الهی می‌بیند، بسیاری از رفتارهای ناشایست را انجام نخواهد داد و خود این زمینه را برای تربیت درونی او آماده می‌کند.

• ۴- مسجد؛ ظرف استمرار نهضت انبیا و ائمه

پهنه تاریخ صحنه تنازع دو جبهه حق و باطل است. از آن روز که حضرت آدم پا به این کره خاکی نهاد و جبهه انبیای الهی عینیت پیدا کرد، شیطان نیز برای عمل به سوگندی که در محضر خداوند خورده بود برای اغوای اهل حق، جبهه باطل را شکل داد. این تقابل از ازل تا ابد تاریخ در جریان است و ائمه هدی در ادامه نهضت انبیای الهی و در استمرار جبهه سازی آن‌ها همواره مشغول تدارک تشکیل حاکمیت اسلامی برای تحقق حق و حقیقت بوده‌اند. رهبر معظم انقلاب اسلامی در کتاب انسان ۲۵۰ ساله، سیر این کوشش مداوم برای هدف واحد را به خوبی تبیین کرده‌اند.

مسجد، مهم‌ترین و شاخص‌ترین پایگاه ارتباط امام و امت است؛ چراکه هیچ نهاد دیگری در جامعه اسلامی نمی‌تواند هم‌زمان نقش‌های چندگانه مسجد را در کنار هم جمع کند. مسجد اولاً محل تجمع همه اقشار جامعه با شغل‌های متفاوت، عقاید متفاوت و سنین متفاوت است. مقام و منزلت و علم و دیگر ممیزهای فردی و گروهی در مسجد اعتباری ندارد و همه یک نقش واحد دارند: نمازگزار. امام مسجد، در جایگاه رهبری و راهبری افراد مسجد نشسته است و اهل مسجد او را واسطه ارتباط خود با خداوند قرار داده‌اند؛ یعنی به تقوا و برتری او اقرار دارند. این‌ها و بسیاری موارد دیگر نشان می‌دهد که ظرف مکانی ارتباط امام با امت، باید در بستر مسجد باشد.

سیره رسول مکرم اسلام به عنوان نخستین حاکم اسلامی و بنیان‌گذار نهضت اسلامی، همین بوده است که مسجد را پایگاه ایجاد و استمرار نهضت سیاسی-اجتماعی خویش قرار داده بودند. ایشان در مدینه النبی مسجدی ساختند و در همانجا به حل و عقد امور جامعه اسلامی می‌پرداختند. هر کس می‌خواست رهبر نظام اسلامی را ببیند، او را در مسجد می‌یافت. هر کس می‌خواست از موضع پیامبر و حکومت اسلامی در

قبال موضوعات مختلف جامعه‌اش اطلاع پیدا کند، می‌دانست باید در مسجد حضرت رسول حضور یابد تا از اخبار و تحلیل‌های جامعه باخبر شود. پذیرش هیئت‌های نمایندگی و سران اقوام مختلف و فرستادگان قبایل در مسجد انجام می‌گرفت. پیامبر خدا کنار یکی از ستون‌های مسجد که به «استوانه الوفود» معروف است، می‌نشست و آنان را به حضور می‌پذیرفت.^۱

یکی از مساجد شاخص و طراز اسلامی در طول تاریخ، مسجد کوفه بوده است. این مسجد بنا به فرموده روایات به دست حضرت آدم علیه السلام بنا شده است و حضرت نوح علیه السلام نیز در همین مسجد به کار تبلیغ نهضت الهی خود مشغول بوده و کشتی خود را نیز همین‌جا ساخته است.^۲ یکی از دلایل فضیلت و برتری این مسجد نیز همین پایگاه بودن برای نهضت انبیای الهی بوده است؛ یعنی دیگر مساجد اسلامی نیز با کسب فضایی این‌گونه می‌توانند به طراز مساجدی همچون مسجد کوفه و مسجد النبی دست پیدا کنند. امام علی علیه السلام درباره این مسجد فرموده‌اند که مسجد کوفه، خانه آدم، جایگاه نوح، منزلگاه ادريس و مصلاي ابراهيم خليل و برادر م خضر و نمازگاه من است.^۳

امیرالمؤمنین علیه السلام در همین مسجد کوفه حکمرانی می‌کردند و خطبه‌های تاریخ‌ساز موجود در نهج‌البلاغه بسیاری در همین مسجد خوانده شده است. نماز جمعه‌های حضرت (که عملی سیاسی-عبادی است) در همین مسجد خوانده شده است و هرگاه خود به هر دلیلی امکان حضور نداشتند، امام حسن علیه السلام به اقامه نماز جمعه می‌رفتند.^۴ امام سجاد علیه السلام پس از واقعه تلخ عاشورا، در مسجد اموی دمشق به تبیین اهداف نهضت پدر بزرگوارشان پرداختند و بعد از بازگشت به مدینه نیز همواره با حضور در مسجد النبی مشغول زمینه‌سازی نهضت خود بودند. وقایع کربلا، توابع و مختار بهترین و گزیده‌ترین شیعیان تا روزگار امام سجاد را از جهان تشیع گرفته بود بنابراین لازم بود امام علیه السلام با هوشمندی تمام در روزگاری چنان سیاه و پر ظلم، مدبرانه معارف شیعه را حفظ و به نسل‌های آینده منتقل کنند. انتقال این معارف در قالب ادعیه بسیار جذاب و گیرا صورت

۱. کارکرد مسجد در حکومت نبوی، مجله حکومت اسلامی، ۱۳۸۶، شماره ۴۳

۲. بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص ۳۸۹

۳. الکافی، ج ۳، ص ۴۹۲؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۳۱

۴. دانشنامه ویکی فقه، ذیل امام حسن مجتبی؟ع؟

گرفت. عبادت‌های ایشان در روزگار میمون بازی و شراب‌خواری اموی‌ها، بزرگ‌ترین مبارزه سیاسی بود. امام علیه السلام در تقیه کامل در مسجدالنبی امور نهضت خود را پیش می‌بردند و تشکیلات پنهان ایشان در طول حیات با برکتشان برقرار بود. یاران ایشان در منابر و مساجد و جاهای دیگر حضور و تشیع را زنده نگاه داشتند^۱.

دوران امام باقر و امام صادق علیهما السلام از حیث ضعیف شدن حاکمیت اموی و نوپا بودن حکومت عباسی، فرصت ویژه‌ای برای تبویب و تکمیل فقه شیعه بوده است. امام باقر علیه السلام نه تنها در مدینه و عراق که حتی در بلاد ایران نیز به علم و دانش شهره بودند. روزگار حیات ایشان مصادف با سر برآوردن فرقه‌های متعدد در درون جامعه اسلامی است که عقاید انحرافی زیادی را وارد محیط زیست اجتماعی مسلمانان کرده بودند. امام باقر علیه السلام با قدرت علمی و فقهی خود به مبارزه با عقاید انحرافی این گروه‌ها پرداختند و شاگردان بسیاری را برای رساندن حقیقت اسلام به گوش مردم تربیت کردند. محور فعالیت‌های علمی و فقهی ایشان و فرزند بزرگوارشان امام صادق علیه السلام مساجد بوده است^۲. برخی از شاگردان امام صادق علیه السلام در مساجد شهر خود، مرجع پاسخگویی به سؤالات فقهی عموم مردم بوده‌اند و گاه حتی مانند هشام بن حکم به حلقات علمی‌علمای عامه می‌رفته‌اند و با طرح پرسش‌های جنجالی به اثبات حقانیت عقاید تشیع می‌پرداخته‌اند.^۳ خود امام صادق علیه السلام در مسجدالنبی شیعیان را دعوت می‌کردند به اینکه محبت آل الله را در دلشان شعله‌ور نگه دارند؛^۴ این یعنی مسجد پایگاه فعالیت‌های سیاسی- اجتماعی امام علیه السلام بوده است.

دوران امام کاظم علیه السلام به اعتراف مورخان، سخت‌ترین و پیچیده‌ترین دوران حیات سیاسی تشیع است. حکومت عباسی در اوج قدرت است و شیعیان در اوج غربت. امام علیه السلام با همتی باورنکردنی، نهضت تشیع را در بستر تربیت کادر شیعی و ترویج معارف اسلامی در نهایت تقیه به پیش می‌برد. تا پیش از شروع زندگی مخفیانه و نیز دوران سیاه زندان، حضرت آشکارا در مسجدالنبی و مسجدالحرام حضور می‌یافتند و به ترویج معارف

۱. انسان ۲۵۰ ساله، ص ۱۸۵ به بعد

۲. راهبردهای سیاسی امام باقر و امام صادق علیهم السلام...، ص ۷۰ به بعد

۳. أصول الکافی / ترجمه کمره ای، ج ۲، ص: ۲۱ و ۲۲

۴. الکافی، ج ۸، ص ۲۱۲

اسلام می پرداختند. هارون الرشید، قدرتمندترین پادشاه عباسی در همین مسجد الحرام برای نخستین بار امام علیه السلام را می بیند و مناظره سخت و تندی میان آن‌ها صورت می‌گیرد.^۱

امام رضا علیه السلام حتی به اعتراف منابع اهل سنت در مسجد النبی در مدینه کرسی فتوا داشته است و در آنجا به تبلیغ و ترویج نهضت اسلامی خود مشغول بوده‌اند.^۲ هنگامی هم که به اجبار به مرو می‌روند تا ولیعهد بشوند نیز در مسجد مرو حضور می‌یافتند و با مردم حشر و نشر داشتند و آنجا را پایگاه ارتباط خود با مردم قرار داده بودند.^۳ آنچنان که از عبدالعزیز بن مسلم نقل شده است، یاران حضرت نیز در مسجد جامع مرو به تبیین امر «امامت» و جایگاه آن در نهضت رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌پرداخته‌اند.^۴

امام جواد علیه السلام نیز آنطور که در روایت آمده است، علی الدوام نمازهای خود را در مسجد مدینه می‌خوانده است و از آنجا به زیارت قبر رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌رفته.^۵ حضرت هادی علیه السلام از عمر ۴۲ ساله خود، ۲۰ سال را در سامرا زندگی کردند. امام حسن عسکری علیه السلام نیز همین وضع را داشتند. سامرا شهری پادگانی بود و کنش‌ها و رفتارهای امام به شدت مورد مراقبت بود؛ بنابراین فعالیت آزادانه ای نداشتند که به مساجد بروند اما به صورت پنهانی تشکیلات تشیع رو سامان داده بودند و شیعیان زیادی به صورت پنهانی در سامرا می‌زیستند.^۶ در روایات به تکرار آمده است که پایگاه حکومت و نهضت مهدوی نیز در زمان ظهور حضرت، مسجد کوفه خواهد بود.^۷

نکته دیگر در مورد بعد سیاسی-اجتماعی مسجد، اذان است. اذان نیز همچون نماز جمعه و نماز جماعت، عملی سیاسی-عبادی است. وقتی بر مناره‌های مساجد شهری و کشوری اذان پخش می‌شود یک بعد آن فراخوانی جامعه مؤمنین به عملی عبادی است و بعد دیگر آن، نشان‌دهنده آن است که شهر و کشور در سیطره حاکمیت اسلام است. در گذشته در دربار شاهان و حاکمان رسم بر آن بود که صبحگاهان و شامگاهان

۱. انسان ۲۵۰ ساله، ص ۲۹۸ به بعد

۲. رک: امام رضا ع؟ در منابع اهل سنت، حوزه نت، ۱۳۹۰

۳. امام شناسی، ج ۲، ص ۱۰۸

۴. أصول الکافی / ترجمه کمره ای، ج ۲، ص: ۱۱۹

۵. أصول الکافی / ترجمه کمره ای، ج ۳، ص: ۴۴۶؛ همچنین ص ۵۵۹

۶. انسان ۲۵۰ ساله، ص ۳۲۰-۳۳۰

۷. بحار الانوار، ج ۵۳، ص ۱۱

طبل یا شیپوری از دارالخلافة پخش می‌شد که نشان می‌داد حاکمیت برقرار و شهر در امن و امان آن حکومت است.^۱ اذان در حکومت دینی نبوی و علوی نیز چنین کارکرد داشته است. مادامی که بر مناره مساجد شهر ذکر نورانی «اشهد ان محمد رسول الله» و «اشهد ان علیا ولی الله» جاریست، این اذکار صدای اعلام حاکمیت دین اسلام بر آن شهر است.

همانطور که آمد، مساجد در طول تاریخ حیات انبیا و ائمه علیهم السلام همواره مرکز فعالیت‌ها و برنامه‌های سیاسی-اجتماعی آن‌ها بوده است. نهضتی که در پی برپایی قسط و عدل بود و همواره در کشاکشی خونین با جبهه باطل در معارضة بود. مسجد سنگر و خط مقدم معارضة گفتمانی این نهضت بوده است و انبیا و ائمه هدی علیهم السلام به خوبی از ظرفیت این مکان مقدس برای جهت‌دهی افکار عمومی بهره برده‌اند.

• ابعاد مختلف مسجد

مسجد در سیره و بیان اهل بیت علیهم السلام ابعاد و کارکردهای متنوعی داشته است. هم پایگاه عبودیت و محل اتصال به منبع لایزال الهی بوده و هم محل حشر و نشر مردم با همدیگر؛ هم خلوتگاه عارفان و زاهدان بوده است و هم دارالخلافة برای ارتباط مردم و حاکمیت. هم محل رجوع فقرا و ضعفای جامعه و رفع نیازهای اقتصادی آن‌ها بوده است و هم محل قضاوت در دعوای و جدال‌ها. در زیر به کارکردهای مختلف این نهاد پرداخته خواهد شد.

• عبادی

بعد عبادی مسجد، مهم‌ترین بعد آن و عامل تقدس و نورانیت آن است. احادیث بسیاری بر این نکته دارد که مساجد همچون ستارگانی بر سپهر زمین برای اهل آسمان نموده می‌شوند. مساجد خانه خدا هستند و هر کس بخواهد پروردگار خویش را زیارت کند، می‌تواند به مسجد برود. بسیاری از آداب که برای حضور در مسجد ذکر شده است،

۱. رسم نوبتی زدن بر دربار شاهان از دیرباز در ایران مرسوم بوده است. هنگام غروب آفتاب و طلوع آن، از دارالحکومه و دربار شاه صدای طبلی برمی‌خواست که نشان از پابرجایی اقتدار آن حکومت داشت. (لغتنامه دهخدا، ذیل «نوبت زدن»).

به سبب همین شان عبادی و مقدس مسجد است؛ چراکه باید خانه انس و خلوت با خدا باشد.

مسجد نماد و نمود توحید و یگانگی خداست. ذکر دنیا و اهل آن در مسجد کراهت دارد. با هر لباس و پوششی نمی‌توان به آنجا وارد شد؛ ناپاکان نمی‌توانند به آن قدم بگذارند؛ صحبت از دنیا در آن مکروه است؛ ذکر جاری دل‌ها و زبان‌ها در آن باید ذکر خدای متعال باشد. این‌ها یعنی مسجد خلوت‌گه عارفان برای زیارت رب و پروردگارشان است. فرشتگان الهی بال در بال در آنجا رفت و آمد دارند و مؤمنان مادامی‌که در آنجایند، زیر چتر رحمت الهی نشسته‌اند.^۱

حضرت رسول ﷺ هر پنج وعده نماز خود را در مسجد می‌خواندند و حلاوت حضور معنوی پیامبر در مسجد آن‌گونه بوده است که حتی ستون مسجد (حنانه) هم به حضور او انس و الفت داشته است.^۲ این اهتمام حضرت رسول به صحابه نیز سرایت کرده بود و در مورد سعید بن مسیب نقل است که سی سال همه نمازهای مسجد النبوی را شرکت می‌کرده است.^۳ امیرالمؤمنین علیه السلام تنها شخصی از صحابه بودند که در خانه ایشان به مسجد حضرت رسول باز ماند و مؤانست ایشان چه در دوره حکمرانی و چه قبل و بعد از آن به عبادت در مسجد متواتر است. این ارادت به گونه‌ای است که خدا شهادت او را هم در حال عبادت در مسجد قرار داد و وقتی که آن حضرت را پس از ضربت خوردن از مسجد به خانه می‌بردند، نگاهی به محل طلوع فجر افکند و فرمود: ای صبح تو شاهد باش که علی را فقط اکنون به حکم اجبار دراز کشیده می‌بینی!^۴

• سیاسی

کارکرد دیگر مسجد، کارکرد سیاسی آن است. مسجد در حکومت نبوی و علوی، دارالخلافه بوده است. مهم‌ترین تصمیمات سیاسی، گردهمایی‌های سیاسی و خطبه‌های

۱. مستدرک، ج ۳، ص ۳۵۵

۲. رک: دانشنامه ویکی فقه، ذیل ستون حنانه

۳. نقش مسجد در جامعه اسلامی...، ص ۷۹

۴. سیره عبادی امیرالمؤمنین ؟؟، نامه جامعه، ۱۳۸۸، شماره ۵۸

سیاسی در مسجد خوانده می‌شود. میهمانان سیاسی و سران قبایل و کشورها در مسجد شرفیاب می‌شدند و مسجد به حقیقت دارالخلافة حکومت اسلامی بوده است. امام باقر علیه السلام در حدیثی در شان و منزلت مسجد سهله، آنجا را پایگاه و محل اقامه عدل و حکومت بسیاری از انبیای الهی می‌دانند.^۱

مسجد کوفه محل حکومت و محمل نشو و نماي نهضت انبیایی همچون حضرات آدم، نوح، ادریس و دیگر انبیا علیهم السلام بوده است. پیش از این گفته شد که امیرالمؤمنین علیه السلام در مسجد کوفه خطبه‌های سیاسی خود را ایراد می‌کردند و نماز سیاسی-عبادی جمعه را نیز در همین مسجد می‌خواندند. مردم مراسم بیعت با ایشان را نیز در مسجد برگزار کردند. همچنین در احادیث آمده است که دارالخلافة حکومت مهدوی نیز مسجد کوفه خواهد بود.

پیش از این تبیین شد که مسجد کوفه، سهله و دیگر مساجد متعین در کلام اهل بیت علیهم السلام، مصادیق مسجد طراز اسلامی هستند و مساجد در جامعه اسلامی می‌توانند بخشی از فضایل این مساجد را داشته باشند.

یکی از شئون سیاسی رهبر جامعه اسلامی در سیره نبوی و علوی که حتی در زمان خلفا نیز جاری بوده، انتخاب امام جماعت برای مساجد بزرگ بوده است. در زمان حیات حضرت رسول صلی الله علیه و آله در مدینه ۹ مسجد امام جماعت داشتند که امام آنها از سوی پیامبر مکرم اسلام انتخاب شده بود.^۲ همچنین قبایل مختلف که برای اسلام آوردن به نزد پیامبر اسلام می‌آمدند، حضرت یک نفر از صحابه را به عنوان امام جماعت و در حقیقت عالم شرع با آنها گسیل می‌کرد تا احکام و آداب اسلامی را به آنها بیاموزد.^۳ این موارد نشان می‌دهد امامت جماعت در مسجد، شأن سیاسی دارد و نماینده حاکمیت اسلامی در میان مردم است. او موظف است قرآن و احکام را به مردم بیاموزد، در تربیت اسلامی آنها بکوشد و تبیین‌گر مقاصد اسلامی در میان آنها باشد.

۱. مسجد از دیدگاه روایات، ص ۲۹

۲. أصول الکافی / ترجمه کمره ای، ج ۲، ص: ۷۳۴ / همچنین رک: نقش مسجد در جامعه اسلامی، محرمی،

ص ۸۲

۳. همان

یکی از شئون سیاسی مسجد در تاریخ اسلام، جایگاه «بیعت» بودن آن است. معنای شایع و مصطلح بیعت در اسلام، عقد و پیمانی است که فرد بیعت کننده با امام، حاکم یا شخصی دیگر می بندد تا در موضوعی خاص یا به طور عام مطیع و فرمانبردار وی بوده به مفاد تعهد خود ملتزم و وفادار بماند ۱. امام علی (علیه السلام) را بعد از رحلت پیامبر (صلی الله علیه و آله) به زور برای بیعت گرفتن به مسجد بردند ۲. خود حضرت وقتی بعد از مرگ عثمان مردم تقاضای قبول خلافت کردند، فرمود که بیعت نباید پنهانی باشد و تنها در مسجد باید بیعت کرد ۳.

از دیگر شئون سیاسی مسجد در تاریخ اسلام، خطبه خوانی به نام خلیفه وقت در مسجد بوده است. بردن نام خلیفه وقت در خطبه های نماز جمعه، نشان از آن بود که حاکمیت سیاسی او برقرار است و شهر تابع حکمرانی اوست ۴. الزام به پرداختن به مسائل روز جامعه اسلامی در نماز جمعه نیز در راستای نقش آفرینی سیاسی مسجد است.

حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) در تبیین ویژگی های مطلوب امام جماعت و رتبه بندی فضیلت در میان آن ها می فرمایند:

«در میان قوم کسی امام جماعت باشد که بیشتر آیات قرآن را حفظ داشته باشد و اگر چند نفر به اندازه هم قرآن حفظ بودند، آنکه پیش تر هجرت کرده، امامت کند و اگر در هجرت هم مساوی باشند کسی که سنش بیشتر است، جلو قرار گیرد و اگر در سن هم مساوی باشند، آنکه عالم به سنت و دانا در دین است، امام جماعت شود. البته صاحب خانه در خانه اش و حاکم در حوزه حکومتش، برای امامت اولی هستند.» ۵

این حدیث چند ویژگی شاخص را برای امام جماعت برمی شمارد: ۱- حافظ و اهل مؤانست با قرآن باشد؛ ۲- اهل هجرت در راه خدا و هزینه دادن در راه او باشد؛ ۳- بزرگتر باشد؛ ۴- عالم به سنت و دانای به دین خدا باشد.

۱. کتاب البیع، ج ۱، ص ۵۱۷

۲. نامه ۲۸ نهج البلاغه

۳. فَقَالُوا وَ اللَّهُ مَا نَحْنُ بِفَاعِلِينَ حَتَّى نُبَايِعَكَ قَالَ فَنِي الْمَسْجِدِ فَإِنْ بَيْعَتِي لَا يَكُونُ خَفِيًّا وَلَا تَكُونُ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ... (بحار الانوار، ج ۳۲، ص ۷)

۴. نقش و عملکرد مسجد در تربیت، مجله معرفت، شماره ۳۳

۵. نقش مسجد در جامعه اسلامی، محرمی، ص ۸۵

هجرت، رفتاری سیاسی-عبادی است. اگر انسان بتواند محیط آلوده خود را برای اجرای حق آماده کند، باید جهاد کند و محیط را از ناپاکی ها و باطل پاک کند اما اگر نتواند و بیم آن داشته باشد که خود یا خانواده اش نیز آلوده باطل شوند، باید هجرت کند. بنابراین اهل هجرت بودن، یعنی اهل مبارزه سیاسی بودن برای اجرا و اقامه حق.

• نظامی

یکی دیگر از ابعاد کارکردی مسجد، بعد نظامی آن است. در سیره پیامبر مکرم اسلام و حضرت امیر و امام حسن علیه السلام که تجربه حکمرانی و زعامت سیاسی داشتند، مسجد همواره محلی برای بسیج نیروهای نظامی و تدارک و راه اندازی لشکر برای جهاد بوده است. در جنگ احد مردم به محض آنکه شنیدند سپاهیان دشمن به نزدیک شهرشان رسیده است، به طرف مسجد روانه شدند و شب را در مسجد به سر بردند.^۱ در غزوه حمراء الاسد که ظاهراً روز بعد از جنگ احد بوده است، پیامبر صلی الله علیه و آله بلال را مامور می کند تا در مسجد با صدای بلند مجاهدان را به مقابله با کفار فراخواند که: «پیامبر صلی الله علیه و آله دستور می دهد دشمن را تعقیب کنید و جز کسانی که دیروز در جنگ حضور داشتند کسی نباید با ما (از مدینه) خارج شود».^۲ در جنگ طائف که سال هشتم هجری رخ داده است، سپاه حضرت رسول صلی الله علیه و آله در محل مسجد طائف اجتماع داشتند و طراحی عملیات می کردند.^۳ در پایان جنگ جمل، حضرت امیر علیه السلام به مسجد می روند و مردم پیمان شکن بصره را توبیخ می کنند.^۴

• اجتماعی و اقتصادی

• مسجد حامی غریبان و ضعیفان

یکی از کارکردهای مسجد در زمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله، مسکن و پناهگاه بودن برای غریبان و مسافران بوده است. حضرت رسول جایی را برای فقرا و در راه ماندگان ساخته

۱. همان، ص ۱۵۸

۲. واقدی، کتاب المغازی، ج ۱، ص ۳۰۰

۳. المغازی، ج ۳، ص ۹۲۶

۴. الجمل، ص ۳۹۲

بود به نام صفه که در آنجا بیاسایند و در پناه مسجد باشند^۱. این سنت بعداً در بلاد مسلمانان جاری شد و در کنار برخی مساجد به خصوص مساجد جامع، جایی برای غریبان و تازه واردان به شهر تدارک دیده شده بود.

این ابتکار حضرت رسول ﷺ استفاده از ظرفیت مسجد برای حل معضل اقتصادی طبقات فرودست جامعه بود. اصحاب صفه عموماً افرادی بودند که امکان تشکیل خانواده نداشتند و به لحاظ مالی نیز به شدت در مضیقه بودند. حضرت رسول ﷺ در مسجد بعد از نماز برایشان کمک مالی از مسلمانان می‌گرفت.^۲ این الگو می‌تواند در مسجد طراز اسلامی متناسب با شرایط روز جامعه اسلامی بازتولید شود. مساجد باید برای اقشار کم درآمد و درمانده جامعه و نیز غریبانی که در شهر پناهی ندارند، سرپناه و مایه امنیت و آسایش باشد. نظام تمدنی سودمحور غرب، هتل‌ها و مسافرخانه‌ها را مبتنی بر همان نگرش سودمحوری ایجاد کرده است و از آنجا همین مدل در جوامع اسلامی نیز توسعه پیدا کرده است. در حالیکه مبتنی بر نگاه تربیتی و غیرسودمحورانه اسلامی مساجد باید در امر تدبیر مسافران غریبه در شهر و نیز اقشار فقیر جامعه نقش آفرین باشد و بتوانند این موضوع را مدیریت کنند.

مسجدمحور کردن امر گردشگری و اسکان مسافران، جلوی بسیاری از آسیب‌های اجتماعی و رفتارهای ضدفرهنگی را خواهد گرفت.

پیامبر در مورد اصحاب صفه صرفاً به تأمین مسئله مسکن و خوراکشان نپرداخت بلکه گاه شرایط ازدواج برای برخی از آن‌ها را نیز فراهم می‌کرد. جویبر، یکی از اصحاب صفه و فردی سیاه‌پوست، کوتاه‌قد و زشت‌رو بود که کسی حاضر نبود به او زن بدهد. پیامبر اسلام دختریکی از مردان ثروتمند مدینه را به همسری او درآوردند.^۳ مسجد و امام جماعت آن باید به تأسی از رسول اسلام چنین خدمات اجتماعی‌ای را برای اقشار کم‌درآمد فراهم کنند. شاید لازم باشد با محوریت مسجد، نهاد یا ساختاری برای پوشش دادن به چنین اموری در کنار مسجد ایجاد شود اما مدیریت باید در مسجد و با تدبیر امام مسجد باشد.

۱. تفسیر نمونه، ج ۲۰، ص ۴۴۷

۲. تاریخ المدینه، ج ۲، ص ۴۸۶

۳. برگرفته از کتاب داستان راستان، استاد مطهری؟ ره؟

• مسجد؛ عدلیه مظلومان

یکی دیگر از شئون اجتماعی مسجد که البته شأن حکومتی نیز به حساب می‌آید، جایگاه قضاوت و دادگاه عدلیه بودن آن است. در زمان حضرت رسول ﷺ مسجد محل حل و فصل دعاوی بود و مردم اختلافات و شکایات خود را به نزد حضرت می‌بردند. در زمان امیرالمؤمنین علیه السلام نیز همین سنت جاری بود و ایشان در مسجد کوفه به امر قضاوت مشغول بودند.^۱ از شئون سیاسی پیامبر و بعداً امیرالمؤمنین علیه السلام، یکی هم انتخاب قاضی برای امر قضاوت در شهرها و جاهای مختلف بوده است. کما اینکه حضرت رسول ﷺ، امیرمومنان را برای امر قضاوت و امامت مردم یمن فرستادند. امیرمومنان در تذکری به قاضی شریح او را از قضاوت کردن در خانه خود منع می‌کنند و می‌فرمایند که در مسجد به امر قضاوت بنشین!^۲

این موارد نشان می‌دهد که امامت مسجد و قضاوت می‌تواند در یک شخص متعین شود و می‌توان محاکم قضایی را به صورت مسجدمحور با ظرفیت ائمه جماعت اداره و مدیریت کرد. شأن قضا دادن به امام جماعت مسجد، هم اشراف او را به مسائل و چالش‌های محله و مردمان آن بیشتر می‌کند و هم باعث پیوند عامه مردمی که اهل مسجد نیستند با مسجد و ائمه جماعات شود.

• تربیتی و آموزشی

کارکرد دیگر مسجد، نقش آموزشی و تربیتی آن است. در سیره پیامبر بزرگوار اسلام بوده است که در مسجد النبی حلقات آموزشی داشتند و احکام و مسائل شرعی و اخلاقی را به یاران خود درس می‌دادند. امیرالمؤمنین علیه السلام چه در مسجد النبی و چه بعدتر در مسجد کوفه همواره گفتگوها و مجالسات علمی خود با مردم را داشتند و به آن‌ها قرآن، حدیث و دیگر علوم اسلامی را می‌آموختند. بعد از ایشان امام حسن مجتبی علیه السلام نیز بر همین رویه بودند؛ چنانچه در گزارش آمده است که حضرت هم بعد از نماز صبح و هم قبل از نماز مغرب، در مسجد حلقات بحث و گفتگوی علمی با مردم داشته‌اند.^۳

۱. نقش مسجد در جامعه اسلامی، مجرمی، ص ۱۵۳
 ۲. وَ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ شَرِيحًا يَقْضِي فِي بَيْتِهِ فَقَالَ يَا شَرِيحُ اجْلِسْ فِي الْمَسْجِدِ فَإِنَّهُ أَعْدَلُ بَيْنَ النَّاسِ فَإِنَّهُ وَهْنٌ بِالْقَاضِي أَنْ يَجْلِسَ فِي بَيْتِهِ (مستدرک الوسائل: ج ۱۷، ص ۳۵۸)
 ۳. نقش مسجد در جامعه اسلامی، مجرمی، ص ۱۲۳

امام باقر علیه السلام در مسجد الحرام کرسی تدریس داشتند و به تربیت فقیه و عالم شرع مشغول بوده‌اند.^۱ امام صادق علیه السلام نه تنها خودشان بلکه برخی شاگردانشان مانند ابان بن تغلب در مسجد النبی کرسی تدریس داشتند. امام صادق علیه السلام حتی در مدت حضور در کوفه نیز مدتی در مسجد کوفه کرسی تدریس داشته‌اند و مسجد کوفه از زمان امیرالمؤمنین علیه السلام به مرکز آموزش فقه شیعی و تربیت فقها و علمای شیعه تبدیل شده بود.^۲ روزگار امام صادق علیه السلام روزگار سربرآوردن فرقه‌ها و گروه‌های انحرافی در سپهر اندیشه اسلامی است و کسی مانند ابن ابی العوجاء در مسجد بی‌اعتقادی به خدا را تدریس می‌کرده است و امام در برابر چنین افرادی با قدرت استدلال و قوه منطق به امر تربیت و آموزش معارف اسلامی مشغول بودند.^۳

علاوه بر سیره ائمه، مساجد بزرگ در طول تاریخ همواره محفلی برای مباحثات علمی فرقه‌های مختلف جامعه اسلامی بوده است. برای مثال مکتب اشعری که یکی از بزرگترین مکاتب فکری-کلامی اهل سنت است، در مسجد جامع بصره شکل گرفته است.^۴ مساجد مطرزی و منیعی در نیشابور کتابخانه‌های بزرگ و معتبری داشته‌اند که تا زمان حمله مغول پایرجا بوده است.^۵

مسجد مطلوب (مأموریت‌های مسجد)

پیش از این به تفصیل در مورد ویژگی‌های مسجد مطلوب در سیره و بیان پیامبر مکرم اسلام و ائمه علیهم السلام سخن رانده شد. در اینجا فهرستی گزاره‌ای مستخرج از اندیشه‌های ایشان ذکر می‌شود:

مسجد طراز اسلامی بیت‌الله است و در همچون ستارگان نورانیت و درخشندگی دارد.

مسجد طراز اسلامی منزل و مأوای انسان مؤمن است و مادامی که آنجاست، زیر چتر رحمت و مغفرت قرار دارد.

۱. همان، ص ۱۲۴

۲. همان، ص ۱۲۵

۳. انسان ۲۵۰ ساله، ص ۲۰۳

۴. تاریخ ادبیات ایران، ج ۱، ص ۲۴۱

۵. همان، ص ۲۶۴

مسجد طراز اسلامی محل عبادت خدا و جایی برای بریدن از تعلقات دنیایی و خلوت انس با خداست.

مسجد طراز اسلامی محوری برای ایجاد وحدت در میان مذاهب، گروه‌ها و جناح‌های مختلف جامعه اسلامی است و تفرقه و جناح‌بندی در آنجایی ندارد.

مسجد طراز اسلامی، ظرف مکانی استمرار نهضت انبیای الهی و ائمه علیهم‌السلام است.

مسجد طراز اسلامی هدایت سیاسی جامعه اسلامی را به عهده دارد؛ تبلیغات سوء دشمنان را خنثی می‌کند و با تبیین صحیح راهبردهای حاکمیت اسلامی، پشتمانه مردمی حاکمیت را تقویت می‌کند.

مسجد طراز اسلامی مرکز آموزش و تربیت مسلمانان است.

مسجد طراز اسلامی دارالخلافت حکومت اسلامی است.

مسجد طراز اسلامی مرکز بسیج جهادگران در جنگ و فعالیت‌های نظامی است.

مسجد طراز اسلامی حامی و پناهگاه مستضعفین و محرومان جامعه است.

مسجد طراز اسلامی عدلیه حکومت اسلامی و جایی برای دادرسی و اجرای احکام قضایی است.

نتیجه‌گیری

مسجد، نخستین نهادی است که در سیره تبلیغی و حکمرانی پیامبر اسلام ایجاد شده است. این یعنی پیش نیاز هرگونه انسان‌سازی و جامعه‌سازی و بعدتر تشکیل حاکمیت اسلامی، ایجاد مسجد طراز اسلامی بوده است. این پژوهش با روش تحلیلی و تفسیری در منابع کتابخانه‌ای به دنبال آن بوده است تا مسجد طراز اسلامی از منظر سیره و روایات را تبیین کند. بررسی‌های این پژوهش نشان می‌دهد که از منظر سیره و روایات، مسجد ۴ مؤلفه هویتی دارد: ۱- مسجد محل عبودیت فردی و اجتماعی است؛ ۲- مسجد محور ایجاد وحدت در میان اقشار و فرق مختلف در جامعه اسلامی است؛ ۳- مسجد مرکز تربیت نیروی انسانی و انسان طراز جامعه اسلامی است؛ ۴- مسجد ظرف مکانی تحقق استمرار نهضت انبیای الهی و ائمه اطهار علیهم‌السلام است. این ۴ مؤلفه باعث می‌شود تا نقش آفرینی مسجد در تمدن اسلامی، چندبعدی باشد. مسجد در بعد سیاسی محل بیعت با امام جامعه اسلامی است. دیدارهای سیاسی امام جامعه اسلامی در مسجد بوده است. روشنگری‌های مستمر سیاسی باید در مسجد جریان داشته باشد. در بعد نظامی مسجد باید ظرف مکانی بسیج لشکریان جبهه حق باشد و نقش نوعی ستاد پشتیبان جنگ را به عهده دارد. در بعد عبادی، مسجد خانه خدا و زیارتگاه است. انسان مومن در آن به شکینه و آرامش می‌رسد و مادامی که در مسجد است، مورد لطف و رحمت الهی است. در بعد اجتماعی و اقتصادی، مسجد باید پناهگاه مسافران و اقشار کم‌درآمد جامعه باشد. محل دادرسی و عدلیه حکومت اسلامی باید مسجد باشد. در بعد تربیتی، مسجد مرکز تعلیم و تربیت جامعه اسلامی است. تعلیم و تعلم باید در آن جاری باشد.

منابع و مأخذ

- ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ترجمه ابراهیم محدث بندریگی، قم: اخلاق، ۱۳۷۸
- جوان آراسته، حسین؛ (۱۳۸۶)، کارکرد مسجد در حکومت نبوی، مجله حکومت اسلامی، شماره ۴۳
- معصومی، سید ابراهیم؛ (۱۳۹۴)، راهبردهای سیاسی امام باقر و امام صادق علیه السلام در آماده سازی جامعه اسلامی برای عصر غیبت، مؤسسه آینده روشن: قم
- غلامحسن، محرمی؛ (۱۳۷۹)، نقش مسجد در جامعه اسلامی، نشر یمین: قم
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰)؛ انسان ۲۵۰ ساله، مرکز صهبا
- یآوری، وحید (۱۳۹۶)؛ تحلیل احادیث مسجدی، مرکز رسیدگی به امور مساجد، دانشگاه امام صادق علیه السلام
- ابی جعفر محمد صدوق، ۱۳۶۲، الخصال، انتشارات اسلامی: قم، ج ۱
- واقدی، محمد بن عمر (۱۴۰۹ق)، کتاب المغازی، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات: لبنان

مسجد تراز انقلاب اسلامی از منظر حضرت امام خمینی رحمة الله علیه چکیده

مسجد، نهادی محوری در انسان‌سازی و جامعه‌سازی به سوی تشکیل تمدن نوین اسلامی است... از صدر اسلام تاکنون مساجد مرکز و محور تربیت فردی و اجتماعی در جامعه اسلامی بوده است. مساجد، معابدی بودند که در کنار خلوت و نماز و عبادت به نقش آفرینی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نیز می‌پرداختند. این پژوهش در نظر دارد به واکاوی نقش و جایگاه مسجد در اندیشه حضرت امام خمینی رحمة الله علیه هم به عنوان یک کارشناس تراز اسلامی و هم به عنوان مؤسس تنها حکومت حقیقی دینی منبعث از ولایت ائمه اطهار صلی الله علیه و آله و سلم بپردازد. روش پژوهش، تحلیل کیفی مضمون‌های مرتبط با مسجد در صحیفه امام رحمة الله علیه بوده است. کلان مضمون پرتکرار اندیشه حضرت امام رحمة الله علیه درباره مسجد، «ستاد اسلام» بودن مسجد و نقش محوری و همه جانبه آن در امور فردی و اجتماعی جامعه اسلامی است. ایشان مسجد را مرکز تربیت دینی جامعه و مسئول تبلیغ حقیقت دین اسلام می‌دانند. بنابراین چهار مؤلفه: ۱- محل عبودیت بودن ۲- محور وحدت بودن ۳- مرکز تربیت بودن و ۴- نمود حاکمیت داشتن جزو مؤلفه‌های هویتی مسجد تراز اسلامی است و نباید از آن‌ها عدول شود. مبتنی بر این مؤلفه‌ها، مسجد در آموزش، سیاست، اجتماع، فرهنگ، اقتصاد و مسائل نظامی جامعه اسلامی کارکرد و مأموریت‌های مختلف دارد. مسجد مطلوب در اندیشه امام خمینی ره، مسجدی است که بتواند روح اسلام و روح دین و معنویت الهی را به جامعه تزریق کند و دژ محکمی برای امنیت روانی، سیاسی، نظامی، عبادی، اخلاقی و دیگر ابعاد وجودی جامعه اسلامی باشد.

کلمات کلیدی: مسجد، مسجد تراز، امام خمینی، تمدن‌سازی، تربیت، جامعه‌سازی

مقدمه

مسجد نماد هویت جمعی مسلمانان و مکانی برای خلوت و در کنار آن نمایش قدرت اسلام است. هم محلی است برای خلوت‌گزینی عارفانه و هم بستری است برای گردهمایی‌های سیاسی و اجتماعی. هم محل تربیت امت است و هم معراج روح هر فرد. دین و دنیای مسلمانان را در خود جمع کرده است. هم میدان رزم و محراب جنگ

است و هم منزل و مأوای مؤمن. هم خانه خداست و هم خانه خلق. چطور نهادی می‌تواند این‌گونه محل اجتماع تضادهای ظاهری باشد؟!

بیان مسئله

مسجد واژه‌ای عربی از ریشه «س-ج-د» به معنای سجده‌گاه است، گرچه برخی آن را عربی شده واژه آرامی «مزگت» می‌دانند. سجده یکی از اجزای نماز است و شاید سجده‌گاه نامیدن مکان برگزاری نماز از باب مهم شمردن این جزء از نماز باشد. مسجد، در اصطلاح شرعی تعریف دقیق‌تری دارد: «المكان الموقوف علی کافه المسلمین للصلاه»؛ یعنی مکانی که برای نماز گزاردن همه مسلمانان وقف شود. (الویری، ۱۳۸۶)

مسجد، نخستین نهادی است که پیامبر معظم اسلام پس از ورود به مدینه به ایجاد آن دست یازیده است و خود این نشان از اهمیت بسیار بالای آن در نظام سازی و تمدن سازی اسلامی دارد. محوریت داشتن مسجد در حل و عقد امور و کارهای سیاسی و نظامی نشان می‌دهد که این نهاد، ظرفیت‌های ویژه‌ای دارد.

انقلاب اسلامی ایران، به عنوان گام نخست رسیدن به تمدن نوین اسلامی، خودزاده و فرزند مسجد بوده است. در طول تاریخ مبارزات انقلاب اسلامی، مسجد بستر ارتباط عموم مردم با روحانیون به عنوان رهبران نهضت بود و حضرت امام رحمة الله علیه هوشمندانه از همان نخست بر نقش آفرینی جدی مساجد تأکید داشتند. بعد از پیروزی انقلاب نیز مساجد سنگر حفظ انقلاب و بستر فراخوانی جوانان انقلابی برای نقش آفرینی‌های اجتماعی و سیاسی و به‌خصوص دفاع از کیان مملکت اسلامی در دوران ۸ ساله دفاع مقدس بوده است.

متأسفانه بعد از رحلت رسول مکرم اسلام و انحراف پیش آمده در جریان امامت جامعه اسلامی، مسجد نیز از آن جایگاه تراز فاصله گرفت و در روزگار ما به خصوص به حداقلی‌ترین جایگاه یعنی صرف یک نمازخانه شدن، فروکاسته شده است. مسجد دیگر نه تنها در امور اجتماعی محوریت ندارد بلکه گاه به محلی برای اجتماع پیرمردها و بازنشسته‌ها تبدیل شده و رفت و آمد جوان‌ها بدانجا به حداقل رسیده است. این

یعنی بایسته است با قید فوریت به موضوع مسجد ورود اندیشمندان شود و برای رساندن آن به جایگاه تراز خود، چاره‌اندیشی کرد.

اهمیت مسجد در جامعه اسلامی نشان می‌دهد که هرگونه اقدامی برای برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در حوزه تمدن سازی، باید مبتنی بر فهم صحیح از جایگاه مسجد در آن‌ها باشد. بنا به چنین نیازی لازم است گذشته تاریخی مسجد کاویده شود و دیدگاه‌های عالمان تراز اول اسلامی، به عنوان کارشناسان فن مورد بررسی و مذاقه قرار گیرد تا بتوان به الگوی مسجد تراز تمدن نوین اسلامی دست یافت.

بررسی آرای امام خمینی رحمة الله علیه از ۲ جهت مقدم بر دیگر اندیشمندان و صاحب‌نظران است: ۱- کارشناس بودن ایشان در امور دینی و مقام علمی و فضل ایمانی و عرفانی ایشان که شخصیت ایشان را در میان علمای تاریخ معاصر، برجسته و ممتاز کرده است. ۲- جایگاه بنیان‌گذاری و رهبری ایشان در ایجاد تنها حکومت الهی مبتنی بر فقه شیعه بعد از ائمه معصومین علیهم السلام که با استفاده از بستر همین مسجد، انقلاب خود را راهبری کرده است. این هر دو ویژگی باعث خواهد بود تا نظرات ایشان در میان کارشناسان هم‌تراز خود وزن بالاتر و والاتری داشته باشد.

مروری بر پیشینه

۱- فجری (۱۳۸۶) در مقاله با عنوان «جایگاه مسجد در نگاه امام خمینی رحمة الله علیه» کوشیده است تا دیدگاه‌های ایشان را دسته‌بندی و تبیین نماید. او کار خود را در محورهای ذیل ارائه کرده است: ۱. نقش مسجد در مبارزه با دشمنان اسلام؛ ۲. نقش و اهمیت اجتماع در مسجد؛ ۳. توجه به مدیریت در مسجد؛ ۴. نقش و اهمیت مسجد در بعد سیاسی. کار ایشان با عنایت به اینکه اولین گام‌ها برای تبیین دیدگاه‌های حضرت امام رحمة الله علیه است، کار خوبی محسوب می‌شود اما جامع دیدگاه‌های ایشان نیست و همه جوانب را به خوبی بررسی نکرده است.

۳- جعفرزاده (۱۳۹۳) در کتابی با عنوان «مسجد تراز اسلامی از منظر امام خمینی رحمة الله علیه و رهبر معظم انقلاب اسلامی» کوشیده است تا دیدگاه‌های امامین انقلاب اسلامی را در چند حوزه: ۱- اهمیت و جایگاه مسجد ۲- پیوستی مسجد تراز اسلامی ۳- چگونگی مسجد تراز

اسلامی ۴- امام جماعت تراز اسلامی بررسی کند. این کتاب بدون ارائه تحلیل، صرفاً بیانات امامین را ذیل سرفصل‌های گفته شده آورده است. کار ایشان به نسبت کارهای قبل از خود، جامع‌تر و روشمندتر است اما نداشتن تحلیل و اکتفای صرف به آوردن شواهد ذیل سرفصل‌های مدنظر نویسنده، قدری از وزن پژوهشی کار کاسته است.

۴- یاوری (۱۳۹۷) طرح پژوهشی‌ای با عنوان «سند مسجد تراز اسلامی» تألیف کرده است که یکی از اسناد پشتیبان این سند، بررسی دیدگاه‌های حضرت امام خمینی رحمة الله علیه در مورد مسجد تراز اسلامی به روش تحلیل محتواست. کار یاوری جامع‌ترین و بهترین پژوهشی است که در حوزه سیاست‌گذاری مساجد می‌توان از آن بهره برد اما رویکرد تمدنی ندارد.

مبنای کار ما در این نوشته، پژوهش یاوری (۱۳۹۷) است. نویسنده البته برای اتمام و اطمینان یکبار هم با جستجوی کلیدواژه‌های مسجد و مساجد در کل صحیفه امام رحمة الله علیه به نتایجی مشابه کار یاوری دست یافت؛ بنابراین پژوهش ایشان مبنای بحث و بررسی این نوشته قرار گرفت. جستجو در صحیفه براساس کلیدواژه مسجد و مساجد بوده است که در کنار آن کوشیده شده، کلیدواژه روحانیت و مفاهیم مرتبط به نقش روحانیت نیز کاویده شود؛ چراکه بستر ارتباط روحانیت و مردم، مسجد است و امام رحمة الله علیه تقریباً هرجا در مورد جامعه روحانیت سخن می‌رانند، بستر عملیات آن‌ها را مساجد فرض گرفته‌اند.

نتایج حاصل از این پژوهش، کمی با یافته‌های پژوهش یاوری متفاوت است و این البته امری کاملاً طبیعی است. در پژوهش تحلیلی-توصیفی، هدف نویسنده و پنجره‌ای که از آن به متن می‌نگرد، می‌تواند نتایج متفاوتی را به بار آورد و اثبات درستی این نتایج به قوت استدلال‌های نویسنده برای اثبات ادعای خود با استفاده از متن اصلی بستگی دارد.

بحث و بررسی

• هویت مسجد

مسجد در نگاه امام خمینی رحمة الله علیه، «ستاد اسلام» است. برجسته‌ترین مضمونی که می‌توان در توصیف همه دیدگاه‌های ایشان درباره نقش تمدن ساز این نهاد، بیان کرد، همین کلیدواژه است. امام خمینی رحمة الله علیه با ارجاع به مساجد صدر اسلام و نقش آفرینی

آن‌ها در امور سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن روزگار، مسجد را محور همه فعالیت‌های تربیتی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی می‌دانند:

«مسجد در اسلام و در صدر اسلام همیشه مرکز جنبش و حرکت‌های اسلامی بوده... حرکت قوای اسلامی برای سرکوبی کفار و وارد کردن آن‌ها در زیر بیرق اسلام از مسجد بوده است. همیشه در صدر اسلام مسجد مرکز حرکات و مرکز جنبش‌ها بوده است. شما که از اهالی مسجد و از علمای مساجد هستید، باید پیروی از پیغمبر اسلام و اصحاب آن سرور کنید و مساجد را برای تبلیغ اسلام و حرکت اسلامی و برای قطع ایادی شرک و کفر و تأیید مستضعفین در مقابل مستکبرین قرار بدهید. (صحیفه امام، ج ۷: ۶۵)

رسالتی که ایشان برای مسجد و اهالی مسجد به خصوص امام آن قائل هستند، محوریتی به مسجد می‌دهد که امام آن را با کلیدواژه «ستاد اسلام» توصیف می‌کند:

«مسجدها ستاد اسلام است و اسلام از توی این مسجدها، در صدر اسلام از مسجدها لشکرها بیرون می‌رفت؛ یعنی، نماز جمعه وقتی که به پا می‌شد، در نماز جمعه بسیج می‌کردند طوایف را برای مقابله با دشمن‌های اسلام. مسجدها ستاد بود.» (صحیفه امام، ج ۱۲: ۳۹۱-۳۹۳)

ستاد اسلام بودن مسجد بنا به مؤلفه‌های هویتی‌ای است که امام خمینی رحمة الله علیه برای آن برمی‌شمارند. از تحلیل همه گزاره‌های مطروحه در کلام ایشان می‌توان نتیجه گرفت که مسجد در منظر ایشان ۳ مؤلفه هویتی دارد که همان سه مؤلفه باعث می‌شود که مسجد در همه امور نظام و جامعه اسلامی نقش محوری و ستادی پیدا کند:

- محل عبودیت بودن
- محور وحدت بودن
- بستر تربیت بودن
- نمود حاکمیت بودن

• ۱- مسجد؛ محل عبودیت فردی و اجتماعی

مسجد آن‌طور که از نامش پیداست، سجده‌گاه و محل سجده و سجده از ارکان اصلی نماز است. مهم‌ترین مؤلفه هویتی مسجد در اندیشه امام خمینی رحمة الله علیه همین بعد ارتباط با خدا و انجام فریضه نماز است. ایشان نماز را هم از بعد تربیت فردی انسان‌ساز می‌دانند و هم در بعد اجتماعی معتقدند که جامعه‌ساز و پالایش دهنده جامعه است. تأکید به نماز هم صرفاً نماز فردی و به دور از مسجد نیست. امام بلافاصله با تأکید بر مسجد گوشزد می‌کنند که بستر تجلی نماز جامعه‌ساز، مسجد است:

«در اسلام از نماز، هیچ فریضه‌ای بالاتر نیست... نماز یک کارخانه انسان‌سازی است. فحشا و منکر را نماز، نماز خوب فحشا و منکر را از یک امتی بیرون می‌کند. این‌هایی که در این مراکز فساد کشیده شده‌اند، این‌ها، آن بی‌نمازها هستند. نمازخوان‌ها در مساجدند و مهیّايند برای خدمت.» (صحیفه نور، ج ۷: ۲۸۹)

امام با نگاهی عمیق و عرفانی، نماز را حضور در محفل انس الهی می‌داند و آن را معجونی می‌داند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله برای درمان تمام دردها و تکمیل نقایص وجودی انسان هدیه کرده‌اند.^۱ چنین عبادتی می‌تواند سرمنشأ تحولات عظیمی در درون انسان‌ها شود و جوامع را به سمت سعادت رهنمون شود. در نگاه امام رحمة الله علیه نماز کمر شیطان‌های جن و انس را می‌شکند و برای همین است که آن‌ها به شدت از نماز می‌ترسند.^۲ راز تأکید ایشان بر حضور همیشگی مردم در مسجد نیز برای همین ترساندن شیاطین و دشمنان دین است. ایشان معتقدند که نباید گمان کرد که فعالیت‌های انقلابی و راهپیمایی‌های سیاسی-عبادی و غیره جایگزین نماز و مسجد خواهد شد:

«نگویید که ما انقلاب کردیم، حالا باید هی فریاد بزنیم. خیر، نماز بخوانید، از همه فریادها بالاتر است.» (صحیفه امام، ج ۱۲: ۳۹۳)

این تأکید امام رحمة الله علیه را باید در بستر حوادث تاریخی آن تحلیل کرد. گویی کسانی اعتقاد داشته باشند که حالا که مبارزه سیاسی علیه طاغوت پیروز شده است و لازم است با حضور در خیابان‌ها از حکومت الهی و اسلامی دفاع کرد، دیگر حضور در مسجد و نماز اهمیت

۱. آداب الصلوة، ص ۹۰

۲. صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۳۹۲ - ۳۹۳

کمتری دارد. امام رحمة الله عليه تشرمی زنند که بلندترین فریاد برای دفاع از حکومت اسلامی و مبارزه با منحرفان، نماز است. راز این تأکید را باید در این فراز از بیانات ایشان جستجو کرد:

«توجه داشته باشد ملت، که دشمن‌های اسلام و دشمن‌های کشور شما، از هر راهی استفاده می‌خواهند بکنند. این راه‌هایی که خوب، دیده‌اید که واضح است که توطئه‌ها بکنند، و مثلاً شلوغی‌ها بکنند و فسادها بکنند و این‌ها را که می‌دانید. راه دیگری که الآن در نظر آن‌هاست این است که این مراکزی که مربوط به ربط روحانیت و ملت است، این مراکز را سست بکنند و کم‌کم از بین ببرند. و سوسه کنند به اینکه این آخوندها که از آن‌ها کاری نمی‌آید، می‌روید توی مسجد چه کنید؟ برویم راهپیمایی کنیم... این یک توطئه است که می‌خواهند مسجدها را کم‌کم خالی کنند.» (صحیفه امام، ج ۱۳، ص: ۱۵-۱۶)

نماز چون انسان‌ساز است و چون اثرات تربیتی فردی و اجتماعی دارد و دشمنان نیز متوجه نقش راهبردی آن هستند، مورد هجمه مخالفان است. بنابراین می‌کوشند مردم را از عمل عبادی نماز در مساجد دور کنند. پس ذات عبادت در مسجد و نماز خواندن در مسجد از نگاه امام رحمة الله عليه یک عمل انقلابی و نوعی مبارزه است.

● ۲- مسجد محور وحدت

وحدت در اندیشه امام خمینی رحمة الله عليه موضوعی بسیار مهم و راهبردی است. وحدت مدنظر ایشان البته هرگونه اجماع‌داشتن نیست؛ جمع شدن حول محور «حبل الله» است؛ یعنی آن وحدتی ارزشمند است که با هدف پناه بردن به تدابیر الهی و قرار گرفتن ذیل ولایت او باشد:

«خدای تبارک و تعالی امر فرموده است: واعتصموا بحبل الله؛ اجتماع، لکن اجتماع با تشبث به حبل الله. هر اجتماعی مطلوب نیست، واعتصموا بحبل الله مطلوب است، همان است که إقرأ باسم ربک. اسم رب همان ریسمانی است که همه به آن باید اعتصام کنند. مردم را دعوت کنید به وحدت، دعوت کنید به اینکه گروه گروه نشوند.» (صحیفه امام، ج ۸: ۳۳۴)

هدف وحدت، چنگ انداختن به تدابیر الهی است و دلیل آن، حفظ یکپارچگی امت اسلامی در برابر دشمنان است. حضرت امام رحمة الله عليه معتقدند که وحدت نقطه

مقابل تشنت و تفرقه است. در شرایط تفرقه، دشمن به راحتی می‌تواند بر جامعه اسلامی مستولی شود و راهبری آن را به دست گیرد؛ بنا براین وحدت، راهبردی است برای حفظ استقلال و عزت جامعه اسلامی:

«راز و رمز تقیه مداراتی^۱، مصلحت عمومی امت اسلامی، وحدت کلمه آن‌ها در برابر دشمنان و جلوگیری از تفرقه و پراکندگی حمایت آنان است تا اینکه میان سایر ملل ذلیل و خوار نشوند و تحت سلطه کفار و سیطره آنان قرار نگیرند» (امام خمینی، ج ۲: ۲۰۰-۱۷۴).
هر رفتاری که وحدت کلمه جامعه اسلامی را به هم بزند، خلاف شرع است و مؤمنان مأمور به مودت و دوستی باهم هستند:

«مسلمین مأمورند به دوستی و مواصلت و نیکویی به یکدیگر و مودت و اخوت. و معلوم است آنچه موجب ازدیاد این معانی شود، محبوب و مرغوب است و آنچه این عقد مواصلت و اخوت را بگسلد و تفرقه در بین جمعیت اندازد، مبغوض صاحب شرع و مخالف مقاصد بزرگ اوست. و پر واضح است که این کبیره موبقه اگر رایج شود در بین جمعیتی، موجب کینه و حسد و بغض و عداوت شده و ریشه فساد، در جمعیت بدواند، درخت نفاق و دورویی در آنجا ایجاد کند، و برومند نماید، و وحدت و اتحاد جامعه را گسسته کند، و پایه دیانت را سست کند و از این جهت بر فساد و قبح آن افزوده گردد». (امام خمینی، ۱۳۷۵: ۳۱۱-۳۱۰)

مسجد، بنا و ظرف مکانی است که می‌تواند محور این وحدت مدنظر امام رحمه الله علیه باشد. نماز جزو عبادت‌هایی است که میان اهل سنت و شیعه اختلاف جدی‌ای در آن نیست و هر دو انجام آن را لازم می‌دانند. تقدس مکان مسجد و ضرورت حضور در آن نیز در میان همه گروه‌های اسلامی پذیرفته شده است. بنابراین مسجد باید محور وحدت میان آحاد مختلف جامعه اسلامی باشد؛ جایی که هر مسلمانی با هر نژاد، رنگ، گرایش اعتقادی و مرام سیاسی‌ای باید حضور پیدا کند و اعمال عبادی و اجتماعی خود را به جا آورد.

کارکرد چنین وحدتی، نشان دادن اقتدار و هیمنه امت اسلامی به دیگران است. صفوف به هم پیوسته نمازهای جماعت مساجد می‌تواند ظرفیت بسیار عظیمی از

۱. یعنی تقیه از سر مدارا با اهل سنت و دیگر فرق اسلامی بدون اینکه ترس و بیمی در کار باشد.

نیروی انسانی را در اختیار حاکمیت اسلامی قرار می‌دهد که پاسخگوی هرگونه چالش و تهدیدی باشد. کارکرد دیگر این وحدت، ایجاد هویت واحد برای امت اسلامی است. نمازگزاران مساجد اسلامی در همه جای جامعه اسلامی خود را در هویت «مسلمان بودن» یا «مسجدی بودن» مشترک می‌انگارند و ایجاد این هویت واحد، راه را برای ایجاد «هویت تمدنی» بر محور اسلام و مسجد باز می‌کند.

از نمودهای این وحدت، یکی ارتباط اقشار مختلف مردم با ائمه جماعات در مساجد است. امام رحمة الله علیه معتقدند که روحانیت در سعادت جامعه اسلامی نقش بی‌بدیلی دارند و مردم باید ارتباط خود با آن‌ها را حفظ و تقویت کنند:

«من نصیحت می‌کنم که مسیر خودتان را از اسلام جدا نکنید. مسیر خودتان را از روحانیت جدا نکنید. این قدرت الهی را. این قدرت روحانیت که یک قدرت الهی است، از دست ندهید. اگر این قدرت از دست برود، شما هیچ خواهید بود. این قدرت روحانی است که مردم را به کوچه‌ها می‌کشد. قدرت اسلام است که از حلقوم روحانیت بیرون می‌آید. این‌ها را نشکنید. خدایا، تو می‌دانی که من برای اینکه معمم هستم از روحانیت طرفداری نمی‌کنم. برای اینکه می‌دانم این قشرند، این قشرند که می‌توانند ملت را نجات بدهند؛ این قشرند که مردم آن‌ها را می‌خواهند». (صحیفه امام، ج ۶: ۲۵۱-۲۵۲)

روحانیت در اندیشه امام خمینی رحمة الله علیه نقش رهبری مردم را دارند و بستر ارتباط این قشر با مردم، مسجد است. امام رحمة الله علیه همه اقشار جامعه را دعوت می‌کنند تا در مساجد حضور پیدا کنند. ایشان تأکید ویژه‌ای بر ائتلاف اقشار اثرگذار جامعه باهم در بستر مسجد دارند.

در میان اقشار مختلف مردم که امام رحمة الله علیه توصیه می‌کنند که در مساجد با دیگران ائتلاف کنند، دانشگاهی‌ها هستند. ایشان قشر دانشگاهی و نخبه جامعه را قشری اثرگذار و جریان ساز می‌دانند و معتقدند ائتلاف این قشر با دیگر اقشار جامعه به خصوص روحانیون، عاقبت به خیری جامعه اسلامی را تضمین می‌کند. از مضامین پرتکرار بیانات ایشان توصیه به این قشر برای حضور در مسجد است:

«این‌ها از مسجد می‌ترسند. من تکلیفم را باید ادا کنم، به شما بگویم. شما دانشگاهی‌ها، شما دانشجو‌ها، همه‌تان مساجد را بروید و بپایان دهید. سنگ‌راست اینجا. سنگ‌ها را باید پیر کرد. (صحیفه امام، ج ۱۲: ۳۹۳) دانشگاهی باشید، مسجد هم بروید. مساجد را هم تعمیر کنید. مساجد را هم آباد کنید با رفتن خودتان». (صحیفه امام، ج ۱۲: ۵۰۱)

اهمیت ائتلاف دو قشر روحانی و دانشگاهی آنقدر مهم است که امام رحمة الله علیه آن را ائتلاف همه ملت می‌دانند. و معتقدند که دشمن برای برهم زدن این ائتلاف مجذانه تلاش می‌کند:

«این‌ها الآن وحشت دارند از اینکه دانشجو با روحانی می‌روند، با هم می‌خواهند مربوط بشوند و با هم ائتلاف کنند... ائتلاف این دو قشر یعنی، ائتلاف همه ملت. ... این‌ها سال‌های طولانی زحمت کشیدند و این دو قشر را از هم جدا کردند، نقشه بود، نه اینکه همین‌طور من باب اتفاق در دانشگاه، به روحانی فحش می‌دادند و در محیط روحانی، به دانشگاهی.... این‌ها را مقابل هم قرار دادند؛ برای اینکه می‌دیدند که اگر این‌ها با هم باشند، کارشان زار است.» (صحیفه امام ج ۱۲: ۳۹۲)

روشنفکران، قشر دیگری هستند که امام رحمة الله علیه دلسوزانه از آن‌ها می‌خواهند تا راه خود را از راه اندیشمندان غربی جدا کنند و از دنباله‌روی غرب دست بردارند و با حضور در اجتماعات اسلامی و انقلابی به جامعه و مردم خود خدمت کنند. امام هشدار می‌دهد که اگر پرچم نظام اسلامی زمین بخورد، ملیتی هم نمی‌ماند که روشنفکران بخواهند از آن حرف بزنند:

«اگر اسلام را از دست شما بگیرند، خیال نکنید که اسلام را که گرفتند یک ملتی می‌گذارند و یک ملیتی که این آقایان ملت‌گراها، می‌دهن خودشان را پیر می‌کنند، ملت، ملت! اگر اسلام را از دست شما گرفتند و آخوند و ملت را جدا کردند، شما چهار نفر ملی نمی‌توانید هیچ کاری بکنید... اینقدر تفرقه ایجاد نکنید. ای آقایان نویسندگان! اینقدر تضعیف نکنید روحانیت را. ای آقایان روشنفکران! اینقدر مملکت را از این طرف به آن طرف نکشید تا اینکه خدای نخواستہ بیایند همه‌تان را عذرتان را بخواهند. با هم باشید.» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۱۴)

بستر این ائتلاف‌های فوق‌الذکر از دیدگاه امام رحمة الله علیه مسجد است. حضور این اقشار اثرگذار در مسجد فارغ از اثرات تربیت فردی که برای سعادت تک‌تک افراد دارد، شکل‌دهی به یک ستاد قدرتمند برای دفاع از اسلام است:

«ای ملت! مسجدهای خودتان را حفظ کنید. ای روشنفکران مسجدها را حفظ کنید، روشنفکر غربی نباشید. روشنفکر وارداتی نباشید! ای حقوقدان‌ها! مسجدها را حفظ کنید. بروید به مسجد؛ نمی‌روید. این مسجدها را حفظ کنید تا این نهضت به ثمر برسد؛ تا مملکت شما نجات پیدا کند.» (صحیفه امام، ج ۸: ۶۰)

وجه دیگر این محوریت داشتن مسجد، قدرت مقابله آن در جریان سازی علیه استکبار جهانی است.

● ۳- مسجد؛ مرکز تربیت

سومین مؤلفه هویتی مسجد، بستر بودن آن برای تربیت نسل‌های فعل و آینده جامعه اسلامی است. امام رحمة الله علیه یکی از مهم‌ترین مأموریت‌های ذاتی مسجد را این می‌داند که مردم را برای انجام مسئولیت‌های مختلف، تربیت کند.

امام رحمة الله علیه تربیت را منت نهادن خدا بر انسان می‌داند و معتقدند حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم برای آموزش و پرورش نوع انسان فرستاده شده است و پرورش (تزکیه) نیز مقدم بر آموزش است^۱. مهم‌ترین بستر مهم برای تربیت، مسجد است. ایشان معتقدند مساجد باید مراکز تربیت باشند:

«این مساجد باید مرکز تربیت صحیح باشد، و مساجد بحمدالله اکثراً این‌طوری است. اشخاصی که در مسجد می‌روند باید تربیت بشوند به تربیت‌های اسلامی. مساجد را خالی نگذارید. آن‌هایی که می‌خواهند نقشه بکشند و شما را دور کنند از مساجد، دور کنند از مراکز تعلیم و تربیت، آن‌ها دشمن‌های شما هستند.» (صحیفه امام، جلد ۱۲: ۵۰۰)

در این مراکز تربیت، امام مسجد نقش مربی و رهبری دارد. نقش اصلی در تربیت جامعه به عهده اوست و اوست که باید دغدغه تربیت و هدایت جامعه را داشته باشد،

۱. صحیفه امام، جلد ۱۲، ص ۴۹۰ الی ۵

برای آن وقت بگذارد و مردم را آماده کند. «اهتمام داشتن به امور مسلمین» یعنی دغدغه داشتن برای اموری فردی و اجتماعی تمامی مأمومین، جزو وظایف ذاتی ائمه مساجد است. امام مسجد هم در مشکلات فردی و هم در امور سیاسی و اجتماعی نمازگزاران خود باید نظارت و امعان نظر داشته باشد^۱. طبیعی است که این نظارت نه با نگاه اجبار بلکه مبتنی بر محبت و مودت امام و مأموم باید شکل بگیرد.

بخشی از این نقش، آگاه کردن اذهان مردم نسبت به عملکردهای مثبت حکومت اسلامی برای مقابله با تبلیغات سوء دشمن است. دشمن با تمام توان و ظرفیت رسانه‌ای خود ایستاده است تا انقلاب را به ارتجاع و بازگشت به عقب متهم کند. امام رحمة الله علیه از حرکت این جماعت به «مبارزه بدون اسلحه» تعبیر می‌کنند که اتفاقاً جنگیدن با آن دشوارتر هم هست. حال امام جماعت باید بتواند ذهن‌های مردم را در برابر این تبلیغات سوء واکسینه کند:

«ما الآن مبتلا هستیم در داخل و خارج به یک نق‌های زیاد^۲. آنجا با اسلحه، داخل هم با اسلحه و بی اسلحه. و کارهای بی اسلحه مشکل‌تر است جواب دادنش تا اسلحه. ... آقایان باید در منابرشان، در مساجدشان، در خطبه‌هایشان به این مسائل رسیدگی بکنند و کارهایی که این انقلاب کرده گوشزد کنند به مردم. در هر جمعه‌ای یک بحثش را اطلاع پیدا کنند و گوشزد کنند که تا حالا چه شده است؛ در طول مدت پنجاه سالی که این‌ها سلطنت می‌کردند و غارت می‌کردند کشور را. شما در این روستاها ببینید؛ هیچ چیز نبود، یک چیز کمی... نه طبیب داشت، نه دواخانه داشت، نه درمانگاه داشت؛ هیچ چیز نداشت، نه نان داشت. خوب حالا ما داریم می‌بینیم که هیچ چی نبوده است، حالا مشغول‌اند درست کنند.» (صحیفه امام، ج ۱۷: ۴۶-۴۷)

پس مسجد رسالت دارد اهالی خود را مقاومتی تربیت کند؛ کسانی که در حق استقامت می‌ورزند. امام رحمة الله علیه برای عملیاتی کردن چنین تربیتی، پیشنهاد می‌کنند که تاریخ صدر اسلام در مساجد گفته و بازخوانی شود. تذکر تاریخ، موجب عبرت است. انسان موجودی است که از گذشته خود و پدران خود درس می‌گیرد و امام رحمة الله علیه توصیه

۱. صحیفه امام، ج ۱۷، ص: ۴۱

۲. نق زدن، غر زدن

می‌کنند که برای مقاوم کردن مردم و برای تربیت آن‌ها، ذکر اتفاقات تاریخی صدر اسلام و سختی‌ها و مشقاتی که بر پیامبر مکرم اسلام و ائمه معصومین علیهم‌السلام رفته، کارگشاست. این تأکیدات امام رحمة الله علیه البته باید در زمینه تاریخی آن دید. گویی حالا که انقلاب پیروز شده، تصور عمومی این است که کار تمام شده و برخی شبهه می‌کنند که چرا باید دیگر برای انقلاب فداکاری کرد. ایشان هشدار می‌دهند که با یادآوری فداکاری‌های صدر اسلام باید روحیه مردم را برای فدا کردن جان و مال در راه حق آماده نگه داشت:

«ما در این قضیه [انقلاب]، خیلی اشخاص ارزشمندی را از دست دادیم، و ما خسارت خیلی دیدیم. لکن نمی‌ارزد این خسارت؟! خب، صدر اسلام هم حضرت سیدالشهدا را که از همه خسارات بالاتر بود، [از دست دادیم] و سیدالشهدا می‌دانست که دارد چه می‌کند... باید این فداکاری بشود تا اینکه کار درست بشود. و ما هم امروز هر چه داریم از آن فداکاری است که آن فداکاری برای اسلام بود که همان مقداری که تا حالا دوام آورده است از همان بوده است. و ما باید این را، این پایگاه را حفظش بکنیم و فداکاری را به مردم یاد بدهیم که باید فداکاری بکنند.» (صحیفه امام، ج ۱۷: ۴۴ - ۴۵)

مسجد باید انسان‌های مؤمنی تربیت کند که از جان فشانی در راه دین خدا استقبال کنند. از مرگ نهراسند و مرگ در راه خدا را پیروزی بدانند.^۱

• مسجد؛ ظرف استمرار نهضت

یکی دیگر از مؤلفه‌های هویتی مسجد، ابعاد سیاسی و اجتماعی آن است. می‌دانیم که سراسر پهنه تاریخ، عرصه تقابل دو نیروی حق و باطل بوده است. انبیا و ائمه اطهار از نخستین طلوع تاریخ تا ابد به دنبال تداوم و عمق بخشی به نهضتی بوده و هستند که مقصد آن سعادت نوع بشر و تعالی اوست. پایایی این نهضت، بسته به تشکیل و استقرار حکومت دینی و الهی است؛ یعنی بعد اجتماعی و سیاسی جامعه. مسجد، مهم‌ترین پایگاه و بهترین ظرف برای استمرار این مبارزه تاریخی و این نهضت الهی است. هم خودسازی در آن امکان تحقق دارد؛ یعنی مبارزه با شیطان و هوای نفس و هم دگرسازی و جامعه سازی به وسیله آن، قابل تحقق است. مسجد تراز اسلامی باید

در امور سیاسی و اجتماعی امت اسلامی نقش آفرین بلکه راهبر و هدایت‌کننده باشد. مسجد در امور سیاسی و اجتماعی جامعه اسلامی در ۴ حوزه می‌تواند نقش آفرینی کند:

• الف) موضع داشتن در امور سیاسی و اجتماعی

در اندیشه امام خمینی رحمه الله مسجد باید با چشمانی بصیر و بینا اتفاقات و حوادث سیاسی اجتماعی کشور و جهان اسلام را رصد کند و درباره هر کدام از آن‌ها موضع داشته باشد و بتواند به عموم مردم جهت بدهد و آن‌ها را به خیر و صلاح هدایت کند:

«باید در عین حالی که حضور دارید در صحنه سیاست، و هر واقعه‌ای که واقع می‌شود شما توجه باید داشته باشید که این واقعه آیا به نفع ملت است یا نه، لکن... باید در عین حالی که هر کس به شغل خودش باید مشغول باشد، و هر کسی باید همان کاری که دارد خوب انجام بدهد، لکن حاضر باشد در مملکت و غایب نباشد از سیاستی که در مملکت می‌گذرد». (صحیفه امام، ج ۱۳، ص: ۱۳ - ۱۴)

اقتضای غایب نبودن از سیاست مملکت، کنشگری فعال در امور سیاسی و اجتماعی است. کنشگری فعال یعنی مسجد نمی‌تواند و نباید در برابر ظلم و جور ساکت و خاموش باشد. اگر سیاستی یا حاکمیتی مبتنی بر ظلم به مسلمانان بنا شده، مسجد باید در برابر آن قد علم کند و محکم مقابل آن بایستد. نمونه ایستادگی مساجد در برابر حاکمیت جور پهلوی، نمونه عینی نقش آفرینی مساجد در برابر حاکمیت ظلم و جور است. در انقلاب اسلامی، مساجد محور قیام علیه ظلم و محمل شکل‌گیری نهضت مردمی اسلامی بودند.^۱

مبتنی بر همین کنشگری فعالانه مساجد در امور سیاسی، امام رحمه الله از روحانیون و ائمه جماعات می‌خواهند تا با رصد فعالیت‌های ادارات و شخصیت‌های حکومتی، معایب آن‌ها را تذکر بدهند و از این راه سنت حسنه امر به معروف و نهی از منکر را در بدنه حاکمیت اسلامی زنده نگه دارند.^۲ علاوه بر ائمه جماعات خود مردم نیز در باید نسبت به عزل و نصب‌ها و مدیریت‌های سیاسی و اداری جامعه حساس باشند:

۱. صحیفه امام رحمه الله، ج ۱۳، ص ۳۶۲
۲. صحیفه امام رحمه الله، ج ۱۷، ص ۴۰-۴۱

«توجه داشته باشد که اگر یک وقت مثل یک جمعیتی یا یک فردی، یک حکومتی پایش را کج گذاشت، همه اعتراض کنند و نگذارند که واقع بشود. با یک افراد غیر صحیحی را چنانچه در مأموریت‌هایی گذاشتند و آقایان و علمای بلاد می‌دانند که این فاسد است خودشان نروند سراغش، اطلاع بدهند به آنجاهایی که باید این‌ها را تغییر بدهند، و از آن‌ها بخواهند که تغییر بدهند... این‌ها باید ارشاد کنند دولت را؛ ارشاد کنند به اینکه این مأموری که اینجا فرستادی اشتباه بوده است و دولت را وادار کنند، مجلس را وادار کنند تا اینکه اصلاح بشود.» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۱۴-۱۵)

• ب) هدایت سیاسی-اجتماعی مردم

مسجد باید در اتفاقات و حوادث سیاسی و اجتماعی هم موضع داشته باشد و هم موضع خود را به گفتمان عمومی مردم و نمازگزاران تبدیل کند. در این مأموریت، مسجد دو کار اساسی باید انجام دهد: ۱- جلوی تبلیغات سیاسی و اجتماعی دشمن را بگیرد و آن‌ها را خنثی کند؛ ۲- با تبلیغات و تبیین صحیح مواضع اسلامی خود آن را به گفتمان عمومی جامعه تبدیل کند.

امام رحمة الله علیه مؤکداً به ائمه مساجد و اهالی مساجد توصیه می‌کردند که باید هوشمندانه با تبلیغات سوء دشمنان مقابله کنند و نگذارند در این تبلیغات در صفوف امت اسلامی رخنه کند. تبیین صحیح واقعیت‌های یک انقلاب نوپا و مدیریت انتظارات مردم از حاکمیت در امور سیاسی و اجتماعی به عهده اهالی مسجد است. مسجد باید بتواند مفسد اجتماعی حکومت‌های قبلی را گوشزد کند و با بیان خدمات سیاسی و اجتماعی حاکمیت اسلامی، تبلیغات سوء دشمن برای ناکارآمدن نشان دادن حکومت اسلامی را خنثی کند.^۱

علاوه بر خنثی کردن تبلیغات دشمن، تبیین صحیح مواضع حکومت اسلامی از راه تبلیغات و اقناع افکار عمومی جامعه برای همراهی با این مواضع نیز به عهده مسجد است. راهبردها و تصمیمات کلان سیاسی حاکمیت اسلامی برای ضمانت اجرا نیازمند به همراهی افکار عمومی است. مساجد باید بتوانند با توضیح و تبیین اهداف نظام اسلامی و محاسن راهبردها و تصمیمات کلان حاکمیتی، مردم را برای همراهی با این

۱. صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۴۲-۴۴

تصمیمات قانع کنند.^۱ برای مثال حمایت از مردم فلسطین یک کلان راهبرد در نظام سیاسی جمهوری اسلامی است. مساجد باید بتوانند به نشان دادن اهمیت جایگاه قدس، ستم‌های تاریخی یهودیان به مسلمانان ساکن این سرزمین، نقشه‌های شوم اسرائیل برای مسلمانان و دیگر مسائل مربوط به این حوزه، افکار عمومی را برای حمایت از این راهبرد آماده کند و پای کار بیاورد.

• ج. نمایش قدرت اسلام

مسجد تراز اسلامی باید نماد و نمود قدرت اسلام باشد. صفوف به هم پیوسته انسان‌های مؤمن در مساجد، می‌بایست نمود لشکریان بالقوه اسلام باشد که دشمن را به این یقین برساند که اسلام و جامعه اسلامی چه حجمی از نیروی انسانی آماده به کار دارد.

آنچه مایه قدرت و عزت جامعه اسلامی است، «اسلام» به عنوان محتوای سیاست و «انسان‌های مؤمن» به عنوان نیروی انسانی حامی اسلام هستند. دشمن هم از این دو می‌ترسد و تمام تمرکز خود را نیز برای بی‌اثر کردن آن به کار می‌گیرد. امام رحمة الله علیه در مقطعی نسبت به خلوت شدن مساجد ابراز تأسف می‌کند و هشدار می‌دهد که عزت و قدرت شما از مسجد است و امروز حضور در مسجد، یک «تکلیف» است.^۲

نمود قدرت اسلامی مسجد را یکبار دشمنان در انقلاب اسلامی دیدند و امام رحمة الله علیه بر روی نگه داشت این ظرفیت راهبردی تأکید ویژه‌ای دارند.^۳ ایشان مسجد را عامل قدرت انقلاب در برابر استکبار و جبهه باطل می‌دانند و معتقدند ضربه‌ای که مساجد با رهبر ائمه جماعات و همراهی مردم به پیکره حاکمیت و سلطه غرب زده است، بی‌نظیر و مثال‌زدنی است؛ بنابراین آن‌ها همه تمرکز خود را روی تضعیف مساجد و جدا کردن مردم از مساجد و روحانیت گذاشته‌اند.^۴ امام رحمة الله علیه تذکر می‌دهند که مبدا این «مرکز معجزه» را رها کنید.^۵ تعبیر مرکز معجزه برای مسجد نشان از جایگاه بسیار شگفت‌آور

۱. همان، صص ۴۷-۴۸

۲. صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۳۹۲

۳. صحیفه امام رحمة الله علیه، ج ۱۳، ص ۲۱

۴. همان، صص ۱۹-۲۰

۵. همان، ج ۱۳، ص ۱۹

مسجد در ایجاد انقلابی اسلامی در اندیشه امام راحل دارد. امام رحمة الله عليه معتقد است دشمن متوجه قدرت مسجد شده است و همه هم و غم خود را روی خلوت کردن مساجد گذاشته است تا قدرت اسلام و قدرت مسجد را از آن بگیرد.

• (د) نظارت مردمی بر مدیران و ساختارهای جامعه اسلامی

امام رحمة الله عليه جایگاه امام جماعات مسجد را فراتر از نقش آفرینی در محله خود می‌داند و معتقد است باید در امور سیاسی و نحوه اداره جامعه به عنوان ناظری بینا و بصیر، هرجا کژی و ناراستی دیدند، تذکر بدهند:

«ما باید دنبال این مسئله باشیم که با اهتمام تمام، بر امور مسلمین نظارت تام و تمام بر امور داشته باشیم. البته من نمی‌گویم که دخالت، این دخالت و بی‌نظمی باشد. این صحیح نیست، باید ارشاد بشود، باید گفته بشود. اگر دیدند آقایان که فلان استاندار، فلان فرد گوش نمی‌دهد، مراجعه کنند به آن مراکز دیگر تا برسد به آن جایی که گوش بدهند. با نظارت و ارشاد - عرض می‌کنم که به جهت دادن به همه امور با دست شماها انجام می‌گیرد. و آقایان مسئول هستید... جهت توجه دادن به امور مسلمین، توجه دادن مراکزی که می‌خواهند به امور مسلمین برسند، به مسائل و شریک کردن همه امور.» (صحیفه امام، ج ۱۷: ۴۰-۴۱)

رصد، ارشاد و هدایت مأمومین و ادارات و سازمان‌ها برای درست کردن در مسیر الهی، نقش تربیتی امام جماعت را برجسته می‌کند. امام خمینی رحمة الله عليه در تبیین نقش تربیتی امام جماعت، تأکید ویژه‌ای روی موضوع «مقاومت» دارند. انتظار ایشان آن است که ائمه جماعات می‌بایست در راه کلمه حق خود استقامت داشته باشند و هم تکلیف مقاوم کردن مأمومین و جامعه به عهده آن‌هاست. اینکه امام جماعت چگونه باید مأمومین خود را مقاوم بار بیاورد تا اهل استقامت در حق و مبارزه با باطل باشند و از کلمه حق خود به راحتی دست برندارند، یک کار تربیتی و تبلیغی نیاز دارد. البته این کار تربیتی آنچنان دشوار و سخت است که پیامبر مکرم اسلام هم آن را عامل «پیر شدن» خود می‌دانند:

«الآن استقامت ملت با شما روحانیون است؛ یعنی خطاب فَاَسْتَقِمُّ كَمَا أُمِرْتُ. یک نهضت حاصل شده، استقامت لازم دارد. یک جمهوری اسلامی تحقق پیدا کرده،

استقامت در مقابل او لازم است، باید نگهش دارید؛ و همه اشخاصی که با شما هستند هم به عهده شماست که استقامتشان را حفظ کنید. اهل مسجدید، اهل مسجد را. امام جماعتید، اهل مسجد را باید استقامتشان را حفظ کنید. ... زمام امور مردم به دست شماهاست. و پیغمبر اکرم می‌فرماید که شَیْبَتْنِی سوره هود. پیرم کرد سوره هود؛ برای اینکه استقامت امت را هم به عهده من گذاشته‌اند. این یک چیز بزرگی است. استقامت هر مسجدی و اهل مسجدی به عهده امام جماعت است. ... ائمه جماعت باید مستقیم باشند تا بتوانند مستقیم کنند دیگران را. (صحیفه امام، ج ۹: ۴۷۹ - ۴۸۰)

• مسجد ستاد اسلام (اهمیت جایگاه مسجد)

گفتیم که مسجد چهار مؤلفه هویتی دارد: ۱- محل عبودیت است؛ ۲- محور وحدت همه اقشار مردم است؛ ۳- مرکز تربیت نسل‌های مختلف جامعه اسلامی و ۴- نمود حاکمیتی داشتن است. همین چهار مؤلفه باعث می‌شود که مسجد محور همه امور باشد. این محور بودن در اندیشه امام رحمة الله علیه اهمیت بالایی دارد و ایشان از آن تعبیر به «ستاد اسلام» می‌کنند و بعد مأموریت‌های این ستاد را این‌طور بیان می‌کنند:

«همیشه در صدر اسلام، مسجد مرکز حرکات و مرکز جنبش‌ها بوده است. شما که از اهالی مسجد و از علمای مساجد هستید، باید پیروی از پیغمبر اسلام و اصحاب آن سرور کنید و مساجد را برای تبلیغ اسلام و حرکت اسلامی و برای قطع ایادی شرک و کفر و تأیید مستضعفین در مقابل مستکبرین قرار بدهید. (صحیفه امام، ج ۷: ۶۵)

امام رحمة الله علیه چه قبل از انقلاب و چه بعد از انقلاب مسجد را سنگر دفاع از دین و سنگر اسلام می‌دانند. ایشان در نامه‌ای به آقای سید محمد رضا سعیدی که گویا قبل از انقلاب به دلایلی قصد ترک امامت مسجد را داشته است، تشریح می‌زنند که مبادا این سنگر را رها کنید:

«...مرقوم شده بود: «می‌خواستم از مسجد اعراض کنم»؛ موجب تعجب است! انسان در پُستی که مشغول خدمت است، باید با هر ناملایمی پایدار باشد. در نظر دارم که به یکی از آقایان ائمه - در زمان فشار برای تغییر لباس - گفتم: اگر شما را اجبار به تغییر لباس کنند، چه می‌کنید؟ گفتند: «در منزل می‌نشینم و بیرون نمی‌آیم». گفتم: اگر من را اجبار کنند و امام جماعت باشم، همان روز با لباس تازه مسجد می‌روم.

باید پست‌ها را نگه داشت و در وقت مقتضی با اعراض دسته‌جمعی طرف را کوبید». (صحیفه امام، ج ۲: ۲۲۴)

مسجد الگو در اندیشه امام رحمة الله علیه، مسجد حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله در مدینه است که کارکرد محوری در اداره امور حکمرانی داشته است. پیامبر معظم اسلام، مسجد را دارالحکومه خود می‌دانست و حضرت امام رحمة الله علیه در نامه‌ای قبل از انقلاب به صادق طباطبایی نویدی اینگونه به او می‌دهد:

«اگر حکومت اسلام که رئیسش با رعیت یکسان و دارالحکومه‌اش مسجد روی خاک‌های گرم و سلطانش با کفش و جامه کهنه حکومت می‌کند و ملت در پناه آن با آرامش و در سایه عدل زندگانی می‌کند، روی کار آید، اساس انحرافات چپ و راستی بر باد می‌رود». (صحیفه امام، ج ۲: ۳۴۶)

تعبیر دارالحکومه برای مسجد از سوی ایشان، تعبیری تصادفی نیست و ایشان بارهای بار حتی بعد از انقلاب نیز با بیان کارکردهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مسجد مطالبه می‌کنند که مساجد باید به چنین جایگاه و منزلتی که قبلاً داشته است، بازگردند. ایشان مساجد را سنگر اسلام می‌دانند. جایی در بیانات، ایشان گویی در پاسخ به این شبهه که اکنون که انقلاب به پیروزی رسیده است، مساجد دیگر آن اهمیت سابق را ندارند یا شبهات نزدیک به آن، تشر می‌زنند که مساجد سنگر اسلام است و نباید آن را رها کرد:

«این مسجدها را سنگر قرار بدهید برای اسلام. در صدر اسلام، از این مسجدها همه چیز بیرون می‌رفت؛ مسجد محل قضاوت بود، مسجد محل چه بود، مسجد محل بسیج بود. بسیج سپاه بود، این مسجدها را باید شما محکم نگه دارید. نگویند به شما که دیگر مسجد می‌خواهیم چه کنیم؛ ما انقلاب کردیم؛ ما انقلاب کردیم مسجد درست کنیم. ما برای خدا انقلاب کردیم. شما، ملت ما انقلاب کرده است و از زبان ملت است که «جمهوری اسلامی». جمهوری اسلامی باید همه چیزش اسلامی باشد. این مساجد سنگرهای اسلام است. محراب محل حرب است. این‌ها سنگرند برای اسلام. حفظ کنید این‌ها را. (صحیفه امام، ج ۱۵: ۱۴-۱۵)

اینکه امام رحمة الله عليه می‌فرمایند که ما انقلاب کردیم تا مسجد درست کنیم جمله عمیقی است که نیاز به تبیین دارد. قطعاً مدنظر امام رحمة الله عليه صرف ساختن ساختمان مسجد نیست؛ بلکه مدنظرشان رساندن مسجدها و کلیت مسجد به جایگاهی است که خودشان از صدر اسلام مثال می‌زنند؛ یعنی محوریت یافتن مسجد در همه امور سیاسی، اجتماعی و فرهنگی^۱. ایشان تأکید می‌کنند که یکی از نموده‌های اسلامیت جمهوری اسلامی، همین محوریت یافتن مساجد و نقش محل حرب بودن آن است. جای دیگر ایشان می‌فرمایند: «پیروزی ما برای اداره مسجد است^۲» و بعد بلافاصله تبیین می‌کنند که اداره مسجد از سوی ما باید با هدف تبیین «حقیقت اسلام» و «فقه اسلام» باشد؛ یعنی مأموریت نهایی مسجد در تمدن اسلامی بسط حقیقت اسلام و تبیین نقش کارکردی برای فقه اسلامی است.

برای فهم این بخش از بیانات امام رحمة الله عليه، باید دید منظور ایشان از «حقیقت اسلام» چیست؟ امام رحمة الله عليه اسلام را دینی اجتماعی می‌دانند و معتقدند که هدف اسلام صرف تربیت فردی جامعه نیست بلکه مهم‌تر و بالاتر از آن، تشکیل حکومت دینی برای بسترسازی تربیت فردی و اجتماعی است. بنا براین می‌توان اینگونه برداشت کرد که منظور ایشان از اینکه می‌فرمایند مسجد باید محل تبیین حقیقت اسلام باشد آن است که مساجد باید تبیین‌گر بعد سیاسی اسلام و ضرورت تشکیل حکومت اسلامی و دفاع از حفظ آن باشند.

وقتی مأموریت مسجد، تبیین حقیقت اسلام است، امام رحمة الله عليه آن را «ستاد اسلام» می‌دانند:

«همین مسجدها ستاد اسلام است و اسلام از توی این مسجدها، در صدر اسلام از توی همین مسجدها لشکرها بیرون می‌رفت... مسجدها ستاد بود.» (صحیفه امام، ج ۱۲: ۳۹۱)

مسجد از منظر امام ره، اتاق جنگ است؛ جنگ با چه کسی و چه چیزی؟ برای پاسخ به این سؤال باید متناسب با هر یک از کارکردهای مسجد، نقش جنگی آن

۱. صحیفه امام، ج ۱۷: ص ۲۳۳

۲. صحیفه امام، ج ۱۳: ص ۱۵

را تبیین نماییم. در بعد عبادی، مسجد محل جنگ با شیطان و نفسانیت بریده از خداست. در بعد فرهنگی، مسجد باید پایگاه مقاومت فرهنگی در برابر هجمه‌های فرهنگی دشمنان باشد. در بعد اقتصادی، مسجد باید محلی برای ترغیب مؤمنان به فعالیت‌های اقتصادی مؤمنانه و نشان دادن نقشه راه کار اقتصادی مؤثر انجام دادن باشد. در امور سیاسی مسجد باید مرجعی برای خنثی کردن تبلیغات سیاسی دشمن و مرکز ثقلی برای جلب حمایت افکار عمومی به نفع مواضع حاکمیت اسلامی باشد. در بعد نظامی مسجد پایگاه تامین نیروی انسانی جنگ است و محملی برای جمع شدن نیروهای مردمی برای فعالیت‌های نظامی است. برای تبیین نقش ستاد جنگ بودن مسجد، خوب است تلاش جبهه مقابل برای کمزنگ کردن مسجد در اندیشه امام رحمة الله علیه را بررسی کنیم.

امام رحمة الله علیه معتقدند دشمنان انقلاب اسلامی، هوشمندانه و هدفمند به دنبال دور کردن مردم از مساجد هستند؛ چراکه می‌دانند این مساجد بودند که چنین قدرتی برای جمهوری اسلامی ایجاد کردند:

«این‌ها ضربه‌ای که از روحانیت خوردند از هیچ‌کس نخوردند. برای اینکه می‌گویند ضربه‌ای را که دیگران هم زدند به ما، این‌ها وادارشان کردند. مسجدها مردم را وادار کرد...» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۱۹)

«امروز... از همه وقت برای ما حساس‌تر است؛ برای اینکه همه چیز درست شده است و شیطان‌ها از اطراف می‌خواهند حالا که همه چیز درست شده و مأیوس شدند، نگذارند اجرا بشود کارها،... و خالی کنند این سنگرها را و بعد از خالی کردن این سنگرها، حمله کنند. این دژهای محکم را محکم نگاه دارید.» (صحیفه امام، ج ۱۲: ۳۹۳)

راهبردهای دشمن برای تعطیل کردن این ستاد مرکزی، مختلف است. گاهی موزیانه در گوش نیروهای انقلابی زمزمه می‌کنند تا آن‌ها را به این باور برسانند که حالا که انقلاب به پیروزی رسیده است، امور حاکمیتی و راهپیمایی‌های سیاسی، مهم‌تر از نماز و مسجد است؛ که امام رحمة الله علیه اینجا با شدت با این شبهه برخورد می‌کنند و

نیروهای انقلابی را دعوت به هوشیاری در برابر این وسواس‌های دشمنان می‌کنند.^۱ راهبرد دیگر دشمنان برای کم‌رنگ کردن مسجد، شکستن نماز واقعی مسجد با راه انداختن نمازهای کناری است. گویی در برخی مساجد در آن بازه زمانی، عده‌ای با امام جماعت دائمی مسجد همراهی ندارند و برای ایجاد تفرقه و تشتت در مسجد، نمازهای جداگانه برای خود برگزار می‌کنند. امام رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ این را نیز نقش‌های برای دور کردن مردم از مسجد تحلیل می‌کند:

«تو مسجد هم وقتی که آمده است یک آقایی دارد نماز می‌خواند، یک دسته‌ای پا می‌شوند می‌آیند و می‌ایستند نماز می‌خوانند برای شکستن این نماز برای بیرون کردن این روحانی از مسجد. می‌خواهند این سنگر را از شما بگیرند. مسجد یک سنگر اسلامی است و محراب محل جنگ است، این را می‌خواهند از دست شما بگیرند...» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۳۶۱)

امام رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ به ملت امیدواری می‌دهند که اگر سنگر مسجد را به خوبی حفظ کنند نه تنها از فعالیت‌های فرهنگی دشمن بلکه حتی از فانتوم‌ها و جنگ‌افزارهای نظامی آن‌ها نیز نباید هیچ هراسی داشت:

«...روز غیرجمعه هم بروید مساجد را پر کنید. اگر این مسجد و مرکز ستاد اسلام قوی باشد ترس از فانتوم‌ها نداشته باشید. ترس از امریکا و شوروی و این‌ها نداشته باشید. آن روز باید ترس داشته باشید که شما پشت بکنید به اسلام. پشت کنید به مساجد». (صحیفه امام، ج ۱۳: ۲۰)

• ابعاد مختلف مسجد

پیش از این آورده شد که مسجد در نگاه امام رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ کارکردهای گوناگونی دارد. هم به لحاظ فردی و هم به لحاظ اجتماعی. مسجد ستاد دفاع از اسلام و تبیین حقیقت اسلام و مقابله با دشمنان و منحرفان از اسلام است. در ادامه کارکردهای مختلف مسجد، به صورت مختصر تبیین شده است:

۱. صحیفه امام، ج ۱۲، ص: ۳۹۳

• عبادی

پیش از این در مورد محور عبودیت بودن مسجد در اندیشه امام رحمة الله علیه سخن گفته شد. مهم‌ترین جنبه انسان‌ساز و جامعه‌ساز مسجد، جایگاه نماز بودن است. نماز هم در بعد فردی و هم در بعد اجتماعی باعث خودسازی و دگرسازی می‌شود. جامعه را از فحشا و منکر پاک می‌کند و نسلی از مردم معتقد و مقاوم را تربیت می‌کند. در مورد کیفیت نماز انسان‌ساز و جامعه‌ساز، امام رحمة الله علیه در کتاب آداب الصلوه به تفصیل سخن رانده‌اند که جای طرح مباحث آن در اینجا نیست.

• سیاسی

کارکرد مهم دیگر مسجد، نقش‌آفرینی سیاسی آن است. مسجد در اسلام در امور سیاسی محور بوده؛ یعنی تصمیمات مهم سیاسی و پیمان‌ها و جلسات مهم در مسجد برگزار می‌شده است. پیامبر مکرم اسلام به عنوان والی و حاکم جامعه اسلامی در مسجد مستقر بوده و دیدارهای سیاسی ایشان هم در همان مسجد برگزار بوده است. این سنت در زمان امام علی ع و خلفای غاصب نیز ادامه داشت. از زمان بنی امیه کم‌کم دارالخلافه از مسجد جدا می‌شود و آرام‌آرام سیاست چه در بعد ظاهری و مکانی و چه در بعد باطنی و حقیقت اسلام از مسجد و مبانی آن فاصله می‌گیرد. تا جایی که مسجد صرفاً تبدیل به مکانی برای نماز گزاردن می‌شود.

امام رحمة الله علیه تأکید بسیاری بر سیاسی کردن و سیاسی ماندن مساجد دارند. ایشان چون ائمه جماعات و روحانیون را امام و رهبر مسجد می‌دانند، معتقدند که این قشر باید حضوری آگاهانه و نقش‌آفرین در امور سیاسی داشته باشند و مأمومین خود را نیز باید از این لحاظ تربیت کنند. ایشان دور کردن روحانیت از سیاست را یک سیاست استعماری می‌دانند که هدف آن تضعیف اسلام است:

«از اول یک جریانی در کار بوده که شماها را از ملت منعزل کند و لاقل، شماها را نگذارند در جاهایی که یک ارگان اجرایی یا تقنینی یا این‌ها باشد؛ همان چیزی که در غرب نسبت به کلیسا می‌گفتند: کلیسا برای خودش علی‌حده برود و مسائل ناسوت و لاهوت بگوید و مملکت را بدهند ما اداره‌اش بکنیم. در ایران هم همان معنا را تعقیب کرده

بودند. شیاطینی که مطالعه کردند در همه مسائل ملت‌ها و این را یافتند که اگر قشر روحانی وارد بشود در صحنه سیاست، با داشتن پشتوانه عظیمی از ملت‌ها، کلاه آن‌ها پس معرکه است. باید چه بکنند؟ باید به طور عموم، این مطلب را القا کنند که اهل علم را به سیاست چه کار؟ اهل علم فقط وظیفه‌اش این است که عبایش را سرش بکشد و اول ظهر برود نمازش را بخواند و بعد هم برود منبر چند تا مسئله بگوید؛ نه مسائلی که مربوط به سیاست و مربوط به گرفتاری‌های ملت است.» (صحیفه امام، ج ۱۵: ۱۰)

بعد خود ایشان این شبهه را پاسخ می‌دهند که مگر پیامبر و امیرالمؤمنین تنها به نماز و روزه مشغول بودند؟! مگر احکام اسلامی فقط احکام فردی و عبادی و است؟! وقتی پیامبر و ائمه معصومین در امور سیاسی خود را مکلف و حاکم می‌دانستند، چنین وظیفه‌ای امروز برای قشر روحانیت نیز وجود دارد. حال که انقلاب اسلامی به رهبری یک روحانی پیروز شده است، مساجد باید در امور سیاسی نقش آفرین شوند و این فرهنگ غلط دوری مسجد از سیاست باید تغییر پیدا کند. «اهتمام به امور مسلمین» وظیفه ذاتی هر مسلمان است و روحانیون در این زمینه بار بیشتری بر دوش دارند^۱.

امام رحمه‌الله معتقدند که مسجد باید در امور سیاسی، موضع داشته باشد. یعنی در اتفاقات مهم سیاسی کشور اعم از عقد قراردادهای و عزل و نصب‌ها با چشم‌بینا رصد کند و نسبت به آن موضع داشته باشد. ایشان با بیان وضع نامطلوب کنونی مساجد، این‌طور شرح می‌دهند:

«آن‌ها دیدند که نماز روحانیون و نماز اسلام هیچ به آن‌ها ضرر ندارد؛ هرچه می‌خواهند نماز بخوانند. آن‌ها به نفت کار نداشته باشند، نماز بخوانند تا هرچه می‌خواهند خسته شوند. ... کار نداشته باشند به اینکه سیاست استعماری در اینجا نباید اجرا بشود، هر کاری می‌خواهند بکنند. اینقدر خوانند به مردم و تبلیغات کردند که مردم همه تقریباً، به این معنی عادت کردند که حالا هم باز این صحبت هست که دخالت در سیاست در شأن روحانیت نیست؛ شأن روحانیت نیست که برود و ببیند که کیفیت حکومت چیست، و چه می‌کنند این ظلمه با مردم. ... اسلام را اصلش می‌گفتند کاری ندارد به سیاست ... سیاست مال آن‌ها و دیانت مال ما! مراکز قدرت دست آن‌ها که هر کاری می‌خواهند

بکنند، و مساجد و پیرمردهای توی مسجد هم مال ما!» (صحیفه امام، ج ۴: ۱۶)

گفتیم که چون بستر عملیات و مکان روحانیت، مسجد است وقتی امام نقشی را برای روحانیت قائل می‌شوند آن را در بستر مسجد متجلی می‌دانند. البته بلافاصله امام رحمة الله علیه هشدار می‌دهند به اینکه روحانیون مبدا گمان کنند که امور دیگر را رها کنند و صرفاً به امور سیاسی بپردازند. نه آن ترک سیاست درست بود و نه صرفاً به سیاست پرداختن^۱.

تذکر این نکته لازم است که حضور سیاسی داشتن مسجد و به تعبیر امام رحمة الله علیه غایب نبودن از سیاست به معنای سیاست‌بازی نیست. مساجد باید نمود وحدت باشند و تشتت‌های سیاسی و جناحی نباید در مساجد وارد شود و الا نقض غرض وحدت و یکپارچه کردن امت خواهد بود.

• فرهنگی

کارکرد دیگر مسجد، مقاومت فرهنگی در برابر هجمه‌های فرهنگی دشمنان و استقامت ورزیدن بر کلمه حق است. بعد از کارکرد عبادی، مهم‌ترین مأموریت مسجد باید ۱- دفاع از ارزش‌های اسلامی و ۲- مقابله با تبلیغات دشمن باشد. حضرت امام رحمة الله علیه از مساجد به عنوان «دژ» یاد می‌کنند. کارکرد دژ ایجاد امنیت برای اهالی داخل آن و مانعی برای هجمه‌های دشمن است. امام رحمة الله علیه ابتدا نسبت به وسوسه‌ها و شیطننت‌های تبلیغاتی و فرهنگی دشمن هشدار می‌دهند:

«همه رسانه‌های گروهی دست دشمن ماست و مع‌الأسف، در داخل ما هم اینقدر مجله است، اینقدر روزنامه است، و نه اینکه یک روزنامه‌ای که برای خودش یک تیراژی دارد، نخیر هیچ تیراژی هم ندارد، اما درست می‌کنند و می‌روند و می‌آیند؛ چنانچه کتاب‌هایی که با کامیون از شوروی حمل می‌شود، دم دانشگاه‌ها می‌ریزند. بیدار باشید که شما را اغفال نکنند این‌ها. از شما صدمه دیدند این‌ها. آسیب دیده‌اند از شما، می‌خواهند تلافی کنند.» (صحیفه امام، ج ۱۲: ۳۹۳)

بلافاصله امام رحمة الله علیه توصیه می‌کنند که به مساجد پناه ببرید و این سنگرها را خالی نکنید. ^۱ برای فهم تذکر امام رحمة الله علیه باید دید ایشان در چه بافت و زمینه‌ای این سخن را

ایراد فرموده‌اند. مستند دقیقی درباره زمینه این سخنرانی جایی به دست نیامد ولی می‌توان اینگونه برداشت کرد که عده‌ای از تنگناهای ایجاد شده در دوران اوایل انقلاب و جنگ به امام رحمة الله علیه شکایت برده‌اند و امام رحمة الله علیه مردم را نسبت به تبلیغات فرهنگی دشمنان برای مأیوس کردنشان هشدار می‌دهد و می‌فرماید آیا سرنگون کردن یک حکومت ۲۵۰۰ ساله با آن عظمت و ایجاد یک نظام حکومتی جدید به این محدودیت‌ها نمی‌ارزد؟! و بعد ایشان انقلاب‌های دیگر را مثال می‌زنند که سال‌های ابتدایی دچار قحطی و گرانی و غیره شده‌اند^۱. بعد از این تبیین امام رحمة الله علیه مساجد و ائمه جماعات را مسئول پاسخگویی به این تبلیغات سوء می‌دانند:

«ماتبلیغات سوء را باید خنثی کنیم؛ یعنی، آن به عهده این قشر از جمعیت روحانیون است که این تبلیغات سوء را، لا اقل، تبلیغاتی که در داخل هست، این تبلیغات داخلی که می‌شود، شما در مساجد بگویید مسائلی که شده است، مردم ببینند، و مسائلی که لازمه یک انقلاب است به مردم گوشزد بشود که مردم را نریزند - هی عرض بکنم - که چه بکنند، چه بشود.» (صحیفه امام، ج ۱۷: ۴۲)

نقش مسجد، آگاهی بخشی نسبت به اوضاع کشور و هدایت مردم به صبر و آرامش در بحران‌هاست. طبیعی است در شرایط ابتدایی انقلاب و آن حجم انبوه عقب ماندگی کشور و با شروع جنگ تحمیلی، تنگناهای اقتصادی‌ای برای مردم پیش آمده که خناسان از آن استفاده می‌کرده‌اند تا مردم را از گفتمان انقلاب اسلامی ناامید کنند و این دروغ را به جامعه القا کنند که حکومت دینی کارآمدی لازم برای اداره جامعه را ندارد. روحانیت و مسجد مأمور به پاسخ به اینگونه حرکت‌های خرنده فرهنگی هستند.

تعبیر حضرت امام رحمة الله علیه در مورد مسجد با عنوان دژ را در تعبیر رهبر معظم انقلاب نیز با عنوان «هسته‌های مقاومت فرهنگی» می‌بینیم. دیدگاه هر دو بزرگوار این است که مسجد می‌بایست مانند یک سنگر و پناهگاه، فضایی ایمن برای افراد باشد که هجمه‌های تبلیغاتی و فرهنگی دشمن را نه تنها دفع می‌کند بلکه محل رزم نیروهای اسلامی و انقلابی برای دفاع از خاک‌ریزهای فرهنگی است.

• نظامی

کارکرد دیگر مسجد در نظر امام رحمة الله علیه، ایجاد بسیج عمومی برای جنگ و در حقیقت ستاد جنگ بودن مسجد است. ایشان مساجد صدر اسلام را مثال می‌زنند که محلی برای تصمیمات مهم نظامی و فراخوانی نیروهای مؤمن جامعه برای دفاع از اسلام بوده است:

«در صدر اسلام، امام جمعه و مسجد، این دو ابزار در دست مسلمان‌ها بوده است و هر وقت می‌خواستند جنگ بروند از مسجد تجهیز می‌کردند، هر وقت می‌خواستند یک کار مهمی بکنند در مسجد طرح می‌کردند و اعلام می‌کردند که نماز جمعه است، نماز جماعت است، بیایید، برای کاری می‌رفتند آنجا، نمازشان را هم می‌خواندند و مسائل سیاسی‌شان را [هم] می‌گفتند و اجرا می‌کردند، ارتش می‌فرستادند و همه این کارها را آنجا می‌کردند». (صحیفه امام، ج ۱۷: ۴۰)

جای دیگر ایشان اظهار امیدواری می‌کنند که مسجد به این کارکرد خود برگردد و دوباره ستاد برنامه‌ریزی برای جنگ باشد:

«همه کارهای بزرگ دنیا را هم مساجد انجام می‌دادند. و ما امیدواریم حالا هم مساجد ما برگردد به آن وقتی که مسجد محل حل و عقد امور باشد، و مسجد محل نقشه‌های جنگ باشد، همه چیز باشد. و مسجدی‌ها باشند که بتوانند کارها را به خوبی انجام بدهند. (صحیفه امام، ج ۱۷: ۲۳۳)

تجربه تاریخی نهضت تا انقلاب اسلامی و دوران دفاع مقدس نشان داد که مساجد علاوه بر موارد ذکر شده، در پشتیبانی جنگ نقشی بسیار محوری می‌تواند ایفا کند. در طول دوره دفاع مقدس که هم‌زمان با حیات و رهبری امام رحمة الله علیه بود، مساجد محلی برای گردآوری کمک‌های مالی، ارزاق و غیره بود تا آن‌ها را برای رزمندگان خط مقدم ارسال کند. ستاد پشتیبانی از خط مقدم، همین مساجد بودند. به علاوه نقش آفرینی تاریخی مسجد خرمشهر در مقاومت ۳۴ روزه در برابر ارتش اشغالگر بعثی، آن را به ستاد عملیات جنگ تبدیل کرده بود. این مسجد به رهبری امام جماعت آن، در آن شرایط بسیار حساس هم پناهگاه آوارگان بود، هم ستاد طراحی عملیات، هم درمانگاه، هم ستاد پشتیبانی از خط مقدم و هم در نهایت به خط مقدم جبهه تبدیل شد.^۱

۱. برای اطلاع بیشتر به کتاب «دا» نوشته سیده زهرا حسینی مراجعه شود.

• اقتصادی

• مدیریت انتظارات اقتصادی

کارکرد دیگر مسجد، کارکرد اقتصادی است. امام رحمة الله عليه در حوزه اقتصادی به نقش فرهنگ ساز مسجد توجه ویژه‌ای دارند؛ یعنی وجوه فرهنگ اقتصادی در اندیشه ایشان برجستگی دارد. تحلیل تاریخی زمینه بسیاری از بیانات امام رحمة الله عليه نشان می‌دهد در سال‌های ابتدایی انقلاب، حجم انتظارات مردم و مستضعفان برای حل مشکلات اقتصادی با توان اجرایی کشور برای حل مسائل همخوانی نداشته است. کشوری که قریب به ۶۰ سال به وسیله حکومتی دست‌نشانده، غارت شده و پیش از آن حاکمانی فاسد و بی‌کفایت اقتصاد جامعه را به قهقرا برده بودند، از فردای انقلاب منتظر بودند دیگر شاهد رانت اقتصادی، گران‌فروشی، فاصله فقیر و غنی و بسیاری چالش‌های دیگر نباشند. امام رحمة الله عليه می‌دانند که ویران کردن آسان و ساختن، زمان‌بر و سخت است؛ بنابراین به ائمه جماعات توصیه می‌کنند که در مساجد با کار تبلیغی و فرهنگی توقعات اقتصادی مردم را مدیریت کنند:

«نباید توقع داشت که همین امروز که این بساط برچیده شد، همان فردا همه کارها مطابق دلخواه همه مردم [بشود]؛ هیچ امکان ندارد این معنا. و لهذا این مراجعات کثیری که الآن می‌شود که هر کدام یک توقعاتی دارند، [از] این رو است که هرکس فکر می‌کند حال خودش را؛ متوجه نیست که مصادف با چه مصیبتی هستند... باید شما مردم را هدایت کنید که آقا شماها پنجاه و چند سال است که زیر زجر بودید و تحمل کردید؛ چند سال است که تحمل شما تمام شد و بحمد الله به قدرت الهی برچیده شد اوضاع؛ حال باید چند سال هم صبر بکنید که به تدریج این کارها درست بشود.» (صحیفه امام، ج ۶: ۲۵۰)

• گفتمان سازی استقلال اقتصادی

موضوع دیگری که در فرهنگ اقتصادی، امام رحمة الله عليه از مسجد انتظار دارند، تشویق مردم به تولید و مقابله با فرهنگ مصرفی شدن و بازار شدن کشور برای کالاهای خارجی است. مشخصاً ایشان کشاورزی را مثال می‌زنند که حکومت پهلوی عامدانه کشاورزی

ملی را تخریب کرد تا ایران را بازار بزرگی برای اربابان خود کند. حال در چنین شرایطی مسجد نسبت به «استقلال اقتصادی» کشور باید اهتمام داشته باشد. مسجد باید مشوق کشاورزها باشد که امر کشاورزی از واردات بی نیاز شود:

«الآن زراعت ما و کشاورزی ما به کلی منهدم است و باید آقایان توصیه بکنند در مجالسشان، در مساجدشان توصیه بکنند، اشخاص بفرستند به اطراف که مردم را آگاه کنند که کشت و زرع بکنند که احتیاجمان از خارج برطرف بشود.» (صحیفه امام، ج ۶: ۲۴۹)

• فرهنگ سازی کمک به طرح های اقتصادی دولت

انتظار دیگر امام رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ از ائمه مساجد در حوزه فرهنگ سازی اقتصادی، نهادینه کردن تبعیت از حاکمیت و دولت و کارشکنی نکردن در طرح های اقتصادی مدنظر آنهاست. کارشکنی بر سر راه کارهای انقلابی، بخشی ناشی از تبلیغات سوء و پر سر و صدای منافقان و مخالفان حکومت اسلامی در داخل بود که می خواستند با شکست دادن ایده های اقتصادی دولت، حکومت اسلامی را در چشم مردم ناکارآمد نشان دهند. بخشی هم ناشی از بی اعتمادی عامه مردم به نهادی به اسم «حکومت» و «دولت» بود؛ چراکه عموماً در گذشته تاریخی شان این نهاد بیشتر مایه زحمت و خسرانشان بوده تا کمک و نجاتشان. در چنین زمینه ای، امام رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ از مسجد انتظار دارند که واسطه اعتماد مردم به طرح های اقتصادی دولت و نهادهای اجرایی شوند:

«مثلاً یکی از کمک هایی که از آقایان ساخته است این است که ... در شهربانی، در کلانتری ها که کسی می گذارند، تأیید کنید. کارشکنی نکنید، اینطور نباشد که یک دولتی در مقابل دولت باشد که تضعیف بشود؛ تأیید کنید. یک دولتی است که مال خودتان است ... این را باید تأیید کرد نه اینکه هر کاری که آن می کند، مقابلش یک چیزی بکنید ... مردم [را] وادار کنید که تأیید کنند، مردم را ارشاد کنید که این ها را تأیید کنند تا بتوانند رشته امور را به دست بگیرند و این آشفتگی ها به آخر برسد. یک مملکت آشفته است که با همت شما باید درست بشود، با همت علما باید درست بشود.» (صحیفه امام، ج ۶: ۲۵۱)

پذیرش تدابیر حاکمیتی برای پیشبرد طرح‌های اقتصادی از واجبات پیشرفت اقتصادی است. اگر مردم همراهی و همکاری برای انجام طرح‌های اقتصادی نداشته باشند، دولت و حکومت به تنهایی راه به جایی نمی‌برد؛ حال چه برسد به اینکه مردم مقابل آن طرح ایستادگی کنند. امام رحمة الله علیه جملات بالا را در زمینه و بافتی ایراد می‌کنند که گاهی عده‌ای از مردم برای منافع شخصی یا گروهی و گاهی از سر ناآگاهی و غفلت و گاه نیز از سر توطئه‌چینی معاندان و منافقان با برخی طرح‌های ملی اقتصادی در منطقه خودشان مخالفت می‌کردند و مانع اجرای آن می‌شدند. امام رحمة الله علیه به ائمه جماعات توصیه می‌کنند تا با زبان ملایمت و مصالحت با مردم سخن بگویند و آن‌ها را نسبت به اثرگذاری این طرح‌های اقتصادی توجیه کنند.

• آموزشی

پیش از این در مبحث «مسجد؛ مرکز تربیت»، پیرامون نقش آفرینی آموزشی مساجد به تفصیل سخن رانده شد. آموزش بخشی از تربیت است. امام رحمة الله علیه مساجد را مرکز تربیت می‌دانند؛ بنابراین به تبع نقش تربیتی باید کارکرد آموزشی هم داشته باشد.

نکته دیگر، ارتباط مسجد با دیگر مراکز آموزشی است. امام رحمة الله علیه تأکید ویژه‌ای روی ارتباط داشتن نهاد مسجد با مدرسه و دانشگاه به عنوان دو نهاد اصلی آموزش کشور دارند. پیش از این در مورد تأکیدات ایشان بر وحدت حوزه و دانشگاه و ارتباط دانشگاهیان با روحانیت و لزوم داشتن وحدت کلمه سخن رانده شد. بستر تعامل این اقشار باهم مسجد است. فارغ از اشخاص، ارتباط خود نهادها باهم یعنی نهاد مسجد با نهاد مدرسه و دانشگاه نیز مورد تأکید حضرت امام رحمة الله علیه است؛ چراکه مسجد مهد اسلام است و ارتباط این نهادها با مسجد منجر به پذیرفتن روح دینی و اسلامی شدن آن‌ها خواهد شد. اسلامی شدن مدرسه و دانشگاه همان نقطه حساسی است که دشمن هوشمندانه بر آن تمرکز کرده بود تا مانع تحقق آن شود؛ چراکه به تعبیر امام رحمة الله علیه اگر این‌ها اسلامی می‌شدند دیگر تربیت‌شدگان آن‌ها دل در گرو دشمنان نداشتند و تابع آن‌ها نمی‌شدند.^۱

در اندیشه امام ره، آموزش بدون تزکیه راهی به سعادت نمی‌برد. مسجد محل تزکیه است؛ بنابراین مراکز آموزشی باید در ارتباط با مسجد باشند تا بتوانند هویت اسلامی خود را حفظ کنند. امام رحمة الله علیه از مسجدی‌ها و به خصوص روحانیت مطالبه دارند که مراکز آموزشی را با دقت زیرنظر داشته باشند و از ورود و عرصه گشایی منحرفان و منافقان جلوگیری کنند.^۱ محیط‌های آموزشی باید برای تزکیه نفوس آماده باشد:

«بچه‌های کوچک نفسشان مستعد از برای این است که، نقش بگیرد یا از طرف فساد یا از طرف صلاح. اگر یک جامعه صالح بود، بچه‌هایش هم صالح بار می‌آیند. اگر فاسد بود، بچه‌ها هم فاسد بار می‌آیند. شما آقایان و همه اشخاصی که می‌خواهید آموزش و پرورش بدهید، یا در بنگاه‌های آموزش و پرورش هستید، همه دانشگاه‌ها، همه مراکز تربیت، همه مدارس قدیمی باید در آن اشخاصی باشند که آن اشخاصی که در آنجا هستند تربیت بکنند، تربیت اخلاقی بکنند. علمای اخلاق لازم است، هم در دانشگاه و هم در مدارس و هم در همه‌جا» (صحیفه امام، ج ۱۲: ۴۹۵)

محور ارتباط علما با مراکز آموزشی، مسجد است؛ حال چه مسجد در مراکز آموزشی بنا شود مانند مساجد دانشگاه‌های کشور و چه مساجد محله‌ای. تزکیه و تربیت مدنظر امام رحمة الله علیه در محیط‌های آموزشی، به عهده مسجد است.^۲

• مسجد مطلوب (مأموریت‌های مسجد)

پیش از این به تفصیل در مورد ویژگی‌های مسجد مطلوب در اندیشه امام (ره) به تفصیل سخن رانده شد. در اینجا فهرستی گزاره‌ای مستخرج از اندیشه‌های ایشان ذکر می‌شود:

مسجد تراز اسلامی نماد قدرت اسلام و نمایشگاه شوکت و جبروت مسلمانان است.

مسجد تراز اسلامی خود را در سرنوشت جوامع اسلامی مسئول می‌داند و نسبت به مسائل کلان سیاسی جامعه اسلامی و جهان اسلام موضع و تدبیر دارد.

۱. صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۴۹۳

۲. همان، ص ۴۹۵

مسجد تراز اسلامی محل عبادت خدا و جایی برای بریدن از تعلقات دنیایی و خلوت انس با خداست.

مسجد تراز اسلامی محوری برای ایجاد وحدت در میان مذاهب، گروه‌ها و جناح‌های مختلف جامعه اسلامی است و تفرقه و جناح‌بندی در آنجایی ندارد.

مسجد تراز اسلامی، مرکز تربیت نیروی انسانی مؤمن و انقلابی است که آن‌ها را برای حضور در مسئولیت‌های کلان جامعه آماده می‌کند.

مسجد تراز اسلامی هدایت سیاسی جامعه اسلامی را به عهده دارد؛ تبلیغات سوء دشمنان را خنثی می‌کند و با تبیین صحیح راهبردهای حاکمیت اسلامی، پشتمانه مردمی حاکمیت را تقویت می‌کند.

مسجد تراز اسلامی دژ فرهنگی در برابر سیل شبهات اعتقادی و فرهنگی در جامعه است که به مردم ایمنی و آرامش می‌دهد.

مسجد تراز اسلامی انتظارات اقتصادی مردم از حاکمیت اسلامی را مدیریت می‌کند تا دشمنان به شبهه افکنی و جنگ رسانه‌ای نتوانند کارآمدی حکومت اسلامی را خدشه‌دار کنند.

مسجد تراز اسلامی حافظ استقلال اقتصادی کشور است و با گفتمان سازی استقلال اقتصادی زمینه وابستگی‌های اقتصادی به بیرون از مرزهای اسلامی را از بین می‌برد.

مسجد تراز اسلامی مرکز آموزش‌های مختلف اعتقادی و علمی است.

مسجد تراز اسلامی ستاد اسلام و مرکز مدیریت جامعه اسلامی است.

مسجد تراز اسلامی دارای امام جماعتی بصیر، کوشا، رهبر، دلسوز و انقلابی است که واسطه‌ای بین مردم و حاکمیت اسلامی است.

مسجد تراز اسلامی تبیین‌گر حقیقت اسلام است.

● مطالبات محقق شده و محقق نشده

در برابر این سؤال که چه مقدار از مطالبات حضرت امام رحمة الله علیه از مسجد محقق شده

است و چه مقدار نشده باید گفت: تلاش جمهوری اسلامی در این ۴۲ سال گذشته برای عمل به منویات ایشان بوده است و در هر بخش نیز اقداماتی صورت گرفته اما نه تنها کافی نبوده بلکه حتی راضی‌کننده هم نیست. بسیاری از مساجد نقشی برای خود در امور سیاسی جامعه اسلامی قائل نیستند.

متأسفانه مسجد هنوز هم نتوانسته است مرکزیتی برای امور سیاسی و اجتماعی جامعه باشد؛ اقبال جوانان به مساجد کم شده است؛ بخش زیادی از فعالان مسجد جوان‌های دهه ۶۰ هست که الآن در سن پیری به سر می‌برند. مسجد عمدتاً نه ستاد اسلام بلکه عبادتگاهی برای انجام فریضه نمازهای یومیه یا نهایتاً مراسمات ختم است.

نتیجه‌گیری

مسجد، نهاد محوری جامعه اسلامی است. این مهم را از اهتمام حضرت رسول به ساختن مسجد هنگام ورود به مدینه النبی می‌توان فهمید. بعد از انحرافات پیش آمده در صدر اسلام در موضوع رهبری جامعه اسلامی، مسجد آرام‌آرام مرجعیت نهادی خود را از دست داد تا جایی که در دوران معاصر ما به نمازخانه تقلیل یافته بود. پیروزی انقلاب اسلامی که خود فرزند و زاده مسجد است، گام نخست حرکت به سمت تمدن اسلامی بوده است و اکنون که باید گام‌های بعدی را تدبیر کرد بایسته است جایگاه مسجد و نقش هویتی آن در تمدن سازی دینی به خوبی تبیین شود. برای این مهم لازم است دیدگاه‌های اندیشمندان اسلامی مورد بررسی قرار گیرد. حضرت امام خمینی رحمه الله هم به عنوان یک اندیشمند و فقیه مسلمان و هم به عنوان معمار انقلاب اسلامی برآمده از مسجد، جزو مهم‌ترین افرادی است که می‌بایست دیدگاه‌های ایشان در مورد نقش تمدنی مسجد مورد بررسی قرار گیرد. ایشان مسجد را «ستاد اسلام» می‌دانند و معتقدند همه امور سیاسی، عبادی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی جامعه اسلامی باید با محوریت مسجد رتق و فتق شود. در اندیشه ایشان مسجد ۴ مؤلفه هویتی دارد: ۱- محور وحدت است؛ ۲- مرکز تربیت نیروی انسانی جامعه اسلامی است؛ ۳- محل عبادت‌های فردی و اجتماعی است؛ ۴- نمود حاکمیت و تعیین‌کننده در سرنوشت حاکمیت سیاسی جامعه اسلامی است. مسجد تراز در اندیشه امام راحل رحمه الله، ابعاد مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی، اقتصادی و آموزشی دارد.

مطالبات ایشان از مساجد تا حد زیادی محقق نشده است و مساجد کنونی جامعه اسلامی با تراز مدنظر امام رحمة الله علیه فاصله زیادی دارد.

منابع و مأخذ

- الویری، محسن، مسجد ارتباطات و توسعه پایدار، نامه صادق، شماره ۳۱، تابستان ۱۳۸۶
- جعفرزاده (۱۳۹۳)، «مسجد تراز اسلامی از منظر امام خمینی رحمة الله علیه و رهبر معظم انقلاب اسلامی»، دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد
- خمینی، روح الله، صحیفه امام ره، بی تا
- فجری (۱۳۸۶)، «جایگاه مسجد در نگاه امام خمینی رحمة الله علیه»، موجود در فضای وب
- محمدی، آشنانی، علی، پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و مسجد، پایگاه اینترنتی مسجدپژوه، ۱۳۹۹
- یآوری وحید (۱۳۹۷)، «سند مسجد تراز اسلامی»، مرکز رسیدگی به امور مساجد

مسجد طراز انقلاب اسلامی از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی

چکیده

مسجد در صدر اسلام نخستین نهادی بود که با قید فوریت از سوی پیامبر مکرم اسلام ایجاد شد و نقش های هویتی بی بدیلی برای آن تعریف شد. در طول ۱۴۰۰ سال بعد از اسلام علیرغم انحرافات که در مسیر ولایت ائمه اطهار به صورت ظاهری بر جوامع به وجود آمد، مساجد همچنان کارکردهای هویتی خود را کم و بیش اجرا می کردند. وقوع انقلاب اسلامی و پایه ریزی تمدن نوین اسلامی در راستای نهضت ائمه اطهار، بار دیگر نقش محوری مساجد در اسلام را به رخ همگان کشد. انقلاب اسلامی از دامن مساجد سر برآورد و در یک دهه جنگ و نزاع داخلی و بیرونی، مساجد محور فعالیت های انقلابی و دفاع مقدس بودند. پس از آن کم کم مساجد به حاشیه رفتند؛ اقبال جوانان به مساجد کمتر شد؛ فشارهای فرهنگی دشمن چند برابر شد؛ مساجد دچار خمودگی و خمولی شدند. رهبر معظم انقلاب هوشمندانه عملکرد مساجد را رصد می کردند و با تشکیل «مرکز رسیدگی به امور مساجد» تلاش های بسیاری برای فعال کردن مساجد صورت گرفت. علیرغم همه تلاشهای صورت گرفته، مساجد با ایدئال های هویتی خود فاصله بسیاری دارند. این پژوهش در پی آن است که بررسی کند مسجد در اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی چه جایگاهی دارد و بایدها و نبایدهای مدیریت آن چیست و برای رسیدن به نقطه آرمانی مسجد چه کار باید کرد. بررسی بیانات رهبر معظم انقلاب - آنچه در سایت ایشان قابل دسترس بود - مورد مطالعه و فیش برداری قرار گرفت. مهمترین مضامین و مطالبات ایشان دسته بندی شد و ارزیابی ای از میزان تحقق این مطالبات صورت گرفت. ایده هایی برای اجرای منویات معظم له طرح شد و در نهایت نقش و مأموریت نهادهای انقلابی (بسیج و سپاه) در حوزه اجرای این مطالبات مورد بررسی قرار گرفت. از نگاه ایشان مسجد، پایگاه دین است و باید همه امور در جامعه اسلامی، حول محور مسجد هویت پیدا کند. مساجد کنونی ما به ایده آل مسجد اسلامی فاصله دارند و باید با طرح دیدگاه های نو زمینه ایجاد مساجد تمدن ساز را فراهم کرد. ایده پیشنهادی نگارندگان برای رسیدن به منویات معظم له، مرکز پشتیبانی از مساجد با هدف تربیت کادر مسجدی و ارائه مشاوره است.

مقدمه

مسجد از مهم‌ترین نهادهای جامعه اسلامی با کارکردی جامع و چندمنظوره به شمار می‌آید و همواره در طول تاریخ اسلام نقش بنیادین و محوری در شکل‌گیری تمدن اسلامی و پیشرفت جامعه ایفا نموده است. در صدر اسلام اولین اقدام پیامبر برای پایه‌گذاری بنای حکومت اسلامی در مدینه، احداث مسجد بود و در ادامه راه تا دوران معصومین مکانی برای عبادت، تجمعات سیاسی، فرهنگی و بهترین جایگاه علم‌آموزی و فراگیری قرآن و معارف و احکام اسلام و گره‌گشایی از مشکلات مردم بوده است. لذا مسجد علاوه بر آثار عبادی و پرورش معنوی اهل ایمان، با گستره نقش‌ها، فعالیت‌ها و برنامه‌ها، در امور اجتماعی و امور تربیتی نیز نقش مهمی را عهده دار است.

این پژوهش در راستای هدف کلان تمدن اسلامی مسجد محور طراحی و تدوین شده است و در آن به بررسی دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی - به عنوان امام‌حی انقلاب و کشتی‌بان کنونی حرکت به سمت تمدن نوین اسلامی - پرداخته شده است. برای این مهم کلیدواژه «مسجد» در بیانات ایشان جستجو، فیش‌های بیانات گردآوری، مضامین کلیدی و اصلی تعیین و موارد زیر هر مضمون اصلی دسته‌بندی شدند. در نهایت نیز شاه‌بیت اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی در حوزه مسجد که مضمون راهبردساز ایشان برای نیل به اهداف تمدنی است، تعیین و تبیین شده است.

مروری بر پیشینه

۱- فرخی (۱۳۹۳) در مقاله «سیاست‌گذاری فرهنگی مطلوب مسجد از دیدگاه مقام معظم رهبری در جمهوری اسلامی ایران» به دنبال پاسخ‌گویی به سؤال «سیاست‌گذاری فرهنگی مطلوب مسجد از دیدگاه مقام معظم رهبری چیست»، است. او، دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب در حیطه مسجد را با سه رویکرد توصیفی، تطبیقی و تجویزی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. یافته‌های پژوهش، حاکی از این است که مبتنی بر رویکرد توصیفی، ایشان ضمن انتقاد از وضعیت مساجد در کشور، خواستار بازگشت این سنگرهای الهی به مساجد صدر اسلام، به عنوان «محوری‌بودن مساجد» و «چندمنظوره‌بودن مساجد» هستند. ایشان در تبیین رویکرد تطبیقی، به مقایسه مسجد و کلیسا پرداخته و در نهایت بر اساس رویکرد

تجویزی، مسئولان و دست‌اندرکاران و روحانیان مساجد را در راستای حصول به مساجد ایده‌آل و مطلوب مخاطب قرار می‌دهند تا آن‌ها محورهای شامل «حفظ و رونق مساجد»، «حضور و مشارکت فعال در مسجد» و «اداره امور مسلمانان ذیل مسجد» را در جمهوری اسلامی ایران تحقق بخشند.

۲- زارع‌بیدیکی (۱۳۹۳)، در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد خود تحت عنوان «تحلیل مستندات قرآنی و روایی مسجد تراز اسلامی در بیان امام خامنه‌ای مدظله العالی» به دنبال شناسایی و مستندسازی بیانات رهبر معظم انقلاب در خصوص ایجاد مسجد تراز اسلامی، با استفاده از آیات و روایات و سیره عملی پیامبر گرامی اسلام ﷺ و امیرمؤمنان ﷺ در دوران حکومت نبوی و علوی است. روش انجام پژوهش توصیفی-تحلیلی است و اطلاعات مورد نیاز با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده‌اند. نتایج حاصله گویای آن است که عمران ظاهری و معنوی مساجد از دغدغه‌های امام خامنه‌ای است که این‌ها به وسیله اهمیت دادن به نقش مساجد در زمینه‌های مختلف، مانند محل عبادت، کانون هدایت و ذکر، جایگاه علم و دانش، مرکز فعالیت فرهنگی و اجتماعی، سنگر نظامی، محل حل و فصل دعاوی و مقر سیاست، قابل اجرا و عملیاتی‌شدن است.

۳- جعفرزاده (۱۳۹۳) در کتابی با عنوان «مسجد طراز اسلامی از منظر امام خمینی رحمه‌الله و رهبر معظم انقلاب اسلامی» کوشیده است تا دیدگاه‌های امامین انقلاب اسلامی را در چند حوزه: ۱- اهمیت و جایگاه مسجد ۲- چیستی مسجد طراز اسلامی ۳- چگونگی مسجد طراز اسلامی ۴- امام جماعت طراز اسلامی بررسی کند. این کتاب بدون ارائه تحلیل، صرفاً بیانات امامین را ذیل سرفصل‌هایی آورده است.

۴- یآوری (۱۳۹۷) طرح پژوهشی‌ای با عنوان «سند مسجد طراز اسلامی» تالیف کرده است که یکی از اسناد پشتیبان این سند، بررسی دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب در مورد مسجد طراز اسلامی به روش تحلیل محتواست. کار یآوری جامع‌ترین و بهترین پژوهشی است که در حوزه سیاستگذاری مساجد می‌توان از آن بهره برد اما درسنامه‌ای نیست و رویکرد تمدنی هم ندارد.

بحث و بررسی

• تعریف مسجد

مسجد از منظر رهبر معظم انقلاب، محل اجتماع دوگانه «آخرت» و «دنیا» است؛ هم خانه خداست و هم خانه مردم. در آنجا هم باید گوشه خلوت گزید و با خدا عشق بازی کرد و هم باید محل حشر و نشر با مردم و ارتباط گیری مستمر با جامعه مومنان باشد:

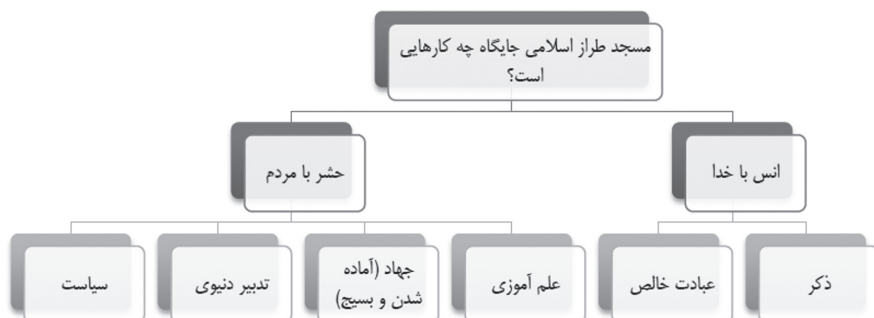
«پدید آوردن هویتی به نام مسجد، نخست در قبا و سپس در مدینه، در شمار زیباترین و پرمغزترین ابتکارهای اسلام در آغاز تشکیل جامعه اسلامی است: خانه خدا و خانه مردم، خلوت انس با خدا و جلوت حشر با مردم، کانون ذکر و معراج معنوی و عرصه علم و جهاد و تدبیر دنیوی، جایگاه عبادت و پایگاه سیاست، دوگانه‌های به هم پیوسته‌ای است که تصویر مسجد اسلامی و فاصله آن با عبادتگاه‌های رایج ادیان دیگر را نمایان می‌سازد. در مسجد اسلامی، شور و بهجت عبادت خالص با نشاط زندگی پاک و خردمندانه و سالم، در هم می‌آمیزد و فرد و جامعه را به تراز اسلامی آن نزدیک می‌کند. مسجد، مظهر آمیختگی دنیا و آخرت و پیوستگی فرد و جامعه در دیدگاه و اندیشه مکتب اسلام است.» (۲۰/۷/۱۳۸۹)

• اهمیت جایگاه مسجد (مسجد پایگاه دین)

رهبر معظم انقلاب اسلامی مسجد را محور و نقطه کانونی همه فعالیت‌های جامعه اسلامی می‌دانند. مسجد از منظر ایشان «پایگاه دین است». ایشان با یادآوری اولین اقدام نهادسازانه پیامبر بزرگوار اسلام هنگام ورود به مدینه یعنی ساختن مسجد، اهمیت و ضرورت این نهاد مهم را گوشزد می‌کنند. ایشان با اشاره به تاکیدات قرآن مجید در اولویت داشتن پرداختن به امر نماز و مسجد در خودسازی و جامعه سازی، نماز را کلیدی ترین عنصر می‌دانند که به تبع اهمیت نماز، اهمیت مسجد هم کشف می‌شود:

«همه‌ی واجبات شرعی، اجتناب از همه‌ی محرمات، تشکیل دهنده‌ی مجموعه‌ای است از داروی تجویز شده‌ی از سوی پروردگار برای تقویت بنیه‌ی روحی و اصلاح امور

دنیا و آخرت انسان - اصلاح جامعه، اصلاح فرد - منتها در این مجموعه بعضی از عناصر کلیدی هستند که شاید بشود گفت نماز کلیدی‌ترین این عناصر است. «الَّذِينَ هُمْ مَكْتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ». مؤمنان، مجاهدان راه خدا، ایثارگران طریق تحکیم معارف الهی این جوری اند که وقتی «ان مَكْتَاهُمْ فِي الْأَرْضِ»؛ وقتی ما اینها را در زمین متمکن کردیم، قدرت را به اینها سپردیم، خیلی کارها باید انجام بدهند: استقرار عدالت، ایجاد چه، چه، اما اول چیزی که وجود دارد: «اقاموا الصَّلَاةَ»؛ نماز را اقامه میکنند. چه رازی است در این نماز که اقامه‌ی آن اینقدر مهم است؟» (۱۳۸۷/۸/۲۹)

نمودار: کارکردهای مسجد طراز اسلامی

ایشان ضمن دقت به ایراد برخی منتقدان در مورد اینکه اقتضائات روزگار ما با صدر اسلام متفاوت است و نمی‌توان امروزه با همان نگاه صدر اسلام به مسجد نگاه کرد، معتقدند با همه این اوصاف مسجد همچنان می‌تواند منشا و محور حرکات بزرگ تاریخ ساز باشد:

«در صدر اسلام، هم در زمان نبی مکرم اسلام ﷺ و همچنین در زمان حکومت بابرکت امیرالمؤمنین علیهم السلام مسجد، مرکز همه تصمیم‌گیری‌های مهم و کارهای بزرگ بود. نمی‌خواهیم از لحاظ وضع زمان، مسجد امروز را به مسجد کوفه زمان امیرالمؤمنین تشبیه کنیم؛ زیرا اقتضاهای هر زمان متفاوت است. به طور کلی مسجد به عنوان یک پایگاه دین، پایگاه عبودیت، پایگاه معرفت می‌تواند برای جوامع منشأ و سرآغاز حرکات بزرگ و برکات ماندگار باشد...» (۱۹/۱۰/۱۳۷۵)

رهبر معظم انقلاب برای جا انداختن اهمیت موضوع و از باب ذکر مثالی عینی، نهضت بزرگ انقلاب اسلامی در ایران را مثال می‌زنند که خود حاصل فعالیت‌های مسجدی بود و مسجد در شکل‌گیری این انقلاب نقشی محوری و هویت‌ساز داشت. مهمترین خدمت مسجد به انقلاب اسلامی تربیت جوانانی فداکار و انقلابی بود که پایه‌های حکومت طاغوت را به لرزه درآوردند. نقش مساجد در پیروزی انقلاب اسلامی مخاطب را در فهم «پایگاه دین» بودن مسجد یاری می‌کند:

«یکی از علل پیروزی این انقلاب مبارک در ایران اسلامی- و یا لاقلاً سهولت این پیروزی - این بود که مردم به مساجد اقبال پیدا کردند؛ جوانان مساجد را پر کردند و علمای اعلام، مساجد را به عنوان مرکزی برای تعلیم، تربیت، روشنگری افکار و اذهان، مورد استفاده قرار دادند و مسجد، مرکزی برای حرکت، آگاهی، نهضت و افشای اسرار زمامداران فاسد و خودفروخته رژیم طاغوت شد. در دوره مشروطیت هم همین‌طور بوده است؛ در دوره ملی شدن صنعت نفت هم تا حدودی همین‌طور بود؛ در زمان انقلاب هم که این مسأله، به حدّاعلی رسید.» (۱۳۷۵/۱۰/۱۹)

ایشان با مرور نقش تاریخی خود و امثال خودشان در دوره پیش از شکل‌گیری انقلاب اسلامی، مسجد را نهادی برای پاره کردن دام‌های نامرئی تمدن شیطانی غرب و رژیم فاسد پهلوی می‌دانند. ایشان تلاش خود را در راستای رها کردن جوانان از بند ابتذال‌های فرهنگی معرفی می‌کنند:

«این هم بود که آن وقت من و امثال من که در زمینه مسائل مبارزه، به طور جدّی و عمیق فکر میکردیم، همّتمان را بر این گذاشتیم که تا آن جایی که میتوانیم، جوانان را از دایره نفوذ فرهنگی رژیم بیرون بکشیم. من خودم مثلاً مسجد میرفتم، درس تفسیر میگفتم، سخنرانی بعد از نماز میکردم، گاهی به شهرستانها میرفتم سخنرانی میکردم. نقطه اصلی توجّه من این بود که جوانان را از کمند فرهنگی رژیم بیرون بکشم. خود من آن وقتها این را به «تور نامربی» تعبیر میکردم. میگفتم یک تور نامربی وجود دارد که همه را به سمتی میکشد! من میخواهم این تور نامربی را تا آنجا که بشود، پاره کنم و هر مقدار که میتوانم، جوانان را از کمند و دام این تور بیرون بکشم. هر کس از آن کمند فکری خارج میشد - که خصوصیتش هم این بود که اولاً به تدّین و ثانیاً

به تفکرات امام گرایش پیدا میکرد - یک نوع مصونیتی مییافت. آن روز این گونه بود. همان نسل هم، بعدها پایه‌های اصلی انقلاب شدند.» (۱۳۷۷/۲/۷)

رهبر معظم انقلاب هوشمندانه به تبیین نسبت حکومت اسلامی با مسجد می‌پردازد و با مثال زدن کارکردهای مسجد در دوره‌های طاغوت‌های ۱۴۰۰ ساله، حکومت اسلامی را مسئول برنامه‌ریزی و ارتقای کمی و کیفی مساجد می‌داند. ایشان معتقدند اگر حاکم اسلامی و مدیران نظام اسلامی برای امر مسجد تدبیر و برنامه‌ریزی نداشته باشند، دچار غبن و خسران خواهند بود:

«در دوره‌های پیش از انقلاب، عالمی به مسجد می‌رفت، نمازی می‌خواند و مسئله‌ای می‌گفت؛ در ایام مخصوص هم يك منبری دعوت می‌شد و سخنرانی می‌کرد. اگر امروز که روز حاکمیت اسلام و ارزش‌های اسلامی است مساجد به همان شکل، بلکه در مواردی با افت کیفی و کمی اداره بشود، آیا این مقتضای حق و مصلحت است؟ آیا این پیشرفت است؟ پس «من استوی یوماه فهو مغبون» یعنی چه؟ ما باید برای مساجد برنامه‌ریزی کنیم.» (۱۳۷۰/۱۲/۱۴)

ایشان معتقدند مسئولان نظام اسلامی و طلاب حوزه علمیه در برابر این پرسش مهم قرار دارند که برای رونق مساجد چه کرده‌اند. حتی اگر خودشان چنین سوالی را از خودشان نپرسند، دیگران پاسخ چنین سوالی را از آن‌ها مطالبه خواهند کرد:

«ما با مساجد و مجالس تبلیغ چه کرده‌ایم و چه می‌خواهیم بکنیم؟ این سؤال است که ما باید از خودمان بکنیم. در همه مراحل این تاریخ پُرافتخار، مساجد همیشه پایگاه دین‌داری و حرکت مردم در جهت دین بوده است. شما خودتان یادتان است که انقلاب از مساجد شروع شد؛ امروز هم در هنگامی که حرکت و بسیج مردم مطرح می‌شود چه سیاسی و چه نظامی باز مساجد کانون‌اند؛ این برکت مساجد است؛ لیکن مساجد که فقط در و دیوار نیست. این سؤال واجب است که ما باید از خودمان بکنیم و اگر نکنیم، دیگران از ما سؤال می‌کنند که شما برای تحول بخشیدن و پیشرفت دادن به مساجد چه کارهایی می‌خواهید بکنید و چه برنامه‌هایی در پیش دارید.» (۱۳۷۰/۱۲/۱۴)

• ابعاد مختلف مسجد

وقتی رهبر معظم انقلاب، مسجد را «پایگاه دین» می‌دانند، به تبع نقش هویتی مسجد را صرفاً عبادت و راز و نیاز با خداوند نمی‌دانند. به خلاف آنچه امروز در جامعه ما تا حدودی مرسوم است، در تمدن اسلامی و جامعه اسلامی، مسجد باید محور تعاملات اجتماعی و سیاسی باشد. عبادت در مسجد رکنی بسیار مهم و اساسی است اما تنها بعد هویتی مسجد نیست. یکی از کارکردهای مسجد، ایجاد اجتماعات و دوره‌می‌هاست. خب اجتماعات در همه تمدن‌ها و ادیان دیگر هم مرسوم است اما در اسلام این اجتماع و کنار هم جمع شدن، شکل و هویت ویژه‌تری دارد:

«اولین مسئله، اهمیت خود مسجد است و این ابتکاری که اسلام در آغاز ولادت خود برگزید و محلّ تجمع مردم را بر محور ذکر و دعا و توجّه به خدای متعال قرار داد. اجتماعات مردم به‌طور طبیعی دارای تأثیراتی است. خب، یک عده‌ای دُور هم جمع میشوند، می‌گویند، می‌شنوند، تصمیم می‌گیرند، ارتباطات فکری برقرار میکنند، داده‌ها و گرفته‌های فکری بین خودشان دارند؛ این در کجا اتفاق بیفتد؟ مثلاً در باشگاه‌های اشرافی و اعیانی برای کارهای مختلف اتفاق بیفتد که در غرب معمول است، یا در قهوه‌خانه‌ها تشکیل بشود؛ [یا مثل] روم باستان که در حمام‌ها آن وقت یک چنین اجتماعاتی تشکیل میشد و دُور هم مردم جمع میشدند و رفتن حمام بهانه بود برای اینکه بگویند و بشنوند؛ یا در جایی تشکیل بشود که محور آن اقامه‌ی صلات است؛ این خیلی فرق میکند. وقتی اجتماع بر محور نماز و ذکر به وجود آمد، آن وقت یک معنای دیگری پیدا میکند، یک جهت دیگری پیدا میکند، دل‌ها را به سمت دیگری میکشاند؛ این ابتکار اسلام بود.» (بیانات ۱۳۹۵/۵/۳۱)

مسجد از منظر ایشان صرفاً کارکرد دوره‌می‌هم ندارد. مسجد، ابعاد متعددی (عبادی، سیاسی، فرهنگی و غیره) دارد که در زیر به بررسی آن‌ها خواهیم پرداخت.

• عبادی

یکی از مهمترین و اساسی‌ترین مولفه‌های وجودی مسجد، مکانی برای عبودیت و بندگی کردن است. اساس دین و اساس خلقت برای عبادت و بندگی بوده است؛ بنابراین

محمل و پایگاه دین (مسجد) نیز می‌بایست بهترین محل برای انجام این فریضه باشد. مسجد مامنی است که انسان در آن از حصار پیوستگی‌ها و وابستگی‌های دنیا باید رها شود و به نماز متصل شود. رهبر معظم انقلاب برای تبیین اهمیت این بعد مسجد ابتدا از اهمیت خود نماز و نقش انسان سازی و جامعه سازی نماز می‌گویند:

«اهمیت کار اقامه‌ی نماز و ترویج نماز، ناشی است از اهمیت خود نماز. وقتی ما می‌بینیم در شرع مقدس اسلام این همه راجع به نماز - چه در قرآن، چه در کلمات نبی مکرم، چه در فرمایشات معصومین - ترغیب و تشویق و اهتمام نشان داده شده، کشف می‌کنیم که این نماز در بین مجموعه‌ی داروهای درمانگر بیماریهای جسمی و روحی و فردی و اجتماعی انسان، آن عنصر اصلی یا یکی از اصلیت‌ترین عناصر است. همه‌ی واجبات شرعی، اجتناب از همه‌ی محرّمات، تشکیل دهنده‌ی مجموعه‌ای است از داروی تجویز شده‌ی از سوی پروردگار برای تقویت بنیه‌ی روحی و اصلاح امور دنیا و آخرت انسان - اصلاح جامعه، اصلاح فرد - منتها در این مجموعه بعضی از عناصر کلیدی هستند که شاید بشود گفت نماز کلیدیترین این عناصر است. «الَّذین ان مَکّثاهم فی الارض اقاموا الصّلوٰه». مؤمنان، مجاهدان راه خدا، ایثارگران طریق تحکیم معارف الهی این جور باند که وقتی «ان مَکّثاهم فی الارض»؛ وقتی ما اینها را در زمین متمکن کردیم، قدرت را به اینها سپردیم، خیلی کارها باید انجام بدهند: استقرار عدالت، ایجاد چه، چه، اما اول چیزی که وجود دارد: «اقاموا الصّلوٰه»؛ نماز را اقامه میکنند... اگر نماز خواندیم، از درون انسان، از دل انسان بگیرد تا سطح جامعه و تا سطح حاکمیت بر جامعه - هرچه این جامعه بزرگ باشد - به برکت نماز امان پیدا میکند، امنیت پیدا میکند. دل انسان امنیت پیدا میکند، جسم انسان امنیت پیدا میکند، جامعه‌ی انسان امنیت پیدا میکند. نماز خاصیتش این است» (۱۳۸۷/۸/۲۹)

حال که نماز کلیدی‌ترین داروی درمان بیماری‌های فردی و اجتماعی در جامعه اسلامی است، نما و نمود این این دارو باید در مسجد (مکانی که محل سجود و نماز است) جلوه گر باشد. نورانیت نماز در مسجد بر ابعاد دیگر آن نیز تاثیرگذار است و به اثرگذاری دیگر ابعاد نیز ضریب می‌دهد؛ یعنی صفا و نورانیت نماز در مسجد باعث می‌شود سخن سیاسی یا تصمیم اقتصادی هم در مسجد اثرگذارتر و پایاتر و قوی‌تر باشد:

«ذکر و نماز و نیایش آنگاه که با سامان زندگی اجتماعی درهم می‌آمیزد معجزه‌ی اسلام را در آرایش منظومه‌ی احکام عبادی آن آشکار می‌سازد. مسجد، مظهری از این درهم آمیختگی است. نماز در مسجد و با جماعت مؤمنان، همگانی نشستن بر گِرد سفره‌ی میهمانی خداوند است، و این خود، بارش رحمت الهی را انبوه‌تر و دل‌نشین‌تر می‌سازد. به برکت نماز، فضای مسجد نورانی و عطرآگین می‌گردد و سخن حق و آموزش دین و اخلاق و سیاست در آن بیش از هر جای دیگر بر دل و جان می‌نشیند و به زندگی فرد و جامعه، سمت و سوی خدائی می‌دهد.» (۱۳۹۰/۷/۱۹)

ایشان با نگاه نقادانه به این سخن اشتباه که «خواندن ۴ رکعت نماز در مسجد چه تاثیری می‌تواند داشته باشد» و امثال این افکار و اندیشه‌ها، معتقدند همین نماز اگر عمیق به آن نگریسته شود، حتی فارغ از دیگر ابعاد مسجد، بسیار مهم و اثرگذار خواهد بود و مردم باید قدر آن را بدانند:

«ملت ایران باید مساجد را مغتنم بشمارد و پایگاه معرفت و روشن بینی و روشنگری و استقامت ملی به حساب آورند. اگر کسی خیال کند که در مسجد، فقط چند رکعت نماز می‌خوانند و بیرون می‌آیند و این چه تأثیری دارد، خطاست. این طور نیست. اولاً اگر همان چند رکعت نماز هم با چشم بصیرت نگاه شود، خود نماز که به زبان مُشَرَّع مقدّس نماز و اذان، خیر العمل و فلاح است، مایه برکات زیادی می‌شود. نماز يك ملت را به قیام الله وادار می‌کند. نماز انسانها را از فساد دور و به خلوص و فداکاری نزدیک می‌کند.» (۱۳۷۵/۱۰/۱۹)

رهبر انقلاب رونق دادن به مساجد و نماز جماعات را یک مطالبه جدی و به عنوان یک حکم ولایی طرح می‌کنند که مدیران جامعه اسلامی باید بر اجرای آن اهتمام بورزند:

«مساجد به عنوان پایگاه‌های معنویت و تزکیه و هدایت، روزه‌روز گرم‌تر و پررونق‌تر شود و نشان ایمان و عمل و اخلاق اسلامی در گوشه و کنار جامعه از جمله در مراکز دولتی و ادارات و دانشگاه‌ها، همه را به پیروی از تعالیم نورانی قرآن تشویق نماید...» (۱۰/۳/۱۳۶۹)

• سیاسی

مسجد از آن جهت که پایگاه دین است، باید به در امور سیاسی نیز نقش آفرین باشد. گرچه نیایش و نماز از برترین اعمال انسان بوده است و مسجد محل تبلور این وظیفه انسانی-الهی است اما ابعاد مسجد منحصر در نماز و نیایش نیست. رهبر معظم انقلاب، بعد سیاسی مسجد را بسیار حائز اهمیت می‌دانند و با ارجاع به مساجد صدر اسلام و نقش سیاسی آن‌ها در نظامات سیاسی و اجتماعی آن روزگار، خواهان بازگشت این موضوع به مساجد هستند:

« یک نکته دیگر این است که بعضی‌ها مسجد را -برخلاف آنچه ما حالا عرض کردیم- از مسائل سیاسی می‌خواهند به کلی برکنار بدارند. [می‌گویند] آقا شما وارد سیاست نشوید، کار خودتان را بکنید. کار خودتان یعنی چه؟ یعنی بیاید همان نمازتان را بخوانید و بروید؛ فقط پیش‌نمازی محض. این همان سکولاریسم است. سکولاریسم به معنای بی‌دینی نیست، سکولاریسم به معنای این است که دین در غیر عمل شخصی، هیچ بُروز و ظهوری نداشته باشد. نظام اجتماعی کاری به دین ندارد. بله، هرکسی در داخل نظام اجتماعی متنوع غربی و شرقی و امثال این‌ها خودش برای خودش، در دل خودش، در عمل خودش یک ارتباطی با خدا داشته باشد؛ سکولاریسم یعنی این. این همان چیزی است که دشمنان می‌خواهند؛ دشمنان همین را می‌خواهند. آن دینی که با آن مخالف‌اند، آن ایمانی که با آن می‌جنگند، آن ایمانی است که به ایجاد نظام اسلامی می‌انجامد و اسلام را قدرتمند می‌کند؛ با آن مخالف‌اند. از اسلام می‌ترسند؛ کدام اسلام؟ اسلامی که دارای قدرت است، دارای نظامات است، دارای سیاست است، دارای حکومت است، دارای ارتش است، دارای نیروی مسلح است، دارای توانایی‌های علمی است، دارای توانایی‌های بین‌المللی [است]. از این جور اسلامی می‌ترسند و الا از اسلامی که ولو یک میلیون طرف‌دار هم فلان جریان یا فلان حزب یک گوشه‌ای در یک کشور یا در سراسر دنیا داشته باشد اما قدرتی در اختیار ندارد، واهمه‌ای ندارند؛ کاری [در برابر آن] نمی‌کنند. آن اسلامی که با آن مقابل‌اند، با آن مخالف‌اند، با آن دشمن‌اند، کینه آن را در دل می‌پرورانند، اسلام مقتدر است. آن وقت ما بیاویم اسلام را در کانون‌های اصلی خود یعنی مساجد، از مسائل جامعه، از مسائل

سیاست، از مسیر جامعه، از مسیر جامعه به کلی منصرف کنیم؟ این جفای بزرگی است در حق مسجد». (۱۳۹۵/۵/۳۱)

رهبر انقلاب علاوه بر نمونه تاریخی صدر اسلام و نقش آفرینی مساجد در امور سیاسی، انقلاب اسلامی ایران را هم به عنوان یک نمونه عینی و معاصر طرح می‌کنند تا این مهم در ذهن مخاطب جا بیفتد که جایگاه سیاسی مسجد اختصاص به روزگار پیامبر نداشته است:

«یکی از علل پیروزی این انقلاب مبارک در ایران اسلامی - و یا لاقلاً سهولت این پیروزی - این بود که مردم به مساجد اقبال پیدا کردند؛ جوانان مساجد را پر کردند و علمای اعلام، مساجد را به عنوان مرکزی برای تعلیم، تربیت، روشنگری افکار و اذهان، مورد استفاده قرار دادند و مسجد، مرکزی برای حرکت، آگاهی، نهضت و افشای اسرار زمامداران فاسد و خودفروخته رژیم طاغوت شد. در دوره مشروطیت هم همین‌طور بوده است؛ در دوره ملی شدن صنعت نفت هم تا حدودی همین‌طور بود؛ در زمان انقلاب هم که این مسأله، به حدّ اعلی رسید.» (۱۳۷۵/۱۰/۱۹)

ایشان محور قرار دادن مساجد در انقلاب اسلامی را از ابتکارات و امتیازات امام خمینی رحمته‌الله علیه می‌دانند و معتقدند این کار امام تأثیر زیادی بر قدرت گرفتن انقلاب داشته است:

«یکی از ابتکارات مهمّ امام بزرگوار ما، از هنرهای بزرگ این مرد بزرگ همین بود که از اوّل انقلاب مساجد را محور قرار داد. آن روزهای اوّل انقلاب، آن‌هایی که یادشان است میدانند که همه‌چیز در هم ریخته بود: سلاح بیاورند، جمع کنند، از اینجا بردارند، [نکنند] دست‌های غیر مأمونی به کارهایی دست بزنند؛ مرکز تشگل لازم بود، هسته مرکزی لازم بود؛ این هسته مرکزی را امام بلافاصله همان روز اوّل، حتی قبل از اینکه اعلام پیروزی بشود، معین کردند: مساجد.» (۱۳۹۵/۵/۳۱)

ایشان نه تنها انقلاب اسلامی بلکه بسیاری از حرکت‌های سیاسی چند دهه اخیر را دنیای اسلام را ناشی از ارتباط مردم با مساجد دانسته‌اند. ایشان دلیل پیروزی مردم را اقبال به مساجد و دلیل شکست این نهضت‌ها را قطع ارتباط با مساجد دانسته‌اند:

«مسجد، نه فقط در زمان ما و نه فقط در کشور عزیز اسلامی ما، بلکه در نقاط مختلف عالم و در طول تاریخ، منشأ آثار بزرگ و نهضتها و حرکت‌های اسلامی بزرگی شده است. مثلاً قیام مردم کشورهای شمال آفریقا که مسلمان هستند - مثل الجزایر و دیگر کشورهایی که سالها در زیر سلطه نظامی استعمار فرانسویها بودند - از مساجد شروع شد، که به پیروزی هم رسید و کشورها استقلال پیدا کردند. انقلاب در این کشورها هم، آن روزی رو به شکست رفت و دوباره ملت‌ها استقلال خودشان را از دست دادند که رابطه خود را با مساجد و با دین و ایمان مساجد قطع کردند.» (۱۳۷۵/۱۰/۱۹)

ایشان معتقدند دشمنان اسلام از روزی که مسجد محوریت سیاسی پیدا کرده است و علما از گوشه مساجد به مرکز فعالیت‌های سیاسی آمده اند، دشمنی خود را صدچندان کرده اند. دشمنان اسلام با مساجد و علمایی که کاری با سیاست ندارند و مانع چپاولگری و سیاسی کاری ابرقدرتها نمی‌شوند، مشکلی ندارند:

«تا وقتی که اسلام فقط در مساجد و در کنج دل‌هاست، تا وقتی که اسلام قدم در صحنه سیاست و مبارزه و حکومت و صحنه‌های عظیم بین‌المللی نگذاشته است، مراکز ظلم و طغیان جهانی، از آن احساس خطری نمی‌کنند که بخواهند با آن در بیفتند و پنجه بیندازند. از روزی که نظام اسلامی، پرچم حکومت را در این کشور بلند کرد و مسلمین از اقطار عالم، به ندای امام راحل عظیم ما رضوان الله علیه پاسخ گفتند و به سمت آن اظهار ارادت و علاقه کردند و گروه‌های زیادی در این جهت حرکت کردند و شعار احیای مجدّد اسلام، برای مسلمین يك شعار روز شد، دشمنی‌ها هم بیشتر گردید.» (۱۳۷۵/۵/۱۳)

مبارزه سران استکباری عالم با انقلاب اسلامی از روزی شروع شد که انقلاب مروج این اندیشه شد که اسلام فقط برای گوشه‌های خلوت عبادت نیست و مساجد باید محور فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی باشند.

• فرهنگی

یکی از پر تکرارترین مضامین و مفاهیم بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در سه دهه اخیر رهبری ایشان، مباحث مربوط به «تهاجم فرهنگی»، «شبیخون فرهنگی»،

«جنگ نرم فرهنگی» و موضوعاتی از این دست است. بعد از آنکه دشمنان درجه اول انقلاب اسلامی نتوانستند در جنگ نظامی با ایران اسلامی پیروزی قابل توجهی به دست آورند و ایران انقلابی با دستان خالی مقابل مسلح‌ترین کشور نظامی منطقه که مورد حمایت سران مستکبر غربی بود، ایستادگی کرد، حوزه تقابل از مسائل نظامی عمدتاً به مسائل فرهنگی رسید. اوج این تقابل را باید دهه هشتاد شمسی دانست؛ گرچه شروع آن از دهه هفتاد بوده است.

از بعد از ناکامی در جنگ نظامی، عمده تمرکز دشمنان انقلاب و اسلام بر روی موضوعات فرهنگی بود و فرهنگ اسلامی ایرانی جامعه از همه سو مورد هجوم شدیدترین حمله‌های فرهنگی بود و هنوز نیز این روند ادامه دارد. در برابر چنین حمله‌های بنیان‌کنی، رهبر معظم انقلاب با طرح دیدگاه «مساجد؛ هسته‌های مقاومت فرهنگی» هشدار می‌دهند که مساجد باید به سنگرهای مبارزه فرهنگی علیه این حمله‌ها تبدیل شود. بدیهی است وقتی در منظر ایشان مسجد، پایگاه دین است باید بتواند در برابر نیازهای فرهنگی پاسخگو باشد:

«یک مسئله‌ی دیگر در مورد مسجد عبارت است از هسته‌ی مقاومت. مقاومت وقتی گفته می‌شود، فوراً ذهن می‌رود به مقاومت نظامی و امنیتی و امثال اینها. خب بله، آن هم قطعاً مقاومت است، اما بالاتر از آن، مقاومت فرهنگی است. حصار فرهنگی، خاک‌ریز فرهنگی در کشور اگر سست باشد، همه چیز از دست خواهد رفت. من به شما عرض بکنم: امروز بعد از ۳۷ سال، ۳۸ سال از پیروزی انقلاب، انگیزه‌ی دشمنان برای نفوذ در حصار فرهنگی از روز اول بیشتر است؛ نه اینکه کم نشده، قطعاً زیاد شده؛ روشها را هم که شما می‌بینید: این شیوه‌های فضای مجازی و تبلیغات گوناگون و ماهواره و امثال اینها؛ [یعنی] انگیزه‌ها بیشتر شده. آماج این حرکت هم درست همان چیزی است که مایه و هسته‌ی اصلی ایجاد نظام اسلامی شد؛ یعنی ایمان دینی، آماج این است.» (۱۳۹۵/۵/۳۱)

برای فهم موضوع مقاومت فرهنگی، لازم است اهمیت فرهنگ در اندیشه ایشان را قدری بشناسیم:

«فرهنگ یک ملت و یک کشور، در حقیقت شاکله‌ی معنوی این ملت است. یعنی اگر ما در یک کشور، وضع اقتصادی، نظام اقتصادی و نظام سیاسی را شاکله‌ی جسمی برای یک ملت بدانیم، روح این مجموعه عبارت است از فرهنگ. در حقیقت فرهنگ است که هویت و شاکله‌ی معنوی یک ملت را معین میکند. طبعاً این فرهنگ، شاخصهای مصداقی دارد. شاخصهای مصداقی اش عقاید است، اخلاق است، آداب است، رفتارهای اجتماعی است، رفتارهای فردی است، خلیات و خصال ملی است؛ اینها شاخصهای آن هویت معنوی است. از روی این شاخصها میتوان کشف کرد و شناخت که این ملت هویتش چیست، شاکله‌ی معنوی اش چیست، شخصیت این ملت کدام است.» (۱۳۹۰/۳/۲۳)

پس از این تبیین، ایشان به خلائای فرهنگی موجود در جامعه می‌پردازند و به وظایف حاکمیت اسلامی در حوزه فرهنگ اشاره می‌کنند و معتقد هستند که مسئولیت حاکمیت و نخبگان در اصلاح این خلائا اهمیت بسیار زیادی دارد. ایشان معتقدند مسجد پایگاه بزرگ بسیج فرهنگی و حرکت فرهنگی است؛ شیوه‌ی کار را باید در مسجد آموخت که چه کار کنیم و بعد به مزیت فرهنگی مساجد در حوزه ابزار و روش اثرگذاری می‌پردازند. ایشان معتقد هستند که مساجد با ابزار منبر و خطابه و روضه و غیره توان اثرگذاری ای دارند که دیگر ابزارها مانند فضای مجازی و رسانه‌هایی مانند صداوسیما چنین قدرت اثرگذاری ای ندارند:

«به شما عرض بکنم حرفی که شما با مأمومین خودتان و مسجدی‌های خودتان می‌زنید، از نطق تلویزیونی و مانند اینها بمراتب کارآمدتر و مؤثرتر است؛ بارها این را عرض کرده‌ایم که نگاه چشم‌درچشم و جلسهِ نزدیک که نفَس گوینده به شنونده می‌خورد، یک چیز دیگری است؛ این فقط هم در اجتماعات ما تجلّی دارد؛ البتّه در کلّ اسلام در نمازهای جمعه و امثال اینها این هست، لکن در بین شیعه، بُروز و ظهور بیشتری دارد. این مجالس روضه‌خوانی، مجالس وعظ و خطابه، مجالس گوناگون خیلی چیزهای مهمّی است؛ اینها را دست‌کم نباید گرفت، هم از فضای مجازی مؤثرتر است، هم از صداوسیما مؤثرتر است، منتها خب دایره‌اش محدود است؛ اگرچنانچه این سلسله‌ی عظیم، این تشکیلات عظیم خوب کار کند و در همه‌جا کار کند، تأثیراتش بر همه‌ی اینها

فائق خواهد آمد و می‌توانید شما این جوان را، این مخاطب را به معنای واقعی کلمه مصونیت ببخشید و می‌توانید او را در مقابل این میکروب‌ها و این ویروس‌هایی که به‌طور دائم دارد سرازیر میشود به‌طرف این کشور و طرف این نظام واکسینه کنید.» (۱۳۹۰/۳/۲۳)

• نظامی

بعد دیگری از مسجد که می‌توان آن را از کارکردهای مهم اجتماعی و سیاسی آن هم دانست، پایگاه نظامی بودن آن است. در صدر اسلام هر گاه تهدیدی جامعه و نظام اسلامی را در بر می‌گرفت، پیامبر مکرم اسلام و بعد از ایشان، امام علی علیه السلام مردم را به تجمع در مسجد فرا می‌خواندند تا درباره تعیین سرنوشت آن تهدید نظامی، تعیین تکلیف کنند. مهمترین و بزرگترین تصمیمات نظامی آن روزگار در ستاد جنگ آن روزگار یعنی مسجد اتخاذ شده است.

در انقلاب اسلامی ایران نیز به عنوان پدیده ای معاصر، مساجد محور آموزش های نظامی بودند و پایگاه های بسیج مساجد بودند که با ثبت نام داوطلبان و انگیزه سازی های فرهنگی و نیز برگزاری دوره های نظامی و غیره جوانان و نوجوانان انقلابی را برای دفاع از کیان اسلامی آماده می‌کردند. محوریت و نقطه عزیمت در این جان فشانی ها مسجد بوده است:

«این آماری که جناب آقای حاج علی اکبری گفتند، خیلی آمار مهمی است؛ اینکه ایشان گفتند که ۹۷ درصد از شهدای ما مسجدی بوده‌اند - اگر تحقیق بشود - این خیلی حرف مهمی است. از هر صنفی؛ دانشجو است مسجدی است، کاسب است مسجدی است، دانش آموز دبیرستانی است مسجدی است. از مسجد حرکت کردن و راه افتادن و رفتن به میدان های جنگ و جان خودشان را کف دست گرفتن، به زبان آسان است؛ جان در کف دست گرفتن، جان فدا کردن به زبان [آسان است]؛ وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ، انسان خب می‌گوید که بله ما جانمان [را می‌دهیم]؛ آن وقتی که در مقام عمل مواجه می‌شود با مرگ، جور دیگری است، خیلی سخت است. این جوان ها از مسجد رفته‌اند و جان خودشان را در راه خدا

داده‌اند؛ نقطه عزیمت عبارت است از مسجد؛ خیلی حرف بزرگی است، حرف مهمی است». (۱۳۹۵/۵/۳۱)

• اقتصادی

لازمه بررسی دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب در مورد ابعاد کارکرد اقتصادی مسجد، لازم است به دیدگاه کلان تر و راهبردی ایشان یعنی «اقتصاد مقاومتی» بپردازیم.

اقتصاد مقاومتی در پایان دهه هشتاد و اوایل دهه نود جزو دغدغه‌های جدی رهبر معظم انقلاب شد تا اینکه در سال ۱۳۹۲ به ابلاغ «سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی» انجامید. چند ماه بعد از این ابلاغ، ایشان در سخنرانی آغازین سال ۱۳۹۳ تبیینی عامه‌فهم و کلیدی از آن داشتند که برای فهم چهارچوب این نظام اقتصادی الزامی است. از منظر ایشان اقتصادی مقاومتی ۴ پایه اصلی دارد:

• مردمی بودن

• دانش بنیان بودن

• درون‌زا و برون‌گرا بودن

• عدالت محور بودن

اقتصاد مقاومتی، اقتصادی مردمی و متکی به مردم است. نقطه مقابل اقتصاد مردمی، اقتصاد دولتی است. در اقتصاد دولتی، محوریت با اراده دولت و منفعت دولت است و مردم در خدمت منافع دولت هستند. تلاش مردم برای خدمت رسانی به مردم است و راهبری اقتصاد، متمرکز در دست دولت است. اقتصاد مقاومتی ولی اینگونه نیست و با اراده‌ی مردم، سرمایه‌ی مردم، حضور مردم تحقق پیدا میکند.^۱ حضور مردم در هر میدانی برکت به بار می‌آورد؛ چراکه دست خدا با جماعت است.^۲ البته معنای مردمی بودن اقتصاد، مسئولیت نداشتن دولت نیست. دولت مسئولیت برنامه‌ریزی، زمینه‌سازی، ظرفیت‌سازی، هدایت و کمک دارد. کار اقتصادی و فعالیت اقتصادی به عهده مردم است؛ اما دولت نظارت و هدایت مسیر کلی را به عهده دارد. آن جا که کسانی بخواهند سوءاستفاده کنند و دست به فساد اقتصادی بزنند، باید جلوی آنها را

۱. بیانات در حرم مطهر رضوی ۱۳۹۳/۱/۱

۲. بیانات در جلسه تبیین سیاست های اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰

بگیرد و آنجا که کسانی احتیاج به کمک دارند، باید به آنها کمک کند. بنابراین آماده‌سازی شرایط، وظیفه‌ی دولت است.^۱

مسجد در راستای مردمی‌کردن اقتصاد در چند حیطة می‌تواند نقش آفرین باشد. اولین حیطة، خط شکنی و انجام کارهایی است که دولت انگیزه‌ای برای انجام آن ندارد؛ ولی نیاز جدی اقتصادی کشور است. رهبر معظم انقلاب در این زمینه مجموعه بسیج را مثال می‌زند. ایشان معتقدند ورود بسیج به عرصه اقتصاد، نمود مردمی‌بودن اقتصاد است. ۲ بعد خود ایشان مثال می‌زنند که بسیج باید گاهی با خط شکنی، نحوه انجام کار را به دیگران بیاموزد:

«بعضی از دستگاه‌های دولتی در بعضی از زمینه‌ها دچار ناامیدی میشوند و می‌گویند: نمیشود! چطور نمیشود؟ این همه کارهای بزرگ انجام گرفت، نمیشود یعنی چه؟ می‌گویند: نمیشود! بسیج وقتی که جلو افتاد، وقتی این نیروی جوان و پیش‌ران، حرکت صحیح خودش را دنبال کرد، آن آدم ناامید و افسرده هم بانشاط میشود و امیدوار میشود.» (دیدار با بسیجیان، ۱۳۹۵/۹/۳)

بستر هویتی بسیج، مسجد است. وقتی در مورد نقش مردمی بسیج صحبت می‌شود، بسیج در موقعیت مکانی مسجد و با استفاده از ظرفیت پایگاه‌های مردمی هویت می‌یابد.

وجه دیگر نقش آفرینی مسجد در مردمی‌کردن اقتصاد، گفتمان سازی فرهنگ «کار» است. به کرات در سفارشات دین اسلام داریم که کار و فعالیت اقتصادی، عبادت دانسته شده است. در مدل اقتصادی بلوک شرق، کار مردم صرفاً برای پایایی و تحکیم پایه‌های دولت و حکومت بود. در اقتصاد غربی، کار مردم صرفاً برای پرکردن جیب کارتل‌های بزرگ اقتصادی و ابرسرمایه دارهاست. مدل کار در اقتصاد مقاومتی که نسخه به روز شده اقتصاد اسلامی است، کار کردن امری واجب و تحسین شده است؛ چراکه هم رفع نیازهای فردی و خانوادگی را در پی دارد و هم به عزت و سربلندی نظام اسلامی منجر خواهد شد. مسجد می‌تواند به برنامه‌های فرهنگی در زمینه تشویق مردم به کار کردن و نیز مشاوره دادن در امور شغلی و کاری به مردمی‌شدن اقتصاد جامعه یاری برساند.

۱. بیانات در حرم مطهر رضوی ۱/۱/۱۳۹۳
۲. دیدار با بسیجیان، ۳/۹/۱۳۹۵

پایه دوم اقتصاد مقاومتی، دانش بنیان بودن است. دانش بنیان بودن یعنی هر فعالیت اقتصادی باید مبتنی بر بررسی های علمی، روش های علمی، ابزارهای فناورانه و غیره باشد. مسجد در این امر نیز می تواند گفتمان ساز و فرهنگ آفرین باشد. تلاش برای جذب چهره های علمی به مسجد و ایجاد بستری برای تعامل مردم با این نخبگان علمی، فرصتی را برای علمی تر کردن کارها و شغل ها فراهم می کند. در حقیقت مسجد پلی می شود میان کارآفرینان، بازاریان، تولیدکنندگان و نخبگان علمی ای که دانش اقتصاد و دانش کارآفرینی و افزایش سرمایه و بهره وری را می دانند.

پایه سوم اقتصاد مقاومتی، درون زا و برونگرا بودن آن است. درون زایی یعنی ایجاد این باور که کلید حل مشکلات اقتصادی کشور در درون مرزهای کشور است. درونزا بودن اقتصاد یعنی اتکا به ظرفیت های داخلی و تلاش برای بارور کردن استعدادها و قابلیت های درون کشور. در عین حال، این اقتصاد برونگراست؛ یعنی به بازارهای جهانی چشم دارد و برای محصولات خود در بازارهای جهانی به دنبال مشتری است. اقتصاد مقاومتی به دنبال بستن مرزها و قطع مراودات با بیرون نیست؛ اتفاقا تاکید دارد که با کشورهای همسایه و بازارهای دنیا مراودات اقتصادی چند برابر شود؛ منتها نه در قالب واردات که برای کشور ضرر و خسارت محض است بلکه در زمینه صادرات و بازاریابی^۱.

شاید بتوان گفت عمده ترین مشکل اقتصادی کشور در شرایط کنونی نه تحریم که باور نداشتن ظرفیت های داخلی است. باور داشتن یا نداشتن، امری فرهنگی است. مسجد به عنوان پایگاه دین و سنگر تعاملات فرهنگی محله و شهر، باید بتواند نگرش ها و باورها را در این زمینه تغییر دهد. مسجد باید رسالت خود را تغییر نگرشهای مردم در حیطه مسائل اقتصادی بداند. جامعه ما، جنس ایرانی را بی کیفیت و جنس خارجی را باکیفیت می داند. جامعه ما استفاده از کالاهای خارجی را به اصطلاح باکلاس بودن تعبیر می کند. این باورها ناشی از نداشتن اعتماد به نفس ملی است. مسجد باید بتواند اعتماد به نفس ملی را افزایش دهد و این باورها را در افراد تغییر دهد. تغییر باورها منجر به بهبود عملکردها خواهد شد.

۱. بیانات در حرم مطهر رضوی ۱۳۹۳/۱/۱

پایه چهارم اقتصاد مقاومتی، عدالت محور بودن آن است. رهبر معظم انقلاب، مدل اقتصاد سرمایه داری را قبول ندارند و معتقدند پیشرفت اقتصادی تنها با همراهی عدالت اجتماعی مورد قبول اسلام است. عدالت اجتماعی یعنی طبقات فرودست جامعه باید از پیشرفت های اقتصادی کشور، سود بیشتری ببرند. پیشرفتها صرفا نباید منجر به شکل گیری طبقه ای از اشراف و سرمایه داران شود؛ بلکه باید در لایه های فرودست جامعه توزیع شود^۱. مسجد چگونه می تواند در عدالت محور شدن اقتصاد یاریگر باشد؟ تربیت فعالان اقتصادی مسجدی که فهم دینی داشته باشند، مهمترین کار مسجد می تواند باشد. اگر کادر اقتصادی کشور در لایه های مختلف، تربیت شده مسجد باشند و امر عدالت محوری در فرایند تربیت به آنها آموخته شده باشد، بخش زیادی از مشکلات حل خواهد. تربیت شده مسجد، چنانچه به صورت صحیح تربیت شده باشد، بخشی از ثروت خود را در قالب انفاق، خمس، صدقه و غیره در اختیار طبقات فرودست جامعه خواهد نهاد. ایشان از روحانیون و مسجدی ها می خواهند که در امور خیریه ای مانند صندوقهای قرض الحسنه و غیره پیشرو باشند^۲. تشکیل تعاونی های اقتصادی با محوریت مساجد از دیگر مصادیقی است که ایشان نام می برند^۳. همه این موارد در نهایت به نفع عدالت اجتماعی و در خدمت عدالت اجتماعی خواهد بود.

• آموزشی

از دیدگاه رهبر معظم انقلاب، مسجد باید یک محیط آموزشی هم باشد. ایشان وجود تعلیم و تعلم در مسجد را از بایسته های آن می دانند: «مساجد باید مدرس تفسیر و حدیث و منبر معارف اجتماعی و سیاسی و کانون موعظه و پرورش اخلاق باشد.» (۱۳۸۹/۷/۱۸) علاوه بر آن که خود مسجد باید محل آموزش و برگزاری هم نشینی های آموزشی و درس و بحث باشد، با مراکز آموزشی نیز باید ارتباط حسنه ای داشته باشد: «میان مسجد و مراکز آموزشی در هر محل، همکاری و پیوند تعریف شده و شایسته ای برقرار گردد.» (۱۳۸۹/۷/۱۸) مراکز آموزشی شامل همه مدارس از پیش دبستانی تا پیش دانشگاهی در همه

۱. همان

۲. ۱۳۹۵/۲/۲۵

۳. ۱۳۹۵/۵/۳۱

مقاطع تحصیلی، دخترانه و پسرانه می‌شود. همچنین دانشگاه‌ها را نیز در بر می‌گیرد. موسسات آموزشی گوناگون در حوزه زبان انگلیسی و مانند آن و کلاس‌های تقویتی و کنکور و... را نیز می‌توان مصداق مراکز آموزشی دانست. بر اساس اولویت، جامعه هدف این فراز نوجوانان و جوانان هستند؛ زیرا عمدتاً این قشر از جامعه، در مراکز آموزشی شرکت می‌کنند و از آموزش‌های آن مراکز - مدارس، دانشگاه‌ها، موسسات و کانون‌ها - بهره می‌گیرند. بنابر این مساجد هر محل باید مراکز آموزشی مستقر در محل خود را شناسایی نموده و به سراغ آنها بروند و سعی کنند نوعی همکاری متقابل مابین دو نهاد تعریف کنند تا بر اساس این همکاری بلندمدت، پیوندی شایسته میان آن‌ها برقرار شود. هدف از این همکاری و پیوند، ایجاد زمینه‌ای برای اثرگذاری مسجد و فضای معنوی آن بر مراکز آموزشی و به ویژه دانش‌آموزان است. آشنا شدن دانش‌آموزان با مسجد و باز شدن پای آنان به مسجد و تاثیر پذیری از معنویت خانه خدا و در نتیجه برقراری ارتباط با خالق هستی در بستر مسجد را می‌توان از آثار و برکات این پیوند دانست. استفاده از دو عبارت «تعریف شده و شایسته» را می‌توان دال بر دو مقام نظر و عمل دانست؛ یعنی هم باید در مقام ایده پردازی، طراحی و برنامه ریزی این همکاری به خوبی تعریف گردد و هم در مقام اجرا و عملیاتی سازی به شایستگی تحقق یابد. (یاوری، ۱۳۹۷)

رهبر معظم انقلاب همچنین در این موضوع تمرکز جزئی تری دارند و می‌فرمایند باید نخبگان علمی آموزشی در مساجد و در منظر همه مخاطبان مسجد مورد لطف و تقدیر قرار بگیرند: «چه نیکوست که دانش‌آموزان برجسته و ممتاز در هر محل، در مسجد و در برابر چشم مردم و از سوی امام جماعت تشویق شوند.» (۱۳۸۹/۷/۱۸)

تاکید بر دانش‌آموزان «ممتاز» و در برابر «چشم مردم» و از سوی «امام جماعت»، جهت رفتاری بیان ایشان را مشخص می‌کند. امام جماعت رهبر و امام محله و مسجد است؛ پس باید هم ظرفیت‌های محله اش را بشناسد و هم از آنها تقدیر کند. از طرفی هم چنین کاری پیوند وثیقی بین آن نوجوان و امام مسجد ایجاد می‌کند تا راه برای رفت و آمد او به مسجد باز شود. در ملا عام انجام شدن این تقدیر هم از جهت پاسداشت مقام مکتسب آن دانش‌آموز است و هم ایجاد انگیزه مضاعف برای او.

• مسجد مطلوب

مسجد در اندیشه رهبر معظم انقلاب، جایگاه ممتازی دارد؛ بنابراین ایشان ابعاد مختلف آن را در بازه های زمانی متفاوت گوشزد و راهبردهایی را نیز جهت اصلاح امور آن تبیین کرده اند. از دیدگاه ایشان مسجد مطلوب، جایی است که دوگانه های دین و دنیا، خلوت و جلوت، عبادت و سیاست، خدا و مردم باهم جمع می‌شوند و چنین جایگاهی، «پایگاه دین» خواهد بود:

« پدید آوردن هویتی به نام مسجد، نخست در قبا و سپس در مدینه، در شمار زیباترین و پرمغزترین ابتکارهای اسلام در آغاز تشکیل جامعه‌ی اسلامی است: خانه‌ی خدا و خانه‌ی مردم؛ خلوت انس با خدا و جلوت حشر با مردم، کانون ذکر و معراج معنوی و عرصه‌ی علم و جهاد و تدبیر دنیوی؛ جایگاه عبادت و پایگاه سیاست، دوگانه‌های به هم پیوسته‌ئی است که تصویر مسجد اسلامی و فاصله‌ی آن با عبادتگاه‌های رائج ادیان دیگر را نمایان می‌سازد.» (پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۸۹)

شاخصه های مسجد مطلوب از دیدگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی را می‌توان ذیل دسته بندی های زیر بررسی کرد:

• ساخت و بنای مسجد

الف) جلوگیری از دولتی‌ساز شدن مساجد؛ یعنی مسجد باید توسط مردم و با پول خود مردم ساخته شود:

«...» دیگر اینکه مساجد و حسینیه‌ها باید به پول مردم ساخته بشوند، این فراموش نشود. سنت صحیح رایج بین شیعه، که عبارت بوده است از اینکه مردم مسجد بسازند، حسینیه بسازند. این سنت، بسیار سنت بابرکتی است. جوری نباشد که اگر شما یک صندوقی (عمران مسجد) درست کردید یک جا، مردم بگویند خب، حالا که دیگر پول هست- الحمدلله- دولت دارد می‌دهد، ما دیگر چرا بدهیم؟ این نباید بشود...» (۲۸/۳/۱۳۷۵)

ایشان علاوه بر نهی حضور تصدی گرانه دولت در امور مسجد، معتقد هستند جز در موارد خاص استفاده از سهم امام برای ساختن مسجد جایز نیست:

«اگر چنانچه مسجد، در یک نقطه‌ای از نقاط نباشد و هیچ راه دیگری هم وجود نداشته باشد، آنجا را استثنائاً ما اجازه می‌دهیم از سهم امام مسجد بسازند؛ اما آنجایی که مسجد هست، می‌خواهند حالا توسعه بدهند، یکی دیگر می‌خواهند بسازند یا احتمال اینکه از طرق تبرع و زکوات بتوانند بسازند هست، اینجا را بنده شبهه می‌کنم. برای خاطر اینکه من از مسجد واجب‌تر، عالم مسجد را می‌دانم. ما الآن وجوهاتمان برای اداره عالم مسجد کم می‌آید، شما الآن ملاحظه کنید وضع طلبه‌ها را ببینید چه جوری است؟ شما خودتان بروید قم یک سری بزنید، ببینید چه جوری است، با چقدر زندگی می‌کنند. توی این شرایط این را که پول سهم امام صرف ساختن مسجد شود، واقعا من جرئت نمی‌کنم...» (۱۶/۹/۱۳۷۷)

البته این بدان معنا نیست که حاکمیت و دولت نباید در امر مسجد سازی نقش آفرینی داشته باشند. تاکید رهبر معظم انقلاب آن است که حضور و نقش آفرینی دولت و حاکمیت در مراکز عمومی وابسته به حاکمیت باشد. ایشان در توصیه به وزرای علوم و آموزش و پرورش تاکید دارند که در محیط های آموزشی خود اینها باید مسجد سازی را در اولویت برنامه های خود قرار دهند:

«در دانشگاه ها و دیگر مراکز انسانی انبوه، مسجد می‌تواند جایگاه امن و صفا باشد، و امام جماعت، غم‌گساری و راهنمایی و همدلی را در کنار اقامه نماز، در آن مهبط رحمت و هدایت الهی به نمازگزاران هدیه کند. مجامع دانشجویی و دانش آموزی در آن صورت، جذاب ترین مرکز تجمع خود را مسجد دانشگاه و مدرسه خواهند یافت، و پایگاه تقوا، پایگاه فعالیت جوانان خواهد شد. به مدیران آموزش و پرورش، و علوم یادآوری می‌کنم که سهم مسجد سازی و مسجد پردازی باید در اعتبارات فعالیت های فوق برنامه، در ردیف اول و بیش از سهم دیگر بخش های این سرفصل باشد.» (۱۵/۶/۱۳۸۰)

رهبر معظم انقلاب، تلاش برای برپایی نماز را وظیفه بزرگان و و برجستگان هر محیط می‌دانند و تاکید می‌کنند:

«در همه مراکز عمومی مدارس، دانشگاه‌ها، کارخانه‌ها، سربازخانه‌ها، فرودگاه‌ها، ایستگاه‌های قطار، ادارات دولتی و امثال آن جایگاه‌های مناسبی برای نماز پیش‌بینی شود. مساجد و نمازخانه‌ها، پاکیزه و مرتب و رغبت‌انگیز باشد. در هر محیطی، برجستگان و بزرگان آن بر دیگران پیش‌قدم شوند و عملاً اعتناء به نماز را به دیگران بیاموزانند». (۱۳۷۰/۷/۱۵)

• مخاطب مسجد

الف. عموم مردم

رهبر معظم انقلاب، همه اقشار جامعه را به اهمیت دادن به مسجد و جماعات توصیه می‌کنند. ایشان مصرانه از عموم مردم می‌خواهند که با حضور خود در مساجد، خود را در معرض نورانیت و معنویت این مکان مقدس قرار دهند:

«علاوه بر نماز جمعه، مردم نمازهای دیگر را هم در مساجد اجتماع کنند و بخوانند. مساجد را آباد کنید. این‌ها به حرکت انقلابی و بزرگ شما برکت خواهد داد و نماز جمعه، زمینه تقوا را در میان مردم زیاد خواهد کرد». (۱۳۶۹/۱۱/۱۹)

«مساجد به عنوان پایگاه‌های معنویت و تزکیه و هدایت، روزه‌روز گرم‌تر و پرونق‌تر شود و نشان ایمان و عمل و اخلاق اسلامی در گوشه و کنار جامعه از جمله در مراکز دولتی و ادارات و دانشگاه‌ها، همه را به پیروی از تعالیم نورانی قرآن تشویق نماید...» (۱۰/۳/۱۳۶۹)

ایشان به اهالی مسجد و به خصوص امام مسجد توصیه می‌کنند که ارتباط مسجد باید با محله در موضوعات مختلف برقرار باشد. مسجد باید نسبت به ازدواج جوانان، مرگ و میر اهالی، جشنها و شادی‌های اهل محل شریک و همراه باشد. در حقیقت مسجد باید مامن و پناهگاه اهل محل در همه موضوعات باشد:

«مسجد باید رابطه خود را با جوانانی که ازدواج می‌کنند، با کسانی که به موفقیت‌های علمی و اجتماعی و هنری و ورزشی دست می‌یابند، با صاحب‌همتانی که کمک به دیگران را وجهه همت می‌سازند، با غم‌دیدگانی که غمگساری می‌جویند و حتی با نوزادانی که

متولد می‌شوند، برقرار و مستحکم کند. مسجد باید در هر منطقه و محل؛ مأمن و مایه خیر و برکت باشد و به طریق اولی، وسیله زحمت و آزار مجاوران نگردد. پخش صداهای آزار دهنده بویژه در شب و هنگام آسایش مردم، کاری ناروا و در مواردی خلاف شرع است. تنها صدائی که باید از مسجد در فضا طنین بیفکند بانگ اذان با صوت خوش و دلنواز است.» (۱۳۸۹/۷/۲۰)

واضح است که شبکه روابط منحصر به موارد ذکر شده نیست و رهبر انقلاب در اینجا در مقام احصای این شبکه نیستند و از باب مثال مواردی را ذکر کرده‌اند. مخ بیان ایشان آن است که مسجد باید نسبت به اتفاقات و رویدادهای محله واکنش داشته باشد؛ آنهم واکنش فعالانه و اثرگذار.

ب. جوانان

در کنار این توصیه‌های عمومی، ایشان تاکید ویژه‌ای بر روی «جوانان» دارند. ایشان جوانان را موتور محرک و پیشران حرکت‌های اجتماعی می‌دانند و معتقدند باید بر روی جذب جوانان به مساجد تاکید و توجهات ویژه داشت:

«باید برای جذب جوان برنامه‌ریزی کرد. نه اینکه ما با حضور میان سال و پیرمرد در مسجد مخالفیم؛ نه، مؤمنین همه باید بیایند به مسجد و استفاده کنند، اما جوان‌ها را باید جذب مسجد بکنیم. اینکه جوان مسجد را خانه خود و جایگاه خود بشناسد و به آن انس پیدا کند و رفت‌وآمد پیدا بکند، خیلی برکات دارد. کار را در جامعه جوان‌ها انجام می‌دهند.» (۱۳۹۵/۵/۳۱)

ایشان در ادامه برخی روش‌های مورد استفاده برای جذب جوانان به مسجد (مانند بازی‌ها و سرگرمی‌های رایج) را نقد می‌کنند و مدل‌های کلیساها و عبادتگاه‌های غرب برای جذب مخاطب را به چالش می‌کشند:

«مرحوم سید قطب جریانی را در یکی از کتابهایش مینویسد، که من پیش از انقلاب آن کتاب را ترجمه کردم. می‌گوید به یکی از شهرهای امریکا رفتم و دیدم دم در یک کلیسا اطلاعیه‌یی نصب کرده‌اند: «امشب یک برنامه‌ی رقص و شادی و شام سبک و موسیقی اجرا میشود.»! تعجب کردم که کلیسا به چه مناسبت اینها را اعلام کرده! مینویسد:

کنج‌کاو شدم در آن ساعت معین بروم ببینم چه خبر است. دیدم بله، یک سالن رقص در کنار سالن کلیساست؛ زوجهای جوان می‌آیند و میرقصند؛ موسیقیهای محرک و شهوانی هم پخش میشود! افراد یک‌خرده مسن‌تر هم کنار نشسته‌اند و تماشا میکنند و از نگاه کردن لذت می‌برند! کشیش هم اواخر شب روی سن ظاهر شد و با رفتار خیلی آرام و ملایم رفت نور چراغها را تنظیم کرد! می‌گوید فردا رستم سراغ کشیش؛ گفتم شما کشیش هستید یا کاباره‌دار؟! این‌جا کلیساست یا سالن رقص؟! کشیش گفت من به این وسیله می‌خواهم جوانها را به کلیسا جذب کنم! این‌طوری میشود جوانها را به کلیسا جذب کرد؟! (۱۳۹۵/۵/۳۱)

رهبر معظم انقلاب معتقدند که راه جذب جوان، نفوذ به قلب او و تلاش برای تسخیر روح اوست:

«راه جذب جوان‌ها تصرف دل جوان است. دل جوان یک قیامتی است، اوضاعی است. گرایش جوان به معنویت یکی از آن رازهای بزرگ الهی است. یک حرف معنوی را برای امثال بنده که بگویند، خب گوش می‌کنم، حداکثر اندکی تأثر پیدا می‌کنم، [اما] همان حرف را به یک جوان بزنند، منقلب می‌شود، از این رو به آن رو می‌شود. دل جوان حقیقت‌پذیر است، دل جوان به فطرت الهی نزدیک است؛ فُطِرْتُ لِلَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا. دل جوان با نصایح و مطالب معنوی و سلوکی و عرفانی اُنس پیدا می‌کند، زود اُنس پیدا می‌کند، زود دل‌باخته و دلبسته می‌شود؛ جاذبه جوان‌ها این‌ها است. شما سخن را، حرف را، اقدام را با معنویت، با عرفان واقعی، نه عرفان‌های تخیلی و توهمی و صوری، یک مقداری آمیخته بکنید، خواهید دید جوان چطور مجذوب می‌شود و می‌آید. جاذبه جوان در مسجد این‌ها است. وَاَلَا حَالًا یک وسیله بازی هم آنجا فراهم کردیم، گذاشتیم، خب اگر بنا است برای بازی بیاید، برود در باشگاه بازی کند». (۱۳۹۵/۵/۳۱)

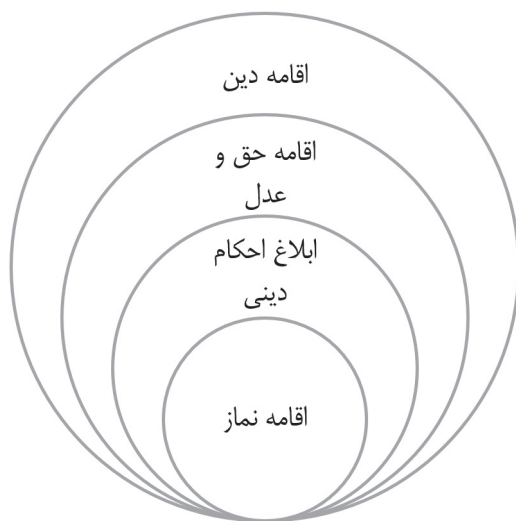
• اداره مسجد

امام مسجد؛ رهبر مسجد

رهبر معظم انقلاب در اداره مسجد دیدگاه ویژه‌ای دارند که امام مسجد را همچون امام جامعه اسلامی رهبر مسجد و مسئول حل تمام مسائل آنجا می‌دانند. ایشان

پیش‌نمازی را تنها یکی از وظایف امام مسجد می‌دانند و معتقدند که امام مسجد در آنجا باید اقامه عدل و اقامه دین کند:

«پیش‌نمازی مسجد تنها وظیفه امام جماعت نیست؛ پیش‌نمازی هم یکی از کارها است. اقامه نماز، اقامه حق و عدل، اقامه دین، ابلاغ احکام دینی، وظیفه ما به عنوان پیش‌نماز و به عنوان امام جماعت است. یعنی محور مسجد امام جماعت است، مسجد بر محور امام جماعت [است]. خب اگر این شد، احساس مسئولیت انسان سنگین خواهد شد». (۹۵۱۳/۵/۳۱)

نمودار: وظایف امام جماعت

متأسفانه برخی‌ها امام جماعتی را شغلی سرسری می‌دانند و انجام آن را هم در حد رفع تکلیف انجام می‌دهند. رهبر معظم انقلاب با چنین دیدگاه به صورت جد مخالفت می‌کنند:

«اینکه ما به کارهای روزانه مان، به مشاغل گوناگونمان برسیم، بعد سر ظهر یا مغرب با عجله تمام در ترافیک و مانند این‌ها خودمان را برسانیم - نیم ساعت، سه ربع هم از وقت دیر شده باشد- برویم آنجا بایستیم به نماز، این کم گذاشتن در حق مسجد

است. این را باید یک شغل مهم و اساسی به حساب آورد. ... از قبل از وقت شروع نماز انسان برود مسجد با طمأنینه، با سکون نفّس آماده نماز بشود، نماز را با کیفیت خوب بخواند. بعد اگر برنامه حرف زدن دارد، برگردد طرف مردم و با مردم حرف بزند، برای مردم تبیین بکند؛ برنامه‌های گوناگونی که در مساجد بحمدالله شماها دارید.... مثلاً فرض کنید تخته‌سیاه در مسجد ببرند، حدیث بنویسند، برای مردم تبیین بکنند، یا بنشینند با جوان‌های مسجد حلقه معرفتی تشکیل بدهند، تبیین کنند، سوالاتشان را بشنوند... [اما] امروز بحمدالله این چیزها رایج است. و باید روزه‌روز این را کیفیت داد». (۱۳۹۵/۵/۳۱)

«من با روحانیونی که در یک اداره‌ای مشغول کار می‌شوند، در حالی که پیش نماز فلان مسجد هم هستند، مخالفم... پیش نماز مسجد، باید مسجد را خانه خود، جایگاه خود و اداره خود بداند؛ وقتی وارد مسجد شد، «کالسمک فی الماء» باید باشد؛ احساس کند که اینجا، جای اوست و عجله ای برای بیرون رفتن از مسجد نداشته باشد؛ این درست است». (۲۳/۱۰/۱۳۸۳)

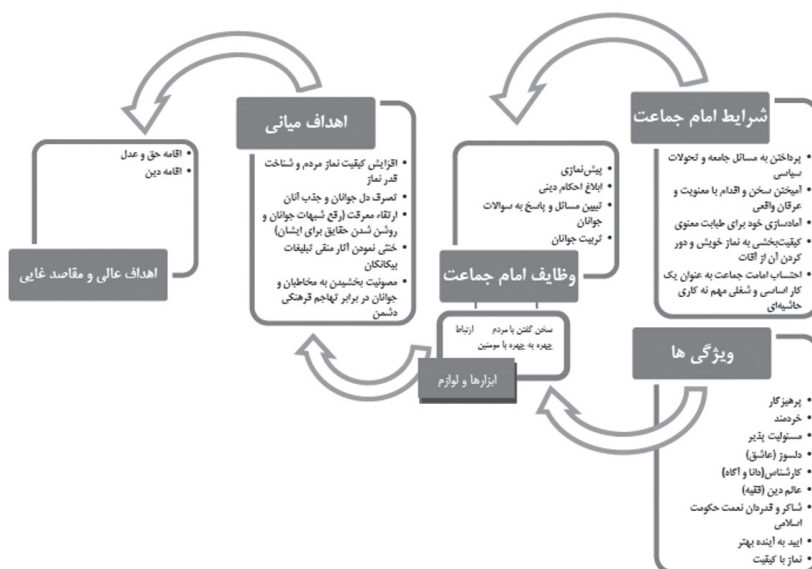
از دیدگاه رهبر معظم انقلاب، امام جماعت «طبيب معنوی» مسجدی‌ها و مردم است؛ یعنی همانگونه که طبیب جسم بیماری‌های جسمانی را تشخیص می‌دهد، بیمار را به انجام درمان تشویق می‌کند، برای او نسخه می‌پیچید و در نهایت درمانش می‌کند، او هم باید برای بیماری‌های معنوی مردم چنین خدماتی ارائه کند:

«روحانی پرهیزگار، خردمند، کارشناس و دلسوز در مسجد، همچون پزشک و پرستار در بیمارستان، روح و مایه‌ی حیات مسجد است. امامان جماعت باید آماده‌سازی خویش برای طبابت معنوی را وظیفه حتمی خود بدانند و مراکز رسیدگی به امور مساجد و حوزه‌های علمیه در همه جا آنان را یاری دهند.» (پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۸۹)

ایشان لازمه چنین مأموریت مهمی را «خردمند بودن»، «مسئول بودن» و «عاشق بودن» امام جماعت می‌دانند و آماده کردن و تربیت روحانیون برای ایفای چنین نقشی را وظیفه ذاتی حوزه‌های علمیه می‌دانند:

«مدیریت محتوایی و معنوی مسجد که بردوش روحانی مسجد است باید خردمندانه و مسئولانه، و حتی عاشقانه باشد. حوزه‌های علمیه برای آماده‌سازی روحانیانی در این تراز، وظیفه ای ذاتی و طبیعی دارند.» (۱۹/۰۷/۱۳۹۰)

طبق پژوهش یاوری (۱۳۹۷)، نقش امام جماعت در اندیشه رهبر معظم انقلاب را می‌توان در مدل زیر تبیین کرد:

نمودار ۳: جایگاه امام جماعت مسجد در اندیشه رهبر معظم انقلاب

بسیج و کانونهای مساجد

رهبر معظم انقلاب وجود پایگاه بسیج در مساجد را بایسته می‌داند و معتقدند این از ابتکارات انقلاب اسلامی برای پوشش دادن به یکی از ماموریت‌های اصلی مسجد یعنی تشکیل هسته‌های مقاومت بوده است:

«مساجد که نیروهای بسیج از آن تغذیه میکنند باید همچنان به‌صورت پایگاه بسیج باقی بماند. نیروی مساجد در بسیج مردم نیرویی منحصر و معنی‌دار است.»

(۱۳۶۲/۹/۴)

رهبر انقلاب توصیه موکد دارند که مجموعه بسیج باید در مساجد بمانند و پایگاه آنها همین مساجد باشد:

«خودسازی باید بکنید. مساجد را رها نکنید. نیروی مقاومت بسیج، بهترین جایی که دارد، همین مساجد است. منتها مساجد را مسجد نگه دارید. با امام جماعت مسجد، با عبادت کنندگان مسجد و با مؤمنینی که در مسجدند، برادرانه صمیمی باشید که بحمدالله هستید و آن را حفظ کنید و بیشتر کنید.» (۲۷/۸/۱۳۷۱)

ایشان اختلاف بین مجموعه های فعال در مسجد مانند هیئت امناء، امام جماعت، بسیج و کانونها را بر نمی تابند. در کنار بسیج کانونهای فرهنگی مساجد نیز مورد توجه ایشان بوده است و توصیه کرده اند که این کانونها باید در ارتباط با بسیج و با همکاری آنها توجیه ماموریت شوند:

«سفارش می کنم که کانون های فرهنگی - هنری مساجد را فراموش نکنید؛ البته با همکاری بسیج. بد است که بین روحانی مسجد و بسیج مسجد، اختلاف به وجود بیاید. نه، با همکاری بسیج، این کانون های فرهنگی - هنری مساجد را مؤثر کنید، برایش کار کنید. بنشینید فکر کنید، مطالعه کنید و سخنی که متناسب با نیاز آن جوانی است که آنجا حضور پیدا می کند، فراهم کنید...» (۱۹/۷/۱۳۹۱)

• زمان مسجد

برخی نگاه های تقلیل گرا در طول دهه های اخیر از آنجا که کارکرد مساجد را صرفاً به برگزاری نمازهای یومیه تقلیل داده بودند، برای باز بودن مسجد هم زمان تعیین کرده بودند و مسجد صرفاً در ساعات خاصی برای برخی وعده های نماز باز می شد. رهبر معظم انقلاب از آنجا که نگاهشان به مسجد فراتر از مکانی صرفاً برای خواندن نماز است، محدودیت زمانی داشتن مسجد را هم نهی می کنند. در مسجد اغلب اوقات باید به روی اهالی محل باز باشد:

«مسجد بایستی برقرار باشد؛ که حالا خب [با توجه به] آمارهایی که بیان کردند، بحمدالله تا حدودی گویا این جور شده، تحقق پیدا کرده لکن باید کامل بشود. وقت نماز، مسجد باید باز باشد. هرسه وقت در مسجد باید نماز جماعت برگزار بشود؛ بنا

را بر این باید گذاشت. حالا ممکن است بنده مثلاً فرض کنید توانایی ندارم که هر سه وقت بروم، خب یک نفر دیگر را حتماً آنجا بگذارم که سه وقت در این مسجد نماز اقامه بشود. و در مسجد از پیش از ظهر که باز میکنند برای نماز ظهر و عصر، تا شب بعد از نماز عشا باز باشد؛ این جور نباشد که در مسجد را ببندند. بنده شنیدم بعضی‌ها میگفتند «عصری وارد تهران شدیم، نماز ظهر و عصر میخواستیم بخوانیم، در هر مسجدی رفتیم بسته بود»؛ البته مال چند سال پیش است؛ نه، مسجد باید باز باشد.» (۱۳۹۵/۵/۳۱)

• مستندسازی مسجد

یکی از ایده‌های بسیار خوب رهبر معظم انقلاب در حیطه مسجد، توصیه به مستندسازی تاریخچه فعالیت‌های مساجد است. مساجد در طول تاریخ و در همین ۴ دهه گذشته از انقلاب اسلامی مبدا بسیاری از تحولات عظیم اجتماعی بوده‌اند و مسائل و مشکلات ریز و درشت بسیاری را در جامعه اسلامی حل کرده‌اند. اگر متولیان هر مسجد خود را مقید می‌دانستند که فعالیت‌های آن مستند و برای آیندگان آرشیو می‌شد، امروز ما با انبوهی تجربه نگاری و سرمایه عظیم تجربیات مسجدداری گذشتگان مواجه بودیم که متأسفانه این محقق نشده است.

مستندسازی تجربیات مساجد اسلامی باعث انباشت تجربیات در کنار هم می‌شود و چراغ راهی برای درک عمیق کارکردهای مسجد خواهد بود و در تربیت نسل‌های بعدی مسجد، اثرگذاری بالایی خواهد داشت.

رهبر معظم انقلاب با هوشمندی به اهمیت این موضوع در تربیت نسل‌های آینده مسجد اشاره می‌کنند:

«مساجد ما یعنی مساجدی که امروز خوشبختانه در نظام جمهوری اسلامی هستند و غالباً سی سال، چهل سال عمر دارند، یک تاریخ شنیدنی و زیبایی دارند؛ غالباً این جور هستند. در این مساجد علمایی آمده‌اند، ائمه‌ی جماعتی آمده‌اند، رفتارهایی داشته‌اند، برخوردهایی داشته‌اند، مؤمنینی در اینجا آمده‌اند، جوانهایی در اینجا تربیت شده‌اند، از اینجا بسیج‌هایی صورت گرفته، شهدایی [داده‌اند]، پیکرهای شهیدی به این مساجد برگشته‌اند؛ اینها تاریخ است، اینها سرگذشت‌های جذاب یک مسجد است؛ این

سرگذشت‌ها را باید حفظ کرد. هرکدام از این مساجد می‌تواند یک سرگذشت واقعی جذاب درس‌آموزی داشته باشد برای کسانی که امروز در مسجدها و کسانی که فردا به این مسجد خواهند آمد؛ این را در قالب‌های گوناگون - قالب کتاب، قالب مقالات مجله‌ای، قالب عکس، قالب کلیپ - می‌شود درآورد؛ اینها را می‌شود تبیین کرد. چقدر از این مساجد هستند که شهدای نام‌آوری در این مساجد تربیت پیدا کردند، بعد خارج شدند و در راه خدا به شهادت رسیدند؛ این تاریخ را ما بایستی حفظ کنیم.» (۱۳۹۵/۵/۳۱)

• تحول در نهاد مسجد

آنچه از مضامین بیانات رهبر معظم انقلاب فهمیده می‌شود آن است که ایشان ضمن اطلاع و تقدیر از فعالیت‌های بسیار خوبی که در طول دهه‌های اخیر برای رونق مساجد انجام شده است، همچنان مطالبات جدی‌ای دارند که تحقق آن را از مردم و مسئولان انتظار دارند. می‌توان ایده تحولی رهبر معظم انقلاب در حوزه مسجد را محور شدن مساجد برای همه امور فردی، سیاسی، اجتماعی و آموزشی دانست.

رهبر معظم انقلاب با بررسی نقش تاریخی مساجد در صدر اسلام از مسجد با عنوان «پایگاه دین» یاد می‌کنند که عمق نگاه اجتماعی و نظام‌سازی ایشان را نمایان می‌کند: «به طور کلی مسجد به عنوان یک پایگاه دین، پایگاه عبودیت، پایگاه معرفت می‌تواند برای جوامع منشأ و سرآغاز حرکات بزرگ و برکات ماندگار باشد.» (۱۹/۱۰/۱۳۷۵)

مشابه همین تعبیر را در اندیشه حضرت امام خمینی رحمته‌الله‌علیه نیز می‌توان یافت که ایشان تعبیر «ستاد اسلام» را برای مساجد به کار می‌برند:

«همین مسجدها که ستاد اسلام است. در صدر اسلام از مسجدها لشکرها بیرون می‌رفت؛ یعنی، نماز جمعه وقتی که به پا می‌شد، در نماز جمعه بسیج می‌کردند طوایف را برای مقابله با دشمن‌های اسلام. مسجدها ستاد بود. این‌ها از مسجد صدمه دیدند...» (صحیفه، ج ۱۲: ۳۹۱-۳۹۳)

واژه ستاد در ادبیات امام رحمته‌الله‌علیه بار نظام‌سازی و نهادسازی دارد. یعنی ایشان معتقدند در حکومت اسلامی مسجد نه یک نهادی در عرض نهادهای دیگر سیاسی و اجتماعی بلکه ستاد مرکزی و ستاد اصلی حکومت اسلامی است.

رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز همچون حضرت امام رحمة الله عليه قائل به آن هستند که مسجد باید در همه ابعاد زندگی فردی و اجتماعی ما محوریت داشته باشد:

«در هر جا سامان زندگی است، مسجد، مرکز و کانون اصلی است. در بنای شهر و روستا، در مدرسه و دانشگاه، در مراکز جمعیتی از بازارهای کسب و کار تا فرودگاه‌ها و جاده‌ها و پایانه‌های سفری و تا آسایشگاه‌ها و بیمارستان‌ها و بوستان‌ها و گردشگاه‌ها، در همه و همه باید مسجد را همچون قطب و محور بنا نهاد.» (۱۹/۷/۱۳۹۰)

منظور رهبر معظم انقلاب صرفاً محوریت ظاهری و ساختمانی مسجد نیست؛ بلکه محوریت هویتی و کارکردی آن است:

«مسجد، هم مدرسه است، هم دانشگاه، هم مرکز تفکر و تأمل، هم مرکز تصفیه روح، هم مرکز خلوص و مرکز اتصال بنده به خداست. ارتباط زمین و آسمان است. جایی است که انسان خود را به منبع لایزال فیض و قدرت وصل می‌کند. انسان در مسجد، خود را به خدا متصل می‌کند؛ بنابراین باید قدر مساجد را دانست. باید در مساجد حضور پیدا کرد.» (۱۹/۱۰/۱۳۷۵)

در اندیشه ایشان، مسجد باید زمینه ساز تمدن اسلامی باشد و لازمه چنین هویتی، عمل به مأموریت‌های ذاتی آن است. مسجد باید محور و مرکز تمام کارهای خیر و نیک باشد:

«مسجد اهتیت دارد، پایگاه است؛ همچنان که معروف شده در زبان‌ها واقعاً پایگاه است. نه فقط پایگاه برای فلان مسئله‌ی اجتماعی، [بلکه] مسجد میتواند پایگاه همه‌ی کارهای نیک باشد؛ پایگاه خودسازی، انسان‌سازی، تعمیر دل و تعمیر دنیا و مقابله‌ی با دشمن و زمینه‌سازی برای ایجاد تمدن اسلامی و بصیرت‌افزایی افراد؛ و هَلُمَّ جَرَّ!» (۱۳۹۵/۵/۳۱)

تعبیر ایشان در مورد مرکزیت داشتن مسجد در «همه کارهای نیک» منحصر به چند موردی نیست که بعد از آن خودشان از باب مثال ذکر می‌کنند. گرچه مواردی که ایشان ذکر می‌کنند مانند زمینه سازی برای تمدن اسلامی یا انسان سازی و تعمیر دنیا هر کدام به تنهایی کفایت می‌کند تا بدانیم ایده تحولی ایشان برای جامعه اسلامی محوریت دادن به مساجد در همه امور است.

مسجد باید محل تبلور روح محله و روح جامعه اسلامی باشد و از آنجا نورانیت و معنویت به اطراف و اکناف خودش بپراکند. از نظر ایشان مسجد باید محور فعالیت‌های اجتماعی مردم باشد. مردم باید در این مکان متشکل شوند و برای پیشبرد امور جامعه اسلامی ماموریت و مسئولیت بگیرند:

«مسجد پایگاه انواع و اقسام فعالیت‌های اجتماعی است؛ یعنی وقتی ما مردم را گرد این محور جمع کردیم، از آنها چه می‌خواهیم. یکی از چیزهایی که می‌خواهیم این است که به فعالیت‌های اجتماعی بپردازند. در جامعه‌ی اسلامی همه‌ی آحاد وظیفه دارند، مسئولیت دارند، باید کار انجام بدهند؛ کار برای پیشرفت جامعه، کار برای امت. بنابراین اینجا محل پمپاژ فکرها و پراکندن وظایف مختلف و کشاندن مردم به کارهای گوناگون است. مسجد برای انجام فعالیت‌های اجتماعی و پایگاه فعالیت‌های اجتماعی است.» (۱۳۹۵/۵/۳۱)

عبادت در مسجد منحصر در نماز نیست؛ هر فعالیت اجتماعی خیری که در مسجد انجام شود مصداق عبادت است.^۱ این یعنی جمع شدن مردم با نیت ذکر خداست که جنس هر فعالیت آنها را به عبادت تبدیل می‌کند. از جمله این اقدامات اجتماعی که رهبر انقلاب برای مثال فرموده اند این موارد است: ۱- تعاون در امور خیرمثل رسیدگی به امور فقرا ۲- فراخوانی و آماده سازی امت برای جهاد ۳- انجام امورات محله ای مانند امنیت و غیره.

● مطالبات محقق شده و محقق نشده

مطالبات رهبر معظم انقلاب در حوزه مسجد نه به طور کامل محقق شده است و نه به صورت کامل مغفول مانده است. در طول سه دهه اخیر در راستای بیانات ایشات تلاش‌های زیادی صورت گرفته اما تا رسیدن به نقطه مطلوب ایشان راه زیادی باقی است.

● انجام شده ها

از جمله اقدامات مهمی که در طول این چند دهه برای ارتقای کمی و کیفی مساجد انجام شده است را می‌توان به صورت تیتروار چنین برشمرد:

تاسیس «مرکز رسیدگی به امور به مساجد»
 برگزاری دوره های آموزشی و توانمندسازی برای ائمه جمعه و جماعات
 تلاش برای تربیت و کادرسازی برای امامت مساجد
 تلاش برای ارتباط برقرار کردن بین مسجد و نهادهای آموزشی مانند مدارس
 تاسیس و تکمیل مساجد در شهر و روستاهای فاقد مسجد
 تهیه برنامه های راهبردی در راستای ماموریت های مرکز رسیدگی به امور مساجد که
 اکنون در برنامه سوم هستند.
 فرهنگ سازی اعتکاف در مساجد در مناسبت های مختلف
 اجرای موفق «طرح صالحین» برای تربیت کادر بسیجی و مسجدی در برخی مساجد
 از سوی سازمان بسیج
 تربیت نسلی از شهدای دفاع از حریم انقلاب اسلامی در مساجد
 اهتمام به قرآن در مساجد به صورت قرائت روزانه و تفسیرهای هفتگی

• بر زمین مانده ها

هر گونه قضاوت یکسونگرانه و بدون دیدن نکات مثبت و تلاشهای انجام شده در طول این چند دهه باعث کج بینی در تحلیل خواهد شد. عمده مطالبات رهبر معظم انقلاب در حوزه مساجد کیفی است و امر کیفی را نمی توان با «شد» یا «نشد» ارزیابی کرد. تقریباً عمده مطالبات مدنظر ایشان مورد توجه متولیان امر بوده است و تلاش هایی در راستای اجرایی شدن آن داشته اند اما نتیجه با دلخواه ایشان فاصله بسیاری دارد.

عمده ترین مطالبه محقق شنده ایشان همان ایده تحولی ایشان است؛ یعنی محقق شدن مرکزیت یافتن و قطب شدن مسجد در محله و شهر. مساجد هنوز هم عمدتاً در حاشیه محله قرار دارند و نقش محور و مرکز نیافته اند. آنطور که مدنظر رهبر معظم انقلاب بود، مساجد اکنون پایگاه دین و ستاد حقیقی اسلام نیست.

در مورد مطالبات زمین مانده ایشان موارد زیر را می توان برشمرد:

۱. محوریت یافتن مسجد در همه امور نیک
 ۲. جذب جوانان به مسجد
 ۳. تبدیل مسجد به پایگاه جهاد
 ۴. هویت یافتن مساجد به عنوان هسته های مقاومت فرهنگی
 ۵. ارتباط برقرار کردن با محیط های آموزشی
 ۶. مستندسازی تاریخ مساجد
 ۷. باز بودن درب مساجد به صورت تمام وقت
 ۸. تربیت نسلی از ائمه جماعات که مسجد را کار خود بدانند و همه هم و غمشان مدیریت مسجد باشد.
 ۹. ارتباط برقرار کردن با محله در همه رویدادها و اتفاقات از جمله تولد بچه ها، ازدواج، فوت و غیره
 ۱۰. سیاسی شدن مساجد به معنای داشتن بینش سیاسی و دفاع همه جانبه از انقلاب و جبهه گیری در برابر دشمنان انقلاب
 ۱۱. نقش یابی برای عموم مردم در مساجد برای انجام فعالیت های اجتماعی
- بدیهی است در بیان مطالبات بر زمین مانده، روند کلی حاکم بر کلیت مساجد کشور مورد نظر بوده و تلاشهای ویژه مساجد خاص که در تعداد آن ها در کل کشور کمتر از انگشتان دو دست است، مورد ارزیابی نبوده است. روندهای تربیتی و نقش آفرینی هویتی در برخی مساجد با سابقه و ریشه دار کما فی السابق ادامه دارد و همچنان تسری دادن الگوی این مساجد به کل کشور محقق نشده است.

• ایده هایی برای اجرای مطالبات

واجب ترین و عاجل ترین اقدام برای اجرای مطالبات رهبر معظم انقلاب در حوزه مسجد، تهیه نظام نامه ای مدون و کارشناسی شده برای مرکزیت یافتن مساجد در محلات و شهرها چه در حوزه معماری و ظاهری و چه در حوزه هویتی و باطنی است. ایده حرکت به سمت تمدن نوین اسلامی مبتنی بر رویکرد «مسجدمحوری» مهمترین کاری

است که باید انجام شود.

پیشنهاد «مرکز آموزش، مشاوره و پشتیبانی مسجد محور» آن است که در هر مسجد افرادی آموزش داده شوند که خود هدایتگر امور مسجد باشند. این افراد اولاً از معیارهای مسجد مطلوب آگاه می‌شوند و سپس سعی می‌کنند این معیارها را عملیاتی سازند. بنابراین محور کار آن‌ها آموزش، مشاوره و عملیاتی‌سازی معیارهای مسجد مطلوب است. مسلماً در رأس افرادی که باید تبحر لازم را داشته باشند، امام جماعت است که به طور طبیعی مدیر مسجد هم هست.

پس از این که امام جماعت و نخبگان مسجدی (مربیان) آموزش لازم را پیدا کردند، می‌توانند این آموزش‌ها را در قالب تدریس و مشاوره به اهالی محل برسانند. اما این موضوع در همین حد محدود نمی‌شود و لازم است نوعی پشتیبانی بومی از آموزه‌هایی که قرار است عملیاتی شود انجام شود. یعنی به عنوان مثال اگر مسجدی وارد کارکرد اقتصادی شد، امام جماعت و نخبگان مسجدی از کارکردهای اقتصادی مسجد آگاه باشند و این‌ها را به مسجدی‌ها بیاموزند. آنگاه مثلاً اگر قرار شد گروهی از مسجدی‌ها وارد کار «مشاغل خانگی» شوند، این نخبگان آموزش‌های و مشاوره‌های تخصصی‌تر بدهند و در فرآیند عملیاتی شدن آن از ایشان پشتیبانی کنند. البته این پشتیبانی می‌تواند سطوح مختلفی داشته باشد که حداقل آن ارتباط مستمر با فرد است.

این مثال را در موضوعات تربیتی و فرهنگی می‌توان بهتر توضیح داد. برخی مساجد فعالیت تربیتی ندارند و برخی دیگر در این حوزه اصلاً احساس مسئولیت نمی‌کنند. اما مساجد زیادی هستند که هم احساس مسئولیت می‌کنند و هم کارها و فعالیت‌های تربیتی انجام می‌دهند. با این حال مشکلات این مساجد و گروه‌ها کم نیست. از این که نمی‌دانند تربیت چیست و چگونه باید انجام شود، شروع می‌شود تا مشکلاتی که در فرآیندهای تربیتی خود با آن مواجه‌اند. این جا لازم است گروه نخبگانی از این افراد و فعالان آموزش، مشورت و پشتیبانی کند و در فرآیندهای تربیتی کمک‌کار ایشان باشد. در این صورت مربی‌های تربیتی می‌توانند مشکلات خود را در تعاملات تربیتی بیان کنند و راهکار بگیرند و پشتیبانان آنان را تا رسیدن به مقصد کمک کنند.

همین اتفاق در حوزه ارتباط مسجد با خانواده می‌افتد. هسته اصلی مخاطب مسجد خانواده‌ها هستند که به صورت تک‌تک یا چند نفره با مسجد ارتباط می‌گیرند. مسجد می‌تواند برای خانواده‌ها برنامه‌های متنوع داشته باشد و در حل و فصل مسائل خانوادگی نیز کمک مشاوره‌ای بدهد. به علاوه ارتباط مستمر مسجد با خانواده و در جریان قرار گرفتن آن با مسائل خانواده می‌تواند نوعی آرامش روانی را برای خانواده‌ها به ارمغان آورد.

بنابراین در هر مسجد یک مرکز آموزش، مشاوره و پشتیبانی تاسیس و طراحی می‌شود. اما این مراکز به صورت یله و رها نخواهند بود و خود از طرف مجموعه‌ای بزرگتر پشتیبانی می‌شوند. در واقع یک مرکز آموزش، مشاوره و پشتیبانی تخصصی وجود دارد که اولاً ائمه جماعات و خبرگان مسجدی را آموزش می‌دهد و تربیت می‌کند و ثانیاً از آنان پشتیبانی می‌کند تا بتوانند مرکز خود را در مسجد تاسیس کنند. این مرکز که رویکرد تخصصی دارد، علاوه بر آموزش، مشاوره و پشتیبانی از ائمه جماعت و نخبگان (مربیان)، مرجعی برای پاسخ‌دهی به سوالات و مسائل پیچیده اهالی مسجد نیز خواهد بود. یعنی اگر فردی در یک مسجد نتوانست پاسخ سوالات و مسائل خود را از مرکز پشتیبانی مسجد بگیرد، به این مرکز تخصصی مراجعه می‌کند و با بهره‌گیری از اساتید متخصص به جواب خود می‌رسد.

• وظایف نهادهای انقلابی نسبت به مطالبات

اجرای مطالبات رهبر معظم انقلاب بخشی به عهده امت اسلامی و بدنه مردمی است و بخشی ناظر به خود حاکمیت و دستگاه‌های حاکمیتی. در میان دستگاه‌های حاکمیتی، نهادهای منتسب به انقلاب و برآمده از انقلاب نسبت به اجرای این مطالبات وظیفه سنگین تری دارند؛ تا جایی که حتی گاه ممکن است لازم باشد بار کم کاری دیگر بخشها را نیز به دوش بکشند. اهم مواردی که مجموعه سپاه و بسیج می‌تواند در مورد اجرای مطالبات مسجدی رهبر معظم انقلاب انجام دهد، موارد زیر است:

۱- آنطور که رهبر معظم انقلاب تبیین کردند دولت و حاکمیت نباید به صورت تصدی گرانه به موضوع مساجد ورود کنند. هر جا حاکمیت ورود تصدی گرانه به موضوعات

داشته، مردم با این گمان که حکومت اسلامی است و پول هم دارد نسبت به آن حوزه دغدغه کمتری داشته اند و کم کار از دست مردم خارج شده است. مردمی ماندن مساجد منافاتی با نقش آفرینی فعال نهادهای انقلابی ندارد اما همواره باید این مهم مدنظر باشد که مساجد باید مردمی بمانند.

۲- نهادهای انقلابی می‌بایست از طریق «بسیج» وارد مساجد شوند. هرگونه حضور نهادهای انقلابی باید زیر چتر بسیج و با عنوان بسیج صورت پذیرد. بسیج نهادی مردمی است که ساختار و هویتی مردمی دارد. فعالیت بسیج در مساجد تعبیر حاکمیتی ندارد.

۳- مهمترین خدمت بسیج در مسجد باید در حوزه تربیت کادر مسجدی باشد. متأسفانه قابل مشاهده است که گاهی خود متولیان امر بسیج مساجد در نمازهای جماعت حضور نمی‌یابند و ارتباط وثیقی با اهالی مسجد برقرار نمی‌کنند. هویت بسیج باید مسجدی بماند و لازمه این مهم، تربیت مسئولان بسیجی است که نگرششان به مسجد در راستای تقویت هویت مسجد باشد. پس گام اول نهادهای انقلابی برای کمک به مسجد، باید تغییر نگرش کلی حاکم بر مسئولان پایگاه‌های بسیج در کل کشور و برگزاری دوره‌های توانمندسازی و تربیتی در راستای محقق شدن این امر است.

۴- گام دوم، فعالیت بسیج مساجد در راستای «تربیت کادر مسجدی» است؛ کادری که هم انگیزه و شوق مسجدی بودن داشته باشند و هم بتوانند اهالی محل را به حضور در مسجد تشویق و ترغیب کنند. از نمونه‌های نسبتاً موفق اجرا شده از سوی بسیج در مساجد، «طرح صالحین» بود که در برخی مساجد نقش آفرینی تربیتی بسیار خوبی داشت؛ گرچه در نهایت به خاموشی گرایید.

تمرکز بر امر «تربیت» در مساجد از سوی نهادهای انقلابی به جای «خدمت»، ضرورتی قابل اثبات است. هر فعالیت در مسجد چه خدماتی و چه فرهنگی و تبلیغی و غیره باید در راستای امر تربیت کادر مسجدی باشد؛ یعنی هر فعالیتی باید پیوست تربیتی داشته باشد. ارائه خدمات اجتماعی بدون داشتن انگیزه‌های تربیتی و با نگاه عمیق تربیتی اثرگذاری بلندمدت نخواهد داشت.

۵- متاسفانه خود کادر و بدنه نهادهای انقلابی نیز به نسبت دهه ۶۰ و اوایل انقلاب اهتمام به مسجد را سرلوحه امور خود نمی‌دانند. تمرکز بر نمازخانه‌های اداری به جای حضور در مسجد و ارتباط گرفتن با عموم مردم اشتباه جدی نهادهای انقلابی بوده است. بودن نمازخانه در ادارات و نهادهای گریچه امری لازم و بایسته است اما هیچگاه نقش و هویت مسجدی به خود نمی‌گیرد. مسجد فی ذاته مربی و تربیت کننده است. التزام به رفتن به مساجد در نیروهای کادر انقلاب اسلامی خود بخود دغدغه‌های تربیتی و انقلابی را در آنها تقویت می‌کند.

۶- حمایت از ایده «مرکزآموزش، مشاوره و پشتیبانی مسجدمحور» به صورت غیرمستقیم و غیر تصدی گرانه گام بلندی در راستای تحقق مطالبات بر زمین مانده رهبر معظم انقلاب اسلامی است.

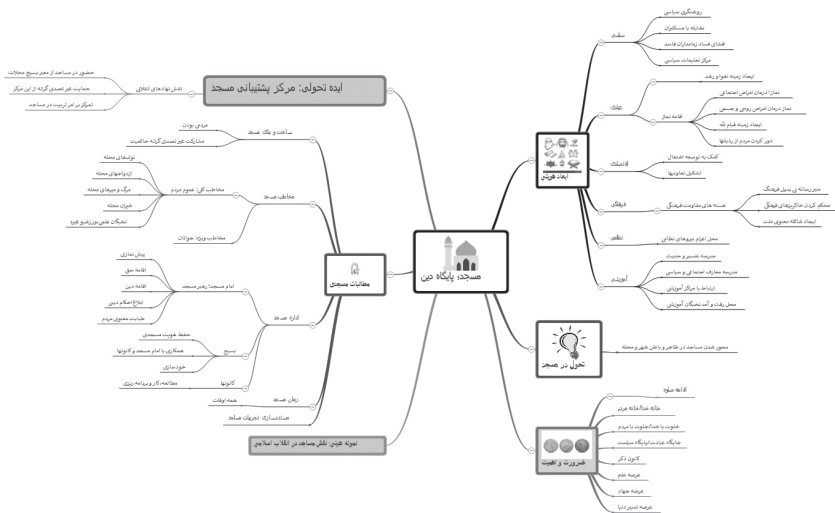
نتیجه‌گیری

وجود دو تمدن الهی و غیر الهی در عصر حاضر غیر قابل انکار و تقابل این دو در عرصه‌های مختلف قابل مشاهده و تحلیل است. هر چند یک‌تازی تمدن غرب با پیروزی انقلاب اسلامی ایران به بحران خورد و پس از آن پوشالی بودنش بیش از پیش عریان شد، با این حال در جامعه اسلامی ایران نیز مظاهر و حتی مفاهیم عمیق‌تر تمدن غیر الهی دیده می‌شود و این یعنی انقلاب اسلامی هنوز نتوانسته به آرمان‌های خود دست یابد. یکی از بخش‌های مغفول در تمدن الهی، حوزه مسجد و نقش هویتی آن در تمدن سازی است. رهبر معظم انقلاب اسلامی هم به عنوان کارشناسی خبره در حوزه حکمرانی تمدن ساز و هم به عنوان رهبر نظام اسلامی این جایگاه را دارد که اندیشه‌های او برای رسیدن مسجد متعالی مدنظر اسلام کاویده و بررسی شود.

با چنین نگاهی بیانات ایشان از نخست تاکنون -آنچه در سایت ایشان قابل دسترس بود- مورد کاوش و فیش برداری قرار گرفت. اهمیت مسجد از منظر ایشان تبیین شد؛ نقش آفرینی مسجد و بایسته‌های آن در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، نظامی و غیره مورد بررسی قرار گرفت و مطالبات ایشان در حوزه‌های مختلف مربوط به مسجد دسته بندی شد. عمده مطالبات ایشان ذیل عناوین ۱- ساخت و بنای مسجد

(مردمی ماندن مساجد)؛ ۲- مخاطب مساجد (تاکید بر جذب جوانان)؛ ۳- اداره مسجد (تاکید بر نقش امام‌گونه و رهبری امام جماعت) دسته بندی و تبیین شد.

پس از آن، مطالبات ایشان در حوزه اجرا مورد ارزیابی قرار گرفت تا مشخص شود کدام مطالبات همچنان اجرایی نشده است؛ که مهمترین مطالبه زمین مانده ایشان، محوریت و مرکزیت یافتن در ظاهر و باطن جامعه اسلامی است. در نهایت ایده هایی برای لیبیک به اوامر ایشان تحت عنوان «مرکزآموزش، مشاوره و پشتیبانی مسجدمحور» طرح شد و ضرورت انجام آن تبیین شد. در نهایت نقش آفرینی نهادهای انقلابی (سپاه و بسیج) در اجرای مطالبات ایشان بررسی شد که پیشنهاد شد هرگونه ورود نهادهای انقلابی می‌بایست از طرق بسیج مساجد صورت بگیرد و شکل تصدی گرانه نداشته باشد تا مانع انگیزه های مردمی نشود.

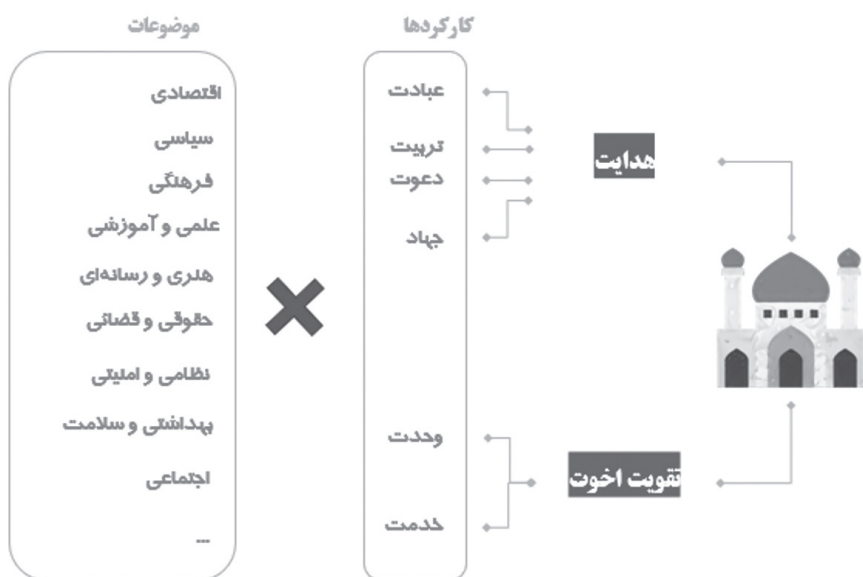
مدل مفهومی جایگاه مسجد در اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی

از منظر قرآن، سنت و امامین انقلاب ارائه دهد:

همانطور که در بخش مباحث نظری، مطرح شد بر اساس مبانی طرح شده، نظام کارکردی مسجد به صورت ذیل صورت‌بندی می‌شود:

در این نظام برخی از کارکردهای مسجد به نسبت برخی دیگر اولویت دارند. به این معنا که کارکرد اصلی مسجد در محله یا هر وسعت جغرافیایی دیگر، ساختن جامعه‌ای ولایی قائم به امام و متصل به ساختار امام و امت است. به این ترتیب که در هر محله امام مسجد، محور بوده و امام مسجد جامع در واقع امامی در یک وسعت جغرافیایی بزرگتر است. این سلسله ولایی ادامه پیدا می‌کند تا امام جامعه اسلامی و امام مبدا فیضی است که مومن و سبک زندگی او را به پروردگارش متصل می‌گرداند. هر مسجد به تناسب وسعت و جایگاه خویش می‌بایست این مسیر هدایتی را ایجاد کند.

از سوی دیگر برای جامعه‌سازی و امت‌سازی تنها مسیر عمودی (خیط عمودی) کافی نیست بلکه باید مومنین در سطح جامعه بایکدیگر پیوند برادری و اخوت برقرار کنند.

بنابراین باید گفت که هر مسجدی وظیفه دارد در وسعت جغرافیایی خود، یک جامعه و امت اسلامی تشکیل دهد که به امام آن جامعه متصل است و اعضای آن با یکدیگر پیوند اخوت دارند. این نظام همان چیزی است که در بخش یک به عنوان نظام امام و امت از آن یاد شده است.

مسیر هدایتی در این نظام در ۴ کارکرد اصلی عبادت، تربیت، دعوت و جهاد تجلی می‌یابد و مسیر برادری در دو کارکرد وحدت و خدمت.

جدای از این کارکردهای اصلی، برخی کارکردهای دیگر نیز به صورت مرسوم برای مسجد شمرده می‌شود که در واقع این کارکردها نباید از خالی از کارکردهای اولیه باشند و الا مسجد مسیر را به اشتباه رفته است. به این معنا که هر فعالیت در مسجد باید به تقویت نظام امام و امت بینجامد، در غیر این صورت این مسجد از مسیر واقعی خود منحرف شده است.

کارکردهای ثانویه یک نوع دسته‌بندی هستند که می‌توان آنها را در کارکردهای اولیه ضرب نمود. به طور مثال عبادت به عنوان یک کارکرد اولیه، باید در کارکرد سیاسی ضرب شود و به طور مثال برنامه ریزی برای شرکت در نماز جمعه، حاصل ضرب این اتفاق خواهد بود.

ذیلا کارکردهای اولیه و ثانویه مسجد در یک چهارچوب منطقی ارائه می‌گردد:

کارکردهای اولیه مسجد

کارکرد عبادی مسجد مطلوب

۱- تعریف:

عبادت عبارت است از «اعمال مقرون به قصد قربت الهی». گفتنی است در اینجا مدنظر ما از عبادت، عبادت خداست نه عبادت طاغوت. چنانکه مطلق عبادت اگر عبادت خدا قصد نشود، به تناسب کاربرد به معنی خضوع یا فرمانبرداری غیرخدا هم خواهد بود. همچنین منظور عبادت تعبدي است و نه توصلي نظیر خمس و زکات. در عبادت تعبدي، نیت الهی هم مهم است. منظور از کارکرد عبادی مسجد، اعمال عبادی مسجد است.

۲- چهارچوب کلی:

چهارچوب کلی کارکرد عبادی مسجد در یک نگاه کلی به دو دسته تقسیم می‌شود:

• اعمال عبادی

- نماز
- قرآن
- نیایش
- ارتباط با اهل بیت
- هیئت
- توسل
- زیارت

• ۳- اصول عبادی

- عبادت در اسلام، جنبه اجتماعی و سیاسی هم دارد و این گونه نیست که عبادت فعالیتی مربوط به آخرت باشد و امور دنیایی متولی جداگانه‌ای داشته باشد.
- مهم‌ترین برنامه هر مسجدی آن است که یاد خدا را زنده کند. طبیعی است که هیچ برنامه‌ای مقدم بر نماز نیست و همه فعالیت‌ها باید متناسب با ساعات نماز تنظیم شوند.
- هرچند جنبه اجتماعی عبادت در مسجد پررنگ است، اما لابد از نیت الهی است.
- اعمال مأثور و سیره وارده از آنچه از معصومین به ما رسیده بر اعمال و ادعیه غیر مأثور اولویت دارد.

• ۴- نظام مسائل

امروزه هرچند مهم‌ترین کارکرد مساجد، کارکرد عبادی است، این کارکرد هم به نحو مطلوبی انجام نمی‌پذیرد. بسیاری از مساجد به نمازخانه تقلیل کاربری داده‌اند، حال آنکه عبادت فقط برگزاری نماز جماعت نیست. ضمن اینکه کمیت و کیفیت این نماز به ویژه در صبح و ظهر محل اشکال است. قرآن و نیایش در مساجد مهجور هستند و اعمال عبادی مستحبی به طور کلی جایگاه شایسته‌ای در مساجد ندارند. یکی از معضلاتی که امروزه با آن مواجهیم، دوری از قرآن و سایر برنامه‌های عبادی است. حتی قشر مذهبی و حزب‌اللهی جامعه ما نیز، آن‌طور که باید و شاید، به قرآن و سایر مستحبات اهمیت نمی‌دهند و این کتاب برنامه زندگی انسان، مهجور واقع شده است. در اکثر مساجد ما، بیشترین کاری که در این باره انجام می‌شود، قرائت روزانه یک صفحه قرآن بعد از نماز است، که عده زیادی از نمازگزاران نیز برای همان هم وقت نمی‌گذارند.

به تبع این مشکل، رشد معنوی افراد جامعه به شدت تحت تأثیر قرار گرفته است. در حالی که رشد معنوی افراد، تأثیر زیادی در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی ایشان دارد، اما با این وجود، متأسفانه مساجد ما جز اقامه نماز و قرائت ادعیه مختصر، اهتمامی به این امر ندارند و همین امر، زمینه‌ساز بروز مشکلات معنوی مختلفی در جامعه شده است.

حالا که در بیشتر مساجد ما، کارکردهای مختلف مسجد وانهاده شده است، حداقل انتظار می‌رود که در امر عبادت، که اولین کارکرد هر مسجدی است، برنامه‌های تمربخشی انجام شود، تا بتوان زیست دینی و انقلابی را به زندگی افراد جامعه کشاند. بنابراین، باید ببینیم چه برنامه‌هایی می‌توان در مساجد اجرا کرد تا هم مساجد تعظیم و پررونق شوند و هم به رشد معنوی مردم منجر شود.

• ۵- راهکارها

اعمال عبادی

نماز

۱. برپایی دوره تربیتی در یک بازه زمانی پنج‌ساله
 - ◀ تشویق و تنبیه ژتونی
 - ◀ بیان ثواب نماز
 - ◀ بیان عقاب ترک نماز
۲. برگزاری نماز جماعت بچه‌های مسجدی در هر شرایطی نظیر حین ورزش؛ کوهنوردی
۳. تنظیم زمان برگزاری هیئت با نماز جماعت مسجد
۴. سخنرانی ماهانه تربیتی در مورد اهمیت نماز
۵. در اردوهای زیارتی نماز استغاثه به حضرت زهرا عَلَيْهَا السَّلَام و نماز حضرت جعفر طیار و نماز استغاثه به امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام به صورت گروهی (منظور جماعت نیست) خوانده شود.
۶. برپایی نماز صبح در مسجد
۷. برنامه‌های فرهنگی هنری با موضوع نماز
۸. برگزاری جشنواره و تجلیل از فعالان و خادمان نماز (و سایر برنامه‌های عبادی)
۹. برگزاری مسابقه تهیه نشریه با موضوع نماز (و سایر برنامه‌های عبادی)
۱۰. برگزاری مسابقه پژوهش علمی با موضوع نماز (و سایر برنامه‌های عبادی)
۱۱. برگزاری حلقه‌های مباحثه صالحین دانش‌آموزی پیرامون نماز (و سایر برنامه‌های عبادی)

۱۲. راه‌اندازی ستاد اقامه نماز دانش‌آموزی در مساجد و تقسیم مسئولیت‌ها بین خودشان

۱۳. اجرای برنامه‌های فرهنگی و هنری نظیر سرود و نمایش در مدارس با موضوع نماز و مسجد

۱۴. تولید و توزیع اشعار با محوریت ترویج نماز در اشعار هیئت‌ها و...

۱۵. تبیین معنای اقامه نماز با تأکید بر نقش ولایت

۱۶. جانماز ویژه برای نوجوانان تا احساس کنند هویت آن‌ها در مسجد به رسمیت شناخته می‌شود

۱۷. طرح استعانت: با تأسی از نمازهای مأثوره مانند نمازهای نافله، نماز جناب جعفر طیار و ... قبل از شروع فعالیت‌ها یا در هنگام مشکلات، با برپایی نماز از خداوند استعانت بگیریم.

۱۸. بیان معارف نماز در کنار مسائل (فقهی) نماز توسط امام جماعت یا با نصب اعلان در تابلو اعلانات

۱۹. در مساجد مختلف نماز بخوانیم؛ به مساجد مختلف محله سر بزنیم؛ امام صادق علیه السلام: «صَلُّوا فِي الْمَسَاجِدِ فِي بَقَاعٍ مُخْتَلِفَةٍ، فَإِنَّ كُلَّ بَقْعَةٍ تَشْهَدُ لِلْمُصَلِّيِّ عَلَيْهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» «در مساجد، در جاهای مختلف نماز بگذارید زیرا هر محلی در روز قیامت برای کسی که روی آن نماز گزارده، شهادت خواهد داد.» (وسائل الشیعه، ج ۳، باب ۴۲، ابواب مکان المصلی، ص ۴۷۴، ح ۷۰)

۲۰. در هر مسجد دو رکعت نماز مستحبی تحیت بخوانیم: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله: یا اباذر، ان للمسجد تحیه. قلت: و ما تحیه؟ قال: رکعتان ترکعهما؛ ای اباذر! تحیت و احترام مسجد، به این است که دو رکعت نماز در آن به جای آوری. (بحارالانوار، ج ۸۱، ص ۱۹)

۲۱. برگزاری اردوی نیم‌روزه آشنایی با نماز در مسجد ویژه نوجوانان

۲۲. تهیه دفترک با محتواهای تبلیغی ترویجی نماز و برنامه‌های عبادی مسجد

۲۳. ترویج اذان و تقدیر از مؤذنان برتر در مسجد در سطوح مختلف کودکان، نوجوانان، بزرگسالان (وقتی اذان مهم شود، به تبع آن، اهمیت نماز هم ادراک خواهد شد).

۲۴. برگزاری مسابقه خاطره اولین نماز

۲۵. برگزاری شب خاطره نماز

۲۶. طراحی لباس نماز

۲۷. از بلندگوی بیرونی مسجد فقط صدای اذان پخش شود از حنجره اشخاص خوش صدا

۲۸. تسهیل شرایط حضور سالمندان و نیازمندان برای شرکت در نماز مثل تعبیه صندلی نماز، راه‌پله شیب‌دار، فرستادن خادمان نوجوان نماز به در منازل سالمندان و ناتوانان

۲۹. استفاده از فناوری‌های نو در نورپردازی مسجد، نمایش ادعیه روی پرده و...

۳۰. تعبیه مهد کودک و وسایل سرگرمی کودکان در مساجد برای ساعات نماز

۳۱. تشویق کودکانی که در وقت نماز به مسجد آمده‌اند با خوراکی‌های کم‌حجم و هدایای ارزان

۳۲. تعبیه کوله نماز ویژه شیرخوارگان تا هم والدین بتوانند به سهولت نماز را بخوانند و هم اینکه طفل در بغل والدین بی‌تابی نکند.

۳۳. تولید محراب خانگی؛ نصب کتیبه و برچسب با طراحی زیبا در دیوار قبله در منازل

۳۴. تسهیل نماز در محله با مدیریت مسجد؛ در کنار ایستگاه تاکسی یا اتوبوس، در خیابان‌ها و میادین و بوستان‌ها و جاهایی که در محله ممکن است و مطلوب است، شرایط برای اقامه نماز تدارک دیده شود. مثلاً برخی از ادارات و سازمان‌ها جای مطلوبی برای نماز ندارند، شایسته است هنگام نماز در قسمتی از پیاده‌رو یا خیابان به نحوی که مانع جدی آمد و شد مردم نشود، فرشینه‌ای پهن و به مدت یک ربع، امکان نماز (جماعت) فراهم شود. انجام این مهم واقعاً کار سختی نیست؛ شاید در قالب طرح خادمان نماز کمی هماهنگی با نیروی خدماتی اداره مربوطه یا شاگرد یکی از مغازه‌دارها (و تدارک یک کیسه مهر و چند متر فرشینه یا حصیر) لازم باشد. مردم ما نمازگزارند؛ فقط کافی است زمینه‌اش فراهم شود.

۳۵. برای درگیر کردن دیگران به نماز فراخوان مصاحبه برای نماز و مسجد. در این مصاحبه‌ها، نوجوانان مصاحبه‌کننده به دنبال پاسخ این پرسش هستند که وضع کنونی نماز و مسجد چگونه است و برای بهبود آن چه می‌توان انجام داد؟ مصاحبه‌شوندگان می‌توانند گروه‌های مختلفی نظیر معلمان، زنان خانه‌دار، دانش‌آموزانی که به مسجد نمی‌آیند و... باشند.

۳۶. نصب نقشه مسیریابی نزدیک‌ترین محل‌های اقامه نماز (مسجد یا نمازخانه) در ادارات با بیان فاصله به متر و دقیقه

۳۷. اقامه نماز در پنج نوبت (به همراه تجربه نگاری مساجد اهل سنت)

قرآن

۳۸. طرح «قرآن بخوان ماهی ببر!» در عید نوروز برای جذب کودکان و فرهنگ قرآن‌خوانی

۳۹. خواندن و حفظ سوره‌های کاربردی قرآن برای انجام اعمال عبادی

۴۰. حضور قاری مجرب در مسجد

۴۱. برنامه‌های متنوع ختم قرآن ویژه ایام خاص: جزءخوانی ماه رمضان، جلسه دوره قرآن

ویژه نوجوانان، ویژه بانوان

۴۲. ویژه برنامه فصلی شبی با قرآن با حضور قاریان برجسته و برنامه‌های جانبی

۴۳. برگزاری کلاس‌های تربیت حافظ قرآن ویژه کودکان، بانوان

۴۴. دعا و نیایش

۴۵. برگزاری مراسم مناجات خوانی در آخر شب

۴۶. یک دقیقه سکوت بعد از نماز برای تفکر

۴۷. ترویج اذکار فردی و بدون نیاز به بلندگو

ارتباط با اهل بیت

هیئت

۴۸. برگزاری هیئت نوجوانان

۴۹. برگزاری هیئت هفتگی بزرگسالان

۵۰. برگزاری هیئت‌های خانگی

۵۱. توسل

۵۲. تهیه کتابچه دعای توسل و برگزاری هفتگی دعای توسل

۵۳. زیارت

۵۴. خواندن زیارت هر معصوم در روز مربوطه بعد از نمازهای واجب

• ۶- ایده‌های تحولی عبادی

۱. نماز جماعت مدارس در مسجد برگزار شود
۲. برگزاری نماز جمعه در سطح مساجد
۳. باز بودن مساجد (یا بخشی از آن) برای نماز به ویژه در بعدازظهرها تا غروب
۴. قرائت قرآن روزانه سیاق‌محور با توضیح سه دقیقه‌ای مفاهیم
۵. تولید کلیپ توضیح هر سیاق
۶. چاپ قرآن‌های سیاق‌محور

• ۷- امتداد عینی

۱. در مسجد صنعتگران، هنگام اذان، نوجوانان مسجد، به خیابان‌های اطراف مسجد می‌روند و با صدای رسا اذان می‌گویند.
۲. در مسجد صنعتگران، اهالی مسجد، نوزادان خود را به مسجد می‌آورند و امام جماعت، در میان جمع در گوش نوزاد اذان و اقامه می‌گوید.
۳. امام جماعت مسجد حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام، در روستای آبگرم شهرستان کلات خراسان رضوی، به همراه همسر خود، هر سال برای نوجوانان دختر و پسر که به سن بلوغ رسیده‌اند، در مسجد جشن تکلیف برگزار می‌کند. در این جشن، هدایایی از طرف مسجد به نوجوانان اهدا می‌شود. نکته جالب توجه این است که، همسر امام روستا، خود خیاط است و با هزینه خود برای دختران چادر می‌دوزد و به ایشان هدیه می‌دهد.
۴. مسئولین مسجد النبی، در منطقه کوهسنگی مشهد، هر شب از کودکان و نونهالانی که به مسجد می‌آیند، با کلوچه و آبمیوه پذیرایی می‌کنند.
۵. نونهالان، در مسجد صنعتگران، جایگاه ویژه‌ای دارند؛ در هر وعده از نماز، چند نفر از نونهالان در کنار امام جماعت، به اقامه نماز می‌پردازند.
۶. در مسجد حضرت علی بن ابی طالب شهرستان کلات، بانوان روستا، حضور فعالی در غبارروبی مسجد دارند؛ معمولاً فرش‌های مسجد را به خانه‌های خود می‌برند، می‌شویند و به مسجد برمی‌گردانند.
۷. در مدرسه- مسجد صنعتگران، تقریباً هر هفته یک اردوی بیرون شهر، به یکی از روستاها یا شهرستان‌های اطراف مشهد، برگزار می‌شود. در این اردوها، یکی

از اصلی‌ترین برنامه‌های اردو، مراجعه به یکی از مساجد آن روستا یا شهرستان و غبارروبی و تعمیر و بازسازی قسمت‌های مختلف آن مسجد است. در این اردوها، پدران برخی از نوجوانان هم ایشان را همراهی می‌کنند و کارهای تعمیراتی را انجام می‌دهند.

۸. در مسجد حجت المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، دانش‌آموزان دبستان گل‌های بهشت، بعضی از روزها، در نماز جماعت ظهر و عصر این مسجد، شرکت می‌کنند. در روزهای حضور دانش‌آموزان در نماز جماعت این مسجد، برنامه‌های مسجد، متناسب با حضور ایشان اجرا می‌شود.

۹. در مشهد، بعضی از مساجد، مثل مسجدالرضا علیه السلام، حالت شبانه روزی دارند؛ درب مسجد از قبل از نماز صبح تا یک یا دو ساعت بعد از نماز مغرب و عشا باز است. با توجه به حضور فعال نوجوانان و جوانان مسجدی، مسئولین، برای بازگذاشتن درب مسجد نیاز به خادم ندارند؛ بلکه خود نوجوانان و جوانان، نقش خادم را ایفا می‌کنند.

کارکرد تربیتی

۱- تعریف:

انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت، تا بتواند استعدادها و نهفته‌اش را در تمام ابعاد وجودی خویش به‌طور هماهنگ پرورش داده و شکوفا سازد و به‌سوی هدف و کمال مطلوب، به‌تدریج حرکت کند.

با توجه به این تعریف، مخاطب تربیت مسجدی در دایره نمازگزاران است. چرا که تربیت نیازمند یک کار مستمر و پیوسته است. لذا اگر مسجدی برای مخاطب بیرونی به صورت اتفاقی کلاس آموزشی برگزار کند در این تعریف جای نمی‌گیرد. بلکه آموزش یکی از کارکردهای فرعی مسجد به حساب می‌آید که البته ارتباط زیادی به امر تربیت دارد.

۲- چهارچوب کلی:

چهارچوب کلی کارکرد تربیتی مسجد در یک نگاه کلی به ۶ ساحت تقسیم

می‌شود:

- الف) تربیت دینی
- ب) تربیت اقتصادی
- ج) تربیت علمی
- د) تربیت اجتماعی
- ه) تربیت بدنی
- و) تربیت هنری

• ۳- اصول تربیت مسجدی:

ولایت محوری:

به معنای توجه دادن برنامه ریزی ها به نقش محوری امام حی موعود و حرکت به سمت امام، با اقتدا به ولی فقیه و در سطح محلی با پیروی از اوامر امام مسجد محله است.

تربیت مداری:

همه فعالیت های مسجد برای همه مخاطبانش بایستی بر محور تربیت باشد؛ زیرا در نگاه اسلامی، تزکیه مقدم بر تعلیم است و جمع تزکیه و تعلیم از ماموریت های اساسی مسجد است.

جامعیت:

مسجد در نگاه اسلامی، معبد یا صومعه نیست که تنها به عبادت فردی اختصاص یافته باشد. این مکان مقدس، اگرچه بهترین مکان برای خلوت مومنانه با حضرت حق است، در عین حال آوردگاه امت اسلامی است که با برخورداری از کاردهای چندگانه، به صورت همزمان به ساحت ها و شئون مختلف حیات انسان توجه دارد. مسجد به سبب جامعیتی که دارد، همه ابعاد و انواع هویت فردی، گروهی، تشکیلاتی، جنسیتی، دینی، قومی، ملی و جهانی را در نظر داشته و انواع نیازهای معنوی و حتی مادی آحاد بشر را - از پیش از تولد تا پس از تولد - پاسخگو است. تنوع در برنامه های تربیتی و در نظر گرفتن سطوح مختلف بینشی و گرایشی افراد، از ظرفیت های بالقوه مسجد است که با رعایت اصل جامعیت می تواند شکوفاتر شود.

تناسب، پیوستگی و تدریج:

هر فعالیت تربیتی، اگر بخواهد موفق بوده و بیش‌ترین اثر را داشته باشد، باید متناسب با ویژگی‌های انسان و اقتضائات باشد. تربیت در مسجد نیز از این امر مستثنی نیست. تناسب زمینه‌ها و عوامل تربیت با اقتضائات و اهداف، تناسب کالبد با اهداف تربیتی و اقتضائات، تناسب محتوا و روش با استعدادها و اقتضائات هر موقعیت، انعطاف و پویایی، تناسب مسئولیت‌ها با شایستگی‌ها و حتی تناسب تنبیه و تنبیه با خطا از عواملی است که منجر به استمرار در تربیت و جذب و شکوفایی استعدادهای انسان‌ها خواهد شد.

ایفای نقش مسئولانه:

بر اساس الگوی اصیل اسلامی، مسجد پس از خانواده، اولین و مبنایی‌ترین نهاد تربیتی و اجتماعی سازی کودک است؛ برای این که این مهم به بهترین شکل تحقق یابد، باید تمامی عوامل اثرگذار بر فرایند تربیت نقش خود را به خوبی ایفا کنند؛ به همین دلیل باید بعد نقش آفرینی و گروهی را در تربیت لحاظ نمود که این‌ها همگی بر اساس دو اصل سبقت در خیرات و قداست خدمت به مسجد انجام می‌پذیرد.

تعامل فراگیر:

تعامل مطلوب مسجد با مربیان در گروه برقراری تعاملی فراگیر، اثرگذار و چندجانبه است؛ از تعاملات فرهنگی-ساختاری با سایر ارکان تربیتی جامعه به خصوص خانواده و مدرسه گرفته تا تعاملات فرهنگی-ساختاری با سازمان‌ها و نهادهای عمومی. در این بین سهولت دسترسی به مسجد، محوریت کالبدی آن، توجه توأمان به برنامه‌های عمومی با نگاه جذب حداکثری به مسجد و برنامه‌های اختصاصی برای اقشار مختلف از جمله کودکان و نوجوانان در مسجد و توجه به جذابیت ظاهری و باطنی مسجد و ارکان مسجد، نقش مهمی در برقراری این تعامل فراگیر دارد.

همگرایی و انسجام:

همه تلاش‌هایی که برآمده از دو اصل ایفای نقش مسئولانه و تعامل فراگیر است در صورتی موثراند که به صورت همگرا و منسجم اعمال شوند. یعنی در حالت مطلوب، عناصر

گوناگون مرتبط با مسجد در سطح متنوع، همچون یک منظومه و ید واحد عمل کنند. همه ارکام درون مسجد، از جمله «امام جماعت، شورای فرهنگی و هیئت امناء و تشکل های مردمی» و در سطحی بالاتر «همه مساجد و نهادهای تربیتی» و در سطحی دیگر «همه سازمان های متولی امر مسجد» باید به صورت منسجم و همگرا عمل کنند تا نتیجه آن، رشد متوازن ابعاد مختلف شخصیتی مخاطبان مسجد به خصوص کودک و نوجوان باشد.

- حضور کودکان و نوجوانان در مسجد از اهمیت و ارزش ویژه ای برخوردار است
- در صورت فعال شدن کارکرد تربیتی مسجد، بار تعلیم و تربیت اسلامی از روی دوش خانواده ها تا حد زیادی برداشته می شود.
- تربیت مسجدی باید هماهنگ با تربیت خانوادگی باشد.
- تربیت در دوران کنونی اقصائات خود را داشته و باید از وسائل به روز برای امر تربیت کمک گرفت
- کار تربیتی مستمر و پیوسته است و به کارهای مقطعی و محدود تربیت اطلاق نمی شود.
- تزکیه و تقوای مربی مسجدی در درجه اول اهمیت قرار دارد.
- باید در مساجد تا جای امکان، به کودکان و نوجوانان مسئولیت سپرد.

• ۴- نظام مسائل:

- هدف دانستن ابزارهای تربیتی و توقف در روش هایی که خود هدف نیستند بلکه راه رسیدن به هدف هستند؛ از قبیل هنر و ورزش. گاه آن قدر به این برنامه ها توجه می شود که فعالیت های دیگر مسجد تحت الشعاع قرار می گیرد. علت این گونه افراط و تفریط ها فقدان برنامه ی صحیح و عدم جامع نگری متولیان تربیتی مسجد است.
- عدم استمرار برنامه های تربیتی و مقطعی بودن آن ها. در خیلی از مسجدها، برنامه های تربیتی فقط در مقطعی از سال، مثل ماه تابستان، وجود دارد و در بقیه ی سال هیچ برنامه ی مستمر و پایداری نیست. این روش به ضعف برنامه ها و فعالیت های تربیتی مسجد و عدم موفقیت امور تربیتی منجر می شود.
- عدم تعادل در ایجاد شور و شعور (عشق و بصیرت، عاطفه و فهم). شور و شعور

در واقع دو بال پرواز متربیان به سوی قله ی هدایت و تربیت هستند که بدون داشتن هر کدام از این دو بال، نمی‌توان به مقصد رسید. شور بدون شعور بی فایده است و به فعلی مثبت نمی‌انجامد.

• گرفتار شدن به معضل کمیت گرایی. بسیاری از مسئولان تربیتی ملاک موفقیت برنامه ها و طرح ها را تعداد شرکت کنندگان می‌دانند؛ لذا اکثر مربیان مسجدی و گردانندگان امور تربیتی در گزارش های خود بیشتر به ثبت آمار و ارقام و تظاهر به پررونق بودن کلاس ها می‌پردازند. درحالی که، نگاه اسلام به تربیت افراد مؤمن نگاهی کیفی و ارزشی است. قرآن کریم دراین باره می‌فرماید: «كَمْ مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً»، چه بسیارند گروه های اندک که به اذن خداوند بر گروه های پر جمعیت غالب می‌شوند. همچنین در نگاه قرآن، آنچه باعث پیروزی مؤمنان می‌شود تعداد آن ها نیست بلکه اراده و مقاومت آنان است. قرآن می‌فرماید: «إِن يَكُن مِّنكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَ إِن يَكُن مِّنكُمْ مِّنَّةٌ يَغْلِبُوا آلَافًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»، اگر بیست نفر از شما صابر باشند، بر دویست نفر غلبه می‌کنند و اگر صد نفر باشند بر هزار نفر غلبه خواهند کرد.

• داشتن نگاه اقتصادی به فعالیت های تربیتی.

• بی برنامه‌گی و عدم نظارت بر فعالیت های آموزشی تربیتی مسجد؛

• کمبود امکانات تربیتی و آموزشی و فقدان ابزارهای رایانه ای و نرم افزاری روز؛

• کم رنگ شدن فعالیت های مسجد در تعلیم و تربیت دینی؛

• عدم ارتباط مسجد با آموزش و پرورش و مراکزهای آموزشی و تربیتی دیگر؛

• نبود برنامه خاص آموزشی برای کودکان و نوجوانان در اکثر مسجدها؛

• ساخت مراکز متعدد تربیتی به جای تقویت و گسترش فضای تربیتی و هنری مسجد؛

• فعال نبودن کتابخانه بیشتر مسجدها و عدم تقویت آنها؛

• تعدد مرکزهای تصمیم گیری که موجب بروز مشکلات زیادی در همه زمینه های تربیتی مسجدها می‌گردد؛

• استفاده نکردن از ابزارهای تشویقی، مانند دادن هدایا و برگزاری مسابقات قرآنی، سرود، تواشیح؛

- کمبود فضای مسجد برای آموزش و برگزاری کلاس ها و مزاحمت آن با برنامه های عبادی؛
- فعال نبودن مسجد در زمینه های آموزشی و تربیتی، به خصوص در فصل تابستان و اوقات فراغت نوجوانان و جوانان؛
- عدم همکاری خادم مسجد با معاونت آموزشی تربیتی مسجد؛
- عدم استمرار برنامه های آموزشی تربیتی؛
- کمبود بودجه و مشکلات مالی جهت برگزاری و توسعه فعالیت های آموزشی؛
- توجه بیشتر به تلاوت و فنون قرائت و حفظ قرآن و کم توجهی به برگزار کردن جلسه های تفسیر قرآن و مفاهیم آن و اخلاق؛
- عدم ارزیابی ماهانه یا سالانه ی آموزشی تربیتی مسجد توسط مدیریت تربیتی مسجد؛
- جریان های فکری ضد دین مثل سکولاریسم و لیبرالیسم که دین را عامل مخدر و افراد دیندار را مرتجع معرفی می کنند؛
- ضعف علمی مدیریت تربیتی مسجد در مسائل آموزشی تربیتی و عدم آشنایی با روش های آموزشی تربیتی؛
- عدم تجهیز مسجد به شبکه ی اینترنتی و نبود سامانه ی اطلاع رسانی.

• ۵- راهکارها:

مسجد بهترین محیطی است که در میان دیگر محیط ها از بالاترین امتیاز سلامت روحی، روانی، اعتقادی و دینی برخوردار است. گذشته از آن مسجد می تواند بسیاری از همین نیازها را در قالب تفریح و ورزش و آموزش برای کودکان فراهم آورد.

تربیت صحیح، وابسته به عوامل متعددی است که یکی از مهمترین آنها محیط سالم و صالح است. یک مدرسه آلوده و یا محیط ورزشی ناسالم می تواند تمام تلاش والدین برای تربیت فرزند را بر باد دهد و پیامدهای ناخوش آیندی را برای روح و روان کودک به بار آورد.

به همین دلیل است که پیامبر خدا ﷺ می‌فرماید:

«حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَأَدَبَهُ وَيَضَعَهُ مَوْضِعاً صَالِحاً.» «حق فرزند بر گردن پدرش این است که برایش نام نیک برگزیند و او را به خوبی ادب کند و او را در مکان و موقعیتی شایسته و صالح قرار دهد.»

عبارت «یضعه موضعا صالحا» نشانگر آن است که پدر موظف است، برای نیازهای آموزشی و تربیتی فرزندش در هر سن و سالی، مکانی مناسب و صالح بیابد. این وظیفه از مهد کودک و مدرسه و دانشگاه گرفته تا محیط ورزشی و محیط کار، بر دوش پدر سنگینی می‌کند.

اما حقیقتا مسجد بهترین محیطی است که در میان دیگر محیط‌ها از بالاترین امتیاز سلامت روحی، روانی، اعتقادی و دینی برخوردار است. گذشته از آنکه مسجد می‌تواند بسیاری از همین نیازها را در قالب تفریح و ورزش و آموزش برای کودکان فراهم آورد.

مسجد، ارزشمندترین محیط برای رشد معنوی و تربیت روحی انسان است. هر انسانی در هر دوره ای از زندگی اگر با این محیط نورانی در ارتباط باشد، به ثمرات آن دست خواهد یافت. ارتباط کودکان و جوانان با مسجد نیز حتی اگر به اندازه یک حضور کوتاه مدت هم باشد، می‌تواند تاثیرات خوبی داشته باشد. پیامبر خدا ص می‌فرماید:

«الْجُلُوسَةُ فِي الْجَامِعِ خَيْرٌ لِي مِنَ الْجُلُوسَةِ فِي الْجَنَّةِ لِأَنَّ الْجَنَّةَ فِيهَا رِضَى نَفْسِي وَ الْجَامِعَ فِيهِ رِضَى رَبِّي.»

«برای من نشستن در مسجد جامع بهتر از نشستن در بهشت است. زیرا نشستن در بهشت، خشنودی نفس است ولی نشستن در مسجد جامع، رضایت پروردگارم را تأمین می‌کند.»

از آنچه گفته شد می‌توان چنین نتیجه گرفت که صرف آوردن کودکان به مسجد، پیامدهای بسیار خوبی برای آنها خواهد داشت و نورانیت حال و آینده آنها را رقم خواهد زد.

ممکن است به دلایل گوناگونی حضور کودکان در مسجد، منتهی به خواندن نماز و انجام دیگر عبادات هم نشود. اما با این حال باید گفت که قطعاً نورانیت حاکم بر مسجد تأثیر خود را خواهد گذاشت.

این مساله را می‌توانیم به تمامی کودکان سرایت دهیم. از کودکی که شیرخواره است و اساساً عبادت برای او معنا و مفهومی ندارد. از کودک ۳ یا ۴ ساله که هنوز نماز را نیاموخته است. تا کودک‌هایی که خواندن نماز را آموخته‌اند و به دلیل بازیگوشی، گاه نماز در مسجد را رها می‌کنند؛ و یا حتی کودکانی که ممیز هستند و گاه حوصله خواندن نماز جماعت را ندارند.

بنابراین صرف حضور هر کسی در مسجد، برای او بسیار پرخیر و برکت خواهد بود. البته به شرط آنکه سبب مفسده‌ای دیگر نشود و روح عبادی مسجد را تحت الشعاع قرار ندهد.

معمولاً همه مساجد همزمان که خود را با برنامه‌های مختلف و متنوع، برای ماه آماده می‌کنند، گوشه چشمی هم به کودکان و نوجوانان دارند تا زمانی که پدر و مادر مشغول دعا و نیایش هستند از طریق این فعالیت‌ها فرزندان را سرگرم کنند. در واقع ماه رمضان جزء آن ماه‌هایی است که مربیان و خادمین مسجد سعی در جذب کودکان دارند.

شکی نیست که این آمد و شده‌ها و مشارکت‌ها برای کودکان ارزنده است؛ ولی با این شرط که اولاً مسائلی که مطرح می‌شود در حدود درک و لمس کودک باشد، ثانیاً طفل در آن خسته نشود که کارش به سرخوردگی برسد و ثالثاً پس از پایان مراسم لذتی مادی یا معنوی، چون غذا و شربتی، یا تشویق و تأییدی برای طفل حاصل آید.

راهکارهایی برای جذب کودکان و نوجوانان به مسجد

- نقش والدین در ترغیب فرزندان به نماز بسیار مؤثر است وقتی قول و عمل والدین در مورد نماز یکی باشد و نوجوان ببیند که والدین او به نماز بیش از هر چیزی اهمیت می‌دهد. او نیز به این امر الهی ترغیب می‌شود.
- تبلیغات گسترده در خصوص نماز و بیان فلسفه نماز: تعدادی زیاد از نوجوانان علت اینکه چرا باید نماز بخوانند را نمی‌دانند. باید به روش‌های مناسب و قابل

درک فلسفه نماز توسط معلمین، دبیران، مسئولین مدرسه و امام جماعت مسجد بیان شود.

- طولانی نشدن نماز جماعت از عوامل مؤثر برای جذب کودکان، نوجوانان و جوانان و حفظ و تداوم حضور آنها در مساجد می باشد. چه خوب است که امام جماعت مسجد به واجبات نماز جماعت اکتفا کنند و مستحبات را برای بعد از نماز بگذارند.

- تقویت کتابخانه مساجد با کتاب های مفید و ارائه فهرست کتاب های موجود در کتابخانه مساجد به مدارس

- برگزاری اردوهای علمی، تفریحی، زیارتی و ... برای نوجوانان توسط هیأت امناء مساجد و با حضور امام جماعت و با همکاری مدارس در جذب و تربیت دینی دانش آموزان بسیار مؤثر است.

- جلب مشارکت خیرین در برنامه های فرهنگی مساجد، خیرین عزیز با تأمین بخشی از هزینه های اجرایی فعالیت های اردویی و فرهنگی مساجد می توانند نقش بسیار مهمی در سازندگی نوجوانان و جوانان داشته باشند.

- برنامه ریزی برای تجلیل از کودکان، نوجوانان و جوانانی که در مساجد حضور می یابند بر تداوم حضور آنها می افزاید.

- استفاده از شیوه های تبلیغی جدید: معمولاً در انجام تبلیغات به اولین چیزی که فکر می کنیم سخنرانی است. هر چند که سخنرانی در جای خود با رعایت اصول آن بسیار مؤثر است اما با توجه به روحیه کودکان، نوجوانان و جوانان، آنان حوصله و علاقه ای برای شنیدن از خود نشان نمی دهند و باید از شیوه های تبلیغی دیگری استفاده کرد.

- گروه های همسال بخصوص نوجوانان عضو تشکلهای می توانند قرارهای ملاقات رسمی و غیر رسمی خود را با هماهنگی مسئولین مدرسه در محل مساجد بگذارند.

- برگزاری مسابقات مختلف، از جمله عوامل مؤثر بر جذب کودکان، نوجوانان و جوانان به مساجد است. مسابقاتی از قبیل احکام، قرآن، نهج البلاغه، حفظ حدیث، خطاطی، نقاشی، تهیه روزنامه دیواری و مسابقات ورزشی (دو، دوچرخه

- سواری و فوتبال (نقش بسیار سازنده ای دارند.
- یکی از مشکلات موجود نحوه اطلاع رسانی فعالیت های مساجد به کودکان است.
- مساجدی که کمک هایی از موقوفات دارند یا به نحوی می توانند نسبت به تهیه پذیرایی اقدام کنند، به منظور تبلیغ و جذب کودک می توانند در مناسبت های مختلف بسته های پذیرایی تهیه و بین کودکان توزیع کنند.
- امام جماعت مسجد از فرزندان مأمومین برای شرکت در برنامه ها دعوت به عمل آورند معمولاً در مساجد افراد مسن حضور می یابند که هر یک از آنها اگر یک نفر از فرزندان یا نوه های خود را به مسجد بیاورند حضور کودکان و نوجوانان و جوانان در مساجد رونق می گیرد.
- ارتباط صمیمی امام جماعت مسجد با کودکان، نوجوانان و جوانان یکی از مهمترین عوامل جذب و استحکام حضور آنان در مساجد می باشد.
- اذان شعار اسلام و اعلام وقت نماز است چه خوب است که مؤذنین مساجد از بین کودکان، نوجوانان و جوانانی که قبلاً تمرین مؤذنی کرده اند و اذان را زیبا و صحیح بیان می کنند انتخاب شوند.
- تجلیل از کودکان ممتاز درسی و اخلاقی در مساجد
- دادن مسئولیت به کودکان، نوجوانان و جوانان
- اجرای برنامه مراسم جشن ها و اعیاد و جلسات انجمن اولیاء و مربیان در مساجد و حسینیه های محل .
- توجه خادمین محترم و اهالی مساجد برای برخورد خوب و مناسب با کودکان، نوجوانان و جوانان
- ارتباط امام جماعت مساجد و حسینیه های همجوار با مدارس
- یکی از بهترین راه های تقویت ایمان مذهبی، ایجاد جوی مذهبی و فضائی جذاب در محیط زندگی و کودک و نوجوان می باشد. و مسجد به عنوان مهمترین پایگاه برای جذب کودکان نقش بسزایی در تقویت ایمان و روح معنوی فرزندان ایفا می کند، البته به این شرط که محیط مسجد نیز برای کودک جذاب و بانشاط باشد.

در این راستا برگزاری مراسم جشن و سرور و بخصوص صحنه هایی از شرکت کودکان به همراه والدین در مساجد می تواند کودک را تشویق به شرکت در مسجد و حضور در مراسم نماز جماعت و دیگر برنامه های مسجد کند.

بچه ها دوست دارند در محافل مذهبی رشد یابند، در بین جمع باشند و اعمال و رفتار گروهی را در مذهب ببینند. سرودهای دسته جمعی، شعرها، دعاها، آواها، مرثیه خواندن های جمعی، نماز جماعت و دیگر اموری از این قبیل برای طفل بسیار لذتبخش است. و انجام این امور در تقویت حس اجتماعی کودک جهت حضور در مساجد تأثیر گذار است.

شک نیست که این آمد و شدها و این مشارکت ها برای کودکان خوب و ارزنده است ولی بدان شرط که اولاً مسائلی در حدود درک و لمس کودک در آن باشد، ثانیاً طفل در آن خسته و وامانده نشود که کارش در فرجام به سر خوردگی برسد و ثالثاً پس از پایان مراسم لذتی مادی یا معنوی، چون غذا و شربت، یا تشویق و تأییدی برای طفل حاصل آید.

معمولاً فرزندان خردسال در محیط هایی که بزرگسالان بطور رسمی و جدی مشغول به فعالیتی هستند و آنها - خردسالان - نیز به سر و صدا نکردن سفارش می شوند بی حوصله شده و تحمل آن محیط را ندارند و اینیک حس طبیعی است، یکی از محیط ها و فضاهایی که چنین شرایطی بر آن حاکم است مساجد هستند، از طرفی هم والدین جهت آشنا نمودن فرزندان با محیط های مذهبی مایلند کودکان شان را با مسجد مانوس نمایند لذا باید با توجه به سن کودک تدابیری اتخاذ نمود که هر دو هدف محقق گردد.

بنظر می رسد اگر هر یک از والدین با توجه به شناختی که از فرزند و علاقمندی های او دارد روشی برای حضور علاقمندانه فرزندش در طی زمان انجام فریضه نماز جماعت، اتخاذ نماید و قدری هم فضای مسجد و قانون سکوت یا کم صدا بودن بهنگام نماز را برای فرزندش از قبل توضیح دهد، مشکل جدی پیش نخواهد آمد و هر کودکی بهنگام نماز، مشغول بکار خود است.

شخصیت دادن به کودکان و برخورد محبت آمیز و محترمانه و صبورانه بهتر از تذکرات تند و اهانت بار و بی حوصلگی های مفرط در برخورد با کودکان معصوم و بی تجربه ای است که مانند ما به بلوغ عقلی واجتماعی نرسیده اند.

بد نیست بزرگترها هم جهت مشارکت در آشنایی کودکان و انسانها با محیطهای مذهبی، قدری سعه صدر بخرج دهند و از حرکات و شیظنتهای قابل اغماض کودکان، چشم پوشی کنند و بر آنها سخت نگیرند زیرا این مساله - سخت نگرفتن بر کودکان - یکی از حقوق خردسالان بر بزرگترهاست.

اگر مسئولین و متولیان مساجد قدری لطافت و سلیقه ی تربیتی بخرج دهند هم می توانند شیظنت کودکان را در چنین محیطهایی با ابزاری بسیار بسیار ابتدایی کنترل نمایند بنحوی که هم این مشکل مرتفع گردد، هم کودک از مسجد زده نشود و هم به شرکت در چنین محافلی علاقمند گردد مثل واگذار نمودن برخی امور آسان - مثل توزیع کتب دعا یا قران یا پذیرایی های ساده و ... - و محول نمودن مسئولیتهای سبک به آنان که قطعاً موجب کنترل حس شیظنت کودکانه شان می شود.

• ۶- ایده های تحولی تربیتی:

- ایجاد اردوگاه های تربیتی با برنامه های استاندارد برای مساجد
- برگزاری مسابقات علمی و درسی میان نمازگزاران دانش آموز و دانشجوی کشور (لیگ علم و دانش)
- ایجاد مهد های مسجدی قبل و حین و بعد از نماز جماعت مساجد
- ایجاد بستر تعامل موثر و ایمن برای حلقه های تربیتی با توجه به نیازهای ایشان در فضای مجازی

• ۷- امتداد عینی:

۷/۱. حجت الاسلام عباسی، امام جماعت شهرک شهید همت شاهرود، برای تربیت کودکان و نوجوانان، از زبان بازی و مسابقه استفاده کرده است، که اتفاقاً به شدت مورد استقبال کودکان و نوجوانان منطقه قرار گرفته و تعداد زیادی در این مسابقات شرکت می کنند. ایشان کارش را اینگونه توضیح می دهد:

«ما طرحی را از سال ۱۳۹۵ آغاز کرده‌ایم و آن این است که با نیازسنجی مخاطبان، به دنبال زبان گفتار با خردسالان بودیم، همسر بنده طلبه و مشاور من نیز هستند. لذا باهم به این نتیجه رسیدیم که بهترین زبان برای ارتباط با کودک، اسباب‌بازی او محسوب می‌شود. پس طرح «چادر ملی بر سر عروسکت کن» را راه‌اندازی کردیم و ابتدا حتی خودمان هم فکرش را نمی‌کردیم که چنین استقبالی شود.

این طرح ابتدا قرار بود در سطح محلی با حضور چند دختر بچه برگزار شود و این دخترها عروسک‌هایشان را با هر نوع که دوست دارند تزئین و آن‌ها را با حجاب کنند؛ اما کم‌کم این امر به یک جنبش درآمد و حتی پای اخبار سراسری را نیز به این طرح باز کرد. در نهایت طرحی موفق بود و نونهالان به صورت عملی با مقوله حجاب آشنا می‌شدند.» در این طرح، دختران کوچک، عروسک‌هایشان را با داستان خود، با حجاب می‌کنند و جایزه دریافت می‌کنند. این طرح باعث شده که دختر بچه‌ها علاقه زیادی به حجاب پیدا کنند؛ به طوری که از عروسک‌های خود الگوبرداری می‌کنند و دخترانی که تا قبل از این، حجابشان را چندان رعایت نمی‌کردند، الآن خیلی خوب حجاب خود را رعایت و با چادر رفت و آمد می‌کنند.

کارکرد تبلیغی (دعوت)

• تعریف

تبلیغ، رساندن مجموعه اطلاعاتی به مخاطب به منظور اقناع و برانگیختن احساسات او به سود یا برضد یک موضوع است. واژه تبلیغ هر چند در لغت، مفهوم گسترده‌ای دارد ولی مراد از آن در این جا رسانیدن شرع و دین خدا به مردمی است که آشنایی کمتری با این موضوعات دارند.

• چهارچوب کلی

به نظر می‌رسد برای تبلیغ مساجد، ارائه چهارچوب بر اساس موضوعات تبلیغی بهتر باشد، چرا که ساختار و روش تبلیغ بیشتر به شرایط مبلغ بستگی دارد. لذا چهارچوب تبلیغی زیر پیشنهاد می‌شود:

- تبلیغ معارف قرآن
- تبلیغ معارف اهل بیت علیهم السلام
- پاسخ به شبهات و مباحث کلامی و اعتقادی
- تبلیغ معارف انقلاب اسلامی
- تبلیغ اخلاق اسلامی

• اصول تبلیغ مسجدی

در مورد اصول اساسی تبلیغ سخن‌های زیادی گفته شده که برخی از مهم‌ترین اصول تبلیغی که مربوط به مسجد نیز هست، در ذیل عنوان شده است:

- مسجد، اصلی‌ترین مکان تبلیغ دینی نزد همه مذاهب اسلامی است.
- مسجد، محل ایجاد و گسترش تشکیلات مؤمنین است. لذا تبلیغ مسجدی باید تشکیلاتی باشد.
- مبلغ باید از ایجاد تفرقه پرهیز کرده، منادی وحدت باشد
- انتخاب زمان مناسب برای تبلیغ، یکی از عوامل مؤثر در موفقیت مبلغ است.
- شناخت درست از مخاطب برای امر تبلیغ ضروری است
- در خصوص تبلیغ دین اسلام، هیچ‌گاه هدف وسیله را توجیه نمی‌کند.
- اجبار، در تبلیغ راهی ندارد و باید کار اقناعی صورت پذیرد.
- در دعوت باید رفق و مدارا رعایت شده و طرز برخورد صحیح باشد.
- مبلغ باید ساده زیست باشد.
- تبلیغ عملی و الگو قرار گرفتن نزد مردم بهترین شیوه تبلیغ است.

• نظام مسائل

ظهور انقلاب‌های بزرگ فرهنگی و علمی در دو سده اخیر به ویژه در چند دهه اخیر، بنیان‌های زیستی - اجتماعی انسان را دچار تحول اساسی کرده است. متناسب با این تحولات پایه‌ای؛ اصول، شیوه‌ها، ابزارها و سازوکارهای تبلیغ دین هم دچار مسائلی شده است که بازنگری در آن را ضروری می‌کند. مسائل امروزین تبلیغ دین با توجه به تحولات و دگرگونی‌هایی که اندیشه‌ها و سبک زندگی مردم را تحت تأثیر قرار داده‌اند

بسیار متفاوت تر گذشته شده است. از جمله این مسائل می‌توان به مسائل کلانی همچون نیروی انسانی تبلیغ، آموزش، مخاطب‌شناسی، شیوه‌ها و روش‌ها، نیازشناسی و رسانه‌ها اشاره کرد. در بعد نیروی انسانی با وجود هزاران طلبه در حوزه علمیه قم، متأسفانه افراد دارای مهارت و پختگی تبلیغی که مؤثر و مبلغ دائمی در مسجد باشند، در اقلیت‌اند. همچنین عدم وجود نظام آموزشی مدون و جامع تبلیغ از دیگر مسائل این حوزه است. مسئله دیگر نیز نداشتن آموزش‌های لازم در زمینه تبلیغ تخصصی برای مناطق و مخاطبان خاص است. نبود ساز و کار نیازسنجی علمی در فرآیند تبلیغ دینی باعث متأثر بودن حوزه‌های علمیه از برداشت‌ها و مطالعات بیرونی و غیرحوزوی شده است. خلأ نبود نقشه جامع و برنامه راهبردی تبلیغی در حوزه تبلیغ دین و تعدد مراکز تصمیم‌گیر و متولی امر تبلیغ از دیگر مسائل در این حوزه است. علاوه بر اینها، خلأی که امروز نتایج آن بیش از گذشته نمایان شده است، نشناختن مخاطبان است. تأثیر و نفوذ در مخاطب، نیازمند تناسب با شرایط و اقتضائات فرهنگی، اقلیمی، سطح تحصیلات، سن و شرایط روحی و روانی و اجتماعی و سیاسی اوست که هم‌اکنون غالباً مورد غفلت مبلغان دینی واقع می‌شود. برنامه‌ریزی و ساماندهی برای تربیت نیروی انسانی تبلیغی، تنظیم نقشه راه، تخصصی‌شدن تبلیغ، آینده‌نگری و نیازسنجی، هدف‌گذاری مشترک و تعاملی مراکز مرتبط با تبلیغ، توجه به رسانه‌ها و تبلیغ نوشتاری، اهتمام به کیفیت، کاربردی‌کردن مفاهیم دینی، نظم و انضباط و برنامه‌ریزی، استفاده از ابزارهای هنری، و توجه به حوزه‌های فراملی در امر تبلیغ در کنار رصد شیوه‌ها و تاکتیک‌های رقبای مبلغان مذهب جعفری و همچنین اهمیت تبلیغ نوشتاری و مکتوب، از جمله مسائل این حوزه می‌باشد.

با توجه به تعریفی که از دعوت و تبلیغ ارائه شد، آنچه ما از مسجد به عنوان مهم‌ترین نهاد تبلیغی در اسلام انتظار داریم، دعوت دیگران به سوی خود و به سوی خداست.

متأسفانه مساجد مخصوصاً در ایران، مخصوصاً پس از درگیری جهان با ویروس کرونا، روز به روز خلوت‌تر و خالی‌تر شده است. چه آنکه انتظار دقیقاً برعکس است.

عموم مساجد ایران برنامه‌ای برای جذب مخاطبان بیرونی خود ندارند و بیشتر برنامه‌ها برای همان مخاطب مسجدی ثابت است. این عدم برنامه‌ریزی در لایه‌های

ستادی و حکومتی نیز وجود داشته و عملاً سازمان‌های مرتبط با این امر، روی مسجد سرمایه‌گذاری لازم را انجام نمی‌دهند.

ارتباط‌گران و فعالین مسجدی فاقد مهارت‌ها و انگیزه لازم برای ارتباط با مردم بیرونی هستند و در لاک خود فرو رفته‌اند. مخصوصاً در مخاطب‌شناسی مشکل جدی وجود دارد.

یک نگاه نادرست در میان متدینین و فعالین مسجدی، جدا کردن صف خود از مردم است به طوری که به دلیل خلط معنای نهی از منکر در ذهن آنها به کوچکترین مسئله‌ای واکنش منفی داده و دیگران را از خود می‌رانند. در حالی که در امر به معروف و نهی از منکر نوعی دعوت و تبلیغ نهفته است.

کار فرهنگی باید مردم‌پسند باشد؛ مردم متوجه آن بوده، اقناع شده و آن را بپذیرند. مثلاً اگر در یک کار تبلیغ لازم است کار جذب صورت بگیرد بعد اعتماد سازی و بعد اقناع دیده می‌شود که هنوز نه جذبی صورت گرفته و نه اعتماد سازی اتفاق افتاده، سراغ اقناع می‌رویم. نباید توقع داشت که مردم سریع حرف ما را بپذیرند و قبول کنند. باید کار را به شکل مرحله ای و به تعبیری تمیز انجام دهیم.

برخی دیگر از آسیب‌های نظام تبلیغی مساجد عبارتند از:

- ۱- عدم برنامه ریزی و نا منظم و ناهدفمند بودن برنامه های تبلیغی در مسجد؛
- ۲- عدم استمرار برنامه های تبلیغی در طی سال؛
- ۳- کمبود امکانات تبلیغی برای برنامه های تبلیغی در مسجد؛
- ۴- عدم کنترل و نظارت بر نحوه ی اجرای برنامه های تبلیغی در مسجد؛
- ۵- عدم ارتباط دوستانه امامان جماعت با اهالی محله و ناآگاهی از مشکلات آنان؛
- ۶- مطابقت نکردن اعمال و رفتار بعضی مبلغان با گفتار و کلام آنها؛
- ۷- عدم پاسخ مناسب و قانع کننده در برابر پرسش های جوانان؛
- ۸- عدم ارزیابی هفتگی یا ماهانه بر عملکرد و برنامه های تبلیغی مسجد؛
- ۹- آشنا نبودن بیشتر مبلغان با علوم روان شناسی و جامعه شناسی؛
- ۱۰- تکراری بودن بحث های سخنرانان؛

- ۱۱- عدم توجه جدی به امر نوآوری و ارائه راه های نو در جذب اقشار مختلف؛
- ۱۲- عدم برگزاری دوره های آموزشی کوتاه مدت و بلند مدت و آموزش های غیر حضوری و مکاتبه ای توسط نهادهای فرهنگی برای امانان مسجدها

• راهکارها

• ترویج ارزش های متعالی مسجد و نماز جماعت:

در حدیثی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند: «اگر مردم ارزش اذان گفتن و شرکت در نماز جماعت را می دانستند، برای این کار قرعه کشی می کردند.» (بحارالانوار، ج ۸۸ ص ۷۳). مقام معظم رهبری می فرمایند: «برای تبیین ژرفای نماز و معرفی رازها و زیبایی های آن، دست به تلاش پیگیر و همه جانبه زده شود.» باید گفت در صورت ارائه هنرمندانه این گونه آموزه ها قطعاً میزان انگیزش نسل نو جهت ورود به فعالیت های مسجد افزایش خواهد یافت.

• برخورد مناسب از سوی امام جماعت و دیگر امنای مسجد و استقبال از پیشنهادها و برنامه های جوانان:

جوان و نوجوان دوست دارد در اجتماع ایفای نقش کند و دیگران به نظرات او توجه داشته باشند. مسجد اگر کانون توجه به این قشر باشد، شاهد گرمی حضور فعال آنان در مساجد خواهیم بود. رسول اکرم صلی الله علیه و آله می فرمایند: «علیکم بالاحداث» یعنی باید به نسل نو توجه کنید.

• ارائه عرفان ناب اسلامی- قرآنی در محتوای برنامه ها:

سنین جوانی از نظر روانشناسی، سنین عرفانی معرفی شده، زیرا جوانان در این سنین به دلایل تحولات خاص روحی و روانی به مسائل روحانی به شدت متمایل می شوند. نیاز جوانان به عرفان و معارف قرآنی است که نه تنها با حالات عرفانی و نماز مطابق است، بلکه اگر به وسیله نماز و دعا و برنامه های تربیتی ارضاء نشود، جوانان به عرفان های نوظهور، صوفی گری و امثال آن روی خواهند آورد. در سنین جوانی انسان به استنتاج دست می یابد و اصول عقاید را با تحقیق می پذیرد و از تقلید پرهیز می کند. اگر مسجد تراز اسلامی مرکز ارائه معنویت اصیل و معرف عقاید صحیح دینی باشد، مأمن و پایگاه اندیشه نسل نو خواهد شد.

• گزینش روش‌ها و شیوه‌های مؤثر تبلیغ و دعوت:

آن‌چه از دل برآید لاجرم بر دل نشیند. مبلغ و دعوت‌کننده باید مومن به آن چیزی باشد که دیگران را به آن دعوت می‌کند. دل او به آن‌چه می‌گوید باید آرام باشد. دل می‌تواند دل را هدایت کند. دعوت و تبلیغ ما هنگامی مؤثر است که نشأت گرفته از درون باشد و این، نیاز به ایمانی دارد که در جان آدمی ریشه دوانده است. لذا این یک هشدار است برای دست‌اندرکاران این امر که اگر باوری راستین عامل حرکت‌شان نباشد نخواهند توانست در دیگران نفوذ کنند. امام صادق (علیه السلام) نیز ضرورت مطابقت قول و فعل عالمان و واعظان را این‌گونه بیان فرموده اند: «اگر عالم و دانشمند به علم خود عمل نکند، موعظه و اندرز او از دل‌ها می‌لغزد، آن‌چنان که باران از روی سنگ صاف و نشیب‌های لغزنده کوه صفا لغزان است.» (کافی، جلد ۱، ص ۴۴). حال باید دقت شود که مؤثرترین روش تبلیغی و تربیتی کدام است؟ «در تربیت چند چیز شرط است، یکی مشافهه و چشم به چشم بودن و نکته بعدی محبت و تقدس است.» توجه به این امر لازم است که «هدف ما آنهایی هستند که نماز نمی‌خوانند و یا به مسجد نمی‌روند و می‌خواهیم به نماز و مسجد دعوتشان کنیم، برای آنها باید برنامه داشته باشیم و یکی از برنامه‌های مهم ارتباط مستقیم است.» بنابراین در این زمینه می‌پذیریم که «تربیت باید نفس به نفس باشد، جوان به جوان، جوان‌های نمازخوان و مسجدی می‌توانند جوان‌های دیگر را جذب مسجد کنند و هم‌سالان خودشان را به پای نماز بیاورند.» لازم به نظر می‌رسد امام جماعت و هیئت‌امنا جهت انس با نوجوانان و جوانان وقت کافی صرف کنند تا در رهگذر دوستی و رفاقت به اهداف تربیتی دست یابند.

• بررسی میدانی علل عدم حضور نیافتن نوجوانان و جوانان در مسجد:

گاهی برخی عوامل محلی و منطقه‌ای باعث دفع نوجوانان و جوانان از مسجد می‌گردد. باید آنها را شناخت و در صدد اصلاح آن برآمد. از این عوامل می‌توان به بی‌ رغبتی به حضور در مسجد به جهت بدرفتاری برخی نمازگزاران، هم‌فکر نبودن با امام جماعت از نظر دیدگاه سیاسی، عیب‌های احتمالی بستگان و نزدیکان امام جماعت، طول کشیدن نماز جماعت، رفتار نامناسب متولیان و دست‌اندرکاران مسجد و... اشاره کرد.

• پاسخ منطقی به پرسش جوانان:

ذهن جوان سرشار از پرسش است. توفانی از پرسش‌ها و پیچیدگی‌ها در ذهن اوست. آرمان طلب و تعالی‌خواه است. روح پر متلاطم و پر کشش او قرار و آرام ندارد. اگر مامنی باشد و امام مسجد عالم و امینی که جوانان در حضور او آرام و قرار یابند و با کمال آرامش، نظرو پرسش خود را مطرح کنند و پاسخ بشنوند و نگران نباشند که مبادا متهم شوند، مبادا تکفیرشان کنند و انگشت‌نما شوند، به مساجد جذب می‌شوند، زیرا روح جوان مثل ماهی از مقابل فشار و تنگنا می‌گریزد.

• ایجاد ارتباط بین مساجد و مراکز تفریحی - ورزشی:

این دو نباید از هم جدا باشند. طبیعت نیاز دارد به مراکز تفریحی، فطرت هم نیاز دارد به مساجد ما باید در کنار مساجد مراکز تفریحی - ورزشی و در کنار مراکز تفریحی - ورزشی، مراکز عبادی داشته باشیم. بهترین عبادت‌ها آن وقت می‌شود که انسان طبیعتش با نشاط گردد تا این نشاط مقدمه نشاط معنوی او در مسجد و نماز و عبادت شود.

• زیباسازی فضای مسجد:

از آن جایی که طبع نوجوانان و جوانان، پاک، زیبادوست و پر نشاط می‌باشد، لذا به مکان‌های پاکیزه، زیبا، جذاب و دلپذیر بیشتر گرایش پیدا می‌کنند. بنابراین برای جذب آنان به مساجد باید به معماری اسلامی ایرانی توجه کرد و این مکان‌ها را آراسته و پاکیزه ساخت، فرش‌های مسجد تمیز و پاکیزه بوده، روشنایی در حد مطلوب و مسجد همواره معطر و خوشبو باشد و نماز گزاران با لباس پاکیزه و بوی خوش وارد مسجد شوند.

• تجهیز مساجد:

مساجد این ظرفیت را دارند تا اجتماعی باشند که کتابخانه، سالن مطالعه، کلاس‌های هنری، کارگاه‌های مهارت‌افزایی، کافی نت، بانک نرم افزار و... را در کنار دیگر فعالیت‌های خود در بر داشته باشند.

• ایده تحولی تبلیغ

- ایجاد مراکز مشاوره تربیتی در مساجد با مدیریت منسجم و استفاده از ظرفیت‌های محله
- تربیت مبلغ مسجدی برای دعوت از غیر مسجدی‌ها به مسجد
- ساخت سریال تلویزیونی با تم مسجد به طوری که جذابیت‌های مسجد را به خوبی بیان نماید.

• امتداد عینی

۷،۱. امام جماعت یکی از مساجد مشهد مقدس، یک میز و صندلی بیرون مسجد قرار می‌دهد و پشت آن می‌نشیند و به سؤالات شرعی مردم پاسخ می‌دهد. نکته جالب توجه این است که افراد با ظواهر مختلف، برای مسائل خود به ایشان مراجعه می‌کنند.

۷،۲. حجت‌الاسلام صرافیان، امام جماعت مسجد صنعتگران مشهد، بعضی از روزهای هفته، به همراه بعضی از شاگردان خود در مسجد، برای نماز صبح، به روستاهای اطراف مشهد، که از نعمت امام جماعت محرومند، می‌رود و اگر نیاز یا مشکلی داشته باشند، یکی از شاگردان خود را به امامت آنجا منصوب می‌کند تا به مشکلات روستا رسیدگی نماید.

۷،۳. امام جماعت شهرک شهید همت شاهرود، طبقه زیرین منزل خود را برای امورات فرهنگی و مذهبی اختصاص داده، که استقبال خوبی از آن صورت گرفته است. همچنین در ابتدای ورود به شهرک، که هنوز مسجدی ساخته نشده بود، ایشان، بلندگویی در خانه خود نصب کرده و از آن طریق، اذان را در محله پخش می‌کرده است.

کارکرد جهاد

۱. تعریف

جهاد "بذل جان و مال در راه خدا در جنگ با دشمن اسلام و مسلمانان" است. منظور از جهاد در مسجد در این نوشتار آن است

• ۲. چهارچوب کلی

مسجد باید بتواند اولاً دشمن را به مومنین بشناساند (دشمن‌شناسی) و بغض دشمن را در دل مومنین بکارد و افزایش دهد، اقدامات عملی در برابر اقدامات دشمن تعریف و اجرایی نماید.

لذا به لحاظ چارچوب نگاه ما به مسئله جهاد، جهاد در سه حوزه شناخت، گرایش و رفتار تعریف می‌شود و باید برای آن برنامه‌ریزی صورت پذیرد.

• ۳. اصول جهاد مسجدی

• وجوب جهاد به معنای وجود تقابل همیشگی میان مسلمانان و غیرمسلمانان نیست، بلکه جهاد به منزله آخرین راه حل برای تثبیت مصالح اسلام و مسلمانان است.

• پیش از آغاز جهاد، لازم است که طرف مقابل را به اسلام و تعالیم الهی آن و رها کردن کفر و عصیان در برابر خدا و زیرپا نگذاشتن حقوق انسانها دعوت کرد و ابتدا باید به مناطق نزدیک‌تر به سرزمین اسلامی پرداخت.

• فرار از میدان نبرد جایز نیست، مگر در موارد استثنایی.

• به نظر مشهور در فقه اسلامی، جهاد ابتدایی واجب کفایی است، یعنی اگر تعداد مجاهدان آماده برای جهاد، کافی باشد، جهاد از عهده دیگران برداشته می‌شود، اما اگر حاکم به دلایل خاصی حضور کسانی را در جنگ ضروری بداند، جهاد برای آنها واجب عینی می‌شود. پس از حضور در صحنه جنگ و رویارویی دو طرف، جهاد واجب عینی است و انصراف از آن حرام است.

• شرایط مذکور در منابع فقهی برای جهادگران عبارت است از: مرد بودن، عاقل بودن، آزاد بودن (برده نبودن)، داشتن توانایی جسمی و مالی بر جهاد، نداشتن عذر شرعی بر ترک آن. بنابراین، جهاد از عهده بردگان، زنان، کودکان، دیوانگان، پیرمردان، نابینایان و کسانی که به سبب شدت بیماری یا به سبب نقص عضو توان جهاد را ندارند، ساقط است. همچنین جهاد از عهده کسی که پدر و مادرش راضی به شرکت کردن او در جهاد نیست، برداشته شده است، مگر آنکه جهاد

- برای او واجب عینی باشد.
- جنگ در ماه‌های حرام بوده مگر آنکه دشمن آغازگر جنگ باشد و حرمتی برای ماه‌های حرام قائل نباشد.
- فرار از جنگ حرام، بلکه از گناهان کبیره است، مگر آنکه شمار مسلمانان کمتر از نصف نیروهای دشمن باشد، که در این صورت مقاومت در برابر آنها واجب نیست.
- بر امام یا منصوب از جانب او واجب است قبل از آغاز به جنگ، کفار را به اسلام (شهادت به توحید و رسالت پیامبر ﷺ و لوازم آن از اصول و فروع دین) فراخواند، مگر آنکه پیش از آن، دعوت به آنان رسیده باشد، که در این صورت تکرار دعوت مستحب است.
- مستحب است آغاز جنگ پس از اقامه نماز ظهر و عصر باشد و شروع آن قبل از زوال و نیز یورش شبانه جز در حال ضرورت مکروه است.
- جنگیدن با دشمن با هر نوع سلاح و با هر کیفیتی که منجر به پیروزی گردد جایز است؛ لیکن قطع کردن درختان، پرتاب آتش و گسیل کردن آب به سوی دشمن جز در حال ضرورت مکروه است. در حرمت ریختن سم بر دشمن یا کراهت آن در غیر حال ضرورت اختلاف است. برخی، بریدن درختان، خراب کردن دژها و به کارگیری منجنیق را تنها در صورت توقف پیروزی بر آن جایز دانسته‌اند.
- کشتن زنان، کودکان، دیوانگان و نیز ناتوانان از جنگ، مانند افراد پیر، نابینا و زمین‌گیر در صورتی که از فکر و نظر آنان در جنگ استفاده نشود، حرام است، مگر در حال ضرورت، مانند آنکه کفار از وجود آنان به عنوان سپر استفاده کنند یا چیره شدن بر دشمن منوط به کشتن آنها باشد.
- مثله کردن دشمن به بریدن گوشه‌ها، بینی و سایر اعضا حرام است.
- نیرنگ در جنگ، جز در صورتی که دشمن امان داشته باشد، جایز است.
- یاری گرفتن از کفار در جنگ در صورتی که مصلحت اقتضا کند و خیانت‌پیشه نباشند جایز است.

۴. نظام مسائل

مسئله جهاد در ادیان مختلف به نحوی مورد نیاز بوده است. هجوم جریان های معارض با دین آسمانی مسئله ای به نام جهاد دفاعی یا جهاد ابتدایی را مورد ضرورت قرار می داد. تاریخ اسلام نشان می دهد که همواره مردان غیور و بزرگی بوده اند که برای دستیابی به اهداف متعالی و سربلندی و عزت اسلام با استبداد و ظلم به مبارزه پرداخته اند؛ تاریخ معاصر کشور ما نیز حاکی از حضور گسترده علما و روحانیت متعهد و انقلابی در پیشاپیش هر حرکت ضد استثماری است؛ هم چنین در پرتو حضور در مسجد است که در جهاد و حرکت های انقلابی خود به پیروزی دست می یابند.

پیامبر اسلام ﷺ به عنوان آخرین فرستاده خداوند و والاترین انسان، به امر پروردگارش با نژادپرستی و استثمار ظالمانه انسان ها مبارزه و دیگران را نیز به آزادی سفارش می فرمودند؛ ایشان، از خانه خدا مردم را به ستم ستیزی و مبارزه با ظلم دعوت نموده و در همان مکان نیز به سازماندهی و هماهنگی نیروها و طراحی نقشه ها می پرداختند؛ با نگاهی به تاریخ بنای نخستین مسجد توسط رسول خدا ﷺ در خواهیم یافت که بنای این مسجد در برهه ای از زمان رسالت آن حضرت اتفاق افتاد که ایشان در حال مبارزه علیه مشرکان بودند؛ بنابراین پایه و اساس مسجد در دوران مبارزاتی پیامبر ﷺ صورت پذیرفته و به مرکزی قیام و جهاد علیه کفار تبدیل شده بود؛ رسول گرامی اسلام ﷺ و پیروان ایشان، فعالیت های متعددی را در مسجد انجام داده و تنها به بُعد عبادی آن بسنده نمی کردند؛ ایشان به طور مرتب در مسجد گردهم آمده و پیرامون مسائل دینی با یکدیگر گفتگو می نمودند؛ هم چنین در هنگام جنگ ها این مسجد بود که به پایگاهی برای حضور سپاهیان، مشورت با آنان و برنامه ریزی برای جنگ ها تبدیل شده بود؛ مسجد در زمان صلح یا جنگ در خدمت جامعه بود و نتیجه جنگ ها و برخوردهای نظامی توسط مشاوران جنگی در مسجد به اطلاع مردم می رسید.

یکی از فعالیت هایی که در مساجد انجام می شود و منحصر به زمانی خاص نمی شود، آشنا نمودن مردم با ظلم و جور و مبارزه با آن است؛ با تأمل در دوره های مختلف تاریخ این مرز و بوم می توان دریافت که اکثر مبارزات سیاسی مردم برضد حکومت های ظلم از مساجد سازماندهی شده و مساجد نقشی محوری و تعیین کننده در حضور گسترده

مردم به منظور پاسداشت از کیان جامعه و دین اسلام داشتند؛ اگرچه نباید از نقش امامان جماعت مساجد و فعالیت‌های ایثارگونه آنان در این راه به سادگی گذشت و آن را نادیده گرفت.

در جریان انقلاب اسلامی، مساجد و روحانیت در شکل‌گیری نهضت اسلامی و مبارزه علیه ظلم رژیم طاغوت نقشی بسزایفا نموده است؛ با آغاز جنگ تحمیلی نیز، روحانیت متعهد و انقلابی به منظور تبلیغ و ترویج معارف دینی و تقویت روحیه رزمندگان عازم جبهه‌ها شده و به‌عنوان روحانی تبلیغی، فرهنگی، فرهنگی در مناطق عملیاتی حضور یافتند؛ البته برخی از روحانیون که امامت جماعت مساجد را برعهده داشته و حضور در جبهه به‌طور مداوم برایشان میسر نمی‌شد، با فعالیت‌های تبلیغی و اشاعه فرهنگ ایثار و شهادت، در شرکت مردم انقلابی ایران در جبهه‌ها نقش تعیین‌کننده و کلیدی داشتند.

با توجه به این‌که در دوران نهضت اسلامی ایران، از سال ۱۳۴۲ و قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، تمام رسانه‌های گروهی و ارتباط جمعی در اختیار رژیم شاه بود؛ هم‌چنین نیروهای انقلابی از امکان هرگونه فعالیت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی محروم بودند؛ درنتیجه مساجد، رسانه ارتباط جمعی مناسبی برای آگاهی مردم و اطلاع‌رسانی و پایگاهی باارزش به منظور سازماندهی و هدایت انقلابی ملت بودند.

مساجد به پایگاه‌های نیرومند انقلاب اسلامی و سنگرهای مستحکم مبارزه تبدیل شدند؛ اقبال انقلابی به‌روش وفاق گروهی در درون این پایگاه‌های عظیم محلی با مسئولیت‌های دینی، تصمیمات انقلابی و تعاون اجتماعی آشنا شده و خود را برای یک نبرد طولانی به‌منظور حاکمیت بر سرنوشت خویش آماده کردند؛ درهمین رابطه امام امت از مسجد به‌عنوان "سنگر" یاد کردند. کارکرد دیگر مساجد، سازماندهی و هدایت اجتماعی است که روحانی محل با بهره‌مندی از سیره و اخلاق اولیای دین، به‌خوبی این وظیفه را انجام می‌داد؛ مساجد پایگاه تجمع نیروهای انقلابی و مبدأ حرکت تظاهرات و ابراز اعتراض‌های مردم بود.

در دوران دفاع مقدس نیز شاهد آن هستیم که مساجد پایگاه اعزام نیروهای داوطلب و سازماندهی آنها و همچنین محل جمع‌آوری کمک‌های مردمی برای رزمندگان هستند.

امروزه با توجه به اینکه مسئله جهاد به نهادهای نظامی سپرده شده است، مساجد کارکرد بخصوصی در این زمینه دارا نمی‌باشند. سازمان بسیج متولی جذب و سازماندهی و آموزش نیروهای مردمی داوطلب شده است. کاری که در ابتدای انقلاب توسط مساجد و نیروهای مردمی انجام می‌شد امروز برایش سازمان ایجاد کرده اند و این کارکرد را از مساجد سلب نموده اند. به نظر می‌رسد در وضعیت کنونی تعامل بسیج به عنوان متولی این امر و نهاد مسجد از مسائل مهم این حوزه به شمار می‌رود که می‌تواند مساجد را به نسبت قبل پر رونق تر کند.

• ۵. راهکارها

با توجه به چارچوب نگاه به جهاد مسجد راهکارها را می‌توان در سه حوزه زیر تعریف نمود:

۱. دشمن شناسی

- روش‌های انسانی، احسان و اکرام برای جذب
 - ظاهر شدن نیروهای خودی در صحنه مسجد در چهره مدافع حقوق شهروندان در مسایل صنفی و به دست گرفتن پرچم مطالبات عادلانه و جلوگیری از پرچمدار شدن نیروهای غیر خودی در مطالبات صنفی و اجتماعی.
 - ایجاد امید و نشاط و نگاه خوشبینانه به آینده در بین مردم برای مقابله با جنگ نرم
 - شبکه سازی اجتماعی درون مسجد با مسئولیت دادن به هر يك از نیروهای خودی برای جذب ۵ تا ۱۰ نفر
- روش‌های اقناع سازی و روشنگری
 - برپایی کرسی‌های آزاد اندیشی توسط اساتید و دانشجویان خودی در مسجد و گسترش فضای عقلانی تحلیل و بررسی اوضاع کشور به شکل هدفمند و هدایت شده
 - برخورد‌های منطقی متکی بر فکر، تدبیر و تأمل و پرهیز از افراط و تفریط با عوامل پیاده نظام دشمن در جنگ نرم

- روشنگری و اطلاع رسانی به موقع ، عالمانه و هنرمندانه در تبیین مسایل و حوادث ، مقابله با شایعات و اقناع سازی نسبت به آنها با بهره گیری از روش های مختلف به ویژه مناظره.
- بهره گیری از توابین حوادث اخیر جهت اقناع سازی و روشنگری به شکل هدمندو کنترل شده.
- داشتن رسانه در فضای مجازی که توسط جوانان مسجدی اداره شده و عملیات آفندی و پدافندی انجام می دهد.
- روش های مدیریت فتنه ها و حوادث
- جلوگیری از ایجاد فضاهای هیجانی و احساسی توسط دشمن در سطح دانشجویان در عین حال ایجاد وضعیتی برای بروز عواطف و هیجانات و ابراز عقاید بدون ترس و اضطراب به منظور ایجاد تعادل روانی - اجتماعی در بین مردم
- فضای مسجد را نباید گذاشت به هیچ وجه امنیتی شود و در حوادثی که روی می دهد باید به طور جدی از تشدید خشونت جلوگیری کرد. مقابله با جنگ نرم باید با ابزار و روش های نرم انجام شود.
- چون در جنگ نرم تشخیص خودی از غیر خودی بسیار دشوار است لذا باید افرادی برای حضور در خط مقدم این جبهه قرار بگیرند که کارشناس و خبره باشند و مراحل روانشناسی جنگ نرم را به خوبی بدانند.
- روش های تحکیمی، بنیادی و زیرساختی
- مطالعه و تحقیق اساتید و دانشجویان در مورد غرب ، علوم غربی و مبانی آن و نمایش تناقضات و تضادهای درونی آنها
- شناخت مستمر و به روز دشمنی های با اسلام و آماده سازی اذهان عمومی برای مقابله با جنگ نرم.
- بازایی حقیقی هویت اسلامی- ایرانی
- ایجاد حلقه های مطالعاتی مانند دوره های مطالعاتی آثار شهید مطهری و شهید آوینی و...

۲. ایجاد بغض به دشمن و روحیه جهاد

- نمایش مستندهایی که ظلم استکبار و دشمن را به مومنین و مسلمانان تشریح می‌کند.
- واکاوی و بازگویی ظلم‌های دشمن در حق مومنان و مسلمانان مخصوصا ظلم‌های پنهان
- مشارکت در مراسم‌های استکبارستیزانه مثل روز قدس
- گفتن تکبیر در مسجد
- طراحی بازی‌هایی برای کودکان و نوجوانان برای حمله به مواضع دشمن
- اتصال روضه‌ها به مسائل سیاسی
- برگزاری مجالس روایتگری مجاهدان (مثلا مبارزان خط سوریه)

۳. اقدامات عملی در مقابله با دشمن

- آموزش نظامی مستمر و کارا به مومنان
- برگزاری اردوهای نظامی
- جمع‌آوری هزینه برای کمک به مومنانی که در صف جهاد هستند.
- ایجاد پویش و جمع‌آوری هزینه برای مقابله با مصادیق ظلم مثلا از بین بردن صاحبان سایت‌های تولیدکننده محتوای مستهجن
- آموزش هک به نوجوانان و جوانان برای ضربه به سایت‌های صهیونیستی یا سایت‌های مستهجن یا...
- تقویت پویش عدم خرید کالای صهیونیستی در محله

• ۶. ایده تحولی جهاد

- جمع‌آوری کمک‌های مردمی از مسلمانان جهان برای تعیین جایزه برای پاکسازی جهان از سران شرکت‌های تولیدکننده محتوای مستهجن
- ایجاد گروه‌های هکری برای حمله به سایت‌های دشمن
- شبیه‌سازی جنگ و جهاد برای نوجوانان مسجدی

• ۷. امتداد عینی

یکی از زمان‌هایی که مساجد و ائمه جماعات نقشی مؤثر و فعال در آن داشتند، دوران دفاع مقدس بود. مساجد در دوران دفاع مقدس، کانون اصلی تحولات جنگ در پشت جبهه‌ها بودند. جذب جوانان برای پیشبرد اهداف انقلاب، ایجاد روحیه حماسی در بین رزمندگان، ساز و کار مراحل مختلف اعزام و صدها فعالیت دیگر در پشت جبهه‌ها در مساجد شهرها مدیریت می‌شد. آموزش و جذب نیرو از دیگر نقش‌های مهم مساجد در دوران دفاع مقدس بود. ابوالفضل ایرانخواه از رزمندگان هشت سال دفاع مقدس در خاطراتش به این نکته اشاره می‌کند و می‌گوید: «آموزش‌های اولیه نظامی مثل آموزش کار با سلاح‌های سبک مثل کلاشینکف، ژ ۳، ام. یک و انواع سلاح کمری و بعضی مسائل مثل نظام‌جمع و... در مساجد و محوطه آن انجام می‌شد و در ابتدای جنگ بسیاری از افراد اعزامی با همین آموزش‌ها در جبهه‌ها حضور می‌یافتند تا اینکه پادگان‌ها و مراکز آموزش بسیج در منطقه احداث شد و دوره‌های ۴۵ روزه آموزشی که هم مفصل‌تر و هم تخصصی‌تر بود در این مراکز، انجام شد». نقش تاریخی مسجد جامع خرمشهر در اتحاد و روحیه دادن به رزمندگان و مردم ایران به خوبی بر نقش مهم مساجد صحنه می‌گذارد. اگر مسجد خرمشهر نبود خبری از مقاومت چند روزه این شهر نبود و در همان روزهای نخست این شهر به اشغال دشمن درمی‌آمد. مسجد خرمشهر با پشتیبانی از رزمندگانی که از شهر دفاع می‌کردند در واقع مرکز ثقل و گرانیگاه دفاع جانانه این شهر بوده است.

حتی مساجد برای افراد پشت جبهه هم به محلی مناسب جهت حرکت رو به تعالی به حساب می‌آمد. مساجد در دوران دفاع مقدس از جمله مراکز مهم اعلام اقلام مورد نیاز جبهه‌ها و نیز محل جمع‌آوری کمک‌های مردمی بودند. مردم به نسبت توانی که داشتند، هدایا و کمک‌های خود را به مسجد که به پایگاه‌های جمع‌آوری کمک‌های مردمی مبدل شده بود، تقدیم می‌کردند.

کارکرد وحدت آفرینی

۱. تعریف

وحدت در اصل بیان کننده "یکی شدن، یکرنگی، همبستگی، همگرایی، همدلی و حرکت در یک مسیر واحد برای رسیدن به مقصدی واحد" می باشد.

۲. چهارچوب کلی

وقتی از وحدت و همبستگی صحبت میکنیم، این وحدت بایستی حول مفهوم و یا مفاهیمی باشد. در اسلام چهارچوب های متعددی وجود دارند که در وحدت و همگرایی مسلمانان نقش غیرقابل انکاری دارند که در یک نگاه کلی می توان آنها را اینگونه نام برد:

۱- وحدت حول محور ارزش های انسانی.

۲- وحدت حول محور ایمان.

۳- وحدت حول محور اسلام.

۴- وحدت حول محور امامت و ولایت.

۵- وحدت حول محور مسجد.

۳. اصول وحدت آفرینی

• در مسجد غریب و آشنا مساوی اند و به یک اندازه بهره مند می شوند و هر که در آن واقع می شود گویی دیر زمانی است که با دیگران برادر است و پیمان خوت بسته است.

• مساجد از آن خدا و مردم بندگان خدایند و خانه خدا متعلق به همه بندگان است.

• مسجد طراز اسلامی یادآور استمرار وحدت بین مسلمین است که این یادآوری در روز سه، یابنچ نوبت با ندای الله اکبر و حضور مسلمانان در مسجد جهت اقامه نماز انجام می گیرد و دائماً به آنها لزوم حفظ این وحدت را گوشزد می کند.

• در تمامی مساجد موجود در جهان اسلام، مشاهده می شود که همگی آنها در

- بکارگیری رنگهای متنوع از چارچوب وحدت گونه ای پیروی می کنند استفاده از رنگهای سبز، فیروزه ای و آبی، بسیار معمول و فراگیر می باشد.
- مسجد در شهر و محیط زندگی نه تنها جامعه بشری را به وحدت و همسویی فرا می خواند بلکه نوع ساختار فضای روستایی و شهری را با حضور خود چنان شکل می دهد که همانند نقطه ثقل و گرانیگاه، دیگر مکانها و مناطق مسکونی، تجاری، فرهنگی و عبادی را نیز به سمت خویش متمرکز می سازد.
 - تمامی مساجد موجود در کره خاکی از حیث سمت و جهت قرارگیری دارای وحدت جهت و انسجام می باشند. سمت و سوی همگی آنها به سوی کعبه، اولین خانه خداپرستی و توحید است.
 - نماز جماعت مهم ترین نماد وحدت انسجام و همبستگی در مسجد است.
 - جایگاه رفیع امامت مسجد توسط ائمه جماعات به عنوان نفر اول مسجد، یکی از محورهای وحدت آفرین مسجد است.
 - سه مؤلفه مشترک، مثلث وحدت مسلمانان را تکمیل می کند: ۱- قرآن کریم ۲- پیامبرگرامی اسلام ﷺ ۳- مسجد به عنوان، بستر این مثلث
 - با حضور در مسجد در اوقات مختلف شبانه روز، ضمن آگاهی از وضعیت همدیگر زمینه انس و آشنایی و رفاقت بیشتر را در بین خود فراهم سازند.
 - اعتکاف یکی دیگر از کارکردهای وحدت آفرین مسجد است چرا که مؤمنینی که سه شبانه روز در کنار هم و با یک نیت در مسجد جمع می شوند آنقدر احساس همبستگی می کنند که جدایی و فراق بعد از پایان مراسم برایشان بسیار سنگین خواهد بود.
 - مسجد کانون تفاهم و نزدیک شدن دل ها به هم و مرکز با خبر شدن مؤمنان از احوالات برادران دینی و رسیدگی به مشکلات یکدیگر است.
 - امام جماعت مساجد باید در مسجد جدا از اجرا برنامه های دینی و مذهبی در دیگر امور و فعالیت های اجتماعی که باعث رونق مسجد و تقویت روحیه مردم مخصوصا جوانان شود فعالیت کنند، تا مسجد را پایگاهی برای گذراندن اوقات فراغت و مکانی امن برای فعالیت ها روزانه خود انتخاب کنند.

۴۰. نظام مسائل

از آنجا که رمز پیروزی، سعادت و سربلندی مسلمین اتحاد و همبستگی آنهاست از مهمترین کارکردهای مسجد طراز انقلاب اسلامی نیز ایجاد همبستگی، اتحاد و وحدت بین مسلمانان و در جامعه است چرا که همگان اذعان دارند که اتحاد و یکپارچگی، وحدت کلمه و همبستگی موضوعی است که همواره مورد توجه و توصیه خدا و رسول و سفارش اکید پیشوایان معصوم دین بوده است.

با توجه به اهمیت و نقش اتحاد و همبستگی و انسجام مسلمین در پیروزی آنها بر باطل و تأکید موکد اسلام بر حفظ وحدت و یکپارچگی و نیز با توجه به اینکه دشمنان قسم خورده ی اسلام و مسلمین از صدر تا کنون در پی ایجاد اختلاف و تفرقه بین مسلمانان به منظور رسیدن به اهداف شوم خود هستند، پس برای دفاع از اسلام می‌طلبید که مسلمانان روز به روز با هم متحد تر و همگرا تر شوند تا بدین وسیله نقشه های پلید دشمنان را نقش بر آب نمایند. لذا مهم ترین مسائلی که در وحدت آفرینی مسجد با آن مواجه ایم را بایستی مطرح کنیم و برای آن راه حلی بیابیم.

یکی از مسائل مهم در وحدت آفرینی مساجد عدم توجه به فرم و نمای ظاهری مساجد است. در معماری اسلامی به صریح می‌توان شاهد این نمادهای وحدت آفرین باشیم؛ در صورتیکه امروزه در ساخت مساجد اهمیتی به آن داده نمی‌شود. مسئله دیگر عدم توجه به مسجد به عنوان مرکز ثقل محله و شهر است که در صورت اهتمام به آن کارکرد وحدت آفرینی مسجد تقویت می‌شود.

مسئله دیگر اختصاص مسجد به یک جناح خاص سیاسی و یا گروهی خاص از مردم است که امروزه در نقاط مختلفی از کشور دیده می‌شود و موجب پراکنده شدن سلائق مختلف و عدم وحدت آنها با دیگران می‌شود.

نکته دیگر تحجرگرایی و مقدس مآبی ارکان مسجد علی الخصوص امام جماعت است که باعث رانده شدن طیف عظیمی از جوانان و مردمی می‌شود که با اینکه علاقه مند به حضور در مسجد اند اما به دلیل نگاه های خاصی که به آنها دارند منصرف از حضور در مسجد می‌شوند.

• ۵. راهکارها

مسجد مهم‌ترین مرکز برای پیدا کردن همدل و همراز است. چرا که مومنین برادران یکدیگرند. پس هر چقدر این همدلی و محبت بیشتر شود اتحاد و یگانگی آنها بالاتر می‌رود.

پس مسجد برای ایجاد وحدت بهتر است راهکارهایی در راستای موارد ذیل را عملیاتی کند:

• ایجاد بستر اشتراک‌گذاری تجربیات

اینکه مومنین بدانند که در مسجد از تخصص و تجربه آنها استفاده می‌شود و یا حداقل کسی هست که به این تخصص و تجربه بها بدهد، باعث همدلی و وحدت آنها خواهد شد.

• ایجاد بستر تشکر و گسترش روحیه تشکر کردن

فعالیت‌های مسجدی عمدتاً داوطلبانه است. هر چند مومنین مخلصانه در راه رضای خدا فعالیت می‌کنند اما اگر دیده نشوند باعث دل‌سردی می‌شود و برعکس در صورت بازخورد و بازتاب مناسب و تشکر از ایشان هم دل‌گرمی لازم به وجود می‌آید و هم باعث وحدت و همدلی بیشتر مومنین می‌شود.

ایجاد بسترهای تقویت ارتباطات غیررسمی و دوستی

در محیط رسمی نماز و نیایش برقراری ارتباط دوستانه کمی سخت است. اما اگر بستر لازم در مسجد برای دوستی و ارتباطات غیررسمی ایجاد شود اتفاقات شگرفی می‌افتد. باید توجه داشت که این بستر با توجه به نوع مخاطب تفاوت می‌کند. مثلاً بستر ارتباط خانم‌ها با هم با بستر ارتباطی آقایان متفاوت است. و یا کودکان با بزرگسالان تفاوت‌های زیادی دارند.

• گسترش فرهنگ مصافحه و معانقه

محبت جسمی و فیزیکی یکی از بهترین راه‌های ایجاد وحدت و همدلی است. از این منظر مصافحه و معانقه مومنین در دین ما ثواب عجیبی دارد.

• تعریف اهداف مشترک

هرچند مومنین به طور کلی هدف مشترک دارند که آن قرب الهی است اما به صورت مصداقی و عملیاتی تر لازم است اهداف مشترک بین مومنین مخصوصا در گروه‌ها و سنین مرتبط ایجاد شود. مثلا گروهی یک هدف علمی را دنبال کنند و گروه دیگر هدف قرآنی و... این تعریف کارها باعث ایجاد حس مسئولیت از طرفی و همدلی و همزبانی و وحدت از طرف دیگر می‌شود.

• ۶. ایده تحولی وحدت آفرینی

• پیوند مساجد اسلامی به صورت اتصال مساجد فعال به مساجد غیرفعال و همچنین مساجد داخل کشور به خارج از کشور و ایجاد نوعی گردشگری مسجدی

• ایجاد ساختار حضور و غیاب و پیگیری از احوالات و تماس تلفنی و مجازی با نمازگزاران و برنامه داشتن برای رفع گرفتاری‌ها (مثل عیادت در هنگام بیماری)

• برگزاری مراسم و بستن عقد اخوت میان مومنین داوطلب در روز عید غدیر

• ایجاد گروه‌های مسجدی با دادن حق عضویت در قبال خدمات اخروی به یکدیگر مانند ادای نماز و روزه قضای فرد پس از فوت و ...

• ۷. امتداد عینی

۷/۱. حجت‌الاسلام عباسی، امام جماعت محله شهرک شهید همت شاهرود، با برگزاری مراسمات مختلف و مسابقات متنوع، در محوطه شهرک و همچنین، باراه‌اندازی اردوهای خانوادگی برای مردم شهرک‌نشین، باعث آشنایی خانواده‌ها با هم و ایجاد صمیمیت بین آنها شده است. در مراسمات مختلف، مردم شهرک، دست به دست هم می‌دهند و به اجرای برنامه کمک می‌کنند. همچنین، اردوهای خانوادگی، راهی شده است برای حل اختلافات همسایگی و ایجاد صمیمیت روزافزون. ایشان شیوه کارش را اینگونه توضیح می‌دهد:

«این شهرک مملو از افرادی است که از دور و نزدیک شهر شاهرود آمده‌اند؛ پس قرابتی در وهله اول با هم ندارند. در نتیجه باید راهکاری پیدا می‌شد تا مردم را به هم

نزدیک کرد، صله رحم برگزار کرد، مردم را با هم آشنا کرد، با هم رفیق کرد، تا معنای همسایگی چون آنچه در اسلام بیان شده ترویج پیدا کند. در نخستین گام به دلیل کثرت افراد غیربومی در این شهرک، شناخت مردم را در دستور کار قرار دادیم؛ یعنی فراهم آوردن مکان و امکانی برای شناخت مردم از همدیگر و ما از مردم، تا بتوانیم به مثابه یک گروه، در راستای ترویج دین مبین اسلام، کارهای گروهی را صورت دهیم. امروز هر میزان شناخت همسایه‌ها نسبت به یکدیگر بیشتر باشد فعالیت‌های اجتماعی، حضور در جمع و بسیاری مسائل دیگر از جمله امنیت به مراتب ارتقا می‌یابد پس برای نخستین هدف، ما این قبیل محافل را در راستای شناخت افراد از یکدیگر پایه‌گذاری کردیم که این کار چند فایده ویژه دارد؛ نخست اینکه مردم از هم شناخت پیدا می‌کنند، یک گروه می‌شوند و بنابراین خودبه‌خود ضریب امنیت بالا می‌رود. اتفاقی که امروز در این شهرک رخ داده، آن است که پس از برگزاری محفل انس با قرآن که هر شب برگزار می‌شود، زنان و مردان محل گردهم آمده و باهم پیرامون موضوعات شهرک صحبت می‌کنند، باهم آشنا می‌شوند، از مشکلات مشترک می‌گویند، از راهکارهای رفع آن، از آسفالت فلان کوچه تا تردد فلان افراد در خیابان و.... این‌ها مسائلی است که می‌تواند یک گروه هم هدف را ایجاد کند تا شاهد ارتقای امنیت باشیم.

از سوی دیگر ما شب‌ها شاهد هستیم که معضلات شهرک در همین نشست‌ها پیگیری می‌شود و اتفاقات بسیار خوبی در این حوزه رخ داده است، ما همه‌شب میزبان مردمی هستیم که همین مشارکتشان سبب شد تا اصلاً چنین محفلی راه‌اندازی شود.»

از طرف دیگر، این روحانی برای ایجاد صمیمیت بین اهالی شهرک، اردوهای تفریحی خانوادگی در اطراف شاهرود راه‌اندازی کرده، که با استقبال و مشارکت خوب مردم مواجه شده است. در این برنامه‌ها اگر اختلافی بین اهالی محل باشد نیز، با وساطت ایشان و سایر مردم، رفع کدورت صورت می‌گیرد. حجت‌الاسلام عباسی می‌گوید:

«در این شهرک خانواده‌ای وجود دارد که در سال‌های گذشته به دلیل خلوت بودن، عدم روشنایی کافی، آسفالت نبودن و حتی احساس ناامنی، می‌خواستند خانه‌شان را بفروشند و شهرک همت را ترک کنند اما همین اتفاق، همین اجتماعات و همین مردم باعث شدند که این خانواده امروز منزلشان را با هیچ چیزی عوض نمی‌کنند.»

کارکرد خدمت‌رسانی

۱. تعریف

خدمت عملی است که عامل، در آن، با اندیشه و انگیزه‌ی گره‌گشایی به رفع و فتق امور مربوط به مردم می‌پردازد.

۲. چهارچوب کلی

«خدمت» مفهوم گسترده‌ای دارد و همه امور اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را دربرمی‌گیرد. بنابراین، عملی که عامل در آن با اندیشه و انگیزه‌ی گره‌گشایی به امور مردم می‌پردازد شامل مفهوم خدمت می‌شود.

۳. اصول خدمت‌رسانی

- مراد از خدمت‌رسانی، عزم برای گره‌گشایی از مشکلات روزمره‌ی مربوط به مردم و رفع احتیاجات و نیازمندی‌های آنان و گشودن راه پیشرفت جامعه، با هدف و انگیزه‌ی یآوری و احسان به هم‌نوعان، در جهت عمل به وظیفه‌ای است که از ناحیه خداوند مورد توجه قرار گرفته است.
- تأمین هرکدام از نیازهای واقعی و فطری انسان‌ها خدمت است.
- خدمت‌رسان در خدمت‌رسانی مخدومین را احترام کرده و آنان را عزیز شمارد.
- خدمت‌رسان در خدمت‌رسانی اندیشه‌ای جز انجام وظیفه و قربت الهی نداشته باشد
- شخص خدمت‌گزار کارهای نیک خود را به رخ خدمت‌شوندگان نکشد، بر آنان منت نهد و اذیت و آزارشان نرساند؛
- خدمت‌رسان کسی است که گزینشی عمل نمی‌کند و همه را با یک چشم می‌نگرد.
- خدمت‌رسان نسبت به نیازها و مشکلات دیگران بی‌تفاوت نیست و احساس مسئولیت و دلسوزی می‌کند.
- خدمت به دیگران، تنها به خرج مال و کمک به معیشت و وضع اقتصادی آنان

نیست. حتی واسطه شدن برای حل مشکل، شاد کردن غمگینان نوعی خدمت است.

• ۴. نظام مسائل

یکی از کارکردهای مهم مساجد در طول تاریخ معاصر ایران، نقش خدمت رسانی آن به مردم می باشد. از آنجا که مساجد از همان آغاز، مکانی برای عبادت و تلطیف روحیه مردم بوده است و در چنین اجتماعی، طبقات مختلف مردم به دور از هرگونه تشخیص و امتیاز مادی و طبقاتی شرکت می کنند، روحیه تعاون و همبستگی در آنجا تقویت می گردد. امروزه به دلیل کارکرد زدایی دولت ها و سیاست هایشان از مسجد باعث شده اند که این نهاد پراهمیت اجتماعی از لحاظ خدمت رسانی محدود شود و کارکردهای خودش را از دست بدهد. امروزه بسیاری از مساجد تبدیل به نماز خانه ای برای سالمندان شده اند که عاری از هرگونه خدمت رسانی می باشند. از مسائل مهم در این حوزه تغییر نگاه حاکمیت به مسجد به عنوان مهم ترین پایگاه اجتماعی در جامعه ایران می باشد که می توانند از طریق خدمت رسانی در ابعاد مختلف، سرمایه اجتماعی بیافرینند. متأسفانه در سایه غفلت مسئولان در ادوار مختلف رفته رفته مساجد لحاظ کارکرد خدمت رسانی کم رنگ شدند و به حاشیه رفتند و نهادهای موازی مسجد جایگزین آن شدند. فرهنگسراها، خانه های قرآن و... از جمله این نهاد ها هستند. مسئله اصلی در این حوزه عدم محور قرار دادن مسجد به عنوان محل اصلی خدمت رسانی در ابعاد مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی است که بایستی از طریق تغییر ریل در سیاست های حوزه مسجد اتفاق بیفتد.

• ۵. راهکارها

۱. کنترل تنش های اجتماعی

یکی از مشکلات جدی در جوامع گوناگون از جمله ایران، اختلافات و صف بندیهای گروه های مختلف اجتماعی در برابر یکدیگر است. اختلافات قبیله ای، طایفه ای و یا صف آراییهای اهالی روستاها، شهرها و محله ها در برابر یکدیگر از این دست قلمداد می شود. این تنشها گاهی با گذر زمان به صورت مزمن در آمده، بخشی از تاریخ مناطق را به خود

اختصاص می‌دهد و در مواردی منجر به قتل نفس و خسارات مالی فراوان می‌گردد.

پایگاه‌های پاک معنوی مانند مساجد و روحانیون، تاکنون در کاهش این کشمکش‌های رنج آور بسیار مؤثر بوده اند و اگر روحانیون به خوبی وظیفه خود را انجام دهند، می‌توانند مسجد را کانون محبت و رفع تنش‌های اجتماعی قرار دهند. برای دستیابی به این هدف، می‌توان از طرق ذیل بهره برد:

• الف. جلسات وحدت در مسجد

با دعوت از سران درگیری‌ها، تشکیل جلسه با آنان و نصیحت آنها با استدلال به آیات قرآنی و روایات، به خوبی می‌توان زمینه همدلی و دوستی بین آنان را فراهم و از آنان خواست که در کاهش درگیری‌های اجتماعی تلاش کنند.

• ب. سخنرانی

در سخنرانی‌ها می‌توان با استفاده از آیات و روایات مربوط به پرهیز از اختلافات، گسترش اخوت و برادری، اصلاح بین مؤمنین و... مردم را به دوری و اجتناب از درگیری ترغیب کرد.

• ج. مراسم

اعیاد و عزاداری‌های معصومین علیهم‌السلام، زمان‌های مناسبی است که از گروه‌های درگیر برای شرکت در مراسم دعوت و با گرمی از هر دو یا چند دسته استقبال و بین آنان صلح و صفا ایجاد شود.

• د. هماهنگی بین مساجد

در مناطقی که چند مسجد و یا چند محله مجزای وجود دارد، روحانی می‌تواند با برقراری نماز جماعت در مساجد و یا محله‌ها به صورت نوبتی و دعوت از همه مردم برای شرکت در نماز جماعت، زمینه همدلی را فراهم سازد؛ مثلاً نماز ظهر و عصر را در یک مسجد و نماز مغرب و عشا را در مسجد دیگر برگزار کند.

• ه. هماهنگی بین دسته‌های عزاداری

مبلغ می‌تواند برای ایجاد هماهنگی بین دسته‌های عزاداری، دسته عزاداری یک مسجد و یا محله را به مسجد و یا محله دیگر برده و در مناسبت دیگر، گروه مقابل را به این مسجد و یا محله بیاورد.

• و. نقل سخنان وحدت آفرین

روحانی می‌تواند با نقل سخنان مثبت هر گروه در مورد گروه دیگر، خصومتها را به همدلی و وحدت تبدیل کند.

۲. حل اختلافات مردمی

گاهی بین دو نفر مؤمن به دلیلی نزاع می‌شود، اگر روحانی بتواند برای حل این اختلافات با اختصاص زمانی در مسجد، بین مردم صلح ایجاد کند، ضمن عمل به آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ» (۱)، موجب رفع کدورت گشته و در نهایت افراد متدین بیش از پیش به مسجد علاقه مند می‌گردند.

۳. رفع اختلافات خانوادگی

در بسیاری از خانواده‌ها بین زن و شوهر و یا پدر و مادر با فرزندان اختلافاتی بوجود می‌آید و مردم به دلیل اعتماد به روحانیون، به آنان مراجعه می‌کنند. بهتر است روحانی، زمان مشخصی را برای پرداختن به این امور در نظر گرفته و در برنامه‌های مسجد اعلان کند.

روحانیونی که در این امر حساس موفق بوده‌اند، از پایگاه مسجد، خدمات بسیاری را در امور اجتماعی داشته‌اند؛ به نحوی که گاهی برای نیروهای انتظامی و دادگاهها، این امر خیلی واضح بوده است؛ یعنی، تا زمانی که روحانی در مسجد به فعالیت مشغول است، در حد بسیار زیادی اختلافات مردم به پاسگاه‌ها و کلانتری‌ها منتقل نمی‌شود و از سوی دیگر، شاخصهای امنیتی و کاهش جرم و جنایت، سیر مثبت را نشان می‌دهد.

۴. رشد آگاهیهای سیاسی

از مهم‌ترین نقش‌های مسجد، رشد آگاهیهای سیاسی نیروهای حزب الله است که از اهمیت بسیاری برخوردار می‌باشد.

در زمان پیامبر ﷺ، جهت‌گیری‌های سیاسی اسلام در قالب آیات قرآن مطرح می‌شد. این آیات، گاهی در برابر کفار، یهود و منافقین موضع‌گیری می‌کرد و زمانی توطئه‌های دشمنان را افشاء می‌نمود، از نشستهای سَرّی و نقشه‌های شوم آنان پرده بر می‌داشت،

به شایعات دشمن پاسخ می‌داد، شبهات آنان را مطرح و به نقد می‌کشید. بهانه‌های افراد سست ایمان را برای فرار از جنگ مطرح و مؤمنین را به مبارزه و ایستادگی در برابر دشمنان و جنگ بی‌امان با آنان فرامی‌خواند. جهادگران پاک باخته را تشویق و به بهشت جاودان بشارت می‌داد، فراریان از جنگ و مرگ را نکوهش می‌کرد و اطاعت از فرماندهی را توصیه، وحدت را تکلیف و پرهیز از اختلاف در امت اسلامی را وظیفه دینی معرفی می‌کرد و از دوستی و هم‌پیمانی با کفار و منافقین بر حذر می‌داشت.

اگر گذری اجمالی به آیات قرآن داشته باشیم، خواهیم دید که بخش زیادی از آیات قرآن به این مباحث می‌پردازد.

این آیات که در مقام بیان مواضع سیاسی اسلام مطرح می‌گردد و همچنین اوامر سیاسی شخص پیامبر ﷺ، غالباً در مساجد بیان می‌شود.

امروزه نیز روحانیون می‌توانند با بیان آیات قرآن و روایات معصومین علیهم‌السلام در مساجد، و تطبیق آن با مسائل سیاسی زمان، نیروهای مؤمن را تقویت کرده، توطئه‌های کفار و منافقین زمان را مطرح، و مسلمانان را برای رویارویی با جبهه پلیدی آماده سازند.

در این عرصه باید دقت شود که مساجد به مسائل جناحی جزئی وارد نشده و موجب جذب عده‌ای از مؤمنین و طرد دسته دیگر نگردد؛ بلکه با ایجاد اتفاق و اتحاد در جبهه مؤمنین، صفی واحد در برابر کفر و نفاق ایجاد کند.

۵. مقابله با تهاجم فرهنگی

هجوم به فرهنگ دینی ایران از دیرباز در دستور کار دشمنان اسلام قرار گرفته و پس از انقلاب به دلیل مفاهیم ظلم ستیز اسلام، بسیار جدی‌تر توسط استثمارگران دنبال می‌شود. امروز این تهاجم به دلیل تنوع و پیچیدگی‌های ابزارهای ارتباطی، خیلی حساس‌تر شده است.

نمودهای این تهاجم، اشکال گوناگونی دارد که می‌توان به برخی از آنها اشاره کرد.

- الف. در اکثر مراکز علمی دانشگاهی، فرهنگ خودی و کلیه نمودهای آن تحقیق

می‌شود و هر نظریه ضعیفی از بیگانگان توسط اساتید با آب و تاب و به عنوان بهترینها به افکار دانشجویان ارائه می‌شود.

• برخی از اساتید سعی می‌کنند حتی الامکان واژه‌های بیگانگان را مطرح و از بکارگیری معادل‌های فراوان فارسی آن اجتناب نموده، بدینوسیله خود را از جهت علمی قوی معرفی کنند.

• ب. مطبوعات وابسته و گاهی صدا و سیما در برنامه‌های خود شاخصهای اخلاقی غرب را ترویج نموده و سعی دارند آزادیهای مدنی، جایگاه زن، نیازهای جوانان، اهتمام به ورزش و... را با میزان فرهنگ غرب سنجیده و تلاش می‌کنند که افکار اجتماعی را به آن سو جهت دهند.

• ج. فساد در ابعاد مختلف ترویج و به عنوان آزادیهای اجتماعی، بر فرهنگ عمومی تحمیل می‌شود و شهوات جنسی و نفسانی تحریک می‌گردد، پوششهای جوانان رنگ دینی ملی خود را باخته، از بیگانگان الگو می‌گیرد.

در برابر اشکال مختلف تهاجم فرهنگی، این مساجد هستند که می‌توانند با ایجاد فضای سالم فرهنگی، انسانها را به هویت دینی خویش رهنمون گردند، رسوبات فرهنگی بیگانه را بزدایند و همانند سنگری مستحکم در برابر این تهاجم بی‌امان، فرزندان قرآن را در درون خویش حفظ کنند.

۶. کنترل اماکن فساد انگیز

برخی از اماکن تفریحی، مغازه‌ها و یا خانه‌ها، به صورت محل تجمع افراد فاسد در آمده، زمینه گسترش فساد را فراهم می‌سازند. متولیان و مدیران مساجد می‌توانند از راههای گوناگون جهت کنترل و یا تعطیلی این اماکن اقدام کنند.

۷. امر بمعروف و نهی از منکر

مساجد می‌توانند با تشکیل گروه‌های امر بمعروف و نهی از منکر، از نیروهای تحصیل کرده و مؤمن، سعی کنند تا بصورت فردی و یا گروهی به امر بمعروف و نهی از منکر بپردازند. این بخش از فعالیت‌ها، دارای ویژگی‌ها و شرایطی است که در این مقال نمی‌گنجد.

۸. تقویت روحیه جهاد و شهادت

روحیه ایثار، گذشت، جهاد و شهادت، مستحکم‌ترین برج و بارویی است که از نفوذ دشمنان جلوگیری می‌کند. امروزه می‌بینیم که آمریکا بر این همت می‌گمارد که این گونه مفاهیم را از دروس مدارس و دانشگاه‌های کشورهای اسلامی محو سازد و این مساجد هستند که با پرورش نیروهای جهادگر، سخت‌ترین مقاومتها در برابر دشمن را تضمین می‌کنند.

تجربه هشت سال دفاع مقدس نشان داد که اساسی‌ترین پایگاه تربیت نیروی مقاوم برای جنگ، مساجد هستند که توانستند نیروهای خویش را در مکتب امام حسین علیه السلام پرورش دهند.

۹. برطرف کردن مشکلات مسلمانان

تجربه نشان داده است که مساجد فعال می‌توانند در جبران آسیبهای اجتماعی مؤثر بوده و در زمان بروز حوادث غیرمترقبه در کشور، مهم‌ترین نقش را داشته باشند؛ همانگونه که مساجد بیش از کلیه مراکز دیگر در رویدادهای مصیبت بار به گردآوری کمکهای مردمی پرداخته و بر آلام عمومی اجتماعی درمان بوده اند. تجربه دفاع مقدس، فاجعه سیل شمال و زلزله بم، مؤید این واقعیت است که مساجد نقشی بی‌بدیل در این حوادث دارند.

این نقش گاهی در قالب کمک به مسلمانان و شیعیان دیگر کشورها مانند فلسطین، عراق، افغانستان و بوسنی و هرزگوین نیز جلوه‌گر می‌شود؛ از اینرو روحانیون باید در حفظ و حراست از این نقش بکوشند.

۱۰. برخورد با ناامنی

در موارد زیادی که محل یا منطقه‌ای با ناامنی مواجه می‌شود، از مهم‌ترین پایگاه‌هایی که به این امر همت می‌گمارد، مساجد می‌باشند که هم اکنون نیز در مناطق بسیاری، بسیج مساجد با این نوع مسائل برخورد می‌کند؛ گرچه فعالیت فرهنگی مساجد و تقویت دینی. اعتقادی جوانان، به صورت اساسی و مبنایی از بروز ناامنی و گرایش مردم به جرم و جنایت جلوگیری می‌کند.

۱۱. رسیدگی به نیازمندان

مساجد بسیاری در کشور دیده می‌شوند که با گردآوری کمک‌های مردمی، به رفع نیاز تهیدستان روی می‌آورند و گاهی کمک‌های آنان تا زمانی ادامه می‌یابد که خود یا فرزندان‌شان به توانایی حل مشکلات موفق می‌شوند؛ مثلاً برای دختران بی بضاعت جهیزیه تدارک می‌بینند، به مدد مصیبت زدگان می‌شتابند. این حرکت اجتماعی مساجد باید بیش از پیش تقویت شود.

۱۲. عیادت بیماران

یکی از سنت‌های پسندیده‌ای که در برخی از مساجد بدان توجه می‌شود، عیادت از بیماران است. هنگامی که یکی از مؤمنین اهل مسجد بیمار می‌شود، برادران ایمانی به همراه امام جماعت، از او دیدن نموده، التیام بخش آلام وی می‌گردند.

۱۳. اعطای قرض الحسنه

امروزه بسیاری از مساجد که در نقاط مختلف کشور قرض الحسنه ایجاد کرده، و با اعطای قرض، گوشه‌ای از کاستی‌های تهیدستان را پوشش داده، موجب جذب برخی از افراد به مساجد می‌شوند.

در این عرصه لازم است روحانیون از این حرکت خدایسندانه پشتیبانی نموده و ضمن نظارت بر عملکرد قرض الحسنه، سعی کنند که از دخالت در امور قرض الحسنه پرهیز کنند؛ زیرا عوارض جانبی و انتظارات بیش از حد مردم، برای روحانی مشکل ساز می‌شود. باید توجه داشت که از خطاهای شرعی در قرض الحسنه جلوگیری شود.

۱۴. ازدواج

یکی از نقش‌های مهم مساجد که می‌تواند مؤثر باشد، ترغیب به امر ازدواج و بستر سازی برای تسهیل این امر مهم اجتماعی است. ازدواج جوانان یا زنان و مردان بی همسر، از بنیادی‌ترین راه‌های جلوگیری از فحشاء و فساد است.

فراوان‌اند زنان و مردانی که همسران خود را از دست داده و در چهار چوب‌های آداب و رسوم غلط اجتماعی، ناچار تا آخر عمر بدون همسر می‌مانند و مهم‌ترین نیاز

خویش را به ناچار نادیده می‌انگارند. روحانیون می‌توانند با تبیین قوانین شرع، این امر خداپسندانه را ترویج کنند.

ای کاش حداقل از مسیحیت، سنت حسنه ازدواج در کلیسا اقتباس می‌شد و ازدواجها در مسجد انجام می‌گردید، تا زیباترین خاطره مؤمنین در فضای مسجد نقش بندد، نه آنکه مرده‌ها را به مسجد برده و یا مراسم مردگان را در مساجد برقرار کنند.

• ۶. ایده تحولی خدمت رسانی

• خادم افتخاری یا خادم یار به صورتی که اهالی مسجد خود را در قبال امورات مسجد مسئول بدانند و کارهای مسجد را بین خود به صورت تشکیلاتی تقسیم نمایند.

• مهارت آموزی محله‌ای به نوجوانان توسط مشاغل محله و ارائه خدمات صلواتی یا ارزان قیمت توسط نوجوانان به مردم محل

• برگزاری اردوی جهادی در مسجد برای رفع مشکلات و مسائل خود مسجد
• ایجاد یک شبکه اجتماعی مسجدی با پوشش خدمات مسجد از طریق فضای مجازی در محله

• میانجی‌گری بین مردم و مسئولین توسط مسجد و ایفا کردن نقش حلقه واسطه برای حل مشکلات محله

• ۷. امتداد عینی

مسجد هدایت نیز در طول دوران امامت جماعت آیت الله طالقانی، از چنین کارکرد ویژه‌ای برخوردار بوده است. علاوه بر روشنگری‌های اجتماعی که از سوی طالقانی و دیگر سخنرانان مسجد هدایت صورت می‌گرفت، در هنگام پیدایش نیازهای مالی و درمانی افراد و حوادث و مصیبت‌های اجتماعی، مسجد هدایت یکی از کانون‌های مهم کمک رسانی به مردم بوده است. محمدجواد رجاییان درباره کارکرد خیریه مسجد هدایت می‌گوید: «افرادی که به مسجد هدایت می‌آمدند، از پزشک‌ها و افراد بازار، خیلی بودند. آقای طالقانی و مسجد هدایت همیشه در رابطه با مسایل افرادی که وام می‌خواستند، این افراد را معرفی می‌کردند و وام می‌گرفتند. افرادی همواره

به آقای طالقانی ارادت بسیاری داشتند، با این وجود ایشان در طول زندگی هیچ گاه پولی را به عنوان سهم از کسی نگرفت، تمام این پول هایی که به ایشان می دادند، همه این پول ها را از این طریق به نیازمندان می رساندند. يك بخش مهمی از کارهای مربوط به مسجد هدایت و آیت الله طالقانی را آقای صادق و آقای حاج ابراهیم انجام می دادند. در مورد پزشکی، دوربر آقای طالقانی در مسجد، پزشك و امکانات بود. یا حتی برای کارگری، من یادم است افرادی می آمدند. یادم است دوستی داشتیم دانشجو بود که در رابطه با کار تدریس معرفی شد. اما تشکیات منسجمی نبود که بخش کاریابی یا بخش پزشکی و مالی اش مشخص باشد؛ ولی گروهی که آنجا بودند، وقتی که دردمند و نیازمندی مراجعه می کرد، چه در زمینه درمانی، چه مالی، کمکش می کردند. «در مواقع رخداد سیل و زلزله، اقشار و طبقات مختلف مردم، در مسجد هدایت سازماندهی می شدند. و پس از جمع آوری اعانات و کمک های نقدی و غیرنقدی، مستقیماً به محل حادثه می شتافتند و با کمک به سیب دیدگان و بازماندگان حوادث، و کارهای عمرانی، همکاری و همیاری وصف ناپذیر خود را به اثبات می رساندند. در یازدهم شهریور ماه ۱۳۴۱، زلزله بسیار شدیدی در منطقه بوئین زهرای قزوین به وقوع پیوست که در صد سال اخیر در نوع خود بی سابقه بود. در اثر این زلزله، متجاوز از بیست هزار نفر کشته شدند و صد و پنج دهکده با خاک یکسان شد. این زلزله در سرزمینی به وسعت چهل هزار کیلومتر واقع گردیده بود. به مناسبت زلزله بوئین زهرا از سوی دولت عزای ملی اعام شد و شیروخورشید سرخ برای این فاجعه، از دنیا کمک خواست. اقشار و طبقات مختلف مردم برای کمک به زلزله زدگان بسیج شدند و سیل اتومبیل، کامیون، اتوبوس، مملو از مواد غذایی و پوشاک برای کمک به زلزله زدگان از تمام شهرها سرازیر شد. در پی وقوع زلزله بوئین زهرا، آیت اه طالقانی در اجتماع مردم در مسجد هدایت ضمن تفسیر آیاتی از قرآن مجید، از مردم خواست در عزا و شادی، شريك هم باشند و با توجه به زلزله بوئین زهرا به دستورات قرآن عمل کرده و به فکر هموعان خود باشند. سپس در مسجد اعام شد هرکس قصد کمک به زلزله زدگان را دارد برای تحویل اشیای مورد احتیاج زلزله زدگان، آن را به مسجد بیاورد.

کارکردهای ثانویه مسجد

کارکرد فرهنگی مسجد مطلوب

۱- تعریف

آثار مسجد در جامعه در حوزه امور فرهنگی.

۲- چهارچوب کلی

- کتابخوانی
- اوقات فراغت
- پویش، جشنواره و مسابقات
- کرسی آزاداندیشی و نشست‌های علمی
- نمایشگاه

۳- اصول پیشنهادی کارکرد فرهنگی مسجد

- ۱- ابعاد فرهنگی زندگی انسان به شدت مهم و زیربنایی زندگی انسان‌ها هستند.
- ۲- مسجد نسبت به ابعاد مهم انسان‌ساز فرهنگی زندگی انسان‌ها مسئول است.
- ۳- محور فعالیت‌های فرهنگی محله، مسجد باشد نه نهادهای موازی.

۴- نظام مسائل

فرهنگ در دوره جدید به مسئله مهمی در زندگی انسان‌ها تبدیل شده است. با هر نگاهی که به مفهوم فرهنگ و گستره آن داشته باشیم، ناچار به اعتراف به نقش پررنگ مسجد در حوزه فرهنگ خواهیم بود. مساجد در دوره مبارزه نهضت انقلاب اسلامی نقش ویژه‌ای در امور فرهنگی ایفا کردند. پس از آن نیز در برهه‌هایی به ویژه دفاع مقدس این نقش برجسته بوده است. کارکرد فرهنگی در عمده سال‌های پس از پیروزی انقلاب، مورد غفلت قرار گرفته است و بعضاً تلاش شده با ایجاد نهادهای موازی جبران شود. سپردن امور فرهنگی به بیرون مسجد طبعاً نتایج ناخواسته نامطلوب زیادی برجای گذاشته است. با گذشت چهار دهه از پیروزی انقلاب اسلامی، نیاز به پرداختن به ابعاد فرهنگی مساجد از سوی جریان‌های خودجوش مردمی و بعضاً

حاکمیتی احساس می‌شود. امروزه بسیاری از مساجد نیازمند ایده‌های برنامه‌های فرهنگی خرد و کلان هستند.

• ۵- ایده‌ها

• کتابخوانی

- معرفی کتاب‌های خوب توسط امام جماعت در سخنرانی‌ها
- استفاده از ظرفیت تابلو اعلانات در معرفی کتابهای خوب برای مخاطبان متفاوت

- اطلاع‌رسانی انتشار کتاب‌های جدید و مناسب در کانال و صفحات مجازی مسجد

- تشکیل گروه‌های کتابخوانی

- تشکیل گروه‌های هم‌خوانی کتاب

- برگزاری مسابقات کتابخوانی ماهانه و مناسبتی

- مشارکت در برگزاری مسابقات کتابخوانی سراسری

- تشکیل حلقه‌های تخصصی مباحثاتی کتاب‌های خاص

- تأسیس کتابخانه مسجد

- راه‌اندازی میز کتاب و فروش کتاب‌های منتخب

- ثبت‌نام و پیش‌فروش کتابهای منتخب

- جمع‌آوری کتاب‌های اهدایی اهالی

- گنجاندن کتاب به عنوان پای ثابت هدایای مسجد به نوجوانان و...

- تدوین کتاب با موضوعات مرتبط همان مسجد (تاریخ شفاهی مسجد،

- سرگذشت شهدای مسجد، الگوی تربیتی مسجد و...)

- برگزاری دوره آموزش نویسندگی، تدوین، مصاحبه، ویراستاری و...

• اوقات فراغت

- راه‌اندازی ورزش صبحگاهی مسجد

- راه‌اندازی پیاده‌روی و ورزش همگانی با محوریت مسجد

- راه‌اندازی گروه‌های کوهنوردی مسجد

- پخش فیلم و مستند مناسب در مسجد
- برگزاری اردوهای مختلف جهادی، زیارتی، سیاحتی، علمی و...
- برگزاری برنامه زیارت شهدا
- برگزاری مسابقات بازی‌های محلی و محله‌ای
- پویش، جشنواره و مسابقات
 - برگزاری پویش، جشنواره و مسابقات در مناسبت‌های ملی، مذهبی و انقلابی
 - برای اقبال گوناگون با تقویم برنامه‌ریزی شده در سطح محله به تشخیص خود مسجد و متناسب با توان فعالان فرهنگی مسجد
 - مشارکت در برگزاری پویش، جشنواره و مسابقات سراسری و منطقه‌ای دیگر
 - برگزاری پویش، جشنواره و مسابقات متناسب با نیازها و ویژگی‌های همان مسجد مثل گرامیداشت شهدای همان محله و حجاب
- کرسی آزاداندیشی و نشست‌های علمی
 - برگزاری کرسی‌های آزاداندیشی در دو سطح ویژه جوانان و عموم
 - برگزاری مجمع‌های هم‌اندیشی مسئله‌محور ویژه نوجوانان
 - برگزاری نشست‌های علمی و فرهنگی پرسش و پاسخ در موضوعات روز، اعتقادی و سیاسی
 - برگزاری نشست‌های علمی ویژه نوجوانان با ارائه‌های دانش‌آموزی
- نمایشگاه
 - برگزاری نمایشگاه در مسجد متناسب با مناسبت‌های ملی، مذهبی و انقلابی
 - برگزاری نمایشگاه از آثار و دستاوردهای کودکان و نوجوانان مسجد
 - برگزاری نمایشگاه‌های تخصصی ویژه در موضوعات گوناگون مهارتی و ...
- مثال سواد رسانه‌ای

• ۶- ایده تحولی

راه‌اندازی مقرر کتاب و تمرکز بخشی به فعالیت‌های مرتبط با کتاب در هر مسجد

• ۷- امتداد عینی

کتابخانه مسجد صنعتگران

دورتادور مسجد صنعتگران مشهد، با قفسه‌های کتاب پوشانده شده است. هرکس به مسجد می‌آید، می‌تواند از مطالعه چند هزار جلد کتاب بهره‌برد؛ اگر بخواهد همانجا مطالعه می‌کند و اگر بخواهد، می‌تواند ببرد و در خانه بخواند. امام مسجد صنعتگران، در اولین قدم برای راه‌اندازی این کتابخانه، همه کتاب‌های خود را، از خانه به اینجا آورده و مردم هم تشویق شده‌اند که کتاب‌های زیادی در موضوعات مختلف، به عنوان باقیات صالحات، به کتابخانه مسجد اهدا کنند.

• ۸- مقاله کارکرد فرهنگی مسجد در گام دوم انقلاب

چکیده

از دیرباز مسجد به عنوان مأمنی برای ارتباط مسلمانان و مناجات با پروردگار شناخته می‌شده است. این نهاد مقدس که در آیات و روایات مکرراً نسبت به بنا کردن، حفظ، حراست و بازسازی آن توصیه شده است، کارکردهایی مضاعف‌تر از برگزاری نماز جماعت دارد به نحوی که در طول تاریخ منشأ تأثیراتی کلان در ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بوده است. کارکرد فرهنگی، یکی از کارکردهای مسجد است که در نظام و حاکمیت اسلامی به طور وسیعی مورد تأکید است. هرچند در سال‌های اخیر با ایجاد تحولات اجتماعی، کارکرد فرهنگی کمتر مورد توجه بوده است اما در فرآیند تمدن‌سازی انقلاب اسلامی، مسجد به مثابه‌ی رکنی محوری در راستای جهت‌دهی و همگرایی فرهنگی معرفی می‌شود که بایستی با ارائه‌ی الگوی اقتضائی متقنی، دارای چنین ویژگی‌هایی شود. الگوی مسجد تراز انقلاب اسلامی، مبتنی بر احیای کارکرد فرهنگی این نهاد و مشارکت مؤثر نمازگزاران محقق می‌شود. در این مقاله تلاش می‌شود تا به ابعاد نظری این الگو با تمرکز بر کارکردهای فرهنگی مسجد پرداخته شود و جایگاه محوری مسجد در تثبیت و تداوم انقلاب اسلامی ذیل بیانیه گام دوم تبیین شود. به این منظور با استفاده از روش تحلیل مضمون به شناسایی مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر اقدام و شبکه‌ی مضامین ارائه می‌شود.

کلیدواژگان: مسجد تراز انقلاب اسلامی، بیانیه گام دوم، کارکرد فرهنگی، الگوی اقتضایی

مقدمه

مسجد به عنوان نهادی با دیرینه‌ای صدها ساله، یکی از نهادهای مؤثر مذهبی است که در زیست بوم فرهنگی و اجتماعی شهری ساخت یافته و دارای حیاتی مستمر است. کارکردهای مسجد را می‌توان با رویکردهای جامعه‌شناختی (تحلیل مسجد به مثابه ی نهاد اجتماعی و پیوند آن با جامعه)، رویکردهای سیاست‌گذارانه (تحلیل کارکردهای سیاستی مسجد)، رویکرد دینی (تحلیل کارکرد مسجد از جنبه‌ی معارف اسلامی) و سایر رویکردها مورد بررسی قرار داد. همانطور که مسجد در ادوار تاریخی مرکز جریان‌های مختلف مردمی بوده و تحولات گسترده‌ای را این نهاد در سطح جامعه رقم زده است که در دهه‌های اخیر پیروزی انقلاب اسلامی ایران و دفاع مقدس، بخشی از خدمات مسجد به جامعه بوده است. نقش مسجد در حوزه‌های مختلف ذیل کارکردهای متعدد آن قابل بررسی است و آنچه در این مجال حائز اهمیت است، تمرکز بر کارکرد فرهنگی آن می‌باشد. مسجد اساساً یک بنای فرهنگی است که دارای انتظاراتی معروف و ناشناخته در عرف است و هریک از انتظارات، مسئولیت‌هایی را ایجاد می‌کند. در این پژوهش با تمرکز بر محور فرهنگ محله، به کارکردهای مسجد توجه و با تأکید بر توصیه‌های هفت‌گانه‌ی موجود در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی، به کارکردهای فرهنگی مسجد و ذکر برخی از ایده‌های مربوطه اشاره می‌شود.

مسجد فرهنگ‌محور

کارکرد فرهنگی مسجد، در یک فضای فرهنگ‌مدار شکل می‌گیرد و تا زمانی که تصمیم‌سازان کشوری و یا امنای مسجد، ارتباط این مکان با فرهنگ را ناممکن یا دور ببینند، کمتر می‌توان از مسجد انتظار نقش‌آفرینی فرهنگی داشت. بنابراین «مسجد فرهنگ‌محور» دارای کارکردهای فرهنگی است که برای شناخت آن‌ها لازم است که ابتدا به فهم درست و مشترکی از «فرهنگ» دست یافت.

مفهوم فرهنگ در حوزه علوم اجتماعی به تعابیر گوناگونی مطرح و تفسیر شده

و تعریف و تحلیل آن همواره متخصصان و صاحب‌نظران عرصه سیاست‌گذاری را با دشواری‌هایی روبرو کرده است. اینکه فرهنگ چیست، چگونه شکل می‌گیرد و فهم از آن در حیطه‌ی طراحی مسجد تراز چه کمکی به ما می‌کند و چه کارکردهایی را به ارمغان می‌آورد، پرسش‌هایی است که پاسخ به آن‌ها در نوع برنامه‌ریزی برای طراحی مسجد تراز حائز اهمیت است. در واقع نوع نگاه ما به عرصه‌ی فرهنگ و تعریف از فرهنگ است که ساختار اصلی رویکرد اصلی‌مان را شکل می‌دهد هرچند عده‌ای فرهنگ را مفهومی تعریف‌ناپذیر می‌دانند اما اندیشمندان تلاش کرده‌اند تا در مسیر مفاهیم حداکثری و ایجاد فضای گفتگو در حوزه‌ی فرهنگ، ابتدا به تعریفی مشخص از آن دست یابند، بنابراین تعاریف متعدد و متنوعی از فرهنگ و از منظرهای مختلفی ارائه شده است.

پارسونز فرهنگ را سیستم‌های الگوشده یا سازمان یافته‌ای از نمادها که تحت جهت‌گیری‌های کنش و اجزاء درونی شده شخصیت افراد و آگوه‌ای نهادی شده سیستم اجتماعی درآید، تعریف می‌کند. اشتراوس فرهنگ را کلیت یکپارچه‌ای که افراد گوناگون را در یکدیگر جمع نموده و هویتی وحدت بخش به آن‌ها داده است، تعریف می‌کند، تیلور مجموعه‌ای پیچیده شامل دانش‌ها، باورها، هنر، اخلاقیات، حقوق، آداب و توانایی‌هایی که انسان به عنوان عضو جامعه آن‌ها را داراست، فرهنگ می‌خواند و وایت آن را سازمان پدیده‌ها، کنش‌ها، ابزار، باورها و معرفت‌هاف احساسات، طرز تلقی و ارزش‌ها که به استفاده از نمادها وابسته است، می‌داند. در یک طبقه‌بندی کلی می‌توان تعاریف ارائه شده درخصوص فرهنگ را در دو دسته‌ی «تعاریف عام فرهنگ» و «تعاریف خاص فرهنگ» جای داد. در تعریف فرهنگ به معنای «عام» آن، تعبیر متعددی بیان شده است. گیدنز فرهنگ در این معنا به مجموعه «شیوه‌ی زندگی» اعضای یک جامعه اطلاق می‌شود؛ چگونگی لباس پوشیدن آن‌ها، رسم‌های ازدواج و زندگی خانوادگی، الگوهای کسب و کار، مراسم مذهبی و سرگرمی‌ها و اوقات فراغت، همه را در بر می‌گیرد. همچنین شامل کالاهایی می‌شود که تولید می‌کنند. فرهنگ به شیوه زندگی اعضای یک جامعه معین- آداب و رسوم آن‌ها، همراه با کالاهای مادی که تولید می‌کنند- مربوط می‌شود (گیدنز، ۱۳۷۸: ۵۶). مک اینتایر فرهنگ را یک شیوه

و مکتب زندگی می‌داند که در طول تاریخ و به صورت اجتماعی تشکیل شده است. نسل‌های مختلف به انتقال خیرها و فضیلت‌ها به نسل‌های آینده می‌پردازند و هر فرد برای رسیدن به خیر، باید از طریق بستری اقدام کند که بخشی از زندگی وی (فرهنگ وی) را تشکیل دهد و این پی‌جویی خیرها در طول نسل‌ها ادامه می‌یابد. این امر هم در مورد فضیلت‌ها و خیرهای درونی^۱ شیوه‌های عمل و هم خیرهای یک زندگی محقق می‌شود (مک اینتایر، ۲۰۰۷: ۲۸۴ به نقل از تسوکاس و چیا، ۱۳۹۳: ۱۴۴). در واقع معرفی فرهنگ به عنوان شیوه زندگی، مفهوم انسان‌شناسانه‌ای بود که بر لزوم تفسیر اشکال گوناگون فرهنگ تأکید می‌کرد. مفهوم «روش زندگی» به تدریج تکثر پیدا کرد و در میان اقلیت‌هایی گسترش یافت که خرد فرهنگ‌ها، قومیت‌ها و مهاجران را بازنمایی می‌کردند.

اما در تعریف فرهنگ به معنای «خاص» آن، به «کارکردهای فرهنگ» در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی، ارتباطی، دینی، امنیتی و ... توجه می‌شود، بنابراین می‌توان به کاربردهای فرهنگ در معانی متنوع و متعددی اشاره کرد؛ برای مثال از فرهنگ عامه و فرهنگ نخبگان، فرهنگ جوانان و فرهنگ زنان، فرهنگ‌های شهرها و قومیت‌ها و اقلیت‌ها، فرهنگ علمی، فرهنگ دینی، فرهنگ ترافیک، فرهنگ تغذیه، فرهنگ سلامت، فرهنگ فناوری‌های هوشمند و سخن به میان می‌آید. کوش معتقد است هر نظام سیاسی با نظامی از ارزش‌ها و تصورات، یا به بیانی دیگر با فرهنگی که خاص جامعه‌ای مشخص است، پیوستگی دارد (کوش، ۱۳۹۲: ۱۶۵-۱۶۸).

تعریف فرهنگ به مثابه روش و شیوه‌ی زندگی می‌تواند ابزاری هنجاری جهت طراحی الگوی مسجد تراز انقلاب اسلامی در مسیری فرهنگ‌مدار باشد و کارکردهای فرهنگی مسجد را در دو سطح کارکردهای عام و خاص مورد بررسی قرار داد. کارکردهای فرهنگی عام مسجد به شاخص‌های فرهنگ عمومی مسجد می‌پردازد و کارکردهای خاص به ضرورت‌های فرهنگی محله‌ی مورد نظر که مسجد در آن مستقر است، اشاره دارد. همانگونه که در پس از بررسی تاریخ صدر اسلام می‌توان به این نتیجه رسید که این نهاد مذهبی ضمن اهمیت فزاینده در کلیت ساختار جامعه‌ی نبوی، علاوه بر کارکرد

عبادی و معنوی، مجموعه‌ای از همه‌ی کارکردها را در ابعاد مختلف همچون کارکرد فرهنگی و مرکز حل مشکلات اجتماعی جامعه، عهده‌دار شده است، امروز نیز می‌توان این موهبت الهی را در مسیر اصلاح فرهنگ عمومی و خط مشی‌گذاری به کار بست. نکته‌ی حائز اهمیت آنست که کارکرد فرهنگی مسجد، توجه به مسائل خاص و اقتضائی آن محله است که باید با رویکرد فرهنگی و توسط سازوکاری مسجدمحور مرتفع گردد.

کارکرد فرهنگی مسجد تراز

زمانی که بحث از کارکردهای یک نهاد یا سازمان می‌شود، لاجرم توجه به بعد کالبدی آن معطوف می‌گردد و این در حالی است که هر نهادی متشکل از مجموعه‌ای از اجزای منسجمی است که مبتنی بر بخش‌های نرم و سخت شکل داده شده است. بنابراین ضرورت دارد که یک نهاد یا سازمان را با رسالت‌ها و اهداف، منابع مادی و معنوی، ساختار و فرآیندها و در نهایت شکل ظاهری آن شناخت و کارکردهای آن را با این رویکرد شناسایی نمود. «مسجد» نهاد یا سازمانی است که با اجزای آن یعنی اهداف، نمازگزاران، هیئت‌امنا، امام جماعت، ساختمان مسجد، محله و بخش‌های دیگر مرتبط با آن شناخته می‌شود.

نمازگزاران مساجد بخشی از شهروندانی هستند که در بستر جامعه و با مسائل مشترکی درگیر هستند. کارکرد فرهنگی عام مسجد مربوط به کلیت فرهنگ جامعه و شهر و کارکرد فرهنگی خاص آن باید بر پایه‌ی مسائل خاص نمازگزاران مسجد و مجاوران مسجد (اهالی محله به عنوان نمازگزاران بالقوه) تعریف شود. مثلاً مسجدی که در یکی از محله‌های حاشیه‌ی شهر مستقر است، در بستر فرهنگی متفاوت‌تری از مسجدی در محله‌ی مرکزی یا شمال شهر قرار دارد، این تفاوت زمینه حاصل تمایز در مسائل نمازگزاران و مجاوران مسجد است. آنچه در این پژوهش مورد نظر است ارائه‌ی الگویی برای مسجد تراز انقلاب اسلامی است که به کارکردهای فرهنگی مسجد در قبال هردو جنبه‌ی فرهنگ عمومی و حوزه‌های فرهنگی خاص که به فرهنگ مضاف تعبیر می‌شود، بپردازد. در هر دو مورد باید مبتنی بر مسائل موجود و عینی پیش رفت و با شناسایی توأمان مسائل کلان فرهنگی و مسائل اقتضائی محله که با فرهنگ‌سازی قابلیت ارائه‌ی راهکار وجود دارد، به طراحی و اجرای الگو تمرکز کرد. کارکرد فرهنگی مسجد تراز انقلاب

اسلامی‌تلفیقی از نمایش آرمان‌های انقلاب اسلامی در حوزه‌ی فرهنگ و راه‌کارهایی مطلوب برای مسائل جاری نمازگزاران و شهروندان با رویکردی فرهنگی است.

به طور کلی شکل بخشی هویت‌های جمعی مسلمانان، شکل دهی و بازتولید به هویت مذهبی مشترك، ایجاد انسجام و همبستگی اجتماعی، كمك در جامعه پذیری، نقش آفرینی در انتقال موارث و ارزش‌های فرهنگی، بسترسازی جهت عمومیت‌یابی فرهنگ شورا، ایجاد روح تعاون و همکاری، تقویت و قوام بخشی به حوزه عمومی، افزایش آگاهی‌های اجتماعی و فرهنگی، مقاوم سازی ابعاد فرهنگی ارزشی جامعه، آگاهی بخشی به افراد نسبت به تهاجمات فرهنگی و... از زمره مهم ترین کارکردهای فرهنگی اجتماعی مسجد به شمار می‌آید. از این رو، طبعاً توجه به ابعاد فرهنگی اجتماعی نهاد مسجد و اتخاذ رویکرد سیاستی نسبت به آن بسیار ضروری و حیاتی می‌نماید. به منظور طراحی کارکرد فرهنگی مسجد تراز مبتنی بر آرمان‌های انقلاب اسلامی به تفسیر توصیه‌های «بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی» براساس بیانات امام خمینی رحمة الله علیه و مقام معظم رهبری، اشاره می‌گردد و مؤلفه‌های کارکردی آن در حیطه‌ی فرهنگ استخراج می‌گردد. در ادامه با اشاره به برخی از مسائل شهری، به ایده‌هایی برای حل این مسائل با تمرکز بر مؤلفه‌های احصاء شده، توجه می‌شود. تلاش پژوهشگر آنست که بتواند ایده‌هایی را مطرح نماید که با ساختار مسجد سنخیت داشته و مسجد ظرفیت اجرایی و بهره‌برداری آن‌ها را دارا باشد.

توصیه‌های بیانیه‌ی گام دوم

به منظور استناد مباحث مسجد تراز به مبانی انقلاب اسلامی، با رویکردی فرهنگی به تحلیل توصیه‌های مدنظر مقام معظم رهبری در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی توجه شد و ذیل هریک از توصیه‌های هفت‌گانه، مباحث فرهنگی مرتبط با آن در جدول زیر تدوین و ارائه گردید.

جدول شماره‌ی یک: رویکرد فرهنگی به توصیه‌های بیانیه گام دوم

ردیف	موضوع توصیه	متن توصیه (کدها)	مفاهیم پایه	مفاهیم سازمان دهنده	مفاهیم فراگیر
۱	علم و دانش	- دانش، آشکارترین وسیله‌ی عزّت و قدرت یک کشور است. - روی دیگر دانایی، توانایی است. - دنیای غرب به برکت دانش خود بود که توانست برای خود «ثروت و نفوذ و قدرت» دوپست‌ساله فراهم کند. - غرب با وجود تهیدستی در بنیان‌های اخلاقی و اعتقادی، با تحمیل سبک زندگی غربی به جوامع عقب‌مانده از کاروان علم، اختیار سیاست و اقتصاد آنها را به دست گیرد. - ما اکنون حرکت را آغاز کرده و با شتاب پیش می‌رویم ولی این شتاب باید سالها با شدّت بالا ادامه یابد تا آن عقب‌افتادگی جبران شود. - اینجانب همواره به دانشگاه‌ها و دانشگاهیان و مراکز پژوهش، قاطع و جدی در این باره تذکر و هشدار و فراخوان داده‌ام، ولی اینک «مطالبه‌ی عمومی» من از شما جوانان آن است که این راه را با احساس «مسئولیت» بیشتر و همچون یک «جهاد» در پیش گیرید. - سنگ بنای یک انقلاب علمی در کشور گذاشته شده و این انقلاب، شهیدانی از قبیل شهدای هسته‌ای نیز داده است. به پاخیزید و دشمن بدخواه و کینه‌توز را که از جهاد علمی شما بشدّت بیمناک است ناکام سازید.	- علم عامل اقتدارآفرینی - ترویج فرهنگ علم‌آموزی در مساجد - ترویج فرهنگ «ما می‌توانیم» با تأکید بر دانش‌افزایی در مساجد - ضرورت افزایش سرعت دانش‌افزایی - مطالبه‌ی عمومی ترویج فرهنگ دانش‌افزایی و جهاد علمی - جهاد علمی و دانش‌افزایی به مثابه‌ی یک مسئولیت فرهنگی - تأکید بر جهاد علمی در مسیر انقلاب علمی	فرهنگ دانش‌افزایی جهاد علمی اقتدار علمی مسئولیت دانش‌افزایی	اقتدار علمی اقتدار فرهنگی

معنویت و اخلاق	۲	- معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل: اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است. - اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است. - معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده‌ی همه‌ی حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است. - بودن معنویت و اخلاق محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند. - رشد شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه بی‌گمان محتاج جهاد و تلاش است. - این تلاش و جهاد، بدون همراهی حکومت‌ها توفیق چندانی نخواهد یافت. - اخلاق و معنویت، البتّه با دستور و فرمان به دست نمی‌آید، پس حکومت‌ها نمی‌توانند آن را با قدرت قاهره ایجاد کنند، اما اوّلاً خود باید منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند، و ثانیاً زمینه را برای رواج آن در جامعه فراهم کنند. - حکومت‌ها باید به نهادهای اجتماعی در این باره میدان دهند و کمک برسانند. - نهادهای اجتماعی باید با کانون‌های ضدّ معنویت و اخلاق، به شیوه‌ی معقول بستیزند.	- فهم و تبیین دقیق معنا و مصادیق معنویت - فهم و تبیین دقیق معنا و مصادیق اخلاق - ضرورت برنامه‌ریزی و خط‌مشی‌گذاری فعالیت‌ها مبتنی بر اخلاق و معنویت در جامعه و مسجد - شناسایی دستاوردهای اخلاق و معنویت در فعالیت‌ها و کلیت زندگی - جهاد اخلاقی و معنوی - رویکرد هنجاری به ترویج اخلاق و معنویت - تأکید بر زمینه‌سازی دولت برای نقش‌آفرینی نهادهای اجتماعی در جهاد اخلاقی و معنوی - مسئولیت مسجد - مؤثرترین نهاد معنوی (اجتماعی): ترویج اخلاق و معنویت و مبارزه با کانون‌های ضدّ معنویت و اخلاق، به شیوه‌ی معقول	تبیین معنویت و اخلاق برنامه‌ریزی معنوی و اخلاقی جهاد اخلاقی و معنوی نقش‌آفرینی مسجد مسئولیت مسجد در جهاد اخلاقی و معنوی	اقتدار معنوی
----------------	---	--	---	--	--------------

۳	اقتصاد	- فقر و غنا در مادیات و معنویات بشر، اثر می‌گذارد. - اقتصاد البته هدف جامعه‌ی اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید. - راه حل مشکلات اقتصادی، سیاست‌های اقتصاد مقاومتی است. - اینکه کسی گمان کند که «مشکلات اقتصادی صرفاً ناشی از تحریم است و علت تحریم هم مقاومت ضد استکباری و تسلیم نشدن در برابر دشمن است؛ پس راه حل، زانو زدن در برابر دشمن و بوسه زدن بر پنجه‌ی گرگ است»، خطایی نابخشودنی است.	- تأثیر اقتصاد بر امور مادی و معنوی مردم - اصلاح وضع معیشتی، وسیله‌ی دستیابی به اهداف - ترویج فرهنگ اصلاح الگوی مصرف، فرهنگ تولید، فرهنگ کارآفرینی، فرهنگ حمایت از کالای ایرانی - ترویج فرهنگ استکبار ستیزی در اقتصاد - ترویج فرهنگ مقاومت و ایمان به راه حل‌های درون‌زا و داخلی برای افکار عمومی	رابطه اقتصاد و معنویت اقتصاد وسیله‌ی رسیدن به اهداف فرهنگ اقتصاد مقاومتی (عامل اقتدار) فرهنگ کشف راه حل‌های درون‌زا	اقتدار اقتصادی (فرهنگ اقتصاد مقاومتی) اقتدار فرهنگی
---	--------	--	--	---	---

عدالت و مبارزه با فساد	۴	- عدالت و مبارزه با فساد لازم و ملزوم یکدیگرند. - فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده‌ی چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه‌ی حکومتها عارض شود، زلزله‌ی ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آنها است؛ و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنائی‌تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر است. - خطر بروز این تهدید و سوسه‌ی مال و مقام و ریاست در جمهوری اسلامی هم که روزی مدیران و مسئولانش مسابقه‌ی زهد انقلابی و ساده‌زیستی می‌دادند، هرگز بعید نبوده و نیست. - ایجاب می‌کند که دستگاهی کارآمد با نگاهی تیزبین و رفتاری قاطع در قوای سه‌گانه حضور دائم داشته باشد و به معنای واقعی با فساد مبارزه کند، بویژه در درون دستگاه‌های حکومتی - دستگاه‌های نظارتی و دولتی باید با قاطعیت و حساسیت، از تشکیل نطفه‌ی فساد «پیشگیری» و بارشد آن «مبارزه» کنند. این مبارزه نیازمند انسان‌هایی با ایمان و جهادگر، و منیع‌الطبع با دستانی پاک و دل‌هایی نورانی است. - برای اجرای شایسته‌ی آن، چشم امید به شما جوان‌ها است؛ و اگر زمام اداره‌ی بخش‌های گوناگون کشور به جوانان مؤمن و انقلابی و دانا و کاردان سپرده شود، این امید برآورده خواهد شد؛ ان شاء الله.	- توأمانی و همراهی فرهنگ عدالت‌خواهی و مبارزه با فساد - افزایش مشروعیت نظام با ترویج فرهنگ عدالت‌خواهی و مبارزه با فساد - ضرورت کادرسازی برای برپایی عدالت اجتماعی - ضرورت اقداماتی مردمی در جهت مبارزه با فساد در همه اشکال آن - ضرورت اقداماتی مردمی برای رفع محرومیت‌ها - ترویج فرهنگ پیشگیری از فساد - فرهنگسازی برای مطالبه عمومی در جهت مبارزه با فساد - فرهنگ تربیت و ترغیب جوانان مؤمن و جهادگر برای جهاد با فساد	رابطه‌ی عدالت و مبارزه با فساد فرهنگ عدالت‌خواهی و مبارزه با فساد کادرسازی محرومیت‌زدایی	اقتدار اقتصادی اقتدار ملی
------------------------	---	---	---	--	---

۵	استقلال و آزادی	- استقلال ملی به معنی آزادی ملت و حکومت از تحمیل و زورگویی قدرت های سلطه گر جهان است. - آزادی اجتماعی به معنای حق تصمیم گیری و عمل کردن و اندیشیدن برای همه ی افراد جامعه است. - استقلال و آزادی هر دو از جمله ی ارزش های اسلامی اند و این هر دو عطیه ی الهی به انسان هایند و هیچ کدام تفضّل حکومت ها به مردم نیستند. - حکومت ها موظف به تأمین استقلال و آزادی اند. - منزلت آزادی و استقلال را کسانی بیشتر می دانند که برای آن جنگیده اند. ملت ایران با جهاد چهل ساله ی خود از جمله ی آنها است. استقلال و آزادی کنونی ایران اسلامی، دستاورد، بلکه خون آورد صد ها هزار انسان والا و شجاع و فداکار است.	- ضرورت تبیین دقیق و درست معنای آزادی معنوی و آزادی اجتماعی - ضرورت تبیین دقیق و درست معنای استقلال - فرهنگ سازی مطالبه ی عمومی و همیشگی آزادی و استقلال - برپایی و ترویج کرسی های آزاداندیشی	تبیین استقلال و آزادی	اقتدار ملی
---	-----------------	---	---	-----------------------	------------

عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن ۶	- عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن، این هر سه، شاخه‌هایی از اصل «عزت، حکمت، و مصلحت» در روابط بین‌المللی اند. - اینها جز با شجاعت و حکمت مدیران جهادی به دست نمی‌آمد. - سردمداران نظام سلطه نگرانند؛ پیشنهاد‌های آنها عموماً شامل فریب و خدعه و دروغ است. - امروز ملت ایران علاوه بر آمریکای جنایت‌کار، تعدادی از دولتهای اروپایی را نیز خدعه‌گر و غیر قابل اعتماد میدانند. - دولت جمهوری اسلامی باید مرزبندی خود را با آنها با دقت حفظ کند؛ از ارزشهای انقلابی و ملی خود، یک گام هم عقب‌نشینی نکند؛ از تهدیدهای پوچ آنان نهراسد؛ و در همه حال، عزت کشور و ملت خود را در نظر داشته باشد و حکیمانه و مصلحت‌جویانه و البته از موضع انقلابی، مشکلات قابل حل خود را با آنان حل کند.	- ترویج منظومه فکری عزت، حکمت، مصلحت - تقویت فرهنگ و روحیه استکبارستیزی - آموزش و فراگیری زبان‌ها و برقراری ارتباط دوستی با ملت‌های مسلمان - فرار از روزمرگی و تمرین بلندمدت و راهبردی اندیشیدن و برنامه‌ریزی کردن - تقویت ارتباط مؤثر و فن بیان	عزت حکمت مصلحت استکبارستیزی ارتباطات مؤثر میان فرهنگی اندیشه راهبردی	اقتدار ملی اقتدار فرهنگی
سبک زندگی ۷	- تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران، زبانهای بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی به کشور و ملت مازده است. - مقابله با آن، جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه می‌طلبد که باز چشم امید در آن به شما جوان‌ها است.	- مقابله با مظاهر تمدن غرب - شناسایی و ترویج مظاهر تمدن اسلامی ایرانی (سبک زندگی اخلاقی و معنوی) - اقدامات ناظر به رفع نیاز عمومی با رویکرد تمدن دینی	مبارزه تمدنی تمدن‌سازی نوین اسلامی	اقتدار فرهنگی

باتوجه به مضامین فراگیر استخراج شده از سیاق توصیه‌های بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و در یک جمع‌بندی کلی می‌توان کارکرد فرهنگی مساجد را ذیل مسئولیت ساخت و تقویت «اقتدار معنوی»، «اقتدار فرهنگی»، در سطح جامعه و شهر، تلقی نمود. واقعیت اقتدار معنوی در حصول یک حس قدرت درونی حاصل از تمسک به معنویات و مبانی اسلامی در قلب و جان آحاد جامعه و اقتدار فرهنگی در ایجاد قدرت فراگیر هنجاری و ارزشی در فضای باورها و فرهنگ عمومی جامعه، نمایان‌گر خواهد بود و مساجد به

عنوان پایگاه اصلی ترویج و تثبیت این دو مهم نقشی اساسی دارند. فرهنگ‌سازی در حوزه‌های اقتصادی و هویت ملی که به اقتدار اقتصادی و ملی می‌انجامد، بخشی از آثار داشتن رویکردی فرهنگی به مسجد است. در ادامه پس از تعریف مسئولیت فرهنگی مسجد، با تمرکز بر فرمایشات امام خمینی رحمة الله علیه و بیانات مقام معظم رهبری، به شرح هریک از چهار مسئولیت مذکور پرداخته می‌شود.

مسئولیت فرهنگی مسجد

مسجد به عنوان خانه‌ی خدا و محل رشد و تعالی روحی بندگان اوست. اگر هدف زندگی انسان کسب فضائل بندگی خدا و تکامل در مسیر خلیفه الهی باشد، بنابراین باید در پایگاه‌ها و سنگرهایی برای جهاد در مسیر الهی مستقر شود که ساختار و هدف شکل‌گیری اش همین هدایتگری باشد و انسان علاوه بر حفظ خود و خانواده‌اش، دین و مسئولیت خود را نسبت به نعمت هدایت در سطح جامعه ادا کند. مسجد مأمنی برای ادای مسئولیت‌های مهم است که چنانچه با این رویکرد به آن نگاه شود، مسئولیت‌های ذیل کارکردهای مسجد را نباید از هیچ‌کس جز خود نمازگزاران و اهالی مسجد مطالبه نمود.

مسئولیت در مقابل حقوق است. هدایت نعمت و حقی است بر ذمه‌ی مسلمین که در برابر آن مسئولیت دارند. چنانچه این مسئولیت به خوبی تبیین گردد، می‌توان به یکی از ابعاد آن یعنی توجه به خانه‌ی خدا در همه‌ی جنبه‌هایش نگریش و کارکردهای متنوع و مؤثری از مسجد حاصل نمود و آن را از وضعیت مهجوریت فعلی رهانید و مسجد را پایگاهی پرنشاط برای تلاش و جهاد مستمر در طول زندگی تبدیل کرد و این ایده را در همه‌ی حوزه‌های سیاستی ترویج نمود. ضمناً احیای کارکرد مسجد را مسئولیتی همگانی و ضروری تعریف کرد و نه حقی که باید عده‌ای خاص و به صورت حق‌الزحمه‌ای آن را اجرا کنند. حال پرسش اینست که مسئولیت به چه معناست و چگونه محقق می‌گردد.

معنای تحت الفظی مسئولیت در فرهنگ‌های لغت به معنای ضمانت، ضمان، تعهد، مؤاخذه و مسئولیت داشتن به معنای مسئول بودن، متعهد بودن و موظف

بودن است (لغتنامه دهخدا، بی‌تا). فرهنگ فارسی معین مسئولیت را آنچه انسان عهده‌دار و مسئول آن باشد، معنا کرده است (فرهنگ فارسی معین، ۱۳۹۲). همچنین در فرهنگ فارسی عمید مترادف سرپرستی و عهده‌دار وظایف، اعمال و افعال شدن، قرار گرفته است (فرهنگ فارسی عمید، ۱۳۷۵). در فرهنگ لغت آکسفورد مسئولیت تعهدی اخلاقی نسبت به درستی رفتار و موارد مربوط به آن تعریف شده است، مسئولیت به داشتن وظیفه برای مقابله با چیزی و یا کنترل بر فردی اطلاق می‌شود. همچنین به وضعیت پاسخگو بودن در خصوص کاری و یا مقصر بودن نیز اشاره دارد (فرهنگ لغت آکسفورد). بنابراین معنای کلی مسئولیت یا مسئولیت‌پذیری به مفهوم «وظیفه‌شناسی» در قبال تعهدات و پاسخگو بودن اشاره دارد، اما معنای اصطلاحی واژه مسئولیت در منابع با تمرکز بر حوزه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی، اینگونه بیان شده است: «مسئولیت، تعهد داوطلبانه برای ایفای وظایف شفاف و غیرشفافی است که انتظارات جامعه به طور قراردادی بر عهده‌ی آن نهاده است.» (فالک و هبلیش، ۲۰۰۷: ۲۴۷). در واقع مسئولیت‌پذیری نوعی احساس تعلق و پیوند به دیگران و کلیت جامعه و حساس بودن نسبت به سرنوشت آن‌ها است. این احساس مسئولیت موجب می‌شود فرد و سازمان منافع خود را در گروی تأمین منافع اجتماعی تصور نمایند (جورابلو و همکاران، ۱۳۹۵). از نظر کانت، این مسئولیت تکلیف اوست و به معنای اطاعت از قانون اخلاقی است (سالیوان، ۱۳۷۰ به نقل از ذکاوتی، ۱۳۸۷).

کانت معتقد است که انسان معمولاً به هنگام تفکر در باب اخلاق، مفهوم تکلیف اخلاقی را مفهومی مطلق می‌داند. مسئله تکلیف، ربطی به پسند ما یا احساساتمان در باره کارها ندارد. بنابراین اصول اخلاقی هم مطلق است و هم به طور یکسان شامل حال همگان می‌شود (هولمز، ۱۳۸۲: ۲۲۴-۲۲۵). مسئولیت در قبال مسجد یک امر اخلاقی و دینی است اما اخلاقی بودن این تکلیف، به معنای کم اهمیت بودن آن نیست، بلکه به معنای وجود رویکرد هنجاری در الزام نسبت به این مسئولیت است، جایی که انسان با جان و دل، و با تمام توان و وسعش خود را نسبت به دین خدا مسئول می‌داند و فریضه‌ی جهاد را در پایگاه فرهنگی، سیاسی، اقتصادی مسجد جستجو می‌کند. امام راحل در این خصوص می‌فرمودند: «من تکلیفم را باید ادا کنم، به شما بگویم. شما

دانشگاهی‌ها، شما دانشجو‌ها، همه‌تان مساجد را بروید پر کنید. سنگر است اینجا. سنگرها را باید پر کرد. «محراب» به آن می‌گویند؛ یعنی، آنجایی که حرب از آن شروع می‌شود؛ محل حرب. امروز از همه روزها برای ما یعنی، «امروز» مقصود این وقت است، این عصر است از همه‌ی وقت برای ما حساس‌تر است» (امام خمینی، ۱۳۸۶: ۳۹۱-۳۹۳).

اینکه اشخاص نمازگزار و یا مجاوران مسجد در قلب خود نسبت به مسجد احساس تعلق و مسئولیت داشته باشند، لازم اما کافی نمی‌باشد و ضرورت ایجاب می‌کند که در تشکیلات فرهنگی مسجد حضور یافته و مأموریت‌های مستمر و یا کوتاه مدتی را برعهده بگیرند. در این طرح تلاش می‌شود تا تمامی امور مسجد در قالب تشکیلات فرهنگی تعریف و تبیین می‌گردد و پژوهشگر معتقد است با توجه به اینکه مسجد اساساً نهادی فرهنگی و تربیتی است، بنابراین تمامی ابعاد و کارکردهای دیگر آن را باید ذیل حوزه‌ی فرهنگ ادراک کرد و با ملاحظات تشکیلاتی- فرهنگی به آن‌ها پرداخت. با توجه به مباحث بیانیه گام دوم و استخراج مضامین فراگیر به عنوان چهار مسئولیت اصلی مسجد که ذیل کارکرد فرهنگی آن قرار می‌گیرد، در ادامه به شرح هریک از آن‌ها و ایده‌های اجرایی شدن آن در سطح مساجد کشور می‌پردازیم. مبنای اصلی کلیه‌ی مضامین حول محور «اقتدار» و «فرهنگ» قرار می‌گیرد و افزایش اقتدار تنها راهکاری است که پیش‌روی ایران اسلامی در مواجهه‌ی با مسائل مختلف وجود دارد.^۱ بر مبنای بیانیه، نقش مسجد در گام دوم انقلاب اسلامی افزایش قدرت نرم جمهوری اسلامی، در حوزه‌های فرهنگی، معنوی، اقتصادی و هویت ملی است.

اقتدار معنوی

اقتدار معنوی به معنای رشد قدرت درونی و اعتقادی انسان است به نحوی که هیچ یک از عوامل خارجی نتواند خللی در رسیدن فرد به اهداف والایش ایجاد کند و با موضوع بندگی و دین‌داری پیوندی عمیق دارد. تفسیر این مفهوم در بیانیه را باید ناظر به رویکرد مقام معظم رهبری حاصل نمود، آنچه که اقتدار معنوی دارد «انسان‌ها را از درون می‌سازد».^۲ ایشان معتقدند که «یکی از عناصر اقتدار، ایمان

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در نماز جمعه مورخ ۱۳۹۸/۱۰/۲۷

۲. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار کارگزاران حج مورخ ۱۳۹۲/۰۶/۲۰

اسلامی است، ایمان دینی است. ایمان دینی جزو مهم‌ترین عناصر مقاومت و تحرّک این کشور است... عنصر ایمان دینی در همه‌ی حرکت‌ها [روشن است]؛ در پانزده خرداد که روشن است، در انقلاب اسلامی که روشن است، در قضیه‌ی دفاع مقدّس که روشن است. در قضایای گوناگون، دین و انگیزه‌ی دینی مردم را کشاند، این ویژگی سرمایه‌ی ایمان، همان چیزی است که به مثابه‌ی سرمایه‌ی لایتناهی انقلاب اسلامی در حرکت چهل ساله‌ی آینده‌ی خود نیز به آن نیاز دارد چرا که مرز میان دوست و دشمن را مشخص می‌کند و عامل پیروزی اسلام در مقابل جهان کفر با همه‌ی تبلیغات و ثروتش است. «امروز، همه‌ی ایمان در نظام جمهوری اسلامی در مقابل کفر قرار گرفته است؛ و همان‌طور که معنویّت و صفا و اقتدار معنوی پیغمبر اکرم و خانواده‌اش توانست دشمن را از میدان خارج کند، به فضل الهی و به حول و قوّه‌ی الهی ملت ایران با اقتدار خود و با معنویّت خود دشمن را از میدان خارج خواهد کرد». وظیفه‌ی دنیای اسلام در موقعیت کنونی اینست که «باید در خود قدرت ایجاد کند؛ هم قدرت معنوی که قدرت ایمانی و عزم اراده است و هم قدرت مادی»، این قدرت تنها ابزار مقابله‌ی با فرعون‌ها و طواغیت زمان است، زیرا که «فرعون‌های تاریخ در مقابل ارزش‌های انسانی قرار دارند؛ دنیا دست اینهاست. در مقابله‌ی با اینها [راهکار] گرایش به معنویت، دفاع از ارزش‌های انسانی، دفاع از ارزش‌های الهی است. در راه این معارضة، باید به يك قدرتی متکی بود. این قدرت، قدرت سلاح مادی و بمب اتم و اینها نیست؛ این قدرت، يك قدرت معنوی است؛ اتکاء به خداست؛ این اساس قضیه است. من و شما - بنده بیشتر از شما - محتاجیم به این که نیتمان را، دلمان را، هدفمان را بیش از پیش خدائی کنیم. اگر این شد، مشکلات حل خواهد شد؛ اگر این شد، ما پیش خواهیم رفت؛ اگر این شد، دشمن از غلبه‌ی بر ما ناامید خواهد شد. محدودیتهای دشمن زیاد است». بنابراین مسجد به عنوان یک نهاد مؤثر اجتماعی و مذهبی، در حوزه‌ی ایجاد و تقویت اقتدار معنوی برای آحاد مردم مسئول است و هر آنچه که در راستای دفاع از ارزش‌های انسانی و ارزش‌های الهی است و به گرایش به معنویت، منجر می‌شود، باید در ساختار فعالیت‌های مسجد مورد توجه قرار بگیرد. در بخش پیشنهادهای مقاله، به بخشی از ایده‌های مربوط به تقویت اقتدار معنوی اشاره می‌گردد.

اقتدار فرهنگی

رکن دوم مسئولیت فرهنگی مسجد مربوط به ایجاد و تقویت اقتدار فرهنگی جامعه است. به این معنا که با تمرکز بر فرهنگ‌سازی در زمینه‌های اقتصادی، هویتی و دانش‌افزایی، به افزایش قدرت فرهنگی کشور یاری رساند. در زمینه علمی، از آن جهت که فرهنگ یک مجموعه است که شامل علوم، فلسفه‌ها، ذوقیات، هنر، صنعت و غیره می‌شود (مطهری، ۱۳۸۱: ۴۰۷-۴۰۶)، بنابراین علم بخشی از سپهر فرهنگ شناخته می‌شود و فیلسوفانی نظیر فوکو، بوردیا، لیوتار، دریدا به رغم اختلافاتی که دارند، در هویت فرهنگی علم، اتفاق نظر دارند. بر اساس این رویکرد علم، هویتی فرهنگی-تاریخی و تمدنی دارد و فرهنگ به حسب برخی از نیازهای خویش، معرفت علمی را متناسب با دیگر لایه‌های معرفتی خویش پدید می‌آورد. در این نگرش، علم نیز به عنوان بخشی از فرهنگ، به نوبه خود، بخشی از نیازهای کلی و جزئی فرهنگ را تأمین می‌کند. با این بیان، گرچه بین علم و فرهنگ تعاملی دیالکتیکی و دوسویه برقرار است، لکن فرهنگ در کلیت خود غالب بر علم است. علم در هر حال، جزئی از فرهنگ بوده و متأثر از زمینه غالب بر فرهنگ است (پارسانیا، ۱۳۹۳).

مقام معظم رهبری در زمینه‌ی رابطه‌ی فرهنگ و علم اشاره دارند، «شکی نیست که بسیاری از علوم انسانی، پایه‌ها و مایه‌های محکمی در این جادار دارد؛ یعنی در فرهنگ گذشته‌ی خود ما. برخی از علوم انسانی هم تولید شده‌ی غرب است؛ تاریخ، فلسفه، فلسفه‌ی دین، هنر و ادبیات، و بسیاری از علوم انسانی دیگری که دیگران حتی آنها را ساخته‌اند و به صورت یک علم در آورده‌اند - یعنی یک بنای علمی به آن داده‌اند - مواد آن در فرهنگ و میراث علمی، فرهنگی و دینی خود ما وجود دارد^۱». فعالیت‌های مسجد می‌تواند در راستای ترویج تعلیم و تعلم تعریف گردد، به نحوی که اهمیت توجه به دانش و علم‌آموزی، به نوعی فرهنگ علم‌گرایی تبدیل شود^۲، زیرا که «ما احتیاج داریم به اینکه از لحاظ علمی پیشرفت کنیم؛ این نیاز قطعی ما است. اگر از لحاظ علمی پیشرفت نکنیم، تهدید دشمنان تمدنی ما و دشمنان فرهنگی و سیاسی ما، تهدید دائمی خواهد بود؛ آن وقتی این تهدید متوقف

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (ع)؟ مورخ ۱۳۸۴/۱۰/۲۹

۲. بیانات رهبر معظم انقلاب در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر مورخ ۱۳۷۹/۱۲/۰۹

میشود یا خطرش کم میشود که ما از لحاظ علمی پیشرفت کنیم^۱». در این رویکرد فرهنگ محور کلیه‌ی پیشرفت‌ها و زمینه‌ی ایجاد اقتدار در حوزه‌های مختلف است. در ادامه به تأثیر فرهنگ بر حوزه‌ی اقتدار اقتصادی و اقتدار ملی اشاره می‌گردد.

فرهنگ و اقتصاد دارای پیوند و تعاملات گسترده‌ای با یکدیگرند و نتیجه‌ی این ارتباط، زایش فرهنگ خاصی تحت عنوان فرهنگ اقتصادی است که به منش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اقتصادی انسان مرتبط است. امروزه کشور شاهد نوعی بحران در فهم و ادراک از مفاهیمی همچون کار، تولید، مصرف و اخلاق کسب و کار است که در اثر التقاط مبانی ارزشی مدرنیته با فرهنگ ایرانی-اسلامی است. راهکار مبارزه با این موارد تبیین فرهنگ اقتصادی مبتنی بر مبانی اسلامی است (پارسائیان و پهلوان، ۱۳۹۷). چنانچه به «اقتدار اقتصادی» با رویکرد فرهنگی نگریسته شود، اهم موضوعات به فرهنگ‌سازی در زمینه‌ی اصلاح الگوی مصرف، فرهنگ کارآفرینی و تولید، فرهنگ خرید کالای ملی و ترویج اقتصاد مقاومتی در بدنه‌ی اجتماع و خانواده‌ها متمرکز است. بنابراین مسجد در بعد فرهنگی اقتدار آفرینی اقتصادی، باید در حوزه‌ی فرهنگ‌سازی و تعلیم و تربیت اقتصادی شهروندان برنامه‌ریزی نماید.

در زمینه‌ی تقویت هویت ملی، مساجد نقش مهمی ایفا می‌کنند به نحوی که برنامه‌ها، فعالیت‌ها و فضای فرهنگی حاکم بر مسجد، عزت حاصل از تکیه بر ارزش‌ها و هنجارهای داخلی را به جامعه‌ی مخاطبان بشناساند و با تکیه بر بعد تمدنی ایرانی-اسلامی، مرزبندی روشنی با تمدن غربی، لیبرالی و دشمنان سرزمینی ایجاد نماید. در این زمینه رهبر معظم انقلاب تأکید می‌کنند که در رویکرد جمهوری اسلامی عزت براساس اعتقاد و ایمان توحیدی که خاصیت و شاخصه‌ی تفکر اسلامی است، تعریف می‌شود، که به دلیل دل بستن به خدا و محبت به بندگان و خلائق الهی و لزوم خدمت به آن‌ها ایجاد می‌شود. ملت ما ذخایر فرهنگی فراوان و پرورده‌ی بسیار درخشان در صحنه‌ی علم جهانی، در صحنه‌ی سیاست جهانی و در صحنه‌های گوناگونی دارد. ایشان به بعد فرهنگی و معرفتی تبادلات و ارتباطات ایران اسلامی اشاره می‌کنند که از جنس ارتباطات و علایق انسان با انسان است و عزت را حاصل از این تفاهم فرهنگی و تبادلات می‌دانند،

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار نخبگان و استعدادهای برتر علمی مورخ ۱۳۹۷/۰۷/۲۵

بنابراین، عزت را «نپذیرفتن تحمیل هیچ کس» معرفی می نمایند^۱. در واقع عامل اصلی اقتدار ملی، عزتمندی حاصل از تبادلات فرهنگی و تفاهم ارتباطی است که مسجد به عنوان کانون این گفتگو و ادراک توحیدی بر بستر فرهنگ مؤمنانه، شناخته می شود. ایجاد بستر دیالوگ در سطح شهروندان و در فضای توحیدی و ایمانی، راهی برای تثبیت روح جمعی مؤمنانه، شناخت حقایق انسانی و حرکت به سوی آرمان های انقلاب اسلامی است. این مهم همان چیزی است که به اقتدار فرهنگی منجر شده و فرهنگ ایستادگی و سربلندی ملتی آماده برای یک حرکت تمدن ساز را به نمایش می گذارد. مسجد پایگاه سامان دهی این جریان و ایجاد تشکلات مردمی برای حفظ، پایداری و معرفی هویت ایرانی اسلامی به جهان است.

ایده های اقتدار ساز در فعالیت های مسجد محور

ذیل دو محور اقتدار معنوی و فرهنگی به مثابه ی مسئولیت فرهنگی مسجد، می توان به برخی از ایده های اقتدار ساز در فعالیت های مسجد محور اشاره نمود که امید است در چهل سال دوم انقلاب اسلامی، بستر ایجاد جامعه ی توحیدی را فراهم آورد؛

۱. **برپایی کرسی های آزاداندیشی در مساجد:** کرسی های آزاداندیشی در زمینه ی مسائل جاری محله و شهر، جایی است که می تواند عموم شهروندان را به مساجد راهی کند تا بتوانند در خصوص مسائل روزمره خود گفتگو و چاره اندیشی کنند و عزم بر حل آن داشته باشند. این کرسی ها البته باید در زمینه ی مباحث عمومی تری نیز برپا گردد و سازوکار متقن و مطمئنی برای اداره ی آن در نظر گرفته شود تا امکان تثبیت و تداوم آن در فضایی علمی، محترمانه و محبت آمیز وجود داشته باشد. در این ایده مسجد به عنوان مأمن و پناهگاه شهروندان شناخته می شود که به عنوان یک نهاد مستقل اجتماعی، در زمینه های مختلف بستر گفتگو، شکایت، طرح مسئله و همدلی را فراهم می کند که با حضور پرنشاط و همت مردم برپا شده و از آن نگهداری می شود. با تثبیت این جریان در سازوکار مساجد نه تنها به مهمترین نیاز شهروندان که همانا ابراز وجود است پاسخ داده می شود بلکه سبب

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار مسئولان وزارت خارجه مورخ ۱۳۷۰/۰۴/۱۸

ایجاد تشکیلات همدلانه‌ای منجر می‌شود که احساس تنهایی در زندگی شهری را در پرتوی رویکردی توحیدی، به تدریج از زندگی آحاد مردم رخت بر می‌بندد و ضمناً پایگاه ایمان و وحدانیت، به عنوان عامل چنین وحدتی شناخته می‌شود.

۲. تشکیل نهاد خانواده‌های مسجدی: متأسفانه در سال‌های اخیر فعالیت‌های مسجد

به جدا نمودن افراد از خانواده‌های خود و اختصاص فرصت‌های مجزا برای مسجد حتی برای ساعاتی محدود منجر شده است، که در بیشتر مواقع فرد در انتخاب میان خانواده و اقدام فرهنگی و اینکه کدام یک توحیدی‌تر است، دچار تعارض می‌شود و عمدتاً تکیه بر توصیه‌ی «چراغی که بر خانه رواست، بر مسجد حرام است»، چه در بعد مادی و چه معنوی، عمل می‌کنند. این تعارض با اینکه سال‌هاست بدنه‌ی فعال مسجدی را دچار آسیب و تنش نموده است و بسیاری از جوانان پرشور و جهادگر، پس از ازدواج به ندرت وارد فعالیت‌های مسجد می‌شوند، اما همچنان پاسخی برای آن ارائه نشده است. ایده‌ی تشکیل نهاد خانواده‌های مسجدی به سامانی جدید از ساختار فعالیت‌های مسجد اشاره دارد که مبتنی بر حضور و فعالیت خانواده‌های نمازگزاران در اقدامات یکپارچه و خلاقانه‌ی مسجد است. تشکیل بخش جدیدی از مخاطبان در قالب خانواده مسجدی‌ها، نه تنها به حل این تعارض می‌انجامد بلکه به باز کردن باب‌های همکاری و همدلی بیشتر خانواده‌ها در فضای نورانی و توحیدی مسجد منتج می‌شود. تعریف فعالیت‌ها و برنامه‌های ویژه‌ی این بخش از مخاطبان که باید در تداوم فعالیت‌ها به اصلی‌ترین بخش مخاطبان مسجد تبدیل گردد، نیازمند گفتگو و تبادل نظر جمعی است. برگزاری اردوی خانوادگی شاید تنها برنامه‌ی مرتبط و مناسب نباشد. نقش این نهاد بایستی در کلیه‌ی برنامه‌ها به روشنی تبیین گردد، در نگاه حداقلی آن در نظر گرفتن جایگاه ویژه‌ی خانواده‌ها در برنامه‌های شب قدر، مناجات‌ها و دعا‌های ندبه و کمیل و ... و در سطحی ژرف‌تر به حضور خانواده‌ها در کرسی‌های آزاداندیشی و پرداختن به مباحث تربیتی و خانواده‌محور، راه‌اندازی مراکز مشاوره خانواده، مسابقات خانوادگی، برگزاری جلسات گفتگوی مادران و کودکان، طراحی دوره‌های دانش‌افزایی با حضور والدین و نوجوانان (مانند دوره‌ی اندیشه اسلامی و یا ارتباط مؤثر به صورت گروه‌های دو نفره پدر و پسر) و مواردی از این دست که به گفتگو، همکاری و همبستگی بیشتر خانواده‌ها منجر می‌شود.

۳. **راه‌اندازی سامانه‌ی گفتگو محور:** در این سامانه که نقش یک شبکه‌ی اجتماعی را ایفا می‌کند، کلیه‌ی مساجد کشور دارای یک صفحه‌ی مشخص هستند و شهروندان با عضویت در هریک از برنامه‌های مسجد، به ثبت و ارائه‌ی فعالیت خود می‌پردازند. سامانه به طور هوشمند برنامه‌هایی که مؤلفه‌های بیشتری در زمینه‌ی افزایش اقتدار فرهنگی و معنوی را رعایت نموده، در صدر گزارش‌ها قرار می‌دهد و مخاطبان گسترده‌تری این اقدامات را می‌بینند و در خصوص آن نظر می‌دهند و رتبه‌ی مسجد در حوزه‌ی مسئولیت‌پذیری بالاتر می‌رود. به این ترتیب مساجد الگو با امتیاز بالاتر، به طور خودکار معرفی می‌شوند. در این سامانه‌ی امکان گفتگو، تبادل نظر و انتقال تجربیات میان نمازگران و فعالین مسجدی فراهم می‌شود و کلیه‌ی اهالی مسجد می‌توانند در سراسر کشور با یکدیگر مرتبط شده و مسائل عمومی مساجد و نیز مسائل اقتضائی آن‌ها به مشورت گذارده شود و راهکارهای مربوط به آن‌ها معرفی گردد.

جمع‌بندی

کارکرد فرهنگی مسجد، در یک فضای فرهنگ‌مدار شکل می‌گیرد. مسئولیت فرهنگی مسجد، شامل مسئولیت یکایک نمازگزارانی است که در مسیر ایمان به خدا و جهاد در راه اهداف الهی قدم بر می‌دارند. در گام دوم انقلاب اسلامی نقش مساجد در پویایی و حرکت نظام مقدس جمهوری اسلامی، بسیار جدی و مثمرتر است و این نقش در اجرای دو مسئولیت فرهنگی ناظر به تقویت «اقتدار معنوی» و «اقتدار فرهنگی»، جامعه تعریف می‌شوند. چنانچه مردم هم از بعد معنوی و باطنی به غنا و قدرت درونی دست یابند و هم از جنبه‌ی علمی و هویتی تقویت شوند و مبتنی بر ارزش‌های اسلامی ایرانی، به ساخت مظاهر تمدنی و سبک زندگی بپردازند، و نمایشی از اقتدار فرهنگی ارائه کنند، در همه‌ی ابعاد زیستی، اجتماعی و سیاسی شاهد پیشرفت جدی خواهند شد. هرچند ایده‌های مربوط به مسئولیت فرهنگی مساجد، پرتعداد و دارای دامنه‌ی وسیعی از اقدامات است، اما سعی شد که در حد بضاعت و مجال این پژوهش به سه مورد از آن‌ها اشاره گردد. به نظر می‌رسد، آنچه که می‌تواند کارکرد فرهنگی مسجد را پررنگ‌تر کند، تلاش برای مشارکت حداکثری شهروندان در فعالیت‌های

مسجد و تعریف سازوکارهای ارتباطی مناسب و همدلانه برای این حضور و پذیرش همگانی شهروندان است. کلیه اقدامات و برنامه‌ها بایستی در راستای ایجاد تفاهم یکدیگر و در مسیر حل مسائل فردی، محلی، شهری و ملی صورت بگیرد. کلید حل مسائل افراد در دست دیگرانی است که باید در محیطی توحیدی و مؤمنانه که منجر به تفاهم و ادراک مشترک شده است، در اختیار، برادران و خواهران ایمانی قرار بگیرد.

منابع

- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۶). صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- پارسانیا، حمید (۱۳۸۷). نسبت علم و فرهنگ، فصلنامه راهبرد فرهنگ، شماره ۲.
- پارسائیان، محمد و پهلوان، منصور (۱۳۹۷). زوایای اثرگذاری فرهنگ قرآن بر اقتصاد، دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۲، صص ۱۵۳-۱۷۸.
- تسوکاس، هریدیموس و چیا، رابرت (۱۳۹۳). فلسفه و نظریه سازمان، مترجمان حسن دانایی فرد و سید حسین کاظمی، تهران: موسسه کتاب مهربان نشر.
- جورابلو، مهران و همکاران (۱۳۹۵). مطالعه تجربی عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان منطقه ۴ شهرداری تهران، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی شهری، شماره ۱۹، صص ۱۱۳-۱۴۰.
- دهخدا، علی اکبر (بی‌تا). لغت‌نامه دهخدا، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- ذکاوتی قره‌گوزلو، علی (۱۳۸۷). کانت و مسئولیت اجتماعی، سیاسی، فصلنامه دانشگاه قم، سال دهم، شماره اول.
- عمید، حسن (۱۳۷۵). فرهنگ عمید، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- کوش، دنی (۱۳۹۲). مفهوم فرهنگ در علوم اجتماعی، مترجم فریدون وحید، انتشارات سروش.

- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸). جامعه شناسی آنتونی گیدنز، تهران: نشر نی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۱). مجموعه ی آثار، تهران: انتشارات صدرا.
- معین، محمد (۱۳۹۲). فرهنگ معین (شش جلدی فارسی)، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- هولمز، رابرت ال (۱۳۸۲). مبانی فلسفه اخلاق، مترجم: مسعود علیا، تهران: ققنوس.
- Falck O., Heblich S. (۲۰۰۷). "Corporate social responsibility: Doing well by doing good"; Business Horizon, Vol.۵۰.
- Fowler, H. W., F. G. Fowler, and D. Crystal (۲۰۱۱). The Concise Oxford Dictionary: The Classic First Edition. Oxford University Press.

کارکرد اجتماعی مسجد مطلوب

۱- تعریف

آثار مسجد در جامعه در معنی خاص اجتماعی مثل مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، هویت، کنترل اجتماعی، روابط اجتماعی و نظایر آن.

۲- چهارچوب کلی

- خدمات اجتماعی
- مشارکت اجتماعی

۳- اصول پیشنهادی کارکرد اجتماعی مسجد

۱. نفی سکولاریسم. اجتماع اسلامی، یک اجتماع سیاسی است. مسجد هم دارای ابعاد اجتماعی است.
۲. در ابعاد اجتماعی مسجد، فرآیند رفع نیاز به اندازه رفع نیاز مهم است.
۳. مشارکت مردمی و مردم محوری. این اصل به نقش مردم در به ثمر رسیدن فعالیت‌های اجتماعی اشاره دارد.
۴. مشارکت و به کارگیری ساختارهای فعلی نظام جمهوری اسلامی. این اصل به تعامل مسجد با ساختارهای حاکمیتی در عصر انقلاب اسلامی اشاره دارد.

۴- نظام مسائل

عمده مساجد به برگزاری محدود نماز جماعت بسنده می‌کنند و از کارکردهای اجتماعی خود غفلت می‌ورزند. در نتیجه نسبت به محیط پیرامون خود اثر خاصی ندارند. امروزه بازگشت کارکردهای اجتماعی به مساجد مورد توجه مردم و نخبگان قرار گرفته است. علی رغم این اشتیاق، در این میان، نقش مردم، فعالان مسجدی، حاکمیت و... مورد سؤال است و مشخص نیست هر یک از این‌ها در ایفای کارکردهای اجتماعی چه نقشی دارند. امروزه نهادهای موازی و جایگزین در حوزه آسیب‌ها و خدمات اجتماعی به مراتب قوی‌تر از مسجد عمل می‌کنند.

• ۵- ایده‌ها

• مشارکت اجتماعی

۱. ایجاد رابطه صمیمی و دوستانه بین مردم و اعضای فعال در مسجد نظیر رفت و آمد اعضای مسجد و نمازگزاران به خانه کسانی که بیمار هستند، کسانی که ارتباط با مسجد ندارند، با خانواده‌های بی بضاعت، با خانواده‌های دچار آسیب‌های اجتماعی
۲. ایجاد راهپیمایی‌های و گردش‌های خانوادگی برای اهالی محله
۳. سرکشی امام جماعت به خانواده‌های شهیدان و جانبازان، خانواده‌های دارای بچه یتیم، بیماران محله، نیازمندان
۴. مدیریت اوقات فراغت مردم محله (کودکان، نوجوانان، جوانان، میانسالان، کهنسالان، زنان)

▪ ایجاد زمین بازی برای کودکان در مسجد محله

◀ داشتن مهدکودک در کنار مسجد

◀ داشتن وسایل بازی و تفریح در مسجد برای کودکان

▪ نزدیک بودن پارک محله به مسجد

▪ برگزاری مسابقات فرهنگی و ورزشی در محله

۵. برقراری ارتباط امام جماعت با عموم مردم و وقت گذاشتن و صحبت کردن با مردم

۶. راه اندازی شورای حل اختلاف محله

۷. اردوی جهادی یک‌روزه در روستاهای نزدیک

• خدمات اجتماعی

۸. کمک به معتادان برای ترک اعتیاد

۹. حل اختلافات مردم

۱۰. راه اندازی درمانگاه تخصصی عام المنفعه

۱۱. راه اندازی مرکز مشاوره مسجدی

۱۲. اختصاص دادن ساعاتی از مسجد به امر مشاوره در حیطه‌های متفاوت

۱۳. راه اندازی کلینیک‌های آموزشی حقوقی در مساجد

۱۴. راه اندازی مجمع خیرین محله

۱۵. ترویج و تشویق جوانان به ازدواج، راه اندازی کانون ازدواج در مسجد
۱۶. راه اندازی کانون اشتغال در مسجد
۱۷. وجود محلی برای استراحت در مسجد
۱۸. همکاری مسجد با فرهنگسراها و سرای محلات برای کاهش آسیب های محله
۱۹. قرارگاه محرومیت زدایی: شناسایی فقرا و اشتغال زایی پایدار
۲۰. آموزش امام جماعت برای مشاوره تربیتی و خانوادگی به ویژه طلاق، ازدواج، خیانت و ...
۲۱. ستاد پیگیری و تسهیل ازدواج جوانان

• ۶- ایده های تحولی

۱. هر مسجد، یک گروه اردوی جهادی
۲. قرارگاه آسیب های اجتماعی
۳. اشتراک خدمات نمازگزاران (حقوقی، آموزشی و...)
۴. رابط محله و شهرداری
۵. پزشک مسجد
۶. ستاد پیگیری و تسهیل ازدواج جوانان

• ۷- امتداد عینی

مسجدالرضا علیه السلام، پایگاه انواع خدمات اجتماعی

در مسجدالرضا علیه السلام، در حاشیه شهر مشهد، خدمات اجتماعی مختلفی به نیازمندان ارائه می شود که عبارتند از:

الف- ترک اعتیاد و کارآفرینی برای بهبودیافتگان

مسجد با چند کمپ ترک اعتیاد هماهنگ کرده و معتادانی را که شناسایی می کند یا به مسجد معرفی می شوند، به این کمپ ها معرفی می کند. کمپ ها، معتادان را مطابق برنامه مسجد و با رویکرد دینی، ترک می دهند، مسجد هم در یک سری از موارد از آن ها حمایت و پشتیبانی می کند؛ مثلاً نان کمپ را تأمین می کند و اگر بسته های حمایتی

توزیع کند، به کمپ هم می‌دهد. پس از اینکه معتاد، بهبود یافت، مسجد برای وی کاری دست و پا می‌کند و حتی اسباب ازدواج او را هم فراهم می‌کند.

ب- کارآفرینی برای نیازمندان

مسجد، با راه‌اندازی مشاغل و کارگاه‌های مختلف، توانسته تعدادی از نیازمندان را سر کار بیاورد؛ کارهایی از قبیل تولید محصولات سالم و ارگانیک، نانوايي، نجاری و...

ج- پزشک مسجد

مسجد با رایزنی با بسیج جامعه پزشکان، اتاقی را برای معاینه بیماران نیازمند توسط پزشکان داوطلب، اختصاص داده است. پزشکان بسیجی، به طور مستمر، برای معاینه بیماران به مسجد می‌آیند.

د- ارسال هدیه برای مادرانی که بچه به دنیا آورده‌اند

این هدیه، معمولاً شامل لوح تقدیر، یک جعبه شیرینی، یک دست لباس نوزاد و یک بطری روغن زرد است.

ه- راه‌اندازی دفتر شورای حل اختلاف در مسجد

مسجد با شناسایی یکی از ریش سفیدان محله، که دغدغه زیادی در رفع اختلافات مردم دارد، اتاقی را به این کار اختصاص داده است. تاکنون چندین پرونده سنگین اختلافی، از ارث و میراث گرفته، تا طلاق، در این شورا حل و فصل شده است.

و- اردوی جهادی مستمر

مسجد با ثبت نام از کسانی که تمایل به خدمت جهادی به محرومین دارند، هر هفته برنامه‌ریزی می‌کند و خانه محرومان یا مدارس نیازمند به تعمیر را با کمک ایشان تعمیر و بازسازی می‌کند.

اردوها و برنامه‌های خانوادگی در شهرک شهید همت شاهرود

امام جماعت شهرک شهید همت شاهرود، توانسته است با جلب مشارکت مردم، دل‌های آنان را به هم نزدیک‌تر و روابط اجتماعی محل را منسجم‌تر کند. یکی از کارهای

حجت الاسلام عباسی عبارت است از اردوها و برنامه‌های خانوادگی. حجت الاسلام عباسی، برای ایجاد صمیمیت بین اهالی شهرک، اردوهای تفریحی خانوادگی در اطراف شاهرود راه‌اندازی کرده، که با استقبال و مشارکت خوب مردم مواجه شده است. در این برنامه‌ها اگر اختلافی بین اهالی محل باشد نیز، با وساطت ایشان و سایر مردم، رفع کدورت صورت می‌گیرد. همچنین در این برنامه‌ها، مردم دور هم می‌نشینند و مشکلات شهرک و راه‌های رفع آن را با هم مطرح می‌کنند.

به‌علاوه، ایشان مسابقات فرهنگی و تفریحی متنوعی هم برای نونهالان و نوجوانان اجرا می‌کند که با استقبال خوب بچه‌ها مواجه شده است؛ از جمله مسابقه چادردوزی دختران برای عروسک‌هایشان، در راستای ترویج حجاب بین دختران و مسابقه ماشین‌های کنترلی، برای تقویت قدرت خلاقیت پسران.

کانون ازدواج مسجد حضرت عباس علیه السلام

امام مسجد حضرت عباس علیه السلام در مشهد، با مشارکت اهالی مسجد، دفتری راه‌اندازی کرده است که جوانان بتوانند همسر مطلوب خود را راحت‌تر پیدا کنند. در این دفتر، تاکنون بیش از ۱۰۰۰ زوج، با هم ازدواج کرده‌اند.

مسجد نورالاصفیا

طبقه پایین مسجد نورالاصفیا، در حکیمیه تهران، تبدیل به مکانی برای کرایه لباس عروس به نوعروسان شده است. عروس‌هایی که مراسم عروسی خود را برگزار کرده‌اند، لباس خود را به این مسجد اهدا می‌کنند، مسجد هم لباس‌ها را به نیازمندان، به‌صورت رایگان امانت می‌دهد، به سایر افرادی هم که مراجعه می‌کنند، کرایه می‌دهد. البته این مزون لباس، در حکم مقدمه عروسی است. مسئول این کار در مسجد، علاوه بر این، با چندین آتلیه و آرایشگاه نیز هماهنگ کرده و به کسانی که مسجد معرفی کند، تخفیف می‌دهند.

تشکیل پرونده برای نیازمندان، در مسجد طفلان مسلم

مسجد طفلان مسلم، در حاشیه شهر مشهد، برای رفع محرومیت از نیازمندان و توانمندسازی ایشان، برای هرکدام از خانواده‌ها یک پرونده تشکیل داده است و

برای توانمندسازی ایشان برنامه‌ریزی می‌کند. مسجد، علاوه بر کمک‌هایی که به این نیازمندان ارائه می‌دهد، برای ایشان کاریابی و کارآفرینی هم می‌کند و وضعیت ایشان را به صورت مستمر بررسی می‌کند تا موانع توانمندسازی آنها را برطرف نماید.

مسجد امام حسن مجتبی علیه السلام، در منطقه کوشک شیراز، با همت مردم منطقه، به پایگاهی برای مطالبه‌گری حقوق مردم از مسئولین و نهادها تبدیل شده است؛ از پیگیری مشکل آب و آسفالت گرفته تا حفظ امنیت منطقه. همه این‌ها با مشارکت حداکثری مردم به وقوع پیوسته است.

پاتوق محله در مسجد حضرت سجاد علیه السلام

مسجد حضرت سجاد علیه السلام در مشهد، با فرستادن یکی از اعضای خود، به شورای اجتماعی محلات، پای این شورا را به مسجد باز کرده و مسجد را تبدیل به پاتوقی برای پیگیری مشکلات محله کرده است.

کارکرد سیاسی مسجد مطلوب

۱- تعریف

منظور از کارکرد سیاسی مسجد رابطه مسجد با قدرت و حاکمیت است.

۲- چهارچوب کلی

- تربیت کادر سیاسی و بصیرت‌افزایی سیاسی عموم مردم
- مشارکت مسجد در امور سیاسی
- خدمات حکومت اسلامی به مسجد

۳- اصول

۱. ایجاد و تقویت روحیه و کنش استکبارستیزی از کارکردهای سیاسی مسجد است.
۲. مساجد در ایجاد و تقویت روحیه و کنش استقلال‌طلبی وظیفه دارند.
۳. ایجاد و تقویت روحیه آزادپخواهی از کارکردهای سیاسی مساجد است.
۳. مسجد نسبت به بصیرت سیاسی آحاد جامعه مسئولیت دارد.

۴. تمرین و تقویت رابطه امت و امامت از کارکردهای سیاسی مساجد است.

• ۴- نظام مسائل

حکومت‌ها عمدتاً چنین تلقی را ایجاد کرده‌اند که مساجد برای تدبیر آخرت است و دین برای تدبیر امور دنیایی برنامه ندارد. این در حالی است که مسجد در مناسبات قدرت در صدر اسلام جایگاه ویژه‌ای داشته است. در جریان مبارزات پیروزی نهضت انقلاب اسلامی، شاهد کارکردهای سیاسی مساجد بوده‌ایم. بعد از آن نیز جسته گریخته نمونه‌هایی از اثرافرینی سیاسی مساجد در کشور ما خود را نشان داده است. با پیروزی انقلاب اسلامی باید اذعان کرد عنصر سیاسی فعالیت‌های مسجدی دچار نوعی ابهام و سردرگمی شده است؛ گویا رسالت سیاسی مساجد تمام شده است و از مساجد سیاست‌زدایی شده است. همچنین از طرفی می‌دانیم سیاست‌زدگی و حمایت از جناح سیاسی خاص دون شأن مساجد است. مسئله اینجاست مساجد نمی‌دانند تا چه حد می‌توانند در امور سیاسی دخالت کنند و همچنین چگونه امروزه می‌توان به احیای کارکرد سیاسی مساجد پرداخت. مساجد خدمت خاصی به نظام سیاسی حاکم بر جامعه نمی‌کنند و رابطه خاصی با حکومت اسلامی مستقر ندارند. امور سیاسی مسلمین از طرقی غیر از مسجد تدبیر می‌شود. ارتقای بصیرت سیاسی مردم و تربیت کادر سیاسی نیز در محیط‌های دیگری غیر از مساجد مدیریت می‌شود. حکومت هم کاری به مساجد ندارد؛ مطالبه‌ای از سمت مساجد صورت نمی‌پذیرد و پاسخی نیز از طرف حاکمیت نمی‌آید. به عبارتی دیگر، امروزه حضور مساجد در صحنه سیاسی اگر نگوییم به رؤیا تبدیل شده، کمرنگ شده است.

• ۵- راهکارها

• تربیت کادر سیاسی و بصیرت‌افزایی سیاسی عموم مردم

۱- برگزاری جلسات هفتگی تحلیل سیاسی در مسجد

۲- اشاره و اعلام مواضع انقلابی کوتاه همزمان با برپایی‌های نماز جماعت توسط امام

جماعت یا فرمانده بسیج و...

۳- بزرگداشت ایام الله در مسجد به ویژه تأکید بر ظرفیت عاشورا و مهدویت

- ۴- استفاده از ظرفیت تابلو اعلانات در تحلیل رویدادهای سیاسی جاری و مناسبتی
- ۵- مشارکت نوجوانان و جوانان در تهیه مطالب سیاسی نشریه مسجد
- ۶- برگزاری دوره‌های بصیرتی ویژه نوجوانان و جوانان
- ۷- شرکت در راهپیمایی‌ها و نماز جمعه با ساماندهی مسجد
- ۸- هماهنگی فعالان مسجد با مساجد دیگر برای پیروزی در انتخابات شورایاری و دیگر انتخابات محلی

• مشارکت مسجد در امور سیاسی

- ۱- مشارکت مسجد در برگزاری انتخابات مختلف
- ۲- سازماندهی حضور مردم در تجمعات و راهپیمایی‌ها
- ۳- دعوت از مسئولان محلی در مسجد و برگزاری جلسه پرسش و پاسخ
- ۴- برگزاری مناظره بین نمایندگان نامزدهای انتخابات مختلف (شورای شهر، مجلس، ریاست جمهوری)
- ۵- ایجاد شورای مطالبات مردمی، برای پیگیری مطالبات مردم از نهادهای مختلف شهری

- ۶- برگزاری جلسات گزارش‌گیری از مسئولان ملی و محلی در مساجد

• خدمات حکومت اسلامی به مسجد

- ۱- تهیه نقشه‌های جامع از پراکندگی مساجد و شناسایی نقاط نیازمند احداث مسجد
- ۲- قانون‌گذاری و بسترسازی جهت ایفای نقش مساجد در امور سیاسی جامعه
- ۳- بزرگداشت روز مسجد در سراسر کشور به عنوان یک روز انقلابی

• ۶- ایده‌های تحولی

همه‌پرسی برای بازنویسی قانون اساسی جهت پررنگ‌تر شدن نقش مسجد

• ۷- امتداد عینی

۷.۱. فعالیت‌های سیاسی مسجد جلیلی در دوران انقلاب اسلامی

الف- نخستین پایگاه مبارزه با رژیم شاه

ب- حمایت از مبارزات سیاسی امام خمینیرحمه‌الله

ج- دعوت از خطبای سیاسی و انقلابی، که مخاطبان خاص را به مسجد می‌کشاند

۷،۲. سخنرانی و حضور نامزدهای انتخابات در مساجد

سطوح مدیریتی مسجد مطلوب

۱- تعریف

منظور از سطوح مدیریت مسجد عبارت از مدیریت مسجد بر امور داخلی خود و جامعه و مدیریت حاکم بر مساجد و ارتباط بین آنهاست.

۲- چهارچوب کلی

۱. مدیریت در مسجد (مدیریت داخلی مسجد)
۲. مدیریت بر مسجد (ارتباط با نهادهای بالادستی)
۳. مدیریت از مسجد (بر محله، ارتباط با دیگر مساجد و نهادهای موازی)

۳- اصول حوزه مدیریت

۱. امام جماعت مدیر طبیعی مسجد و امور محله است.
۲. نهاد بودن. این اصل اشاره به ساختار سیستمی منعطف مسجد دارد.
۳. شبکه بودن. این اصل اشاره به روابط شبکه‌ای مساجد با یکدیگر دارد.
۴. حاکمیت داشتن ذیل نظارت رهبر جامعه. این اصل اشاره به نقش حاکمیتی مسجد ذیل نظام ولایت فقیه دارد.
۵. مرکز ساماندهی امور مسلمانان. این اصل اشاره این نکته دارد که امور مسلمانان از مسجد تدبیر شود.
۶. مردمی بودن مسجد. این اصل اشاره به خاستگاه مردمی مساجد دارد.

۴- نظام مسائل

مسجد در صدر اسلام مرکز و محور جامعه بوده است. هر تصمیمی که قرار بوده است اتخاذ شود، مردم را با ندای «الصلاه جامعه»، به مسجد می‌کشاندند و تصمیم اعلام می‌شد. اصلاً مرکز حکومت اسلامی مسجد بوده است. اکنون اما، دیگر آن

کارکردی که مساجد صدر اسلام داشتند، دیده نمی‌شود. نه تنها مسجد محوریت خود را در محله و جامعه از دست داده است، بلکه مساجد ما، در داخل خودشان نیز به مشکل برخورده‌اند. در بسیاری از مساجد، اختلافات در نحوه اداره مسجد، بین ائمه جماعت، هیئت امنا و بسیج دیده می‌شود هیچ کدام طرف مقابل را قبول ندارند. البته این اختلافات، به داخل مسجد محدود نشده است. متأسفانه مساجد ما، نه تنها در داخل خود قدرت وحدت‌گرایی و هم‌افزایی ندارند، بلکه بین مساجد مختلف یک محله نیز این هم‌افزایی وجود ندارد و بیشتر مساجد، به صورت یک جزیره مستقل برای خود کار می‌کنند؛ لذا نه از مشکلات هم خبر دارند و نه از ظرفیت‌های یکدیگر مطلعند.

از طرف دیگر، نهادهای متولی امر مسجد به قدری زیادند که فقط یک نهاد لازم است تا آنها را سامان دهد. بین این نهادها نیز در سیاست‌گذاری برای امور مساجد اختلاف وجود دارد و دود آن به چشم مسجد می‌رود.

• ۵- راهکارها

۱. مدیریت در مسجد

- ائمه جماعت مسن، از فضیلت جوان و پر نشاط کمک بگیرند
- خواندن نماز توسط بسیجیان هر مسجد، پشت سر پیش نماز همان مسجد
- جذب خدام افتخاری برای انجام امور مسجد، در کنار خادم رسمی (خادم موظف و متبرع)
- ایجاد تشکیلات در مسجد، توسط امام جماعت
- بسیج، مطیع مسجد و بازوی امام جماعت در پیش برد امور مسجد باشد، نه مقابل امام
- رعایت اصل جوان‌محوری در برنامه‌ریزی و اجرای برنامه‌های مسجد و نگاه ویژه علمی نسبت به امر کادر سازی از میان جوانان

۲. مدیریت بر مسجد

- تهیه آمار و شناسنامه از وضعیت نیروی انسانی و امکانات مساجد کشور و تشکیل بانک اطلاعات مساجد تا امکان سنجی دقیقی از مساجد کشور داشته باشیم

• واگذاری و واسپاری امور به مردم و مشارکت فعالانه آنها در اداره مساجد و عدم دخالت نهادهای دولتی

- عدم تعدد در مراکز تصمیم‌گیری برای مساجد
- انتخاب امام جماعت توسط هیئت امنا و نصب توسط امور مساجد
- تربیت تخصصی امام جماعت در حوزه‌های علمیه
- برنامه‌ریزی امور داخلی مسجد با کمک جوانان
- تشکیل کارگروه فرهنگی، در کنار هیئت امنا

۳. مدیریت از مسجد

• ارتباط ائمه جماعات و مسئولین مساجد با یکدیگر و بررسی مسائل و مشکلات مشترک

• سازمان‌های متولی امر از اعطای مجوز ساخت و فعالیت به این نهادها (حسینیه، مهدیه، فرهنگسرا و...) به صورت مستقل خودداری ورزند و فقط به مراکزی مجوز دهند که قصد دارند در جوار مسجد و تحت مدیریت آن فعالیت کنند

• اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی مردم نسبت به فعالیت‌ها و برنامه‌های مسجد

• استفاده از تکنولوژی نوین اطلاعاتی و ارتباطی به‌ویژه فضای مجازی و شبکه‌های رایج می‌تواند نقش زیادی در چابک‌سازی و سرعت، دقت و سهل الوصول شدن ارتباط و تعامل بین مساجد و مردم ایفاء نماید.

• اهتمام بر رسیدگی به امور زندگی مردمی که در محدوده (حریم) هر مسجد هستند و رفع نیاز و مسائل ایشان، در حد میسر؛ اعم از مسلمان، غیرمسلمان، مسجدیان و غیرمسجدیان

• ۶- ایده‌های تحولی

۱. تربیت امام جماعت جهادی برای مدیریت مسجد از پایه ۵ و ۶

۲. ایجاد شبکه مساجد با هدف

الف- تسهیل در تسهیم و تبادل منابع و انتقال تجربیات و شیوه‌های برتر؛

ب- تعیین و به اجرا در آوردن طرح و برنامه‌های مشترک؛

ج- همکاری استراتژیک میان مساجد و سایر سازمان‌ها و نهادهای ملی.

● ۷- امتداد عینی

۷,۱. مسجد حاج آقای قوامی در پردیسان

۷,۲. شبکه مساجد مردمی بدر

شبکه مساجد مردمی بدر، از اجتماع ۵ مسجد در یک محدوده از شهر مشهد، ایجاد شده است. این مساجد، جلسات مستمر دارند و با مشارکت هم، پیگیر رفع مشکلات مردم منطقه هستند. البته این مشکلات، موضوعات پیچیده‌ای نیست؛ بلکه مسائلی است که با یک پیگیری از مسئولین نهادهای اجرایی شهر، قابل رفع هستند؛ از قبیل نصب چراغ راهنمایی و رانندگی سر یک چهارراه، برای کنترل ترافیک، جانمایی بهتر ایستگاه‌های اتوبوس، برای ممانعت از ترافیک و...

۷,۳. مسجد طفلان مسلم

امام جماعت جوان مسجد طفلان مسلم، که در حاشیه شهر مشهد واقع شده است، با بکارگیری ظرفیت‌های مردم محدوده مسجد، توانسته، مشکلات معیشتی مردم را تا حدود زیادی برطرف کند؛ با راه‌اندازی دو فروشگاه و یک انبار توزیع مواد غذایی، حدود ۲۰ نفر را به کارگیری کند. مسجد با راه‌اندازی این فروشگاه‌ها و عرضه مواد غذایی با قیمت مناسب، توانسته است بازار محله را تنظیم کند و مانع گران‌فروشی فروشگاه‌ها شده است.

۷,۴. مسجد صنعتگران مشهد

مسجد صنعتگران مشهد، در عین نظافت عالی که در قسمت‌های مختلف آن، از جمله در سرویس بهداشتی، نمایان است، خادم ندارد؛ بلکه همه اعضای مسجد، از امام جماعت گرفته، تا نوجوانان مسجدی، خادمی مسجد را یکی از وظایف خود می‌دانند و به آن اهتمام جدی دارند.

۷,۵. مسجد حضرت ولیعصر عَلَيْهِ السَّلَام

امام جماعت مسجد حضرت ولیعصر مشهد، برای اداره بهتر مسجد، تشکیلاتی راه‌اندازی کرده است که همه ارکان و اعضای مسجد، ذیل امامت امام مسجد، به

فعالیت می‌پردازند؛ از فرمانده بسیج گرفته تا صندوق قرض‌الحسنه و خیریه و... در این تشکیلات، واحد برادران و واحد خواهران جدا از هم و ذیل امامت مسجد، مشغول فعالیتند.

۷،۶. مسجد حضرت سجاد علیه السلام مشهد

در مسجد حضرت سجاد علیه السلام، در کنار هیئت امناء، یک گروه ۳۰ نفری از صاحب‌نظران و کسانی که می‌توانند به پیشبرد امور مسجد کمک کنند، تشکیل شده است که ماهیانه جلسه دارند و اگر کار یا نظری باشد، در آنجا مطرح و به شور گذاشته می‌شود. به این ترتیب، افراد بیشتری، اعم از برادران و خواهران، خود را در امور مسجد سهیم می‌دانند.

کارکرد هنری رسانه‌ای مسجد مطلوب

۱- تعریف

رسانه عبارت است از ظرفیت‌های انتقال پیام. بنابراین محدود به ابزارهای خاص مثل رادیو و تلویزیون نیست بلکه نمایش، تابلو اعلانات، فضای مجازی و سایر بسترهای هنری و غیرهنری انتقال پیام را در برمی‌گیرد.

۲- طرح کلی

هنر در جهان مدرن امروز شامل هفت گروه است که برای آن ترتیب‌های مختلفی بیان شده است. یکی از آن‌ها عبارت است از:

۱. موسیقی
۲. هنرهای دستی: مجسمه‌سازی، شیشه‌گری، و ...
۳. هنرهای ترسیمی: نقاشی، خطاطی، عکاسی و ...
۴. ادبیات: شعر، داستان، نمایشنامه، فیلمنامه و نثر
۵. معماری
۶. رقص و حرکات نمایشی
۷. هنرهای نمایشی: سینما، تئاتر و ...

در این نگاه، بسیاری از رسانه‌ها جزئی از هنر دانسته می‌شوند و البته برخی رسانه‌ها مثل فضای مجازی- که در نسبتش با رسانه مناقشه است- جایگاهی ندارند. با این وجود به نظر می‌رسد که بتوان با پنج گانه سواد رسانه‌ای نسبت مسجد را با هنر و رسانه به دست آورد. شاید لازم باشد در نهایت ایده‌های دیگری نیز به صورت حاشیه‌ای بیان شود. پنج گانه سواد رسانه‌ای عبارتند از:

۱. فرستنده

۲. گیرنده

۳. محتوا

۴. ابزار

۵. بستر

• ۳- اصول کارکرد رسانه‌ای

- ذکر و یاد خدا در پیام‌های رسانه‌ای مسجد اولویت دارد و تحت الشعاع هیچ پیام دیگری قرار نمی‌گیرد.
- از میان کارکردهای موجود، کارکرد تربیتی رسانه در مسجد در برابر اطلاع‌رسانی و سرگرمی و ... قرار نمی‌گیرد.
- اصل هدایت‌گری پیام‌های رسانه‌ای مسجد در برابر ضلالت و گمراهی قرار دارد.
- استفاده تلفیقی از رسانه‌های سنتی و جدید در مسجد بر مبنای دیدگاه همگرایی رسانه مورد تأکید است.
- آزادی اندیشه و بیان جهت رفع شبهات در مسجد ضروری است.

• ۴- نظام مسائل

مسجد به مثابه یک رسانه عملکرد روشنی در شکل‌گیری نهضت انقلاب اسلامی داشته و از ظرفیت‌های صالی انتقال پیام، تولید و مبادله معانی مرتبط با گفتمان انقلاب اسلامی بوده است. برخلاف دوره درخشان فعالیت‌های هنری و رسانه‌ای مساجد در ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی، امروزه مساجد به کارهای هنری و رسانه‌ای نمی‌پردازند. به عنوان مثال گروه‌های سرود و تئاتر مساجد دیگر

فعال نیست. مسئله مصرف رسانه‌ای مسجدی‌ها خود موضوع دیگری است که نگرانی‌هایی را برانگیخته است.

• ۵- راهکارهای هنری - رسانه‌ای مسجد مطلوب

فرستنده(تولیدکننده)

۱. آموزش هنر در قالب کلاس و کارگاه
 ۲. تربیت هنرمند در قالب‌های تربیتی (اردو و...)
 ۳. راه‌اندازی کانون‌های فرهنگی و هنری در مساجد
 ۴. برگزاری جشنواره‌های تولید محصولات هنری و رسانه‌ای
 ۵. راه‌اندازی مجمع فعالان رسانه‌ای مسجد (اجتماع تولیدکننده‌های رسانه‌ای مسجد)
 ۶. ارتقای سواد موسیقایی (آموزش اذان به بهانه سواد موسیقایی)
 ۷. دوره آموزشی تخصصی کوتاه مدت کاربردی (مهارت‌های فعالیت در فضای مجازی)
- هر مسجدی یک توییتر

گیرنده(مصرف‌کننده)

۱. آموزش‌های عمومی هنر برای بالا بردن ذوق و سلیقه هنری مردم
 ۲. بالا بردن مصرف هنری مردم
- عرضه محصول هنری
 - عرضه خدمات هنری
۳. برگزاری نمایشگاه‌های محصولات هنری و رسانه‌ای
 ۴. برگزاری دوره‌های آموزشی سواد رسانه‌ای

محتوا

۱. جشنواره تولید محتوای هنری - رسانه‌ای توسط مسجدی‌ها (عموم)
۲. راه‌اندازی پویش‌های مناسبی برای معرفی مساجد خود از طریق فضای مجازی

ابزار

۱. گذاشتن صفحه نمایش (مونیتور - پرده فراتاب) در صحن مسجد و سرویس‌های بهداشتی

۲. سینما مسجد: اختصاص دادن مکانی برای نمایش فیلم مخصوصا برای نوجوان ها
۳. تابلو اعلانات:

- طراحی تابلوی ثابت و موقت در مسجد و به روز رسانی محتوای آن
- اطلاع رسانی قوی محله از طریق مسجد (نصب تابلو اعلانات محله در کنار مسجد محله)

۴. کتابخانه داخل مسجد

۵. روزنامه خوانی

- خرید روزانه رسانه های مکتوب برای مطالعه نمازگزاران شامل روزنامه، نشریه، مجله، کتاب
- ۶. سایت و کانال مسجد:

- فعال بودن فضای مجازی مسجد محله (راه اندازی، کانال ها و پیج های مسجد محله)

- ایجاد سامانه اطلاع رسانی برای مساجد هر شهری

- ایجاد سامانه اطلاعاتی فرهنگی سیاسی و رسانه ای جامع در مساجد

۷. مسجد نت:

- تجهیز مکانی در مسجد به رایانه و اینترنت (تجربه مسجد سادات اخوی در خیابان ایران تهران)

۸. سامانه ارزیابی: راه اندازی سامانه ارزیابی عملکرد مسجد محله

۹. راه اندازی تریبون آزاد برای مسجد محله

۱۰. انتشار تقویم و سررسید ویژه مسجد مزین شده به عکس شهدای مسجد محله

۱۱. انتشار دفترچه های یادداشت با نشان مسجد

۱۲. بومی سازی نشریه سنگر محله

۱۳. تولید کلیپ های سه دقیقه ای سیاق قرآن

۱۴. پخش اذان به وسیله شخصی خوش صدا از طریق بلندگوی مسجد

۱۵. تشکیل گروه مستند سازی به منظور ثبت تجربیات و خاطرات اعم از خاطرات

خانواده شهدا و سایر مناسبات انقلابی و تنظیم آن در قالب هایی چون مستندهای

کوتاه صوتی و تصویری

بستر

۱. نمایشگاه مسجدی

۲. جشنواره مسجدی

• ۶- ایده‌های تحولی هنر و رسانه

• راه‌اندازی شبکه اجتماعی مسجدانه

• ساخت مجموعه تلویزیونی (سریال) نوجوانان مسجدی با محوریت نمایش
فرآیند تربیت نوجوانان در مسجد

• مسئله برای ایده تحولی:

▪ تربیت هنرمند که باید به صورت نهادی انجام شود الان به صورت سازمانی
انجام می‌شود. این کار می‌تواند توسط نهاد مسجد به بهترین نحو انجام
پذیرد.

▪ میدان مصرف: نگاه موجود آن است که هر محصولی با تبلیغات خودش
را عرضه کند تا مصرف شود. اما از مصرف به صورت «نهادی» غفلت شده
است. مثلاً نیازمند ایده تحولی برای مصرف فیلم‌های متناسب سن نوجوان
توسط دانش‌آموزان مسجدی هستیم.

• ۷- امتداد عینی

مسجد امام حسین (علیه السلام) جهرم

این مسجد، که قدمتی ۴۰۰ ساله دارد، پس از دوران دفاع مقدس، با فرماندهی
مسعود گواهیان، در مسیر تربیت نوجوانان و جوانان، قدم گذاشت. با توجه به اینکه
چند نفر از بچه‌های مسجد، به کار رسانه‌ای و ساخت فیلم و کلیپ، آقای گواهیان، با
تهیه دوربین برای بچه‌ها و فرستادن آنها به دوره‌های آموزشی، ایشان را ترغیب به کار
منسجم رسانه‌ای، از قبیل، ساخت مستند، کلیپ، ماهنگ و... نمود.

هم‌اکنون مسجد در کار رسانه‌ای به قدری پیشرفت داشته است که در سطح
بین‌المللی کار می‌کند. تیم رسانه‌ای مسجد، با صدا و سیما همکاری دارد و یک سری
از برنامه‌های تولیدی این تیم، در تلویزیون پخش می‌شود. همچنین با مؤسسه‌های

«اوج»، «حقیقت»، «خانه طراحان انقلاب اسلامی» همکاری دارند و با همکاری آنها هم به تهیه مستند و کلیپ می‌پردازند.

بچه‌های مسجد با برای یمن و سوریه و عراق و لبنان و بحرین و... فیلم می‌سازند که به زبان‌های مختلف پخش می‌شود؛ چه مستند و چه موشن گرافی. از جمله مستندهای برتر این مجموعه، مستند بچه‌های عباس، مستند ماح

علاوه بر این، در مسجد، حدود ۱۸ و ۱۹ گروه سرود، به‌صورت همزمان با هم رقابت می‌کنند؛ یعنی به اندازه یک استان، در مسجد گروه سرود وجود دارد، که با هم رقابت می‌کنند. در مناسبت‌های مختلف، این گروه‌های سرود، با هم به رقابت می‌پردازند؛ در چهار شب داورها می‌آیند، اینها سرودشان را می‌خوانند. داور به سرودشان، به متنشان، به لباسشان، به ظاهرشان، به ابتکارشان امتیاز می‌دهد و آخر کار هم به گروه‌های برتر در اختتامیه جایزه داده می‌شود.

نیروی انسانی مسجد

۱- تعریف

نیروی انسانی مسجد عبارت است از آحاد افراد حقیقی و اشخاص حقوقی اعم از اینکه اهل مسجد باشند یا نباشد.

۲- چهارچوب کلی

نیروی انسانی مرتبط با مسجد از چند منظر قابل شناسایی و تقسیم است. یک تقسیم‌بندی از جهت جنس و سطح مسئولیت نیروی انسانی است. در این‌الگو، ابتدا از جهت جنس مسئولیت و سپس سطح آن، نیروی انسانی مرتبط با مسجد تقسیم می‌شوند:

۱- وظیفه و مسئولیت متقابل همگانی نسبت به مسجد:

• عموم مردم

۲- وظیفه و مسئولیت خاص نسبت به مسجد:

۱-۲- سطح فرامسجدی:

- ۱-۲-۱- مسئولان و سیاستگذاران عرصه عمومی
- ۱-۲-۲- ائمه جمعه (مسئول رسیدگی به امور مساجد)

۲-۲: سطح درون مسجدی:

- ۱-۲-۲- روحانی مسجد
- ۲-۲-۲- هیئت امنای مسجد
- ۲-۲-۳- فعالان تشکیلاتی و تربیتی مسجد
 - فرمانده و مسئولان بسیج
 - مسئول کانون فرهنگی هنری مسجد
 - مسئولان گروه‌های جهادی و... مسجد
 - سرگروه‌های حلقه‌های تربیتی
 - نوجوانان و جوانان بسیجی
- ۲-۲-۴- خادم رسمی (سرایدار) مسجد
- ۲-۲-۵- خادمان افتخاری و مناسبتی

▪ مؤذن

▪ مکبر

▪ تعقیبات‌خوان

▪ قاری قرآن

▪ مداح و روضه‌خوان

▪ دعا خوان

▪ خادمان فنی و صوت

▪ دیگر خادمان محتوایی و اجرایی

• ۲-۲-۶- عموم اهل مسجد

▪ نمازگزاران دائمی مسجد

◀ نوجوانان، جوانان، میان‌سالان و بزرگسالان

◀ اطفال، خردسالان، کودکان و نوجوانان نابالغ

▪ تازه‌واردان

▪ کسانی که گاهی (عموماً در مناسبت‌ها) به مسجد می‌آیند

▪ کاربران گذری مسجد و نمازگزاران مهمان

۲-۳- سطح برون مسجدی

• ۱-۳-۲- والدین و خانواده‌ها (برادران، خواهران، پدربزرگ‌ها و...)

• ۲-۳-۲- معلمان و مربیان پرورشی مدارس و دانشگاه‌ها

• ۲-۳-۳- فعالان فرهنگی، هنرمندان و اصحاب رسانه

• ۲-۳-۴- بانیان و سازندگان مساجد

• ۲-۳-۵- برجستگان مثل مدیران سازمان‌ها که در عمل باید پیشگام توجه به

مسجد باشند

• ۲-۳-۶- فعالان اجتماعی بیرون مسجد مثل گروه‌های جهادی، هلال احمر،

خیریه‌ها و...

• ۲-۳-۷- نیازمندان محله

• ۲-۳-۸- همسایگان مسجد

• ۳- اصول

۱- آحاد مردم نسبت به مسجد مسئول اند.

۲- مسجد نسبت به آحاد مردم اعم از نمازگزار و غیر آن مسئول است.

۳- مدیران و برجستگان مسئولیت ویژه‌تری نسبت به نماز (و مسجد) دارند. مثل پدر

در خانواده و رئیس در اداره.

۴- امام جماعت مدیر طبیعی مسجد است و فعالیت سایر خدام و فعالان مسجدی

بر محور او می‌چرخد.

۵- مسجد نسبت به حکومت اسلامی مسئول است.

۶- حکومت اسلامی نسبت به مسجد مسئول است.

• ۴- نظام مسائل

مساجد هسته‌های مقاومت هستند. تشکیل‌دهندگان این هسته‌ها مردم جامعه هستند. پس این مردم، باید افرادی قوی باشند تا بتوانند هسته‌های مستحکمی ایجاد کنند. اگر مساجد قوی شوند، قطعاً می‌توانند در حل مشکلات مختلف جامعه، بسیار ثمربخش باشند. حال مردم چگونه می‌توانند این قدرت و قوت را به مساجد تزریق کنند و مساجد چگونه باید از این ظرفیت عظیم انسانی استفاده و آن را در مسیر اهداف انقلاب اسلامی، هدایت کنند؟ به عبارتی، مردم وظیفه تقویت مسجد را دارند و مسجد وظیفه تقویت مردم؛ تا این تقویت دوگانه، به تقویت حکومت اسلامی منجر شود. با توجه به اینکه در نظام اسلامی، مبحث نظام ولایی و ارتباط امام با امت و امت با امت، از جایگاه مهمی برخوردار است، باید تدبیری اندیشید تا این ولایت، که مورد تأکید رهبر انقلاب است، در جامعه جاری و ساری شود.

• ۵- راهکارها

امام جماعت

۱. محور قرار دادن نقش امام جماعت محله
- دوره آموزشی کوتاه مدت مهارت‌های کاربردی برای امام جماعت مسجد
- صلاحیت سنجی امام جماعت
۲. امام جماعت شغل اصلیش امام جماعتی بداند

هیئت‌امنا

۱. رفت و آمد هیئت‌امنا و اعضای مسجد و نمازگزاران به خانه کسانی که بیمار هستند، کسانی که ارتباط با مسجد ندارند، با خانواده‌های بی‌بضاعت، مشاوره و رانشناسی توسط امام جماعت و روانشناسان با خانواده‌های دچار آسیب‌های اجتماعی، سرکشی به خانواده شهدا

خادم

۱. انتخاب خادم مناسب مسجد (فردی اجتماعی، خوش برخورد، جوان)
- دوره تربیتی خادمان مساجد در مشهد

- چرخش خادمها در مساجد شهر با مدیریت امام جمعه
 - حذف خادم برای ۲۴ ساعته شدن مسجد و مردمی شدن مسجد
۲. استفاده از فکر مردم در اداره کارهای مسجد جلسات ماهانه به موضوعی که برای انجام کارهای مسجد هست

خادم افتخاری

۳. خادمان نوجوان برای برپایی ستاد اقامه نماز دانش آموزی در راستای مسئولیت دادن به نوجوان
۴. امام جماعت، در رأس خدام مسجد
۵. فرهنگ سازی برای جذب خدام افتخاری مثل حرم اهل بیت علیهم السلام
۶. تشکیل گروه‌های متخصص و صاحب‌نظر در موضوعات مختلف برای کارکردهای مختلف مسجد؛ مثلاً گروه برقکاران، گروه بنایان، گروه مشاوران، گروه معلمان و...
۷. تهیه فهرستی از اهالی و مرتبطین با مسجد با تخصص‌هایشان، جهت استفاده از ظرفیت‌های آنان در مواقع و موارد مختلف

نمازگزار (کودکان، نوجوانان و جوانان، میانسالان و کهنسالان)

۸. جوان محوری کردن مسجد
- یک سوم هیئت امنا نسل جوان باشد، یک سوم میانسال و یک سوم دیگر کهنسالان باشند
 - مدیریت بخش‌های و کارها مختلف مسجد به جوانان سپرده شود
 - طرح کارآموزی تابستانه نوجوانان به وسیله میانسالان
 - همراهی طلبه‌های جوان در کنار امام جماعت‌های پیر
۹. حضور نماینده زنان در جلسات هیئت امنا
۱۰. بستر سازی برای حضور میانسالان در مسجد از طریق احیای کارکردهای اجتماعی مسجد
- تغییر ترکیب جمعیتی مسجد به نفع میانسالان
 - راه اندازی و تقویت صندوق‌های قرض الحسنه به وسیله میانسالان
 - راه اندازی ستاد مدیریت آسیب‌های اجتماعی محله به وسیله میانسالان

- فعال کردن مشاغل خانگی به وسیله سرمایه گذاری جمعی اهالی مسجد
- تامین مالی جمعی برای امور خیریه ستاد جهیزیه

موذن، قاری و مداح

۱. هر مسجد قاری و مداح مجرب داشته باشد
۲. برگزاری دوره های آموزشی برای نمایندگان هر مسجد برای تربیت مداح و قاری
۳. یک یا چند مؤذن، هنگام اذان، در خیابان یا کوچه منتهی به مسجد، اذان بگویند

امام جمعه

۴. رسیدگی به امور مساجد در شهرها برعهده امام جمعه شهر باشد
- حضور هفتگی امام جمعه به مساجد محلات
- جلسه ماهانه ائمه جماعات با امام جمعه

فرمانده و مسئولان پایگاه بسیج

همکاری بسیج برای باز نگه داشتن ۲۴ ساعته در مسجد و تامین امنیت مسجد

• ۶- طرح ایده های تحولی

- ۱- حذف خادم برای ۲۴ ساعته شدن مسجد و مردمی شدن مسجد
- ۲- همکاری بسیج برای باز نگه داشتن ۲۴ ساعته در مسجد و تامین امنیت مسجد

• ۷- امتداد عینی

۷،۱. مسجد بدون خادم

در مسجد صنعتگران مشهد، تنها خادم رسمی وجود ندارد و همه کارهای مسجد را خود مسجدی ها، از جمله نوجوانان دانش آموزی که در مدرسه مسجد صنعتگران مشغول تحصیل هستند، انجام می دهند. در عین حال، مسجد بسیار تمیز و مرتب است.

۷،۲. امام جماعت، در رأس خدام

در مسجد صنعتگران، خود امام جماعت هم کارهای خادمی مسجد را انجام میدهد؛ مثلاً خودش جارو به دست می گیرد و مسجد را جارو می زند.

۷,۳. اذان در خیابان

در مسجد صنعتگران، هنگام اذان، چند نفر از نوجوانان در خیابانی که مسجد در آن واقع شده، یا خیابان‌های اطراف، حاضر می‌شوند و با صدای رسا اذان می‌گویند.

۷,۴. فهرست ظرفیت‌های انسانی

امام جماعت مسجد طفلان مسلم مشهد، فهرستی از افراد مختلفی که با مسجد ارتباط دارند، یا تخصص‌هایشان در تلفن همراه خود درست کرده، که در موارد نیاز برای امور مسجد از آنها کمک می‌گیرد.

۷,۵. مسجد ۲۴ ساعته

در مشهد، مسئولین مسجد الرضا عليه السلام، که همه، بسیجیان همان مسجدند، یک ساعت قبل از اذان صبح تا بعد از نماز مغرب و عشا، درب مسجد را باز می‌گذارند و خودشان هم به امور مسجد رسیدگی می‌کنند.

۷,۶. مدیریت با جوانان

در مسجد امام حسین عليه السلام جهرم، جمعیت ۵۰۰ نفره بسیجیان، سر رشته امور را در دست گرفته و امورات مسجد را در کنار هیئت امناء، رتق و فتق می‌کنند.

۷,۷. استفاده از نظرات مردم

در مسجد حضرت سجاد عليه السلام مشهد، در کنار هیئت امناء، یک گروه حدوداً سی نفره از اهالی صاحب نظر مسجد تشکیل شده است که در موارد نیاز از نظرات و کمک‌های ایشان بهره‌برداری می‌شود.

کارکرد خانوادگی

۱۰- تعریف

نسبت مسجد و خانواده عبارت است از مجموعه فعالیت‌های مسجد که خانواده‌هایی را تحت پوشش خود تشکیل می‌دهد، تحکیم می‌بخشد، ارتقا می‌دهد، مانع گسسته و گسیخته شدن آن می‌شود و در تمام این مسیر پیوند مسجد و

خانواده حفظ می‌شود. همچنین نسبت خانواده و مسجد عبارت است از مجموعه فعالیت‌هایی که خانواده نسبت به مسجد می‌تواند انجام بدهد.

باید توجه داشت خانواده ولایی نهادی است که با انتخابگری زن و خواستگاری مرد از او بر اساس پیوند ولایی زن و مرد در حضور خدا تشکیل می‌شود و به هدف میانی اتحاد نفوس و آرامش و و هدف غایی تقرب الی الله می‌رسد. این خانواده با محبت دو طرفه- یعنی اطاعت زن از مرد و سرپرستی و مهرورزی مرد نسبت به زن- تحکیم پیدا می‌کند و با تربیت ولایی زن و فرزندان، سبب رشد فردی و تعالی جامعه می‌گردد. خانواده ولایی در برابر شوک‌های بیرونی پایدار است و تهدیدها را تبدیل به فرصت می‌کند.

۲- چهارچوب کلی

۱. پیش از تشکیل خانواده

• تربیت جنسی فرزندان

• جشن تکلیف

۲. تشکیل خانواده

• آمادگی‌های پیش از ازدواج

• فرآیند انتخابگری

• فرآیند خواستگاری

• فرآیند ازدواج

• مراسم و مناسک ازدواج

۳. تحکیم خانواده

• محبت

• عشق‌ورزی

• رابطه جنسی

۴. تعالی خانواده

• تربیت و ولایت

• تربیت اعضا (پدر، مادر، پسر، دختر)

• تربیت جنسی

۵. طلاق

۶. نسبت خانواده و مسجد: احیای مسجد

- عمران فیزیکی و نوسازی مسجد
- عمران معنوی مسجد در جنبه‌های محتوایی و کارکردی
- عمران انسانی: افزایش رفت و آمدها و حضور مردمی در مسجد
- رفع نیازهای مسجد اعم از تربیت کادر، مالی و...

• ۳- اصول

۱. برخلاف برخی ادیان مانند مسیحیت که تجرد را مقدم بر تأهل می‌دانند و ازدواج را از باب رهایی از بدکاری، مشروع می‌پندارند، مسجد بر تشکیل خانواده تأکید دارد، به آن تشویق می‌کند و از مذمت تجرد سخن می‌گوید.
۲. همان‌گونه که تجردگزینی، بستر را برای انحطاط و عقب ماندگی فراهم می‌کند، خانواده در اسلام، زمینه ساز رشد و کمال انسان‌ها است. این کارکرد تربیتی خانواده مورد توجه مسجد است.
۳. خانواده در نظام‌سازی اجتماعی در اسلام نقش برجسته‌ای دارد؛ به‌گونه‌ای که ادعا شده مرکز ثقل جامعه اسلامی است و اینکه هیچ بنایی محبوب‌تر از آن در نزد خدا وجود ندارد. مسجد باید این ظرفیت را فعال کند.
۴. ازدواج از حقوق فرزندان بر پدر و مادر است. دیگر نمازگزاران، نهاد مسجد و حکومت اسلامی نیز در باب کمک بر تشکیل خانواده و تسهیل آن وظیفه دارند.
۵. برخلاف برخی ادیان که ارضای نیاز جنسی کاری پلید، زشت، شیطانی و دارای ارزش منفی است، اسلام علاقه جنسی و همسر دوستی را از جمله اخلاق انبیا دانسته و بر کارکرد تنظیم و تأمین نیاز جنسی از طریق خانواده تأکید دارد. غریزه جنسی بخشی از فطرت و طبیعت انسانی است و نظام تکوین و تشریع در اسلام هماهنگ است، اما این موضوع در نهاد خانواده محدود شده است تا فضای بیرون از خانواده برای کار و فعالیت اجتماعی، سالم باقی بماند و ارزش زن حفظ شود. مسجد به سهم خود وظیفه دارد نگرش صحیح به این مسئله شکل بگیرد و اقدامات ترویجی و عملی متناسب با آن را در محله ساماندهی کند.

۶. حیا و عفت در روابط (بیرون از خانواده) بین زنان و مردان مورد تأکید مسجد است. ارائه توصیه‌های اسلامی در زمینه نگاه و نظر، گفتار و حتی راه رفتن یا پوشش در این زمینه مطمح نظر است در مسجد انجام بشود. در مقابل، کامیابی بین زن و مرد درون خانواده مورد تأکید است. ارائه توصیه‌هایی مثل ملاعبه یا آرایش کردن زن برای شوهر و ... در این راستا شایان توجه است.

۷. در اسلام همه مسئول‌اند تا به عنوان یک نقش اجتماعی از یکدیگر مراقبت و حمایت کنند اما اینکه مرد نسبت به خانواده‌اش مسئول است و زن نیز نسبت به خانه و فرزندان به عنوان یک نقش خانوادگی بیشتر مورد تأکید قرار گرفته است. مراقبت از فرزندان در ابعاد گوناگون معیشتی، عاطفی، مذهبی و ... که تحت عنوان حضانت مورد توجه قرار می‌گیرد، از حقوق فرزندان و تکالیف والدین است.

۸. سکنی و کارکردهای عاطفی خانواده در اسلام به ویژه در رابطه با زن و شوهر از اهداف مورد توجه است تا جایی که در فرهنگ مسلمین، از خانه به عنوان مسکن (محل سکینه و آرامش) یاد می‌شود.

۹. خانواده در جامعه‌پذیری افراد نقش اساسی دارد. در نگاه اسلامی به نظر می‌رسد جامعه‌پذیری از طریق خانواده مقدم بر سایر انواع آن باشد. توصیه به آموزش معارف اسلامی یا مهارت‌هایی چون تیراندازی، سوارکاری، شنا و نیز ریسندگی در این چهارچوب قابل فهم است. طبیعی است در نگاه اسلامی، جامعه‌پذیری دختران و پسران متناسب با ویژگی‌های هر یک و انتظارات دین از آن‌ها متفاوت است؛ چرا که هر یک قرار است نقش‌های متفاوتی را برعهده گیرند.

۱۰. خانه محل ذکر است.^۱ در این صورت، رفعت می‌یابد و صبغه الهی پیدا می‌کند.^۲ اگر خانه از هر پلیدی و لوئی منزّه بماند و به ذکر خدا و عبادت او مزین شود، رفعت می‌یابد و از یک چهار دیواری سرد و بی روح خارج می‌شود و هر چه صبغه الهی و معنویت بیشتر شود، مقامی رفیع‌تر که مصداق کامل آن کعبه، خانه خدا است.^۳

۱. وَادْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ (احزاب، ۳۴)
 ۲. فِي بُيُوتِ أَذُنَ اللَّهِ أَنْ تَرْفَعَ وَيَذْكُرَ فِيهَا اسْمُهُ يَسْبَحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (نور، ۳۶)
 ۳. تفسیر المیزان، سید محمدحسین طباطبائی، ۱۳۶۳، ج ۱۵، صص ۱۷۸-۱۷۹

۱۱. خانه محل سلام است.^۱ سلامت و امنیت از خانه به جامعه منتشر می‌شود. عالی‌ترین ایجاد رابطه میان اعضای خانواده آن است که با تحیت و سلام بر یکدیگر برخورد کنند و یاد خدا میان آنان باشد. این رابطه قدسی اگر در خانه برقرار شود، به طور قطع به جامعه نیز کشانده خواهد شد پس حقیقت سلام، گسترش امنیت و سلامتی در میان انسانهاست.^۲

۱۲. یکی از کارکردهای مورد توجه خانه در اسلام، حریم‌سازی است. ورود به حریم نیازمند استیناس و گرنه استیزان و سلام است.^۳

۱۳. علی‌رغم برخی تفاوت‌های ظاهری و جسمانی، در بعد معنوی و انسانی، برابری زن و مرد در آفرینش، فرصت‌های رشد و نیز بهره‌مندی از پاداش‌های الهی مورد تأکید اسلام است.

۱۴. حقوق و تکالیف هر یک از اعضای خانواده، متفاوت ولی متناسب با ویژگی‌های اوست.

۱۵. درون‌گرایی کارکردی از ویژگی‌های خانواده در اسلام است. کارکردهای نهادهای متنوع عمده امروز در گذشته به خانواده‌ها بود. گفتنی است در غرب، با حذف کارکردهای خانواده (مثل زیر سؤال بردن حق تربیتی والدین) نهادهای متکثر آموزشی و... ساخته شده است. درحالی‌که در رویکرد اسلامی، نیازهای متفاوت درون خانواده پاسخ می‌یابد و به عنوان مثال وقتی خانواده خود جلوی ناهنجاری‌ها را بگیرد، نهادهای نظارتی و تنبیهی چون نیروی انتظامی، دادگاه و زندان بی‌مشتري خواهند شد. همچنین است اگر مهارت‌های چون ریسندگی یا ورزش در نهاد خانواده تأمین شود، دیگر شاهد این حجم از باشگاه‌ها و مؤسسات متنوع نخواهیم بود.

۱۶. طبیعت خانواده با احکام خشک حقوقی سازگار نیست و غلبه با بعد عاطفی و معنوی است. از این رو حتی در نامگذاری احکام حقوقی از واژه‌هایی با بار (یا ماهیت) عاطفی مثل صداق استفاده شده است.

۱۷. برخلاف اندیشه یونانی که تدبیر منزل را جدا از سیاست مدن فرض کرده‌اند تا

۱. فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّهٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ (نور، ۶۱)

۲. خانواده از منظر قرآن، عذرا طباطبایی حکیم، دانشنامه موضوعی قرآن

۳. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتَسَلِّمُوا (نور، ۲۷)

دخالت‌های حکومت با تحمیل احکام خشک حقوقی، موجب تزلزل خانواده بشود، در اندیشه اسلامی بین رحم ظاهری در خانواده با رحم ولایی و الهی ارتباط و تناسب وجود دارد و هماهنگی کاملی در این زمینه برقرار است. پیوندهای اصلی در اسلام بیش از آنکه ناشی از ژنتیک باشند، ایدئولوژیک هستند.

• ۴- نظام مسائل

ارتباط و تعامل بین مسجد و خانواده، یکی از مسائل مهم عرصه مسجد طراز انقلاب اسلامی است. اشتراکات و ثبوتی که در زمینه‌های مختلف تربیتی، فرهنگی اقتصادی و...، بین مسجد و خانواده وجود دارد، این امکان را فراهم می‌کند که بتوانیم از این ظرفیت عظیم، نهایت استفاده را ببریم؛ ظرفیتی که متأسفانه به شدت مغفول واقع شده است. باید دید ریشه این مشکل چه چیزی است که مسجد نتوانسته در این زمینه‌ها به کمک خانواده بیاید. چرا اکثر مساجد ما نتوانسته‌اند پشتیبان و حامی خانواده باشند؟ چرا نمی‌توانند زمینه ازدواج آسان جوانان را فراهم کنند؟ چرا نقش مسجد در ارائه مشاوره به خانواده‌ها، در زمینه‌های تعامل همسران، تربیت فرزندان و... تا این حد کمرنگ شده است؟ از طرف دیگر، باید دید چرا خانواده‌ها نقشی در ایفای وظایف و رسالت‌های مسجد در عرصه اجتماع ندارند و چگونه می‌توان برای آنها نقش تعریف کرد؟ اصلاً خدمات متقابل مسجد و خانواده چه چیزهایی است و چگونه می‌توان این خدمات را ساماندهی کرد.

• ۵- راهکارها

فعالیت‌های خانواده نسبت به مسجد

- خانواده‌ها برای ساخت مساجد با اقداماتی نظیر وقف زمین یا حمایت مالی و... تلاش کنند.
- خانواده‌ها در اداره امور جاری مساجد، رسیدگی به امور جاری مساجد از جمله نظافت و پاکیزگی، مشارکت در برگزاری مراسم‌ها و... تلاش کنند.
- مساجد به صورت خانوادگی، مدیریت شوند.
- خانواده‌ها برای افزایش حضور نمازگزاران در مسجد تلاش کنند.

• خانواده‌ها با مشارکت یکدیگر به رفع نیازهای روی زمین مانده مساجد بپردازند.

فعالیت‌های مسجد نسبت به خانواده

۱. پیش از تشکیل خانواده

- برگزاری جشن تکلیف در مسجد محله به همراه ارائه تسهیلات و خدمات مرتبط از جمله مداحی مناسب، شعر خوب، کتاب و محصولات فرهنگی مرتبط به منظور نقطه شروع برای بحث تشکیل خانواده
- مسجد از طریق آموزش احکام و ... خود را مسئول و متولی تربیت جنسی نوجوانان محله بداند و در این زمینه پیشقدم باشد پیش از آنکه دیگران تفکر غلط خود را نهادینه کنند.

۲. تشکیل خانواده

• از بین بردن موانع پیش از ازدواج

- زمینه‌سازی برای حل مسئله حجاب در محله
- تعدیل نگرش‌ها و خواسته‌های والدین
- انجام پیمایش و مصاحبه کیفی برای رصد وضعیت محله
- تغییر نظام حقوقی مدنی به نظام حقوقی ایمانی در محله از طریق الگوسازی در سطح آپارتمان مثلاً ترویج این باور که «باید آزارهای احتمالی همسایگان را تحمل کرد» به کمک ابزارهایی چون تدوین و رونمایی از منشور حقوق همسایه در همه مساجد سراسر کشور و اهدای جایزه همسایه برتر
- آمادگی‌های پیش از ازدواج

- تبیین ویژگی‌ها، آثار و فواید انواع ازدواج
- تبیین علل کاهش ازدواج و تلاش برای رفع آن‌ها
- معرفی معیارهای صحیح ازدواج توسط مسئولان مسجد
- بیان شرایط ازدواج از نگاه اسلامی توسط امام جماعت مسجد
- راه‌اندازی پایگاه استعدادسنجی در مسجد
- شناسایی خانواده‌های جدید ساکن در محله از طرق گوناگون اعم از ارتباط امام جماعت با دفتر بنگاه معاملات املاک محله

• فرآیند انتخابگری

۱. واسطه‌گری در زمینه ازدواج از باب ضمانت و جوش دادن رابطه
۲. شناسایی خانواده‌هایی که فرزندان‌شان آماده ازدواج هستند
۳. معرفی عروس و داماد، آشنا کردن خانواده‌ها (دختر و پسر)

• فرآیند خواستگاری

۱. حضور امام جماعت مسجد و معتمدین در مجلس خواستگاری

• فرآیند ازدواج

۱. تغییر سنت‌های غلط مثلاً در مورد جهیزیه، وام ازدواج به مردان داده شود
۲. فرهنگ‌سازی برای کم کردن مخارج ازدواج و...
۳. برگزاری آسان مراسم ازدواج

• مراسم و مناسک ازدواج

- خواندن خطبه عقد در مسجد
- ولیمه ازدواج از مسجد داده شود
- تغییر سنت‌های غلط در برگزاری مراسمات غیرضروری و دست و پاگیر مرتبط با ازدواج که امروزه کارکرد خود را از دست داده‌اند

۳. تحکیم خانواده

• محبت

- ایجاد آرامش: هر وقت که مشکلی بروز می‌کند بهترین پناهگاه مسجد است.
- تمرین اخلاقیات در مسجد برای خانواده: حسن معاشرت در خانواده، نظم و انضباط، وجود روحیه مشورت در خانواده، صبر و پایداری در زندگی، روحیه عفو و گذشت، حاکمیت صداقت در فضای خانواده، پرهیز از سوءظن، آفت حسد، رازداری و وفاداری، مشی با آرامش و بی‌تکبر، حلم و بردباری، ترس از کیفر الهی، دوری از افراط و تفریط، تواضع، دوری از سختگیری و اسراف و نیز احسان به پدر و مادر، همگی از عوامل تحکیم خانواده‌اند.

• عشق‌ورزی

▪ ترویج فرهنگ هدیه دادن همسران به یکدیگر

• رابطه جنسی

▪ برگزاری کلاس‌ها و مشاوره فردی

۴. تعالی خانواده

• تربیت و ولایت

• تربیت اعضا (پدر، مادر، پسر، دختر)

• تربیت جنسی

• تربیت اجتماعی

▪ اجتماعی شدن زنان پایه‌پای مردان

▪ تربیت اجتماعی فرزندان

۱. نماز جمعه

۲. تظاهرات علیه طاغوت و استکبار

۳. حضور در انتخابات

۴. تأیید رهبری و مسئولان اسلامی

۵. امر به معروف و نهی از منکر

۵. به حداقل رساندن طلاق

• جلسات بحث و مشاوره‌های خانوادگی در مساجد برگزار شود

• تأثیر در پیشگیری از اختلافات خانوادگی

▪ انتقال مهارت‌های آموزشی و علمی نظری

۱. تربیت دینی

۲. برگزاری جلسات تامین حقوق خانواده

۳. برگزاری کلاس‌های فرزندآوری و تربیت آن‌ها

۴. آموزش مهارت‌های فنی و هنری

۵. ارائه راهکارهای پیشگیرانه در جلسات مشاوره

۶. اقدامات عملی

۱۰. پیگیری کردن شغل

۲. معرفی بیکاران جهت اشتغال و رفع نیازها

۳. برقراری ارتباط جهت پیشگیری از اختلافات

۴. حضور مشاورین و روان‌شناسان در خانه

۵. برگزاری اردوهای تفریحی- زیارتی

• تاثیر مسجد در حل اختلافات خانواده

▪ انواع اختلاف

▪ عوامل تاثیرگذار در ایجاد اختلاف و تعارض‌های خانواده

▪ اقدامات علمی و نظری مسجد

۱. ارائه راهکارها و اصول کلی در حل اختلافات توسط مسجد

۲. دعوت از مشاور خانواده و روان‌کاو

▪ اقدامات عملی مسجد

۱. حضور امام جماعت و ریش‌سفیدان محل در منزل

۲. برگزاری دادگاه خانوادگی توسط مسجد

• ۶- ایده‌ها و راهکارهای تحولی خانواده

مرکز آموزش، مشاوره و پشتیبانی مسجدی

• ۷- امتداد عینی

۷/۱. مدیریت خانوادگی مسجد:

مسجد خاتم الانبیاء تهران خیابان قزوین- حجت الاسلام سیدمحمد خلیلی تهرانی

مسجد حضرت علی بن ابی‌طالب روستای آبگرم کلات (انجام برنامه‌های فرهنگی با

همکاری همسر و دختر)

۷/۲. ولیمه ازدواج از مسجد داده شود:

الف- علی (علیه السلام) می‌فرماید که رسول خدا ﷺ به من فرمود: ای علی! برای اهل خود طعام بافضیلتی تدارک ببین؛ گوشت و نان از سوی ما و خرما و روغن از سوی تو تهیه شود؛ سپس فرمود: ای علی! برو و هرکه را خواستی دعوت کن. من به مسجد آمدم و

آن جا مملو از صحابه بود؛ اما شرم کردم گروهی را دعوت کنم و جمعی را واگذارم. از این رو، ندا دادم: مردم! به ولیمه‌ی فاطمه علیها السلام بشتابید و مردم پذیرفتند. من از کثرت مردم و کمبود طعام شرم کردم. پیامبر صلی الله علیه و آله متوجه ماجرا شد و فرمود: علی جان! من برای برکت یافتن ولیمه تو دعا می‌کنم.

ب- مسجد الرضا علیه السلام، برای نیروهای جهادی خود در مسجد مراسم ازدواج کم هزینه ای برگزار می‌کند و در انتهای مراسم، در مسجد سفره می‌اندازند و از مهمانان پذیرایی می‌کنند.

۷،۳. کانون همسریابی در مسجد

مسجد حضرت عباس علیه السلام مشهد، در نزدیک مسجد، دفتری برای واسطه‌گری ازدواج جوانان راه انداخته است که تاکنون توانسته حدود ۲۰۰ نفر را به ازدواج هم در بیاورد.

۷،۴. کانون ازدواج آسان

الف- هیئت امنای مسجد نورالأصفیاء حکیمیه تهران، در زیرزمین مسجد، مکانی را برای کرایه ارزان لباس عروس و سایر ملزومات عروسی دختران اختصاص داده‌اند. کسانی که ازدواج کرده و لباس عروس خریده‌اند، لباس خود را به این مسجد می‌دهند و مسجد هم به اقشار کم درآمد به رایگان، و به سایر اقشار، با قیمت مناسب، امانت می‌دهد. همچنین، این مسجد با چند آرایشگاه و آتلیه هم ارتباط دارد، که هرکسی را که به آنها معرفی کند، تخفیف خوبی به او می‌دهند.

ب- امام جماعت مسجد سیدعزیزالله خیابان جیحون تهران، بیش از یک دهه است که دفتری در مسجد راه اندازی کرده و دختران و پسران جوان را برای ازدواج به هم معرفی می‌کند. جلسه اول و دوم خواستگاری در مسجد و سایر جلسات در خانه عروس برگزار می‌شود. تاکنون ۲۰ ازدواج، به این وسیله صورت گرفته است. نکته جالب توجه این است که شرط مسجد برای متقاضیان، مهریه ۱۴ سکه ای است. اگر کسی مهریه بالاتری مدنظرش باشد، مسجد او را ثبت نام نمی‌کند.

۷,۵. جشن تکلیف

امام روستای آبگرم شهرستان کلات در خراسان رضوی، به همراه همسرش، هرسال برای دختران و پسرانی که به سن بلوغ رسیده اند، در مسجد جشن تکلیف برگزار و هدایایی هم به آنان اعطا می‌کند. باتوجه به اینکه همسر ایشان، در خیاطی سر رشته دارد، خودش با هزینه خودش برای دختران چادر می‌دوزد و در این جشن، به آنان هدیه می‌دهد.

۷,۶. تربیت و اعزام نیروی جهادی و انقلابی، از خانه به مسجد

مسجدالرضا علیه السلام، در حاشیه شهر مقدس مشهد، طرحی راه انداخته است که بر اساس آن، بانوان را به تربیت و اعزام نیروی جهادی به مسجد تشویق می‌کند. بر اساس این طرح، هر خانمی که بتواند همسر و فرزندان خود را برای فعالیت جهادی به مسجد اعزام کند، امتیاز ویژه‌ای دریافت می‌کند و بر اساس این امتیازات، هدایی به ایشان اهدا می‌شود.

۷,۷. ازدواج مسجدی‌ها با هم

دختران و پسران مسجد صفا تهران، با هم ازدواج می‌کنند، تا هم همسری مسجدی و انقلابی داشته باشند و هم بتوانند بهتر در مسجد فعالیت کنند.

این اقدام در مسجد چهارده معصوم علیه السلام قم هم انجام شده است.

تقدیر از خانواده‌هایی که فرزند به دنیا می‌آورند

در مسجدالرضا علیه السلام مشهد، سنتی نهاده شده است که هر خانواده‌ای که فرزندی به دنیا بیاورد، مسجد هدیه‌ای تقدیم آن خانواده می‌کند. صندوقی هم در مسجد جهت مشارکت مردم در این امر تعبیه شده است.

فصل سوم

نظام شاخص‌های مسجد طراز

چکیده

برای ارزیابی نهاد مسجد و رساندن مساجد از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب نیاز به یک نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی است. با رجوع به احادیث اهل بیت و آراء و اندیشه‌های رهبران انقلاب اسلامی می‌توان نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی را به دست آورد. بدین منظور برای به دست آوردن نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی به منابع دینی (قرآن و حدیث) و بیانات رهبران انقلاب اسلامی رجوع شده و مضامین مرتبط با حوزه مسجد استخراج شده است و با استفاده از روش تحلیل مضمون، مضامین به دست آمده مورد پالایش قرار گرفت و در ۴ بعد سرمایه انسانی، ساختار، سازه و کارکرد طبقه‌بندی شد. با توجه به حجم بالای داده‌ها، ۲۱۱ مضمون اولیه و ۷۸ مضمون سازمان دهنده استخراج شدند.

سپس مضامین سازمان دهنده به دست آمده در ۳۰ مضمون فراگیر فرعی و ۱۱ مضمون فراگیر اصلی طبقه بندی شده و در انتها نیز با توجه به مضامین فراگیر اصلی، ۴ کلان شاخص سرمایه انسانی، ساختار، سازه و کارکرد به دست آمد.

کلمات کلیدی: شاخص های مسجد، مسجد طراز انقلاب اسلامی، ارزیابی مسجد، اندیشه رهبران انقلاب اسلامی

مقدمه

نهاد مسجد، نخستین نهاد عبادی - سیاسی در جامعه اسلامی از صدر اسلام تاکنون و اصلی ترین پایگاه اجتماعی دین اسلام که بر محور ذکر برپا شده است، می باشد.

مسجد در آیات و روایات مورد تأکید بسیار قرار گرفته است. واژه مسجد در قرآن کریم، ۲۸ بار تکرار شده است؛ ۲۲ بار به صورت مفرد و ۶ بار به صورت جمع. از این تعداد ۱۵ مورد در مورد «مسجد الحرام» است و یک مورد درباره «مسجد الاقصی»؛ یکبار نیز درباره «مسجد ضرار». این تکرار نشان از اهمیت این نهاد در قرآن دارد.

ساختن مسجد، از مستحبات مؤکد است و پاداشی بزرگ و ثوابی بسیار دارد. درباره اهمیت بنای مسجد احادیث فراوانی از طرق اهل بیت علیهم السلام رسیده است که اهمیت فوق العاده این کار را نشان می دهد. از پیامبر صلی الله علیه و آله چنین نقل شده که فرمود: «من بنی مسجدا و لو کمفحص قطاه بنی الله له بیتا فی الجنة»؛ کسی که مسجدی بنا کند هرچند به اندازه لانه مرغی بوده باشد، خداوند خانه ای در بهشت برای او بنا خواهد ساخت. (بحار الأنوار، ج ۶۵، ص ۴۶)

در حدیث دیگری از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده: «من اسرج فی مسجد سراجا لم تزل الملائکه و حمله العرش یستغفرون له ما دام فی ذلک المسجد ضوءه؛ کسی که چراغی در مسجدی برافروزد فرشتگان و حاملان عرش الهی مادام که نور آن چراغ در مسجد می تابد برای او استغفار می کنند.» (کنز العرفان، ج ۱، ۱۰۸)

در کلام رهبران انقلاب اسلامی نیز به اهمیت مسجد پرداخته شده است. امام خمینی رحمة الله علیه (۱۳۶۸) در بیانی می فرماید: «اینها از مسجد می ترسند، من تکلیفم را باید

ادا کنم به شما بگویم، شما دانشگاهی‌ها شما دانشجویها، همه‌تان مساجد را بروید پر کنید، سنگر هست اینجا، سنگرها را باید پر کرد" (ج ۱۲، ص ۳۹۳). در مجالی دیگر می‌فرمایند: "مساجد و محافل دینیه را که سنگرهای اسلام در مقابل شیاطین است، هرچه بیشتر گرم و مجهز نگه دارید" (ج ۲، ص ۴۵۱).

اهمیت مسجد در بیانات مقام معظم رهبری نیز تجلی‌یافته است. رهبر معظم انقلاب برای جانداختن اهمیت موضوع و از باب ذکر مثالی عینی، نهضت بزرگ انقلاب اسلامی در ایران را مثال می‌زنند که خود حاصل فعالیت‌های مسجدی بود و مسجد در شکل‌گیری این انقلاب نقشی محوری و هویت‌ساز داشت. مهم‌ترین خدمت مسجد به انقلاب اسلامی تربیت جوانانی فداکار و انقلابی بود که پایه‌های حکومت طاغوت را به لرزه درآوردند. نقش مساجد در پیروزی انقلاب اسلامی مخاطب را در فهم «پایگاه دین» بودن مسجد یاری می‌کند:

«یکی از علل پیروزی این انقلاب مبارک در ایران اسلامی - و یا لاقلاً سهولت این پیروزی - این بود که مردم به مساجد اقبال پیدا کردند؛ جوانان مساجد را پر کردند و علمای اعلام، مساجد را به‌عنوان مرکزی برای تعلیم، تربیت، روشنگری افکار و اذهان، مورد استفاده قرار دادند و مسجد، مرکزی برای حرکت، آگاهی، نهضت و افشای اسرار زمامداران فاسد و خودفروخته رژیم طاغوت شد. در دوره مشروطیت هم همین‌طور بوده است؛ در دوره ملی شدن صنعت نفت هم تا حدودی همین‌طور بود؛ در زمان انقلاب هم که این مسئله، به حد اعلی رسید.» (۱۳۷۵/۱۰/۱۹)

نهاد مسجد از صدر اسلام تاکنون دارای کارکردهای سیاسی، فرهنگی، تربیتی، اجتماعی و امنیتی بوده است که در هر دوره از تاریخ با توجه به شرایط زمان، دستخوش تغییراتی شده است. امروزه در دنیای مدرنیته، با توجه به پیچیدگی جوامع، تقسیم‌کار و تخصصی شدن امور، بسیاری از کارکردهای مسجد از این نهاد سلب شده است و نهادهای مختص به خودش در جامعه ایجاد شده است. می‌توان گفت که امروزه، جامعه اسلامی ما همانند دیگر جوامع اسلامی، از ویژگی‌ها و کارکردهای حقیقی مسجد در صدر اسلام فاصله دارد. در دوره شروع انقلاب مسجد‌سنگری برای تحرک اجتماعی بود. پس از انقلاب، مسجد به محل تجهیز معرفتی و بحث اعتقادی و مبارزه فکری با گروه‌های منحرف تبدیل شد و در

ادامه مسجد به پایگاه اصلی بسیج نیروها برای دفاع مقدس مبدل گردید. اما بعد از اتمام جنگ و شروع دوران سازندگی و برنامه‌ریزی‌های جدید برای ساختار تصمیم‌سازی‌های کشور نقش مسجد نادیده گرفته شد. به واسطه آن، کم‌کم نقش مساجد در محوریت زندگی مردم حذف شد و کارکردهای خود را از دست داد و این به معنای کاهش نقش مردم در امور و کم‌رونی شدن مشارکت اجتماعی در جامعه بود.

در باب ضرورت بازگشت کارکردهای مسجد به این نهاد باید گفت که انقلاب اسلامی، انقلابی بر پایه دین است و مسجد مهم‌ترین مرکز دینی در اسلام است و چون حکومت اسلامی در ایران جریان دارد، اهمیت مراکز دینی و نهادهای دین در جامعه بیشتر می‌شود. از طرف دیگر مسجد علاوه بر اینکه مهم‌ترین مرکز دینی است مهم‌ترین پایگاه اجتماعی در جامعه اسلامی می‌باشد و در صورت کاهش کارکردهای آن با کاهش مشارکت اجتماعی و کم‌رنگ شدن نقش مردم در حکومت و در نتیجه ضعیف شدن این پایگاه اجتماعی روبه‌رو می‌شویم؛ بنابراین نیاز به بازگشت کارکردهای مسجد به این نهاد مقدس وجود دارد تا بتوان مسجد طراز اسلامی را محقق کرد. مسجد طراز اسلامی عهده‌دار نقش‌های مهمی در زمینه عبادی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی است. برای بررسی وضعیت موجود مساجد در سطح کشور و رساندن آنها به وضعیت مطلوب که همان مسجد طراز انقلاب اسلامی است نیاز به ارائه شاخص‌هایی جهت ارزیابی مساجد می‌باشد. این شاخص‌ها بایستی همه‌جانبه باشند و تمام ابعاد یک مسجد طراز انقلاب اسلامی را پوشش دهند. به عبارت دیگر ما نیازمند یک نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی هستیم که به وسیله آن بتوان وضعیت موجود مساجد را ارزیابی کرد و برای رساندن مساجد به وضعیت مطلوبشان از آن کمک گرفت. برای به دست آوردن نظام شاخص‌های مسجد طراز انقلاب اسلامی بایستی به منابع دینی و بیانات رهبران انقلاب اسلامی بازگشت و شاخصه‌های مسجد طراز انقلاب اسلامی را با توجه به آیات و احادیثی که در موضوع مسجد در منابع دینی موجود است و همچنین بیانات رهبران انقلاب اسلامی که حول موضوع مسجد و ابعاد مختلفش وجود دارد، به دست آورد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

قرآن کریم مکان مسجد را رفعت و منزلت داد و همان شد که محوریت نظام سازی حضرت رسول ﷺ در این مکان قدسیت یافته به انجام رسید. مسجد در اغلب جاهای قرآن با لفظ جلاله الله همراه آمده است و این نشان می دهد که مسجد، نهاد اختصاصی توحیدی و محل تجلی عبودیت بندگان است. در نگاه آیات قرآن، مسجد ۳ مؤلفه هویتی شاخص دارد: ۱- محل تجلی عبودیت فردی و اجتماعی است. هم سنگ بنای آن باید بر اخلاص و ایمان باشد و هم برپاکنندگان و متولیان آن باید انسان های متقی، پاک و موحد باشند. روح حاکم بر آن نیز باید روح توحید و یکتاپرستی باشد. یاد و نام هیچ کس و هیچ چیز غیر از خدا در مسجد روا نیست و همه حرف ها و سکناات باید به سمت توحید و وحدانیت رهنمون باشد. ۲- مسجد محور وحدت است. مسجد قبا و مسجد پیامبر در صدر اسلام نماد و نمود وحدت جامعه اسلامی بودند و هنگامی که منافقان به قصد شکستن وحدت مسلمین، مسجد ضرار را بنا نهادند، قرآن به شدیدترین لحنی کار آن ها را منکوب کرد. ۳- مسجد ظرف استمرار نهضت انبیاست. انبیا ﷺ از اول تا خاتم در پی پایه گذاری قسط و عدل در جامعه و برپاداشتن دین خدا بودند و بستر تحقق این نهضت، مسجد بوده است. حضرت ابراهیم نهضت خود را در کعبه آغاز کرد؛ قوم بنی اسرائیل در مسجد الاقصی حکمرانی می کردند؛ پیامبر مکرم اسلام در مسجد حکمرانی می کردند. خداوند متعال، امر به سنگر قراردادن مسجد برای مقابله با فساد داده است و الزام این دفاع، داشتن قوای نظامی و فرهنگی است که از ملزومات حکمرانی و داشتن حاکمیت است.

در سیره و روایات مربوط به پیامبر اسلام و ائمه اطهار، مسجد هم خانه خداست و هم خانه انسان مؤمن. هم معبد ارتباط با خداست و هم مجلس ارتباط با مسلمانان. هم دارالحکومه نظام اسلامی است و هم دارالقضاوه آن. هم مرکز تربیت و نشو و نما نسل های مختلف مؤمنان است و هم نمایشگاه عزت و اقتدار امت اسلامی. همه این ها در مکانی خاص به نام «مسجد» مجتمع شده است تا آن را به نهادی راهبردی و تمدن ساز تبدیل کند.

حضرت امام خمینی رحمة الله علیه هم به عنوان یک اندیشمند و فقیه مسلمان و هم به عنوان معمار انقلاب اسلامی برآمده از مسجد، جزو مهم ترین افرادی است که می بایست دیدگاه های ایشان در مورد نقش تمدنی مسجد مورد بررسی قرار گیرد. ایشان مسجد

را «ستاد اسلام» می‌دانند و معتقدند همه امور سیاسی، عبادی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی جامعه اسلامی باید با محوریت مسجد رتق وفتق شود. در اندیشه ایشان مسجد ۴ مؤلفه هویتی دارد: ۱- محور وحدت است؛ ۲- مرکز تربیت نیروی انسانی جامعه اسلامی است؛ ۳- محل عبادت‌های فردی و اجتماعی است؛ ۴- نمود حاکمیت و تعیین‌کننده در سرنوشت حاکمیت سیاسی جامعه اسلامی است.

رهبر معظم انقلاب اسلامی هم به‌عنوان کارشناسی خبره در حوزه حکمرانی تمدن‌ساز و هم به‌عنوان رهبر نظام اسلامی این جایگاه را دارد که اندیشه‌های او برای رسیدن مسجد متعالی مدنظر اسلام کاویده و بررسی شود.

اهمیت مسجد از منظر ایشان ذیل عناوین ۱- ساخت و بنای مسجد (مردمی‌ماندن مساجد)؛ ۲- مخاطب مساجد (تأکید بر جذب جوانان)؛ ۳- اداره مسجد (تأکید بر نقش امام‌گونه و رهبری امام جماعت) دسته‌بندی می‌شود.

نهاد مسجد به دلیل اهمیتی که در دین اسلام و جامعه اسلامی داراست، توسط پژوهشگران زیادی مورد مطالعه قرار گرفته است، اما هر یک از زاویه نگاه و مبانی نظری متفاوتی مسجد را مورد مطالعه قرار داده‌اند. با توجه به فراوانی پژوهش‌های انجام گرفته، تحقیقاتی که از منابعی همچون آیات و روایات و بیانات رهبران انقلاب اسلامی استفاده کرده‌اند و یا به شاخص‌ها و کارکردهای مسجد پرداخته‌اند در جدول زیر ارائه می‌شود.

جدول ۱: برخی پژوهش‌های مرتبط

ردیف	نویسنده	سال انتشار	موضوع و محدوده مطالعه
۱	میر غضنفری، لطیفی و آذر	۱۳۹۳	شناسایی و رتبه‌بندی شاخص‌های ارزیابی عملکرد مساجد تهران
۲	محمدی و حمزه نژاد	۱۳۹۵	راهبردهای معماری مساجد در تراز انقلاب اسلامی
۳	مهدوی کنی و فرخی	۱۳۹۱	رهبری در مسجد؛ مورد مطالعه مسجد صفا
۴	پورجعفری صدرآبادی و افتخاری	۱۳۹۷	الگوی امام جماعت در جمهوری اسلامی ایران
۵	نکوئی	۱۳۹۵	روش‌های کادرسازی کودکان در مسجد

۶	پهلوان شریف فرد و همکاران	۱۳۹۷	الگوی ساختاری تعامل مسجد و کودک و نوجوان
۷	طالقانی و همکاران	۱۳۸۹	مدیریت مسجد: تدوین الگوی شایستگی منابع انسانی
۸	مهدی نژاد و همکاران	۱۳۹۸	مؤلفه‌های حس معنوی در معماری مساجد
۹	مهدوی نژاد و همکاران	۱۳۹۳	الگوهای طراحی مسجد در معماری معاصر
۱۰	مهدی نژاد و همکاران	۱۳۹۴	شاخص‌های آرامش معنوی در معماری مساجد سنتی
۱۱	زارع‌بیدکی	۱۳۹۳	تحلیل مستندات قرآنی و روایی مسجد طراز اسلامی در بیان امام خامنه‌ای
۱۲	عابدی جعفری و همکاران	۱۳۸۸	طراحی مدل مطلوب کارکرد و مدیریت مساجد به عنوان یک سازمان داوطلبانه مذهبی
۱۳	باهنر و فرخی	۱۳۹۳	سیاست‌گذاری فرهنگی مطلوب مسجد در جمهوری اسلامی ایران
۱۴	رحمانیان کوشکی و همکاران	۱۳۹۴	سازه‌های تأثیرگذار بر جلب مشارکت نوجوانان به بسیج مساجد
۱۵	سمیعی و عموزاده	۱۳۹۳	سرمایه اجتماعی مساجد و انقلاب اسلامی
۱۶	عباسعلی شاملی و ش. یوسفی	۱۳۹۱	بازشناسی ظرفیت‌ها و کارکردهای مسجد به‌ویژه در حوزه خانواده
۱۷	باصری و همکاران	۱۳۹۵	بررسی نقش مساجد در ترویج سبک زندگی ایرانی اسلامی

در پژوهش‌های موجود در حوزه مسجد برخی تحقیقات مسئله مسجد را از دیدگاه آیات و روایات و بیانات امام خمینی رحمة الله علیه و مقام معظم رهبری مورد پژوهش قرار داده‌اند. در تحقیقاتی که به مسئله شاخص‌های مسجد پرداخته‌اند یا به یکی از ابعاد مختلف مسجد مانند معماری و یا به کارکرد عبادی آن پرداخته شده است و یا از یک منظرگاه خاص مسجد مورد مطالعه قرار گرفته است و یک نظام کلی برای شاخص‌های مسجد در نظر گرفته نشده است. از طرف دیگر تحقیقات موجود در حوزه مسجد، جامعیت نظری تحقیق حاضر را دارا نیستند؛ لذا می‌توان ادعا کرد که هیچ تحقیقی به بررسی نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی از نگاه آیات و روایات و بیانات رهبران انقلاب اسلامی نپرداخته است و تحقیق حاضر از این حیث تازگی دارد.

روش پژوهش

برای طراحی نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی از منظر آیات قرآن و روایات معصومین (علیهم‌السلام) و بیانات رهبران انقلاب اسلامی، از روش «تحلیل مضمون» استفاده شده است. تحلیل مضمون روشی است برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای (مضامین) موجود درون داده‌ها است. این روش در حداقل خود داده‌ها را سازماندهی و در قالب جزئیات توصیف می‌کند (کمالی، ۱۳۹۷).

«براون و کلارک» معتقدند «مضمون، بیانگر اطلاعات مهمی درباره داده‌ها و پرسش‌های پژوهش است و تا حدی، معنی و مفهوم الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد» (Braun and Clarke, ۲۰۰۶: ۷۵).

از آنجاکه تحلیل مضمون، تحلیلی کیفی است، پاسخ روشن و سریعی برای این وجود ندارد که مقدار داده‌های مناسب و موردنیاز - که دلالت بر وجود مضمون یا اطلاق آن کند - چقدر است؛ بنابراین، مضمون، لزوماً به معیارهای کمی بستگی ندارد؛ بلکه به این بستگی دارد که چقدر به نکته مهمی درباره سؤالات تحقیق می‌پردازد. (Braun & Clarke, ۲۰۰۶)

مرحله اول در پژوهش حاضر جمع‌آوری آیات و احادیثی که کلمه مسجد یا مساجد در آن بکار گرفته شده بود. ابتدا آیاتی که در آن واژه مسجد به صورت مفرد یا جمع بکار برده شده بود جمع‌آوری شد. واژه مسجد ۲۸ مرتبه در قرآن کریم ذکر شده است که ۲۲ مرتبه به صورت مفرد و ۶ مرتبه به صورت جمع (مساجد) به کار برده شده است. سپس به جمع‌آوری احادیثی که کلمه مسجد به صورت مفرد یا جمع در آن بکار برده شده است یا مرتبط به مسائل مسجد بودند، پرداختیم. بدین منظور تعداد ۱۳۱۵ حدیث که کلمه مسجد به صورت جمع بکار رفته و ۶۰۵۵ حدیث که کلمه مسجد به صورت مفرد در آن بکار رفته و ۱۳۵۰ حدیث مرتبط با مسجد، جمع‌آوری شد. باتوجه به حجم بالای داده‌های حدیثی زمان زیادی برای پالایش احادیث صرف شد و احادیثی که مرتبط با موضوع تحقیق حاضر نبودند از دایره داده‌ها حذف شدند. در ادامه به جمع‌آوری بیانات امام خمینی رحمة الله علیه و مقام معظم رهبری در زمینه مسجد پرداخته شد.

در این تحقیق برای یافتن نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی، آیات قرآن و احادیث معصومین و بیانات رهبران انقلاب اسلامی مورد تدقیق و مطالعه قرار گرفته و مضامین مرتبط با مسجد استخراج شده و در ۴ بعد سرمایه انسانی، ساختار، سازه و کارکرد، تحت عناوینی چون زیر مؤلفه، مؤلفه، زیر شاخص و شاخص دسته‌بندی شده‌اند تا بتوان نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی را به دست آورد.

یافته‌های پژوهش

پس از جمع‌آوری داده‌های اولیه حول مسائل مسجد، داده‌ها تحت زیرمؤلفه‌ها و مؤلفه‌ها دسته‌بندی شدند. باتوجه به حجم بالای داده‌ها، ۲۱۱ زیر مؤلفه و ۷۸ مؤلفه استخراج شده. سپس مؤلفه‌های به دست آمده باتوجه به مضامینشان در ۳۰ زیر شاخص و ۱۱ شاخص تقسیم‌بندی شدند و در انتها باتوجه به مضامین شاخص‌ها، ۴ کلان شاخص سرمایه انسانی، ساختار، سازه و کارکرد به دست آمد.

باتوجه به حجم بالای داده‌های اولیه تحقیق، ابتدا هریک از ابعاد نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی به طور جداگانه تشریح می‌شود و سپس به دلیل محدودیت مقاله به نمونه‌ای از نحوه مضمون شناسی و تحلیل داده‌ها برای هر کدام از ابعاد در یک جدول جداگانه اشاره خواهد شد و در انتها جدول شاخص‌ها، زیر شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های هر یک از ابعاد چهارگانه ارائه می‌شود.

۱- بعد سرمایه انسانی

اولین بعد از ابعاد نظام شاخص‌های مطلوب مسجد، بعد سرمایه انسانی مسجد می‌باشد. سرمایه انسانی مسجد از کارگزاران و مخاطبان مسجد تشکیل می‌شوند. کارگزاران شامل امام جماعت، هیئت امناء، خادم مسجد، فرمانده پایگاه بسیج یا مدیر کانون فرهنگی و بسیجیان و فعالین فرهنگی می‌شود. مخاطبان مسجد نیز از حیث جنس، سن و صنف به طبقه‌هایی همچون کودک و نوجوان، جوان، بانوان، فرهنگیان و اساتید دانشگاه، کسبه و بازاریان و مسئولین و کارمندان نهادها دسته‌بندی شده‌اند.

می‌توان گفت مهم‌ترین بعد مسجد، بعد سرمایه انسانی و نیروی انسانی یک مسجد می‌باشد که در آن امام جماعت به‌عنوان محور قرار گرفته و سایر نیروها و کارگزاران تحت امر امام جماعت می‌باشند. مقام معظم رهبری در این رابطه در دیدار با ائمه جماعات استان تهران فرمودند: «پیش‌نمازی مسجد تنها وظیفه امام جماعت نیست؛ پیش‌نمازی هم یکی از کارها است. مقام اقامه نماز، اقامه حق و عدل، اقامه دین، ابلاغ احکام دینی، وظیفه ما به‌عنوان پیش‌نماز و به‌عنوان امام جماعت است. یعنی محور مسجد امام جماعت است، مسجد بر محور امام جماعت است. خب اگر این شد، احساس مسئولیت انسان سنگین خواهد شد.»^۱

جدول ۵: نمونه چگونگی تجزیه و تحلیل داده‌های بعد سرمایه انسانی

منبع متن	متن منتخب	مضمون اولیه	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر		بعد
				فرعی	اصلی	
بیانات در دیدار اعضای شورای مرکزی نمایندگان ولی فقیه در دانشگاه‌ها ۸/۷/۶۹	این آقا در آنجا نشست، با عقل و معرفت و منطق و متانت و بلندنظری و سعه صدر، حرف را بشنود و جواب بدهد	سعه صدر و مهارت ارتباط‌گیری با کودکان، نوجوانان و جوانان	همراهی و همکاری	خادم مسجد	کارگزاران مسجد	سرمایه انسانی
بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان در تاریخ ۱۷ / ۸ / ۸۵	یکی از کارهای دیگر ما که مهم است، کسب مهارت‌های دینی است. ما باید در رشته و حرفه خودمان مهارت پیدا کنیم. باید عالم و باسواد بشویم.	دانش و سواد لازم برای موعظه مؤمنین	حکمت و دانش	امام جماعت	کارگزاران مسجد	سرمایه انسانی
بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان در تاریخ ۱۷/۸/۸۵	باید بالمشافهه حرف بزنید، طرف مقابل را بسازید؛ این احتیاج دارد به وقت، احتیاج دارد به کار، احتیاج دارد به سواد کافی، احتیاج دارد به ملاحظه نیازهای فکری و فرهنگی، و احتیاج دارد به عشق؛ این کار باید اتفاق بیفتد.	دغدغه‌مندی و نگرانی از چالش‌ها و مخاطرات فرهنگی جامعه	دغدغه‌مندی و انگیزه	امام جماعت	کارگزاران مسجد	سرمایه انسانی

۱. بیانات در دیدار با ائمه جماعات استان تهران، ۳۱/۵/۹۵

سرمایه انسانی	کارگزاران مسجد	امام جماعت	دغدغه‌مندی و انگیزه	دغدغه انقلابی و انگیزه حفظ و نشر آرمان‌های انقلاب	الان استقامت ملت با شما روحانیون است. استقامت هر مسجدی و اهل هر مسجدی به عهده امام مسجد است ائمه جماعت باید مستقیم باشند تا بتوانند مستقیم کنند دیگران را	صحیفه امام ج ۹، ص ۴۷۹-۴۸۰
سرمایه انسانی	کارگزاران مسجد	امام جماعت	ویژگی‌های فردی	سن	امامان محترم جماعت، اگر خود برای کهنوت و غیره نمی‌توانند وظیفه رابطه و انس و راهنمایی را برای نمازگزاران به‌ویژه جوانان فراهم کنند، در کنار خود فضایی جوان و پرنشاط را به کار گیرند و آنان را در کار با خود شریک سازند.	پیام به دوازدهمین اجلاس سراسری نماز در تاریخ ۱۶/۶/۸۱
سرمایه انسانی	کارگزاران مسجد	فرمانده بسج یا مدیر کانون فرهنگی	توان و مهارت	خلاقیت و پویایی	امروز تهاجم فرهنگی با استفاده از ابزارها و فناوری‌های جدید ارتباطی خیلی جدی است؛ صدها وسیله و راهرو اطلاعات به سمت فکر جوان و نوجوان ما وجود دارد؛ انواع شیوه‌های تلویزیونی و رادیویی و رایانه‌ای و امثال اینها دارند استفاده می‌کنند و همین‌طور به‌صورت انبوه، افکار و شبهه‌های گوناگون را در آنها می‌ریزند. باید در مقابل اینها ایستاد. امروز نمی‌شود به همان روش‌های قدیمی خودمان اکتفا کنیم؛ البته که جوان نمی‌آید. جوان را باید بشناسید؛ فکر او را باید بشناسید؛ آنچه را که به او هجوم آورده باید بشناسید. تا میکروب و بیماری را نشناسید که علاج نمی‌توان کرد	بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان در تاریخ ۱۷/۸/۸۵

سرمایه انسانی	مخاطبان مسجد	کودکان و نوجوانان	حضور متناسب با جمعیت محله	حضور مناسب کودکان و نوجوانان به نسبت تعداد نمازگزاران	شما و امام جماعت آن مسجد هر کس که هست مشترکاً مسجد را حفظ کنید و برای مسجد جاذبه درست کنید تا بچه‌ها جوانان و زن و مرد محله مجذوب مسجدی شوند که شما در آن هستید و ببینند مسجد، پایگاه بسیار مهمی است	پیام به دوازدهمین اجلاس سراسری نماز در تاریخ ۱۶/۶/۸۱
---------------	--------------	-------------------	---------------------------	---	--	--

جدول: بعد سرمایه انسانی در نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی

کارگزاران مسجد	
امام جماعت	هیئت امناء
الف) دغدغه‌مندی و انگیزه	الف) ویژگی‌های عمومی
۱- دغدغه‌مندی و نگرانی از چالش‌ها و مخاطرات فرهنگی جامعه ۲- دغدغه‌مندی در خصوص مغفول ماندن کارکردهای فرهنگی مسجد ۳- دغدغه انقلابی و انگیزه حفظ و نشر آرمان‌های انقلاب	۱- حضور عناصر فرهنگی و عناصر با تحصیلات عالیه در بین اعضا ۲- بازه سنی اعضا ۳- حضور نماینده بانوان در بین اعضا
ب) حسن شهرت محلی	ب) دغدغه‌مندی و انگیزه
۱- داشتن آبرو و اعتبار نزد اهالی مسجد و اهالی محل ج) نفوذ و اطاعت‌پذیری اهالی مسجد	۱- دغدغه‌مندی و نگرانی از چالش‌ها و مخاطرات فرهنگی جامعه ۲- دغدغه‌مندی در خصوص مغفول ماندن کارکردهای فرهنگی مسجد ۳- دغدغه انقلابی و انگیزه حفظ و نشر آرمان‌های انقلاب
د) علم و آگاهی ۱- اطلاع از اولویت‌های فرهنگی روز جامعه ۲- درک صحیح و جامع نسبت به کارکردهای فرهنگی مسجد	

	۱- اطلاع از اولویت‌های فرهنگی روز جامعه ۲- درک صحیح و جامع نسبت به کارکردهای فرهنگی مسجد ۳- دانش و سواد لازم برای موعظه مؤمنین خادم مسجد
الف) ویژگی‌های فردی	۵) توان مدیریتی ۱- مهارت هدف‌گذاری و اولویت‌سنجی ۲- مهارت مخاطب‌گزینی ۳- مهارت تقسیم‌کار و مدیریت منابع در فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی ۴- مهارت ارتباط‌گیری با مخاطبان کلیدی ۵- مهارت بهره‌مندی از ابزارهای ارتباطی روز ۶- امکان وقت‌گذاری مناسب برای مدیریت برنامه‌های فرهنگی ۱- سن ۲- تحصیلات ب) همراهی و سعه صدر ۱- همراهی و همکاری مفید و مؤثر در برنامه‌های فرهنگی مسجد ۲- سعه صدر و مهارت ارتباط‌گیری با کودکان و نوجوانان و جوانان
بسیجیان و فعالین فرهنگی	و) ویژگی‌های فردی ۱- سن ۲- تحصیلات ۳- بیان و سخنوری ۴- ویژگی‌های ظاهری الف) تعداد مناسب ۱- تعداد مناسب فعالین فرهنگی به نسبت جمعیت محدوده تحت پوشش و عضوگیری موفق پایگاه به تناسب ظرفیت‌های نیرویی محله و منطقه

ب) ویژگی‌های فردی	فرمانده بسیج یا مدیر فرهنگی ۱- سابقه و تجربه فعالیت‌های فرهنگی ۲- مقبولیت در بین اهالی مسجد
	الف) ویژگی‌های فردی ج) دغدغه‌مندی و انگیزه
	۱- سابقه و تجربه فعالیت فرهنگی ۲- مقبولیت در بین اهالی مسجد ۱- دغدغه‌مندی و نگرانی از چالش‌ها و مخاطرات فرهنگی جامعه
ج) علم و آگاهی	ب) دغدغه‌مندی و انگیزه
	۱- دغدغه‌مندی و نگرانی از چالش‌ها و مخاطرات فرهنگی جامعه ۲- دغدغه‌مندی در خصوص مغفول ماندن کارکردهای فرهنگی مسجد ۳- دغدغه انقلابی و انگیزه حفظ و نشر آرمان‌های انقلاب ۱- درک صحیح و جامع نسبت به کارکردهای فرهنگی مسجد د) توان و مهارت
	ج) علم و آگاهی ۱- مهارت کار جمعی و تشکیلاتی ۲- خلاقیت و پویایی ۳- حضور و وقت‌گذاری مناسب
	۱- اطلاع از اولویت‌های فرهنگی روز جامعه ۲- درک صحیح و جامع نسبت به کارکردهای فرهنگی مسجد
	د) توان و مهارت
	۱- توان مدیریتی ۲- خلاقیت و پویایی ۳- حضور و وقت‌گذاری مناسب

مخاطبان مسجد					
کودکان و نوجوانان	جوانان	فرهنگیان و اساتید دانشگاه	بانوان	کسبه و بازاریان	مسئولین و کارمندان نهادها
الف) حضور متناسب با جمعیت محله	الف) حضور متناسب با جمعیت محله	الف) حضور متناسب با جمعیت محله	الف) حضور متناسب با جمعیت محله	الف) حضور متناسب با جمعیت محله	الف) حضور متناسب با جمعیت محله
۱- حضور مناسب کودکان و نوجوانان به نسبت تعداد نمازگزاران	۱- حضور مناسب جوانان به نسبت تعداد نمازگزاران	۱- حضور مناسب فرهنگیان و اساتید دانشگاه به نسبت تعداد نمازگزاران	۱- حضور مناسب بانوان به نسبت تعداد نمازگزاران	۱- حضور مناسب کسبه و بازاریان به نسبت تعداد نمازگزاران	۱- حضور مناسب مسئولین و کارمندان نهادها به نسبت تعداد نمازگزاران
ب) اطاعت پذیری	ب) اطاعت پذیری	ب) اطاعت پذیری	ب) اطاعت پذیری	ب) اطاعت پذیری	ب) اطاعت پذیری
۱- اطاعت پذیری از امام مسجد و محله	۱- اطاعت پذیری از امام مسجد و محله	۱- اطاعت پذیری از امام مسجد و محله	۱- اطاعت پذیری از امام مسجد و محله	۱- اطاعت پذیری از امام مسجد و محله	۱- اطاعت پذیری از امام مسجد و محله

۲- بعد ساختار

یکی از مسائل هر مسجدی ساختار آن مسجد می‌باشد. نهاد مسجد در بعد ساختار دارای تراحم‌هایی است که مدیریت این نهاد را سخت می‌کند. وجود تصمیم‌گیرانی همچون هیئت امناء، پایگاه بسیج، کانون فرهنگی و امام جماعت امر مدیریت را در مسجد پیچیده کرده است. از طرف دیگر ارگان‌های زیادی در سطح حاکمیت در مدیریت مسجد دخالت می‌کنند. سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز امور مساجد، حوزه‌های علمیه، دفتر امام جمعه، ستاد نماز جمعه، شورای سیاست‌گذاری آئمه جمعه، سازمان اوقاف، وزارت ارشاد فرهنگ و ارشاد اسلامی برخی از این ارگان‌ها هستند.

طبق الگوی به‌دست‌آمده در نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی، ساختار مسجد شامل ساختارهای مدیریتی، نظام ارتباطی و مدیریت اقتصادی می‌شود. در بخش ساختارهای مدیریتی شاخص‌هایی همچون برنامه‌ها و فعالیت‌ها، نقش شوراها و تشکلهای و نقش افراد در ساختار مدیریتی ارائه شده است. در بخش نظام ارتباطی شاخص‌های ارتباطات فرهنگی - تربیتی، ارتباطات تشکیلاتی، ارتباطات حاکمیتی، ارتباطات مجازی و ارتباطات محلی وجود دارند و در بخش مدیریت اقتصادی دو شاخص بودجه و اعتبارات و امکانات و تجهیزات طبقه‌بندی شده‌اند.

جدول ۶: نمونه چگونگی تجزیه و تحلیل داده‌های بعد ساختار

منبع متن	متن منتخب	مضمون اولیه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر		بعد
				فرعی	اصلی	
بیانات در دیدار آئمه جماعات مساجد تهران ۳۱/۵/۹۵	مسجد می‌تواند پایگاه همه کارهای نیک باشد؛ پایگاه خودسازی، انسان‌سازی، تعمیر دل و تعمیر دنیا و مقابله با دشمن و زمینه‌سازی برای ایجاد تمدن اسلامی و بصیرت‌افزایی افراد	بهره‌گیری از همه ظرفیت‌ها	برنامه‌ریزی	برنامه‌ها و فعالیت‌ها	ساختارهای مدیریتی	ساختار
بیانات در دیدار آئمه جماعات مساجد تهران ۳۱/۵/۹۵	یک مسئله، مسئله گردهمایی مردمی بر محور نماز و محور ذکر از نظر اسلام است. این مهم است؛ بنابراین اگر کار اجتماعی هم در اینجا صورت می‌گیرد، مثلاً تصمیمی می‌گیرند که یک تعاونی درست کنند برای فقرا یا در یک امر خیری تعاون کنند این باتوجه به اقامه صلات است.	هماهنگی و عدم تزاخم با نماز و عبادت	اجرای برنامه‌ها	برنامه‌ها و فعالیت‌ها	ساختارهای مدیریتی	ساختار

بیانات در دیدار اعضای شورای مرکزی نمایندگان ولی فقیه در دانشگاه‌ها ۸/۷/۶۹	این آقا در آنجا نشسته، با عقل و معرفت و منطق و متانت و بلند نظری و سعه صدر، حرف را بشنود و جواب بدهد	تحمل و سعه صدر در مواجهه با جوانان و تشکل‌ها	هیئت امنای	نقش شوراها و تشکل‌ها	ساختارهای مدیریتی	ساختار
صحیفه امام ج ۱۳ ص ۱۹-۲۰	شما باید هوشیار باشید که مسجدهایتان و محراب‌هایتان و منبرهایتان را حفظ کنید و بیشتر از سابق شمایی‌ه این معجزه را از مسجد دیدید، حالا باید بروید دنبال این مرکز معجزه، نه رها کنید او را.	پیش‌بینی سازوکار مناسب برای جلب همکاری و کمک‌های مادی و معنوی	نقش نمازگزاران	نقش افراد	ساختارهای مدیریتی	ساختار
پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز ۱۸/۷/۸۹	میان مسجد و مراکز آموزشی در هر محل، همکاری و پیوند تعریف شده و شایسته‌ای برقرار گردد.	شناخت امام جماعت (یا فرمانده بسیج) از مدارس پیرامون مسجد	ارتباط با مدارس	ارتباطات فرهنگی - تربیتی	نظام ارتباطی (بیرونی)	ساختار
بیانات در دیدار جمعی از فرماندهان بسیج ۲۷/۸/۷۱	نیروی مقاومت بسیج، بهترین جایی که دارد همین مساجد است منتها مساجد را مسجد نگه دارید. با امام جماعت مسجد با عبادت‌کنندگان مسجد و با مؤمنینی که در مسجدند، برادرانه صمیمی باشید و آن را حفظ کنید و بیشتر کنید.	تعامل مثبت امام، پایگاه بسیج و شورای فرهنگی مسجد با حوزه و ناحیه مقاومت	ارتباط با حوزه‌های استادی تشکل‌های مسجدی	ارتباطات تشکیلاتی	نظام ارتباطی (بیرونی)	ساختار

ساختر	نظام ارتباطی (بیرونی)	ارتباطات حاکمیتی	ارتباط با بخش های فرهنگی سایر نهادهای عمومی و دولتی (شهرداری ها و ...)	طراحی و اجرای برنامه های مشترک فرهنگی بین مسجد و نهادهای حاکمیتی و عمومی پیرامونی	یکی از چیزهایی که حتماً بایستی مورد توجه قرار بگیرد و مسئولین محترم به آن توجه کنند، پرداختن به مساجد است.	دیدار با مسئولین اجرایی استان کرمانشاه ۲۸/۷/۹۰
ساختر	نظام ارتباطی بیرونی	ارتباطات مجازی	برخورداری از پایگاه مجازی	داشتن سایت، صفحه یا کانال به روز در فضای مجازی	امروز نمی شود به همان روش های قدیمی خودمان اکتفا کنیم، البته که جوان نمی آید.	بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان ۱۷/۸/۸۵
ساختر	مدیریت اقتصادی	امکانات و تجهیزات	نحوه نگهداری از امکانات مسجد	کیفیت و دوام امکانات مسجد	عمران مساجد و پرداختن به آرایه های معنوی و ظاهری آن، وظیفه همگان است و روحانی دانا و مسئولیت پذیر و پرهیزگار می تواند و می باید محور این منظومه تلاش مقدس باشد	پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز ۱۸/۷/۸۹
ساختر	مدیریت اقتصادی	امکانات و تجهیزات	نحوه استفاده از امکانات مسجد	نظافت و تمیزی سرویس های بهداشتی	نپرداختن به پاکیزگی و بهداشت در مساجد نقاط ضعفی است که باید همت های بلند پر زدودن آن برانگیخته شود و نشانی ایمان صاحبان تمکن یعنی اقامه نماز، در جامعه اسلامی ما روز بروز نمایان تر گردد.	پیام به بیست و دومین اجلاس سراسری نماز ۱۳/۶/۹۲

جدول: بعد ساختار در نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی

ساختارهای مدیریتی		
نقش افراد	نقش شوراها و تشکلهای	برنامه‌ها و فعالیت‌ها
الف) نقش امام جماعت	الف) نقش شورای فرهنگی	الف) برنامه‌ریزی
۱- حضور و ایفای نقش فعال در شورای فرهنگی مسجد ۲- تلاش در جهت حمایت حداکثری از ایده‌ها و طرح‌های فرهنگی تا اجرایی شدن آنها ۳- مراقبت و صیانت از محتوای برنامه‌ها و فعالیت‌های فرهنگی مسجد	۱- اطلاع امام و امنای مسجد از ضرورت تشکیل و آیین‌نامه شورای فرهنگی ۲- تشکیل منظم شورای فرهنگی ۳- توانمندی و مهارت اعضای شورای فرهنگی در برنامه‌ریزی و تخصیص منابع ۴- میزان اثرگذاری شورای فرهنگی در طراحی و اجرای فعالیت‌های فرهنگی	۱- هدف‌گذاری محتوایی ۲- بهره‌گیری از همه ظرفیت‌ها ۳- خلاقیت و ابتکار
ب) نقش نمازگزاران	ب) هیئت امناء	ب) اجرای برنامه‌ها
۱- پیش‌بینی سازوکار مناسب برای اخذ نظرات، انتقادات و ایده‌های نمازگزاران ۲- پیش‌بینی سازوکار مناسب برای جلب همکاری و کمک‌های مادی و معنوی	۱- تشکیل منظم جلسه هیئت امناء ۲- همکاری به شورای فرهنگی ۳- همکاری با تشکلهای مسجدی ۴- تحمل و سعه صدر در مواجهه با جوانان و تشکلهای ج) پایگاه بسیج یا کانون فرهنگی ۱- میزان هماهنگی و اطاعت‌پذیری از امام جماعت ۲- وجهه پایگاه (یا کانون فرهنگی) در میان اهالی مسجد و محله ۳- همکاری با شورای فرهنگی ۴- میزان صمیمیت بسیجیان فعال (و یا فعالین فرهنگی) با فرمانده بسیج (یا کانون فرهنگی) ۵- میزان اطاعت‌پذیری بسیجیان فعال (و یا فعالین فرهنگی) با فرمانده بسیج (یا کانون فرهنگی)	۱- انسجام و به هنگام بودن برنامه‌ها ۲- هماهنگی و عدم تزاخم با نماز و عبادت ۳- داشتن رویکرد رشد و تعالی

نظام ارتباطی (بیرونی)	
ارتباطات فرهنگی تربیتی	ارتباطات تشکیلاتی
الف) ارتباط با مدارس	الف) ارتباط با مساجد دیگر
۱- شناخت امام جماعت (یا فرمانده بسیج) از مدارس پیرامون مسجد ۲- حضور امام جماعت (یا فرمانده بسیج) برای ارتباطگیری با معلمان و دانش آموزان ۳- اجرای برنامه های مشترک بین مدارس و مسجد برای پیوند دانش آموزان با مسجد	۱- حضور امام جماعت در برنامه شورای ائمه جماعات محله ها ۲- اطلاع امام جماعت از برنامه های فرهنگی مساجد هم جوار در محله و منطقه ۳- طراحی و اجرای برنامه های مشترک یا هماهنگ فرهنگی بین مسجد و مساجد
ارتباطات حاکمیتی	ب) ارتباط با هیئت های مذهبی
الف) سازمان تبلیغات اسلامی ۱- ارتباط و هماهنگی امام جماعت با سازمان تبلیغات اسلامی د) دفتر امام جمعه ۱- ارتباط و هماهنگی امام جماعت با دفتر امام جمعه ج) مرکز رسیدگی به امور مساجد ۱- ارتباط و هماهنگی امام جماعت با مرکز رسیدگی به امور مساجد	۱- شناخت امام جماعت از هیئت های پیرامون مسجد ۲- حضور هیئت ها در مسجد در مناسبت های عزاداری و اعیاد
ب) ارتباط با بخش های فرهنگی سایر نهادهای عمومی و دولتی	ج) ارتباط با حوزه های ستادی شکل های مسجدی

۱- تعامل مثبت امام، پایگاه بسیج و شورای فرهنگی مسجد با حوزه و ناحیه مقاومت	۱- حضور امام جماعت در برنامه ها و جلسات فرهنگی نهادهای پیرامونی ۲- طراحی و اجرای برنامه های مشترک فرهنگی بین مسجد و نهادهای حاکمیتی و عمومی پیرامونی ۳- جلب همکاری نهادهای عمومی و حاکمیتی در جهت تقویت ظرفیت های فرهنگی مسجد
ارتباطات محلی	ارتباطات مجازی
الف) کسبه محل	الف) بهره مندی مسجد از سامانه های ارتباطی روزآمد
۱- ارتباط و اطلاع امام جماعت از کسبه محل	۱- داشتن سامانه ارسال پیامک با بانک اطلاعاتی به روز
ب) خانواده شهدا	ب) برخورداری از پایگاه مجازی
۱- ارتباط و اطلاع امام جماعت (یا فرمانده بسیج) از خانواده شهدای محل ۲- سرکشی و تجلیل از خانواده شهدا	۱- داشتن سایت، صفحه یا کانال به روز در فضای مجازی ۲- اطلاع رسانی برنامه ها با استفاده از فضای مجازی
	ج) ارتباط با ادارات و نهادهای محلی ۱- ارتباط و هماهنگی امام جماعت (یا فرمانده بسیج) با کلانتری محل ۲- ارتباط و هماهنگی امام جماعت (یا فرمانده بسیج) با آموزشگاه های محل ۳- ارتباط و هماهنگی امام جماعت (یا فرمانده بسیج) با باشگاه های ورزشی محل ۴- ارتباط و هماهنگی امام جماعت (یا فرمانده بسیج) با مجتمع های فرهنگی و کتابخانه های محل

مدیریت اقتصادی		
بودجه و اعتبارات		امکانات و تجهیزات
الف) تأمین بودجه مکفی برای فعالیت‌های مسجد از محل مناسب		الف) نحوه نگهداری از امکانات مسجد
۱- دقت و مراقبت امام جماعت در خصوص پاکی و طهارت بودجه فعالیت‌های مسجد ۲- پیش‌بینی سازوکار مناسب برای تأمین بودجه فعالیت‌های مسجد ۳- دغدغه‌مندی امام و امنای مسجد برای تأمین بودجه فعالیت‌های فرهنگی مسجد ۴- بهره‌گیری از ظرفیت‌های مردمی و فرهنگ وقف		۱- کیفیت و دوام امکانات مسجد ۲- نحوه نگهداری از امکانات مسجد
ب) هزینه کرد قاعده‌مند و با دقت بودجه در فعالیت‌های مسجد		ب) نحوه استفاده از امکانات مسجد
۱- دقت، مراقبت و پرهیز از اسراف در هزینه فعالیت‌ها و برنامه‌های فرهنگی ۲- ثبت و ضبط هزینه‌های فرهنگی مسجد ۳- ارائه گزارش‌های مالی از درآمدها و مخارج مسجد به نمازگزاران ۴- بودجه‌بندی و داشتن برنامه مالی		۱- نظافت و تمیزی محیط مسجد ۲- نظافت و تمیزی سرویس‌های بهداشتی
		ج) بهره‌برداری از فضاها و امکانات موجود مسجد

	۱- فضای صحن مسجد برادران ۲- فضای صحن مسجد خواهران ۳- فضای حیاط مسجد ۴- فضای پایگاه بسیج (یا کانون فرهنگی) برادران ۵- فضای پایگاه بسیج (یا کانون فرهنگی) خواهران ۶- امکانات پایگاه بسیج (یا کانون فرهنگی) ۷- کتابخانه ۸- سرویس های بهداشتی ۹- امکانات دیجیتالی	
	۵) دسترسی پذیری مسجد برای عبادت شخصی	
	۱- باز بودن تمام یا بخشی از صحن مسجد در طول شبانه روز ۲- باز بودن سرویس های بهداشتی	

۳- بعد سازه

منظور از سازه کالبد و بنای مسجد می باشد که شامل آرایه های محیطی، تجهیزات و امکانات، نمای ساختمان و اختصاص فضا به مکان های مورد نیاز در فضای مسجد می شود.

معماری مسجد به گونه ای مسیر تحولات و تغییرات ایجاد شده در شیوه زندگی جوامع مسلمان را نشان می دهد، و نمایانگر عمق برداشت های فرهیختگان و سازندگان هر زمان از جوهره ذهنیت و ایمان جامعه مسلمان معاصر آن است. از این حیث بنای مسجد می تواند جایگاه و درجه تمدن و همچنین میزان و ماهیت جهان بینی مسلمانان هر عصر را پیش چشم قرار دهد. (پایگاه تخصصی مسجد، ۱۳۹۱).

جدول ۶: نمونه چگونگی تجزیه و تحلیل داده‌های بعد سازه

منبع متن	متن منتخب	مضمون اولیه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر		بعد
				فرعی	اصلی	
پیام به بیست و دومین اجلاس سراسری نماز ۱۳/۶/۹۲	نپرداختن به پاکیزگی و بهداشت در مساجد نقاط ضعفی است که باید همت‌های بلند پر زدودن آن برانگیخته شود و نشانی ایمان صاحبان تمکن یعنی اقامه نماز، در جامعه اسلامی ما روز بروز نمایان تر گردد.	وجود سرویس‌های بهداشتی به اندازه و مناسب	اختصاص فضا	فضاها و محیط‌ها	کالبد و بنای مسجد	سازه
بیانات در هفدهمین اجلاس سراسری نماز ۲۹/۸/۱۳۸۷	نشانه‌های اسلامی باید واضح و آشکار باشد؛ کما اینکه در مهندسی‌های ما باید نشانه‌های اسلامی آشکار باشد. صهیونیست‌ها هر نقطه دنیا که خواستند یک ساختمانی سازنده آن علامت نحس ستاره داوود را سعی کردند یک جوری رویش تثبیت کنند. کار سیاسی‌شان این جوری است. ما مسلمان‌ها نشانه‌های اسلامی و مهندسی اسلامی را باید در همه کارهایمان، از جمله در باب مهندسی بایستی مراعات کنیم.	استفاده از نمادها، نشانه‌ها و آرایه‌های فرهنگی هنری متناسب در محیط‌های مختلف مسجد با حفظ سادگی و شئونات مسجد	آرایه‌های محیطی	فضاها و محیط‌ها	کالبد و بنای مسجد	سازه
پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز ۱۷/۸/۸۹	دسترسی آسان به مسجد، نیاز ضروری مؤمنان و جوانان و نوجوانان ما است.	وجود تابلوهای اعلانات در شبستان و حیاط مسجد	تجهیزات و امکانات	فضاها و محیط‌ها	کالبد و بنای مسجد	سازه
پیام به مناسبت گردهمایی سالانه نماز در شهر زنجان ۳۱/۶/۷۵	اذان از حنجره اشخاص خوش صدا در همه جا پخش شود و هیچ شهر و محله‌ای محروم از آهنگ اذان نماند.	وجود سامانه‌های صوتی مناسب	تجهیزات و امکانات	فضاها و محیط‌ها	کالبد و بنای مسجد	سازه

بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان در تاریخ ۱۷/۸/۸۵	امروز تهاجم فرهنگی با استفاده از ابزارها و فناوری های جدید ارتباطی خیلی جدی است؛ صدها وسیله و راهرو اطلاعات به سمت فکر جوان و نوجوان ما وجود دارد؛ انواع شیوه های تلویزیونی و رادیویی و رایانه ای و امثال اینها دارند استفاده می کنند و همین طور به صورت انبوه، افکار و شبهه ای گوناگون را در آنها می ریزند. باید در مقابل اینها ایستاد. امروز نمی شود به همان روش های قدیمی خودمان اکتفا کنیم؛ البته که جوان نمی آید. جوان را باید بشناسید؛ فکر او را باید بشناسید؛ آنچه را که به او هجوم آورده باید بشناسید. تا میکروب و بیماری را نشناسید که علاج نمی توان کرد	وجود رایانه و امکانات دیجیتال مناسب	تجهیزات و امکانات	فضاها و محیطها	کالبد و بنای مسجد	سازه
پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز ۱۷/۸/۸۹	دسترسی آسان به مسجد، نیاز ضروری مؤمنان و جوانان و نوجوانان ما است.	وجود تابلوهای راهنمایی مسیرهای آمدو شد به مسجد در محل	تجهیزات و امکانات	فضاها و محیطها	کالبد و بنای مسجد	سازه
بیانات در دیدار علما و روحانیون خراسان شمالی ۱۹/۷/۹۱	من سفارش می کنم که کانون های فرهنگی - هنری مساجد را فراموش نکنید؛ البته با همکاری بسج. بد است که بین روحانی مسجد و بسج مسجد اختلاف به وجود بیاید. نه، با همکاری بسج، این کانون های فرهنگی - هنری مساجد را مؤثر کنید.	اختصاص فضای مناسب برای استقرار و فعالیت پایگاه بسج (یا کانون فرهنگی)	اختصاص فضا	فضاها و محیطها	کالبد و بنای مسجد	سازه

بیانات در هفدهمین اجلاس سراسری نماز ۲۹/۸/۱۳۸۷	نشانه‌های اسلامی باید واضح و آشکار باشد؛ کما اینکه در مهندسی‌های ما باید نشانه‌های اسلامی آشکار باشد. صهیونیست‌ها هر نقطه دنیا که خواستند یک ساختمانی سازنده آن علامت نحس ستاره داوود را سعی کردند یک جوری رویش تثبیت کنند. کار سیاسی‌شان این جوری است. ما مسلمان‌ها نشانه‌های اسلامی و مهندسی اسلامی را باید در همه کارهایمان، از جمله در باب مهندسی بایستی مراعات کنیم.	داشتن نمای ساده ولی زیبا	نما	فضاها و محیط‌ها	کالبد و بنای مسجد	سازه
---	--	-----------------------------	-----	--------------------	-------------------------	------

جدول: بعد سازه در نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی

کالبد و بنای مسجد	
فضاها و محیط‌ها	
الف) تجهیزات و امکانات	ب) اختصاص فضا
۱- امکانات برای تزئینات محیطی در مناسبت‌ها ۲- امکانات برپایی نمایشگاه‌های مناسبتی ۳- وجود تابلوهای اعلانات در شبستان و حیاط مسجد ۴- وجود تابلوهای راهنمایی مسیرهای آمدو شد و فضاها و فضاها مسجد ۵- وجود سامانه‌های صوتی مناسب ۶- وجود رایانه و امکانات دیجیتال مناسب ۷- وجود محیط کفش‌کشی مناسب ۸- وجود تابلوهای راهنمایی مسیرهای آمدو شد به مسجد در محله	۱- اختصاص فضای مناسب برای استقرار و فعالیت پایگاه بسیج (یا کانون فرهنگی) ۲- اختصاص فضای مناسب برای خدمات فرهنگی مانند کتابخانه ۳- وجود سرویس‌های بهداشتی به اندازه و مناسب ج) آرایه‌های محیطی ۱- استفاده از نمادها، نشانه‌ها و آرایه‌های فرهنگی هنری متناسب در محیط‌های مختلف مسجد با حفظ سادگی و شئون مسجد ۲- توجه هماهنگ به آرایه‌های محیطی شبستان خواهان د) نما ۱- داشتن نمای ساده ولی زیبا ۲- داشتن نماد هویتی (مانند گنبد یا مناره یا ...) که مسجد را از دور مشخص کند

۴- بعد کارکرد

نهاد مسجد در طول تاریخ اسلام دارای کارکردهای متفاوتی بوده است در ابتدای ظهور اسلام اجتماعات در مسجد ایجاد می‌شد. تأکید پیامبر ﷺ بر کسب علم و لزوم فراگیری

آن برای هر مرد و زن مسلمان، مساجد را به کانون‌های ارزشمند علمی و فرهنگی تبدیل نمود. پیامبر که مأمور به تلاوت قرآن و تعلیم کتاب و حکمت به مؤمنان بود (و يعلمهم الکتاب و الحکمه) ۱ مسجد را محل آموزش قرآن، تلاوت و حفظ آن قرارداد و خطابه‌ها و موعظه‌های خویش را که تماماً درس زندگی بود، در آن جا ایراد کرد. بدین سان «مسجد» از نخستین روزهای تشکیل خود، رابطه تنگاتنگی با تعلیم و تربیت و آموزش پیدا کرد. در حکومت نبوی، مسجد اصلی‌ترین و رسمی‌ترین مرکز علمی و آموزشی مسلمانان به حساب می‌آمد و اساساً نگاهی به تاریخ اسلام نشان می‌دهد که ریشه اصلی آنچه که بعداً به نام دارالعلم‌ها، مدارس و مراکز علمی معروف گردیدند را باید در مساجد جست‌وجو کرد. معارف اسلامی و آموزه‌های دینی در مسجد به مردم عرضه می‌شد. (جوان آراسته، ۱۳۸۶)

بی‌تردید هسته اولیه حکومت نبوی در مسجد پی‌ریزی شد. پیامبر خدا به هنگام مهاجرت از مکه به مدینه مسجد قبا را بنا نهاد، بسیاری از تصمیم‌گیری‌های مهم سیاسی و اجتماعی در زمان پیامبر ﷺ در مسجد صورت می‌گرفت. اساساً مردم برای انجام هر امری، در مسجد گرد هم جمع می‌شدند و مرکز دیگری را نمی‌شناختند. پیامبر خدا ﷺ با سوق دادن امور به سمت مساجد، ظرفیت بالای این مرکز دینی را به مردم نشان می‌داد و بر تک‌بعدی بودن دین اسلام عملاً خط بطلان می‌کشید. پذیرش هیئت‌های نمایندگی و سران اقوام مختلف و فرستادگان قبایل در مسجد انجام می‌گرفت. پیامبر خدا کنار یکی از ستون‌های مسجد که به «استوانه الوفود» معروف بوده و هست، می‌نشست و آنان را به حضور می‌پذیرفت و نسبت به امور مختلف با آنان گفتگو می‌کرد. (جوان آراسته، ۱۳۸۶)

علاوه بر کارکرد سیاسی حکومتی و آموزشی مسجد دارای کارکرد قضائی، بسیج نیروها، مرکز اطلاع‌رسانی نیز بوده است. اما با گذشت زمان و پیچیده شدن جوامع و پدید آمدن دنیای مدرن بسیاری از امور از طریق تقسیم‌کار تخصصی شدند و باعث شد مسجد بسیاری از کارکردهایش را از دست بدهد. کارکرد آموزشی و تربیتی را مدارس به خود اختصاص دادند. کارکرد اطلاع‌رسانی و رسانه‌ها و تلویزیون از مسجد گرفت. کارکرد بسیج نیروها را ارگان‌های نظامی مختص خود کردند و مسجد تنها مکانی با کارکرد عبادی شد.

البته باید گفت کارکرد امروزه مدارس، دانشگاه‌ها، ادارات، پادگان‌های نظامی، صداوسیما و مطبوعات در جای خودش ضرورت دارد اما این نباید باعث شود که به کارکردهای مسجد آسیبی وارد شود. بلکه همه ارگان‌ها و دستگاه‌ها باید در پی رساندن مسجد به اهداف والای خودش باشند.

در نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی بعد کارکرد به بخش‌های عبادت و دعا، قرآن، اهل بیت، تربیت عمومی و تربیت تخصصی تقسیم می‌شود.

منظور از تربیت عمومی در بعد کارکردهای مسجد ارائه خدمات اجتماعی و برنامه‌های فرهنگی می‌باشد و منظور از تربیت تخصصی دارابودن برنامه‌های تربیتی و آموزشی برای اقشار مختلف مخاطبان مسجد است.

جدول ۶: نمونه چگونگی تجزیه و تحلیل داده‌های بعد کارکرد

منبع متن	متن منتخب	مضمون اولیه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر		بعد
				فرعی	اصلی	
مغربی، ۱۳۸۵ دقی، ج ۱، ص: ۱۴۸	قال النبی: لا صلاه لجار المسجد الا فی المسجده	استقبال مردم از نماز جماعت	ویژگی‌های کمی	نماز جماعت	عبادت و اطاعت	کارکرد
الکافی: ۵ / ۳۷۶ / ۳	رسول خدا ﷺ فرمود: پیش‌نمازی مردم را کسی به عهده گیرد که قرآن خوان تر (یا قرائتش بهتر) باشد؛ اگر در قرائت یکسان بودند آن که در هجرت مقدم تر است، پیش‌نماز شود و اگر در هجرت نیز یکسان بودند آن که سَنَس بیشتر است به عهده گیرد؛ اگر هم‌سن بودند آن که به سَنَت داناتر و در دین فقیه تر است، امامت کند. هیچ یک از شما در خانه کسی بر صاحب خانه مقدم (در پیش‌نمازی) نشود و نه بر صاحب نفوذی در قلمرو نفوذش.	قرائت صحیح و دلنشین نماز	ویژگی‌های کیفی	نماز جماعت	عبادت و اطاعت	کارکرد

کارکرد	عبادت و اطاعت	نماز جماعت	ویژگی‌های کیفی	سرعت مناسب در برگزاری نماز جماعت	امام صادق (علیه السلام) در حدیثی می‌فرمایند: «يَنْبَغِي لِلْإِمَامِ أَنْ تَكُونَ صَلَاتُهُ عَلَى أَضْعَفِ مَنْ خَلَفَهُ؛ سزاوار است که امام جماعت نمازش را متناسب ضعیف‌ترین افرادی که پشتش ایستاده‌اند؛ اقامه کند».	التهدیب، طوسی، ج ۳، ص ۲۷۴
کارکرد	عبادت و اطاعت	نماز جماعت	ویژگی‌های کیفی	نظم و شکوه صفوف جماعت	رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «سَوُّوا صُفُوفَكُمْ فَإِنَّ تَسْوِيَةَ الصَّفِّ تَمَامُ الصَّلَاةِ» صف‌های خود را منظم کنید؛ زیرا مرتب و برابر بودن صفوف (شرط) تمام و کمال بودن نماز است.	بحار الأنوار، ج ۸۵، ص ۲۰
کارکرد	عبادت و اطاعت	دعا و نیایش و ایجاد زمینه توبه	برنامه مناجات منظم	برگزاری اعتکاف	امام علی (علیه السلام) فرمودند: يَلْزِمُ الْمُعْتَكِفُ الْمَسْجِدَ وَ يَلْزِمُ ذِكْرَ اللَّهِ وَ التَّلَاوَةَ وَ الصَّلَاةَ؛ واجب است معتکف در مسجد بماند و شایسته است که به ذکر خدا و تلاوت قرآن و نماز مشغول گردد.	مستدرک الوسائل / ج ۷ / ص ۵۶۴
کارکرد	عبادت و اطاعت	اذان	پخش اذان	پخش اذان زنده به موقع و با صوت زیبا	اذان از حنجره اشخاص خوش صدا در همه جا پخش شود و هیچ شهر و محله‌ای محروم از آهنگ اذان نماند	پیام به مناسبت گردهمایی سالانه نماز در شهر زنجان ۳۱/۶/۷۵

کارکرد	عبادت و اطاعت	ارتباط با قرآن	تلاوت و ترتیل قرآن	تلاوت قرآن روزانه	«انما نصبت المساجد للقرآن» پیامبر اسلام: مسجدها را برای قرآن خواندن ساخته‌اند.	وسائل الشیعه، الشیخ الحر العاملی، ج ۵، ص ۲۱۳.
کارکرد	عبادت و اطاعت	دعا و نیایش و ایجاد زمینه توبه	برنامه مناجات منظم	برگزاری اعتکاف	امام علی علیه السلام فرمودند: یَلْزَمُ الْمُعْتَكِفُ الْمَسْجِدَ وَ یَلْزَمُ ذِکْرَ اللَّهِ وَ التَّلَاوَةَ الصَّلَاةَ؛ واجب است معتکف در مسجد بماند و شایسته است که به ذکر خدا و تلاوت قرآن و نماز مشغول گردد.	مستدرک الوسائل / ج ۷ / ص ۵۶۴
کارکرد	تربیت	برنامه‌های ریتتی	طراحی و برنامه‌ریزی فرهنگی	خلاقیت و ابتکار در قالب و روش اجرای برنامه‌ها	ما باید برای مساجد برنامه‌ریزی کنیم. غیر از خود علما و روحانیون و ائمه جماعات چه کسی باید برنامه‌ریزی کند؟ من نمی‌گویم حتماً بیاایم در مساجد از وسایل و دستگاه‌های تبلیغاتی جدید مثل فیلم و این‌طور چیزها استفاده کنیم - حالا اگر در موردی امام جماعتی مصلحت دانست بحث دیگری است اما من عرض می‌کنم که همان شیوه گذشته را هم می‌توان با محتوای بهتر ادامه داد؛ این کار را باید بکنیم.	بیانات در دیدار جمعی از روحانیون ۱۴/۱۲/۷۰

	تربیت	برنامه‌های تربیتی	طراحی و اجرای برنامه‌های تربیتی	توجه به تربیت در حوزه اخلاق و تهذیب نفس	این مساجد باید مرکز تربیت صحیح باشد و مساجد بحمدالله اکثراً این‌طوری هست. اشخاصی که در مسجد می‌روند باید تربیت شوند به تربیت‌های اسلامی.	صحیفه امام ج ۱۲ ص ۵۰۰- ۵۰۱
	تربیت	برنامه‌های تربیتی	منبر و سخنرانی	برگزاری سخنرانی‌های منظم در مسجد	حرفی که شما با مأمومین خودتان و مسجدی‌های خودتان می‌زنید، از نطق تلویزیونی و مانند اینها به مراتب کارآمدتر و مؤثرتر است؛ بارها این را عرض کرده‌ایم که نگاه چشم در چشم و جلسه نزدیک که نفس گوینده به شنونده می‌خورد، یک چیز دیگری است، این فقط هم در اجتماعات ماتجلی دارد؛ البته در کل اسلام در نمازهای جمعه و امثال اینها این هست، لکن در بین شیعه، بروز و ظهور بیشتری دارد. این مجالس روضه خوانی، مجالس وعظ و خطابه، مجالس گوناگون خیلی چیزهای مهمی است؛ اینها را دستکم نباید گرفت، هم از فضای مجازی مؤثرتر است، هم از صداوسیما مؤثرتر است.	بیانات در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران ۳۱/۵/۹۵

جدول: بعد کارکرد در نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی

هدایت		
عبادت و اطاعت		
اذان	اقامه نماز جماعت	نیایش و دعا
الف) پخش اذان	الف) ویژگی‌های کمی	الف) برنامه مناجات منظم
۱- پخش اذان زنده به موقع و با صوت زیبا ۲- عدم آزار همسایه‌ها در پخش اذان و دیگر اصوات مسجدی	۱- اقامه نماز جماعت در سه وعده ۲- استقبال مردم از نماز جماعت	۱- برگزاری دعای کمیل هفتگی ۲- برگزاری اعتکاف ۳- برگزاری مراسم شب‌های قدر ۴- برگزاری دعای عرفه
	ب) ویژگی‌های کیفی	
	۱- برگزاری به هنگام نماز جماعت ۲- قرائت صحیح و دلنشین نماز ۳- فاصله زمانی مناسب بین اقامه دو نماز ۴- نظم و شکوه صفوف جماعت ب) وجود کتب ادعیه ۱- وجود مفاتیح و کتب ادعیه به اندازه کافی ۲- سالم بودن کتب ادعیه از نظر صفحات و صحافی و خوش خط و خوانا بودن آنها	
تقویت ارتباط با قرآن		
الف) تلاوت و ترتیل قرآن	ب) مفاهیم قرآن	ج) حفظ قرآن
۱- تلاوت قرآن روزانه ۲- برگزاری کرسی تلاوت د) وجود مصحف	۱- برگزاری جلسه عمومی تدبیر یا تفسیر قرآن ۲- تولید و ارائه محصولات و پیام‌های قرآنی در محیط مسجد	۱- برگزاری برنامه یا کلاس حفظ قرآن
۱- وجود قرآن به اندازه کافی ۲- سالم بودن قرآن‌ها از نظر صفحات و صحافی و خوش خط و خوانا بودن آنها		

توسل و ارتباط با اهل بیت (علیهم السلام)	
الف) برگزاری هیئت	ب) زیارت از راه دور و ارتباط با اهل بیت
۱- کیفیت و صوت مداحی و روضه خوانی ۲- نظم برگزاری	۱- برگزاری دعای توسل هفتگی ۲- برگزاری دعای ندبه هفتگی ۳- برگزاری زیارت عاشورا هفتگی
ج) زیارت	د) رعایت احکام
۱- برگزاری سفرهای زیارتی به اماکن مقدسه	۱- رعایت احکام مرتبط با مسجد و عبادات آن
تربیت	
برنامه های تربیتی	
الف) ساختارها و امکانات تربیتی	ب) طراحی و اجرای برنامه های تربیتی
۱- دسته بندی و گروه بندی مخاطبین مسجدی برای فعالیت های تربیتی و آموزشی ۲- وجود مربی برای هر دسته از مخاطبین ۳- بهره مندی مسجد از امکانات لازم جهت تدریس	۱- برنامه ریزی منسجم تربیتی برای هر دسته مخاطبین ۲- پوشش انواع مخاطبین (رده های سنی و جنسیتی و قشری) ۳- اجرای برنامه های تربیتی به صورت منظم برای هر دسته مخاطبین ۴- برگزاری برنامه های ویژه برای اوقات فراغت کودکان، نوجوانان و جوانان ۵- توجه به تربیت در حوزه اخلاق و تهذیب نفس
ج) منبر و موعظه	۱- برگزاری سخنرانی های منظم در مسجد ۲- غنای محتوایی سخنرانی ها
د) برگزاری کلاس های آموزشی	۱- تنوع موضوعی و تعداد کلاس ها ۲- استقبال مردم از کلاس ها ۳- نظم ثبت نام و برگزاری کلاس ها ۴- غنای محتوایی کلاس ها ارائه مشاوره تحصیلی و علمی طراحی و برنامه ریزی فرهنگی ۱- برخورداری از اسناد راهبردی بالادستی در حوزه فعالیت های فرهنگی ۲- بهره مندی مسجد از برنامه منسجم فرهنگی برای مقطع یک ساله ۳- خلاقیت و ابتکار در قالب و روش اجرای برنامه ها ۴- غنای برنامه ها از حیث محتوا و پیام فرهنگی ۵- توجه به مخاطب کودک و نوجوان در برنامه ریزی های فرهنگی ۶- توجه به مخاطب جوانان در برنامه ریزی های فرهنگی ۷- توجه به مخاطب بانوان در برنامه ریزی های فرهنگی ۸- توجه به نیازها و اقتضائات محله و منطقه در برنامه ریزی های فرهنگی
	۶- توجه به تربیت جسم و جنگاوری نیروها (سلامت، ورزش و امور نظامی) ۷- توجه به تربیت فرهنگی و سیاسی نیروها (جنگ نرم) ۸- توجه به تربیت اقتصادی نیروها (الگوی مصرف و کارآفرینی) ۹- توجه به تربیت جنسی و خانوادگی نیروها ۱۰- برگزاری اردوی راهیان نور ۱۱- برگزاری اردوهای تربیتی (مربی - متری) ۱۲- برگزاری جشن تکلیف در مسجد محله

دعوت و جهاد	
دعوت به اسلام	امر به معروف و نهی از منکر
الف) رفت با اهل کتاب جهت ترغیب به اسلام	الف) آموزش
۱- شرکت در مراسمات غم و شادی اهل کتاب ۲- رسیدگی به امور اهل کتاب ۳- دعوت از اهل کتاب محله جهت حضور در مراسمات مسجد	۱- برگزاری کلاس های آموزشی امر به معروف و نهی از منکر با همکاری و هماهنگی ستاد امر به معروف و نهی از منکر . ۲- استفاده از ظرفیت منبر جهت شناسایی حدود و احکام اسلامی به نمازگزاران تذکر نسبت به رعایت احکام شرعی آموزش امر به معروف و نهی از منکر به نماز گزاران
ب) کرسی آزاد اندیشی	
۱- برگزاری مناظرات دینی در مسجد ۲- برگزاری جلسات رفع شبهات اعتقادی و دینی ۳- استفاده از فضای مجازی برای تبلیغ اسلام	
ج) ایجاد زمینه توبه برای اهل معصیت	ب) پشتیبانی
۱- شرکت در مراسمات غم و شادی اهل معصیت ۲- رسیدگی به امور اهل معصیت ۳- دعوت از اهل معصیت جهت حضور در مراسمات مسجد	۱- پشتیبانی حقوقی و قضایی از آمرین به معروف و ناهیان از منکر
اخوت	
ایجاد محبت و وحدت	
شرکت در مراسمات غم و شادی نمازگزاران	ایجاد الفت بین مومنین نمازگزار
الف) شرکت در مراسمات شادی	الف) عیادت
۱- حضور در مراسم عقد و عروسی نمازگزاران ۲- حضور و عرض تبریک به مناسبت ولادت فرزندان نمازگزاران ب) عقد اخوت	۱- عیادت از نمازگزاران بیمار
ب) شرکت در مراسمات غم	۱- خواندن صیغه عقد اخوت بین نمازگزاران
۱- حضور در تشییع جنازه و مراسم ختم نماز گزاران و بستگان نزدیک آنها	

خدمت و نصرت		
اقتصادی	سیاسی	سلامت و بهداشت
الف) اشتغال و کارآفرینی	الف) بصیرت افزایی	الف) غربالگری
۱- راه اندازی ستاد کار و پیگیری وضعیت اشتغال اهالی ۲- راه اندازی صندوق مضاربه و دیگر عقود اسلامی جهت جذب سرمایه ها در جهت توسعه اشتغال ۳- برگزاری دوره های کارآفرینی و مهارت افزایی ۴- ایجاد فضای تجاری برای مسجد بصورت مغازه سوپر مارکت، آشپزخانه (طبخ غذا)، پوشاک، مشاور املاک و محصولات فرهنگی	۱- برگزاری جلسات هفتگی تحلیل سیاسی در مسجد ۲- اشاره و اعلام مواضع انقلابی کوتاه همزمان با برپایی نماز جماعت توسط امام جماعت یا فرمانده بسیج ۳- بزرگداشت ایام الله در مسجد به ویژه تاکید بر ظرفیت عاشورا و مهدویت ۴- استفاده از ظرفیت تابلو اعلانات در تحلیل رویدادهای سیاسی جاری و مناسبی ۵- برگزاری دوره های بصیرتی ویژه نوجوانان و جوانان	۱- برپایی ایستگاه غربالگری سلامت در نماز جمعه و جماعات ۲- حضور پزشک در مسجد جهت ویزیت رایگان
ب) خیریه	ب) مشارکت سیاسی	ب) مشاوره سلامت
۱- مذاکره با صاحب خانه ها و راه اندازی پویش جهت راه آمدن با مستاجران نیازمند ۲- تشکیل گروه جهادی برای انجام فعالیت های خیریه ۳- استفاده از دستگاه کارتخوان برای جلب مشارکت های مردمی ۴- راه اندازی صندوق قرض الحسنه و ارائه تسهیلات به نمازگزاران	۱- شرکت در نمازهای جمعه ۲- شرکت در راهپیمایی روز قدس ۳- شرکت در راهپیمایی ۲۲ بهمن ۴- مشارکت مسجد در برگزاری انتخابات مختلف ۵- سازماندهی حضور مردم در تجمعات و راهپیمایی ها ۶- دعوت از مسئولان محلی در مسجد و برگزاری جلسه پرسش و پاسخ ۷- برگزاری مناظره بین نمایندگان نامزدهای انتخابات مختلف (شورای شهر، مجلس، خبرگان و ریاست جمهوری) ۸- ایجاد شورای مطالبات مردمی، برای پیگیری مطالبات مردم از نهادهای مختلف شهری ۹- برگزار جلسات گزارش گیری از مسئولان ملی و محلی	۱- ارائه مشاوره سبک زندگی سالم ۲- ارائه مشاوره و برنامه تغذیه
ج) محرومیت زدایی		
۱- برگزاری اردوهای جهادی ۲- شناسایی محرومین محله		

فرهنگی و رسانه‌ای	حقوقی و قضایی	نظامی و امنیتی
الف) کتاب	الف) آموزش و مشاوره حقوقی	الف) آموزش نظامی و امنیتی
۱- برخورداری مسجد از کتابخانه ۱- گستردگی موضوعی و تعداد کتب در دسترس ۲- نظم و برخورداری ساختار امانت کتاب ۳- برخورداری کتابخانه از فضا، امکانات و تجهیزات متناسب ۴- میزان استقبال و عضویت در کتابخانه به تناسب ظرفیت‌های محله و منطقه ۵- برگزاری نمایشگاه‌های محصولات هنری و رسانه‌ای ۶- برگزاری دوره‌های آموزشی سواد رسانه‌ای ۷- خرید روزانه رسانه‌های مکتوب برای مطالعه نمازگزاران شامل روزنامه نشریه و مجله	۱- ارائه مشاوره حقوقی ۲- مذاکره با وکلا برای برعهده گرفتن پرونده‌های نمازگزاران	۱- برگزاری دوره‌های نظامی ۲- برگزاری دوره‌های افزایش هوش امنیتی
ب) تابلو اعلانات	ب) رفع اختلاف	ب) عملیات نظامی و امنیتی

۱- بهره‌مندی از تابلو اعلانات فرهنگی ۱- مناسب بودن ابعاد و مکان تابلوی اعلانات ۲- به‌روزرسانی تابلوی اعلانات ۳- محتوای جذاب و فاخر مطالب تابلوی اعلانات ۴- قالب جذاب و فاخر مطالب تابلوی اعلانات	۱- گشت شبانه محله محور ۲- برپایی ایست و بازرسی
	خانوادگی و اجتماعی
	الف) واسطه‌گری ازدواج
	۱- واسطه‌گری در زمینه ازدواج از باب جوش دادن رابطه ۲- شناسایی خانواده هایی که فرزندان شان آماده ازدواج هستند ۳- معرفی عروس و داماد و آشنا کردن خانواده ها ۴- حضور امام جماعت مسجد و معتمدین در مجلس خواستگاری
	ب) خطبه خوانی
	۱- خواندن خطبه عقد در مسجد ۲- دادن ولیمه ازدواج در مسجد
	ج) مهد مسجدی
	۱- تعبیه مهد کودک و وسایل سرگرمی کودکان در مساجد برای ساعات نماز
	د) حل اختلاف خانواده ها
	۱- برگزاری کلاس های مشاوره خانواده ۲- ترویج فرهنگ هدیه دادن همسران به یکدیگر ۳- حضور امام جماعت و ریش سفیدان محل در منزل ۴- برگزاری دادگاه خانوادگی توسط مسجد
	ه) سرکشی و دیدار با خانواده ها
	۱- سرکشی از خانواده های شهدا ۲- سرکشی از خانواده های جانبازان ۳- سرکشی از خانواده های بدون سرپرست
	۱- حضور امام جماعت و ریش سفیدان محل در منزل ۲- ایجاد کانال مسجد و گروه نمازگزاران در فضای مجازی ۳- انتشار اخبار و برنامه های مسجد در فضای مجازی د) فیلم ۱- اختصاص دادن مکان برای نمایش فیلم ۲- اکران فیلم های انقلابی و ارزشی در مسجد ه) برنامه های انقلابی ۱- برگزاری مراسم گرامیداشت ایام الله انقلاب اسلامی ۲- برگزاری مراسم گرامیداشت ایثار و شهادت و یادواره شهدا ۳- برگزاری مراسم گرامیداشت بزرگان و مفاخر ایرانی و اسلامی

نتیجه‌گیری

همانطور که ملاحظه شد، نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی از آیات و روایات و بیانات رهبران انقلاب اسلامی استخراج شد. این نظام شاخص با روش تحلیل مضمون داده‌های اولیه که مرتبط با موضوع مسجد بودند به دست آمد و شامل ۴ بعد (سرمایه انسانی، ساختار، سازه و کارکرد) ۲۱۱ زیر مؤلفه و ۷۸ مؤلفه، ۳۰ زیر شاخص و ۱۱ شاخص می‌باشد.

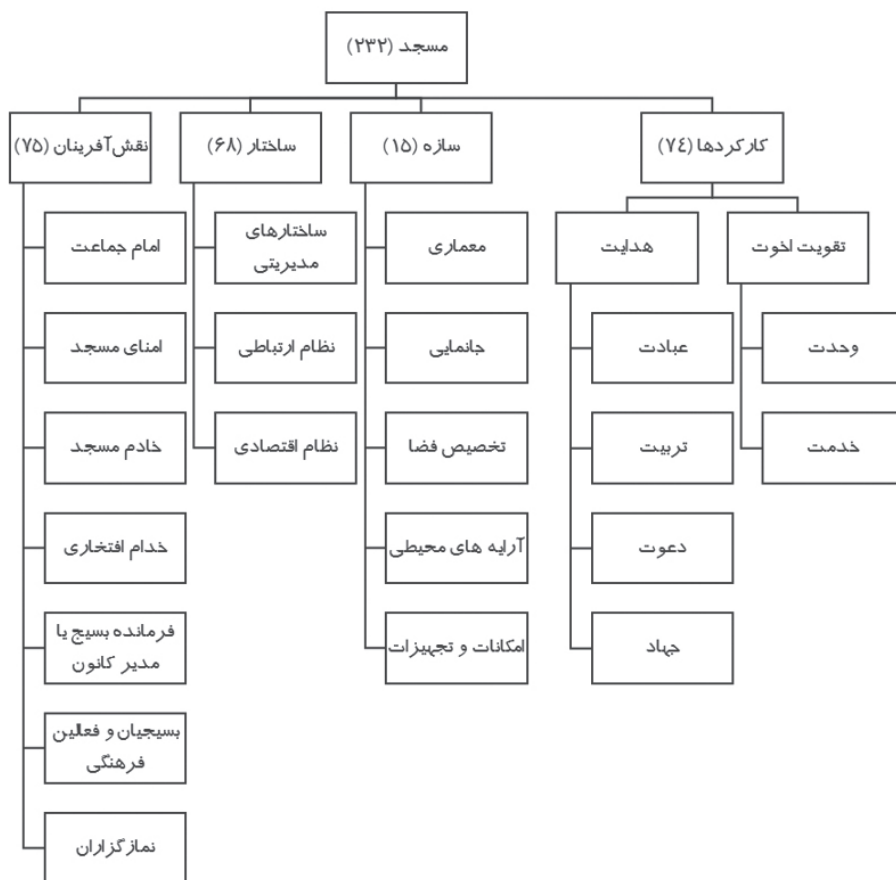
بعد سرمایه انسانی، نیروی انسانی مسجد هستند که شامل کارگزاران و مخاطبان مسجد می‌شود. کارگزاران شامل امام جماعت، هیئت امناء، خادم مسجد، فرمانده پایگاه بسیج یا مدیر کانون فرهنگی و بسیجیان و فعالین فرهنگی می‌شود. مخاطبان مسجد نیز از حیث جنس، سن و صنف به طبقه‌هایی همچون کودک و نوجوان، جوان، بانوان، فرهنگیان و اساتید دانشگاه، کسبه و بازاریان و مسئولین و کارمندان نهادها دسته‌بندی شده‌اند.

بعد ساختار مسجد شامل ساختارهای مدیریتی، نظام ارتباطی و مدیریت اقتصادی می‌شود. در بخش ساختارهای مدیریتی شاخص‌هایی همچون برنامه‌ها و فعالیت‌ها، نقش شوراها و تشکلهای و نقش افراد در ساختار مدیریتی ارائه شده است. در بخش نظام ارتباطی شاخص‌های ارتباطات فرهنگی - تربیتی، ارتباطات تشکیلاتی، ارتباطات حاکمیتی، ارتباطات مجازی و ارتباطات محلی وجود دارند و در بخش مدیریت اقتصادی دو شاخص بودجه و اعتبارات و امکانات و تجهیزات طبقه‌بندی شده‌اند.

منظور از بعد سازه، کالبد و بنای مسجد می‌باشد که شامل آرایه‌های محیطی، تجهیزات و امکانات، نمای ساختمان و اختصاص فضا به مکان‌های مورد نیاز در فضای مسجد می‌شود.

در نظام شاخص‌های مطلوب مسجد طراز انقلاب اسلامی بعد کارکرد به بخش‌های عبادت و دعا، قرآن، اهل بیت، تربیت عمومی و تربیت تخصصی تقسیم می‌شود. منظور از تربیت عمومی در بعد کارکردهای مسجد ارائه خدمات اجتماعی و برنامه‌های فرهنگی

می‌باشد و منظور از تربیت تخصصی دارا بودن برنامه‌های تربیتی و آموزشی برای اقشار مختلف مخاطبان مسجد است.

منابع

- قرآن کریم.
- بحار الأنوار، ج ۶۵، ص ۴۶.
- کنزالعرفان، ج ۱، ۱۰۸.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵). صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی: بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام،
- اجازات شرعی و نامه‌ها. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمة الله علیه.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۵/۳۱). بیانات در دیدار با ائمه جماعات استان تهران. آخرین بازدید: ۹۹/۱۱/۴.
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۳۴۱۰۹>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۵/۱۰/۱۹). بیانات در دیدار با مردم قم. آخرین بازدید: ۹۹/۱۱/۴.
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۲۸۲۲>
- کمالی، یحیی (۱۳۹۷). روش‌شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاستگذاری عمومی، فصلنامه علمی- پژوهشی سیاستگذاری عمومی، دوره ۴ (شماره ۲)، صص ۱۸۹-۲۰۸.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۸۶). کارکرد مسجد در حکومت نبوی، مجله حکومت اسلامی، شماره ۴۳.
- Braun, Virginia and Clarke, Victoria (۲۰۰۶) "Using thematic analysis in psychology", Qualitative research in psychology, Vol. ۳ No. ۱۰۱-۷۷: ۲. Retrived from: <http://eprints.uwe.ac.uk/۱۱۷۳۵>
- پایگاه تخصصی مسجد (۱۳۹۱). بررسی تأثیر هنر و زیباسازی در طراحی مسجد.

- [illegible]

